

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SÂMİHA AYVERDİ’NİN ESERLERİNDE
İSTANBUL’DA GÜNDELİK HAYAT**

**Zeynep UYMUR
2501020010**

**Tez Danışmanı :
Prof. Dr. Kâzım YETİŞ**

İSTANBUL - 2005

ÖZ

Bu çalışmada Sâmiha Ayverdi'nin XX. yüzyılın başlarından sonlarına kadar kaleme aldığı çeşitli türlerdeki otuz beş eseri okunarak İstanbul'un gündelik hayatına dair unsurlar bir araya getirilmiştir. Bu unsurlar anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sınıflandırılmış ve altı bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde hayatın devreleri, ikinci bölümde ev hayatı, üçüncü bölümde cemiyet hayatı, dördüncü bölümde giyim kuşam ve süslenme, beşinci bölümde mübarek günler, altıncı bölümde eğlence hayatı anlatılmıştır.

Bölümlerde konuyla ilgili elde edilen malzemenin eksik kalan veya kısa tutulan yerleri devrin diğer müelliflerinin eserleri ve İstanbul'un gündelik hayatını ele alan araştırmalar ile beslenip tamamlanarak verilmiştir.

Çalışmaların sonucunda unsurları Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde tespit edilen İstanbul'un gündelik hayatı, bütün yönleri ve işleyişiyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In the this study, 36 works of Sâmiha Ayverdi written at the beginning of the 20. century to and of it were examined and elements of daily life in İstanbul depicted in her writings were integrated. These elements were classified as constructing a unity in six sections. In the first section periods of life , in the second section domestic life, in the third section social life, in the fourth section dressing and ornament styles, in the fifth section entertainment life, in the sixth section religious days was presented.

In these sections, aspect of the material which could not be meaningfully explained in the context were interpreted on the basis of works presented by witnesses of the same period and of research on daily life in İstanbul.

As a result of the study, daily life in İstanbul depicted in the works of Sâmiha Ayverdi was presented in all aspects.

ÖN SÖZ

Toplumların varlığı geçmişiyle yakından ilgilidir. Toplumları var eden fertler bir arada yaşarken kendi kurallarını, örf ve âdetlerini oluşturarak bir kültür ve medeniyet meydana getirir. Bu kültür ve medeniyet de zamanla kendi insan tipini ve yaşayışını oluşturur. Bir kültürün ideal insan tipi ve yaşayış şekli, en iyi o kültürün merkezinde ifadesini bulur. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan İstanbul da Türk- Osmanlı medeniyetinin merkezidir.

Birtakım âdetler, merasimler, inançlar, beğeniler, değerler bir araya gelerek gündelik hayatı oluşturur. Gündelik hayat, evlerin içinden başlayarak sokağa taşıp, toplumun tek tek bireylerinin, yaşadığı evden eğlencesine, doğumundan ölümüne, kullandığı eşyadan giydiği elbiseye kadar tüm hayat alanlarını kapsayan beğenileri, inançları, değerleri kısacası hayata bakışı ile şekillenir.

Sâmiha Ayverdi, gerek hatıralarında gerek romanlarında gerekse düşünce yazılarında, yukarıda bahsettiğimiz değerleri, bizzat kendisinin de yaşamış olduğu İstanbul'un gündelik hayatını, adım adım anlatarak bugün artık birçoğumuzun yabancı olduğu bir dönemi tanımamızı sağlamıştır. Böylelikle yaşadığımız gün ile geçmiş arasında mukayese yapabilmemize, kendi geçmişimizi anlamamıza zemin oluşturmuştur. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerine bu çerçeveden bakarak yapmış olduğumuz bu çalışma ile aynı zamanda o dönemin İstanbul'unda sürdürülen yaşantının bugünün insanı için karanlıkta kalan ya da bilinmeyen yönlerini ortaya koymuş bulunuyoruz. Aynı zamanda, bu çalışma, XIX. yüzyılda ilk örnekleri verilmeye başlanıp günümüze kadar yazılmaya devam eden birçok hikâye ve romanın mekânı olan İstanbul'u, İstanbul insanını, İstanbul hayatını, Sâmiha Ayverdi'nin kaleminden belirleyerek daha iyi anlamamızda faydalı olacaktır.

Tezimiz altı bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerde sırasıyla hayatın devreleri, ev hayatı, cemiyet hayatı, giyim kuşam süslenme, mübarek günler ve bayramlar, eğlence hayatı konuları ele alınmıştır.

Kendisi de bir İstanbul Hanımefendisi olan Sâmiha Ayverdi, eserlerinde, İstanbul'un gündelik hayatının yanı sıra, küçük yaşından itibaren idrak etmeye başladığı dönemin siyasî, iktisadî, içtimaî şahitliğini de yapmıştır. XX. asrın ilk çeyreğini kapsayan bu dönem önemli hâdiselerin ve köklü değişikliklerin yaşandığı,

iktisadî anlamda büyük problemlerin olduğu yıllara denk gelmektedir. Tezimizin konusunu oluşturan gündelik hayatın tespitiine çalışırken bu zorlu yılların bir toplum üzerindeki tezahürlerini ve gündelik hayata etkilerini yeri geldikçe vurguladık. Düşünce dünyası açısından da önemli bir yere sahip olan Sâmiha Ayverdi'nin yorumlarını da zaman zaman tez konumuzun çerçevesi dâhilinde vermeye çalıştık. Çalışmamızın bu yönleriyle de faydalı olacağı inancı içindeyiz.

Başından beri, sürdürdüğüm çalışmada, desteğini hiçbir zaman eksik etmeden hoşgörüsü, sabrı ve objektif tutumuyla beni takip eden, çalışmalarındaki titizlik ve mesleğine duyduğu saygı ile bana örnek olan, çalışmamı tamamlayıp en iyi şekilde ortaya koymam için elinden geleni yapan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kâzım Yetiş'e şükran borçluyum. Ayrıca maddî olanaklarını ve manevî desteklerini benimle sonuna kadar paylaşan aileme, her ihtiyacım olduğunda yanımda bulunduğum dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ/ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	xii

GİRİŞ	1
-------------	---

I. HAYATIN DEVRELERİ	6
----------------------------	---

A. DOĞUM.....	6
1. Doğum Öncesi (Sarayda)	6
2. Doğum Sonrası.....	7
3. Loğusa Hamamları	8
4. Beşik Alayı.....	9
5. Bebeklik	11
B. ÇOCUKLUK.....	12
1. Eğitim.....	12
a. Eğitim ve Terbiyenin Önemi.....	12
b. Kız Çocuklarının Terbiyesi	14
c. Mektepler	15
(1) Mahalle Mektepleri	16
(2) Medreseler ve Saray Mektepleri	16
d. Mektebe Başlama- Mektep Hayatı.....	18
(1) Âmin Alayı.....	18
(2) Mektepte Özel Günler	19
e. Evde Eğitim.....	19
2. Çocuklara Has Eğlenceler.....	20
a. Çocukluğun Özel Günleri	20
b. Oyunlar ve Oyun Yerleri.....	21

c. Oyuncaklar ve Oyuncak Dükkânları.....	23
3. Sünnet Törenleri.....	24
a. Şehzadelerin- Saray Erkanının Sünnet Törenleri.....	24
b. Orta Hâlli Ailelerin Sünnet Törenleri	26
(i) Sünnet Elbiseleri	28
(ii) Sünnet Saçı.....	28
(iii)Sünnet Eğlenceleri	28
C. EVLİLİK.....	29
1. Evlenme Biçimleri	29
a. Görücü Usulü Evlilik ve Aşk Evlilikleri.....	31
b. Çırak Olma	31
2. Evlilik Aşamaları	31
a. Görücülük.....	31
b. Nişan	31
c. Düğün Hazırlıkları	32
d. Gelin Hamamı ve Kına Gecesi.....	33
e. Düğün Merasimi	34
1-Sultan Düğünleri.....	35
2-Orta Halli Mütevazı Aile Düğünleri	36
3-Köy Düğünleri	39
4-Cariye Düğünleri	39
f. Koltuk Merasimi	40
g. Misafirler ve Düğün Hediyelesi	42
D. ÖLÜM.....	42

II. EV HAYATI 43

A. EVLER.....	43
1. Kışlık Evler	44
2. Yazlık Evler	48
B. EV EŞYALARI.....	50

C. EVDE YAŞAYANLAR VE DEĞER VERİLENLER	52
1. Aile.....	53
a. Sütüneler, Dadılar, Lalalar.....	55
2. Hizmetkârlar.....	58
3. Hayvanlar	63
4. Çiçekler	64
D. EV HÂLLERİ	65
1. Ev İçindeki Zaman	65
2. Ev İşleri, Temizlik.....	69
3. Isınma ve Aydınlanma	71
4. Yemek ve Sofra Âdâbı, Alışkanlıkları.....	73
E. MİSAFİRLİK VE MİSAFİR AĞIRLAMA.....	76
F. AİLE İLİŞKİLERİ	82

III.CEMİYET HAYATI..... 86

A. MAHALLE HAYATI.....	86
1. Mahallede Sözü Geçenler ve Mahallelerin Namusunu Koruyanlar: İmamlar, Muhtarlar, İhtiyar Heyetleri.....	87
2. Mahallelerin Değişmeyen Simaları: Bekçiler	89
3. Mahallelerin Delikanlıları	92
4. Komşuluk	94
5. Mahalle Kahveleri.....	96
B. SAĞLIK	98
1. Halk Hekimliği.....	98
2. Kurumlaşmış Şahsiyetler ve Kurumlar.....	104
3. Hasta Bakımı ve Ziyaretleri.....	105
C. ULAŞIM.....	107
1. Kara Vasıtaları.....	108
a. Arabalar ve Hayvanlar.....	108
b. Tramvaylar ve Tünel Arabaları ve Trenler.....	110

2. Deniz Vasıtaları.....	112
a- Kayıklar, sandallar.....	113
D. ALIŞVERİŞ.....	116
1. Esnaf ve Çarşılar.....	116
2. Sokak Satıcıları.....	124
E. YARDIMLAŞMA.....	128
1. Akrabalar.....	129
2. Mahalle Sakinleri.....	129
3. Cemiyet- Dilenciler.....	131
F. ÂDÂB-I MUÂŞERET.....	134
1. İnsan.....	135
2. Sokakta.....	141
3. Sivil Toplum Örgütleri.....	143
a. Tekkeler.....	143
b. Vakıflar.....	144
c. Loncalar.....	146
H. HALK İNANÇLARI.....	150
1. Nazar.....	151
2. Büyü.....	152
3. Zümrüd-ü Ankâ Kuşunun Düşmesi.....	153
4. Uğruna İnanılanlar: Akrep.....	154
IV. GİYİM, KUŞAM VE SÜSLENME.....	155
A. GİYİM, KUŞANMA VE SÜSLENME: ERKEK.....	156
1. Baş Giysileri.....	156
a. Fes.....	156
b. Kavuk.....	157
c. Sarık.....	157

d. Takke.....	158
2. Üst Giysileri.....	158
3. Alt Giysileri.....	160
4. Gece Elbiseleri ve İç Çamaşırları.....	160
5. Ayak Giysileri.....	161
6. Aksesuarlar.....	162
B. GİYİM, KUŞANMA VE SÜSLENME: KADIN.....	163

V. EĞLENCE HAYATI.....191

A. YILIN ÖZEL GÜNLERİ.....	191
1. Yılbaşı.....	191
2. Ot Toplama Merasimleri.....	192
B. BAHAR VE YAZ AYLARINA AİT EĞLENCELER.....	194
1. Seyir ve Tenezzüh Mekânları: Mesireler.....	194
a. Kayık ve Sandal Sefaları.....	198
b. Mesirelerde İşret ve Yemek.....	199
c. Deniz Eğlenceleri.....	200
C. KIŞ AYLARINDA EĞLENCELER.....	201
Evlerde Kış Eğlenceleri.....	201
D. SEYİRLİK OYUNLAR VE TİYATROLAR.....	203
E. ÇAYHANELER, KAHVEHANELER.....	205
F. MEYHANELER ve İŞRET.....	207

V. MÜBAREK GÜNLER: Kandiller, Ramazan ve Bayramlar.....169

1. MÜSLÜMANLARIN MÜBAREK GÜNLERİ: KANDİLLER, RAMAZAN VE BAYRAMLAR.....	169
---	-----

A. CUMA GÜNÜ, KANDİLLER, HACI UĞURLAMA ve KARŞILAMA MERASİMLERİ.....	169
B. RAMAZAN.....	172
a. Ramazan Hazırlıkları.....	172
b. Ramazanın Başlangıcı ve Oruç, İftar Vakitleri ve Ramazan Sofraları.....	176
c. Ramazanın Habercileri: Mahyalar ve Davullar.....	180
d. Ramazanda Kurulan Sergiler.....	182
5. Ramazan Eğlenceleri.....	183
C. BAYRAMLAR.....	186
a. Bayram Hazırlıkları.....	186
b. Bayram Günü.....	188
c. Bayram ve Çocuk.....	189
 SONUÇ.....	 211
 KAYNAKÇA	 213

KISALTMALAR

A.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.y.	:	Yazara ait son zikredilen yer
C.	:	Cilt
Haz.	:	Yayına Hazırlayan
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATIN DEVRELERİ

Çeşitli devrelerden oluşan insan hayatını doğum, çocukluk, evlilik ve ölüm olarak ele aldık. Bu bölümde Sâmîha Ayverdi'nin eserlerinde İstanbul hayatının bu devrelerle ilgili adet haline gelmiş birtakım davranışlarını, bu davranışların yaşandığı zaman ve mekânlara dayalı değişikliklerin görüntülerini tespiti çalışacağız.

A. DOĞUM

Gündelik hayatta doğum önemli bir yer tutmaktadır. İnsanoğlunun yaşama sürecinin ilk yolculuğu olan doğumu, Sâmîha Ayverdi, romanlarında ve hatıra yazılarında çok fazla ayrıntıya girmeden fakat insan zihninde o dönemdeki doğum süreci ve sonrası adetlerini oluşturacak genel özellikleriyle ele almıştır. Biz de incelediğimiz eserlerindeki bu bilgileri bir araya getirdiğimizde “doğum”la ilgili genel bir bilgi edinmekteyiz.

1. Doğum Öncesi ve Doğum (Sarayda ve Halk Hayatında)

Her ailede önemli bir yer teşkil eden çocuğun hayata gelme serüveni de anlamı ölçüsünde önem taşımaktadır. Özellikle İstanbul halkının neşeli günler geçirmesine sebebiyet veren bu hayat devresi, annenin karnındaki bebekten haberdar olması üzerine bir kutlamaya dönüşür. Halk içinde daha sade fakat titizlikle, heyecanla yapılan hazırlıklar ve kutlamalar geleneklerine bağlı saray yapısı içinde daha görkemli ve mükellef yapılmaktadır. Saraydaki “Beşik Alayı” öncesi valide sultan, çocuk doğmadan evvel beşiği, puşide ve yorganı hazırlatmış olarak bekler ve günü gelince de kethüdadan miralem ve sultan kethüdasına; kızlar ağasından da Haremeyn evkafı mensuplarına, eski sarayda bulunmaları için tezkireler gider.¹ S

¹ Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.398.

Halk hayatı içinde de değeri ve maneviyatı önemli yer tutan anneye büyük ihtimam gösterilir ve herkes yanında özenli davranırdı. Doğum öncesi, doğum ve sonrası dönemlerinde önemli bir yeri ve rolü olan “ebe”leri görmekteyiz. Kadının sağlık işlerinde önemli rolü olan ebeler özenle seçilir. Bu kişiler daha çok mahallede temizliğiyle, becerikliliğiyle ve üstün insani vasıflarıyla adından bahsettiren kişiler olur:

“Şâyeste Hanım, becerikliliği ve hamaratlığı yüzünden ebesi yetişemeyen loğusalara çağrıla çağrıla, gün oldu ki civarda kimse ondan başkasını istemez oldu. Amma Şâyeste Hanım da sırtına temiz bir elbise giyip, ellerini fırçalayarak loğusanın önüne oturdu mu adeta yeryüzünde bir Allah bir de karşısındaki genç kadın kalırdı...”²

Doğum esnasında mahalleli kadınların ve ebenin ism-i celâl çektikleri görülür.³ Bunun nedeni acı çekerek bağırmakta olan genç kadının sesini bastırmaya çalışmalarıdır.⁴

Ebelerin genellikle doğumlardan ücret yerine hediye aldıkları görülür. Bir kadının hamileliğinin altıncı-yedinci ayında yanında annesi veya kaynanası olduğu halde, ev dokuması bezden dikilmiş, orta yerine küçük bir iş işlenmiş, ağzı kaytanla büzülmüş kız çeyizi birer torbaya, bir okka şeker, bir okka çekirdek çiğ kahve, bir okka sabun koyulur. Doğum öncesi hazırlanan bu hediyelerle kaynana-gelin ya da anne-kız ebe hanımın evine gidilerek hamile hanıma ebe tutulmuş olur.⁵ Doğum öncesi hediye verildiği gibi ebe hakkının büyük olduğuna inana ev halkı tarafından doğumdan sonra da ebeye çeşitli hediyeler verilerek duyulan minnet ifade edilir.

2. Doğum Sonrası

Doğum öncesi ve doğum esnasındaki bekleyiş doğumdan sonra yerini heyecan ve telaşa bırakır. Yeni doğan bebekle birlikte ev halkını bir hareket sarar.

² İ. Gündâğ Kayaoğlu bu sahneyi şöyle anlatır: Ebe Hanım “öreke” denen doğum sandalyesinin altına sürülen bir leğenin önüne, yere konmuş bir mindere bağdaş kurarak oturur. “ ‘Allah’ diye bağır yavrum” diyerek loğusaya kuvvet verirdi. İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Ekim 1998, s.40

³ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.322.

⁴ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Ekim 1998, s.38.

⁵ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Ekim 1998, s.42

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde doğum sonrası ebeveynlerin halleri tutum ve davranışlarıyla ilgili fazla bilgi verilmemekle birlikte adet halini almış merasimlerle ilgili bilgileri ayrıntılı bir şekilde anlatacağız.

Yorgun düşmüş loğusa kadın yatağında istirahatata çekilir. O dönemde, ekseri, loğusalara evin en geniş odası olan düğün odalarında loğusa yatağı yapılmaktadır.⁶ yatağına çekilen loğusaların başına kırmızı bir kordela⁷ bağlanır.

Saraydaki şehzade doğumları da büyük bir hareketlilik yaratır. Bu hareketliliğin İstanbul'u neşelendiren, eğleyip oyalayan bir şenliğe dönüştüğü görülür. Şehzadenin veya sultanın doğumu eyaletlere ve kadınlara fermanlar, şehre de dellallar vasıtasıyla haber verilir.⁸ “ Veladet-i hümayun”⁹ olarak adlandırılan bu şenlikler ve halk üzerindeki etkisi Sâmiha Ayverdi'nin Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı eserinde şu şekilde görülür:

“Şehzadenin doğumu hatt-ı hümayunla Paşa kapısına bildirilir, vezirlere, şeyhülislama, kaptan paşaya, defterdar ve yeniçeri ağası gibi birinci derecede teşrifata tabi olanlara haberciler gider ve bu giden müjdeciler ise hil'atlar, ihsanlar alarak dönerlerdi.

Sarayın anane gereğince doğumu kutlaması ise pek mükellef olurdu. Loğusanın zümrüt, yakut, inci ve mücevherlerle süslü yatağının etrafında kızlar ağası tezkiresiyle davet edilmiş sultanlar ve baltacılar vasıtasıyla çağırılmış rical aileleri tebrike gelmiş bulunurlardı.”¹⁰

3. Loğusa Hamamları

Loğusa hamamları ya da diğer adıyla kırk hamamları eski devirlerde hemen her sınıfın ihmal götürmez bir âdet olarak kabul edip rağbet ettiği çalgılı, çengili, teşrifatlı ve ihtişamlı eğlencedir.¹¹ Çocuk doğduktan kırk gün sonra davet edilen misafirlerle birlikte hamama gidilir. Çocuğu ve anneyi bir altının kırk defa batırılıp çıkarıldığı suyla yıkamak gerekir.¹²

Sâmiha Ayverdi'nin Mesihpaşa İmamı adlı romanında Halis'in çocukluğundan aklında kalan eğlencelerden biri olarak hatırladığı loğusa hamamları;

⁶ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.130

⁷ Loğusanın başına kırmızı bir kurdela bağlanmasının amacı kadını “al basması”ndan korumaktır. Münevver Alp, “Loğusalık ve şerbeti”, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.42.

⁸ Sâmiha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.397

⁹ a.y.

¹⁰ A.g.e. s.397

¹¹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.130

¹² Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul'u**, 2005, İnkılâp Kitabevi, s.233

mevsimine göre turşulu, dolmalı, helvalı, kavunlu, portakallı bir göbektaşı¹³ ile, boğuk akisli, karmakarışık fakat neşeli bir uğultu halini alan kadın sesleri ve sedefli nalınlar üstünde beyaz güvercinleri hatırlatan küçük beyaz kadın ayakları¹⁴ cümleleriyle ifâde edilir. Râtibe adlı eserinde loğusa hamamları âdetâ kadınların, cümbüşlü ve zevkli bir buluşma mahallidir:

“ Gümüş veya sedefli nalınlar üstünde dolaşan genç kadınların salınıp gezinişleri, ailelerin içtimai ve mali mevkilerine göre hazırlanmış hamam takımlar, ipek peştamallar ve gene ailenin isteğine göre tutulmuş çengilerin devreye girip davetlileri eğlendirmeleri, soğuklukta¹⁵ hazırlanmış buzlu şerbetlerin ikramı, halk arasında uzun zaman acı tatlı çekip çekiştirmelere yol açardı.”¹⁶

Zenginlerin çoğu hamamı başlı başına tutar, hamamcı dışarıdan müşteri almaz, hamam yalnız loğusanın getireceği davetli misafirlere ayrılır. Hamama sabahdan gidilir, öğle yemeği yenilir. Yemek de loğusa evindendir. Loğusayı ve bebeğine ebesi yıkar, kırklar, çeyrekler, loğusanın belini çeker. Hamamda ödağaçları, günlükler yakılır. Bazı keyif ehli zengin aileler yukarıdaki örnekte de olduğu gibi kırk hamamına Ayvansaraydan bir çengi getirirler, soğuklukta çalgılar çalınır, çengiler oynatılır.¹⁷

4. Beşik Alayı

Beşik alayı, Sâmîha Ayverdi'nin Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı eserinde saraydaki doğum merasimleri arasında en ayrıntılı şekilde anlatılan ve bize bilgi verilen malzemedir. Veladet-i hümayun haberinin alınmasıyla saray efradı harekete geçer. Bu arada halk da büyük bir canlanma ve neşe içindedir. Yukarıda Doğum Sonrası başlığında anlattığımız gibi loğusa mücevherlerle süslü yatağında tebrikleri kabul ederken diğer taraftan darphane yeni doğan bebeğe gümüşten beşiği yetiştirmek için gece gündüz çalışır. Biter bitmez de başta hazine kethüdası ve iç

¹³ A.g.e. , s.98

¹⁴ a.y.

¹⁵ Hamamın soğuklukları, hamamların içinde daha geniş, tepeden aydınlık, ferah bir mermerliktir İ.Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, Ekim 1998, s.489

¹⁶ A.g.e. s.186

¹⁷ Münevver Alp, **Türk Folklor Araştırmaları**, Ekim 1964, no.183, s. 3537–3539

ağaları eliyle harem-i hümayun kapısına kadar götürülür. Kızlar ağası, hazinedar ağa ve maiyetleri halkı tarafından teslim alınarak hareme verilir¹⁸. Beşik alayı sarayda valide sultanın hazırlattığı ve sadrazamın hazırlattığı beşik olarak iki şekilde görülür.

“Çocuk doğmadan evvel valide sultan, beşiği, puşide ve yorganı hazırlatmış olarak bekler ve günü gelince de kethüdadan miralem ile sultan kethüdasına; kızlar ağasından da Haremeyn evkafı mensuplarına, eski sarayda bulunmaları için tezkireler giderdi. Basit âdetlere varıncaya kadar sari olan bir şaşamazlık, cemiyet münasebetlerinin esası olduğundan, tayin edilen saatte davetliler toplanır ve alay tamam olunca da, valide sultanın baş ağası, beşiği dışarı çıkarıp valide kethüdasına verir, o da başında taşıyacak olan valide kahvecibaşısına devrederdi.”¹⁹

Çocuğun, sırmalı bohçalar içine sarılmış yorganı ikinci kahvecide, puşide ise üçüncü kahvecide olarak teşrifatçının işaretiyle alay eski saraydan yeni saraya doğru hareket eder.²⁰

“Alay tek bir istikamette ilerleyerek Bâb-ı Hümayun’dan girip Orta Kapı’ya gelince, atlardan inilir ve iki sıra halinde haremın araba kapısına gidilerek kızlarağası tarafından karşılanır. Valide sultanın baş ağası beşiği ve puşideyi öperek kızlar ağasına verir, o da yazıcı efendiye teslim eder. Bu defa da kızlar ağası ile diğer ağalardan mürekkep olan alay, teslim aldıkları emanetleri hareme götürerek hil’at ve ihsanlar alırlar. Özellikle ihtişamı ve merasimi daha önemli ve eğlenceli olan beşik alayı sadrazamın inci ve mücevherlerle hazırlattığı beşik için yapılan merasimdir. Bu merasimlerde birçok davetli misafir edilir ve bu davetlilerin de çeşitli bölümleri teşkil ettikleri görülür. Bu merasimin valide sultanın merasiminden bazı farkları vardır. Tıpkı valide sultanın alayında olduğu gibi, teşrifatın icap ettirdiği kimselere tezkireler yazılır fakat bu defaki davetli kadrosu çok daha geniş tutulur ve bütün bu davetliler Paşa kapısında toplanır. Beşik sadrazamın eliyle kethüda beye teslim edilir, o da bu emaneti binek taşına kadar götürerek, saraya kadar başında taşıyacak olan sadaret başçuhadarına verir.”

Merasim aynı tertip ve düzen içinde devam eder:

“ Paşa kapısından hareket edecek bu kalabalık alay, başta kılavuz çavuş olmak üzere, divan çavuşları, Enderun ağaları, çavuşlar emini ile kâtibi, sağ tarafta ise gedikli müteferrika, sol tarafta gedikli çavuşlar, sadrazam bölük başısı kapıcılar kethüdası ve selam ağalarından ibaret olurdu.

¹⁸ A.g.e. , s.398

¹⁹ a.y.

²⁰ a.y.

Alayın bu ilk kfilesi ile arkadan gelen ikinci kısmı, başlarında çiçek ve meyve tablalarıyla gelen ağalar, zarif bir şerit gibi iki alayı hem birbirinden ayırır hem birbirine bağlardı.

İkinci bölümü teşkil eden davetliler, bostancı ve telhisci karakulağı, teşrifat kesedarı, teşrifatçı efendi, sultan kethüdaları ve nihayet merasimin ağırlık noktası olan beşik, yorgan, puşide ve sorguç gelirdi. Bu tertip üzre de alay, bir otoritenin mesuliyetine verilmek istenir gibi, en arkadan gelen sadaret kethudasıyla ikinci kısmını da tamamlamış olurdu.

Muayyen yollardan geçip belirli merasimle hareme kadar gidecek olan alayı yedi kat mehterhane, sestten kolları içine alarak adeta taşır, yürütür, şevklendirip canlandırır.²¹

Bütün bu merasim alayının ardından sıra beşiklerin loğusanın odasına alınmasına gelir. Beşiklerin loğusa odasına girmesi de yine bir merasime bağlıdır:

“O sıra da loğusanın yanında bulunan valide sultanla diğer sultanlar ve davetli olarak gelmiş rical kadınları, beşik içeri alınınca ayağa kalkarlar, valide sultan hemen bir avuç altını beşiğin içine döker ve bu saç, diğer sultan ve kadınlar tarafından taklit edilerek beşik, para, hediye ve kumaş yığını altında kalırdı. Fakat kendisinin olacak olan bu bahşişleri bir kenara iten ebe kadın, bir duadan sonra çocuğu beşiğine koyup üç kere salladıktan sonra tekrar kucağına alıp otururdu.

Beşiklerin saraya geleceğı hafta telaş, hareket, eğlence içinde devam eder. Sultanlar ve rical kadınları en iyi şekilde ağırlanır, valide sultanla padişah tarafından hediyelere boğulur. Fakat valide sultan ve padişah dışında şeyhülislam ailesi hariç; diğer davetlilerin de çocuğa, loğusaya, hasekilere, cariyelere, hizmetlerine bakan saraylı kızlara kıymetli hediyeler ve ihsanlarda bulunmaları da an’anenin icabı gereğidir.”²²

5. Bebeklik

Bebeklik süttten kesilip yürümeye başlayana kadar olan devreye verilen addır. Bu devre ile ilgili roman ve hatıralarda çok fazla malzeme göze çarpmaz. Ancak bu dönemle ilgili ayrıntılı olmasa da bebeğin hayatında önemli yer tutan sütnineler, dadılar, dayeler vardır. Bebeğin hayatında önemli bir yere sahip ninniler ise sadece ad olarak geçer ve Sâmiha Ayverdi bu konuda bilgi vermez.

Çocuğun hayatında sütnineler, dâyeler, dadılar ev içinde anne ve babalar kadar hatta bazen onlardan daha fazla saygı görürler. Sadece bebeklik ve çocukluk hayatı içinde var olmaktan öteye geçip eski İstanbul hayatında son derece itibar

²¹ A.g.e. , s. 398–399

²² A.e. , s.399

gören kişilerdir. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde de gerek kendi hayatı içinde hatıralarında anlattığı gerek romanlarında karşımıza çıkan önemli karakterlerdir. Bazen dadıların yaşadıkları aile içinde bu statünün dışına çıkarılarak “babaanne” olarak çağrıldığı bile olur.²³ Ev hayatında varlıklarıyla bu kadar önemli bir yer tutan bu kişileri “Evde Hayat” adlı bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Sütineler, dayeler, dadılar ile birlikte çocukların hayatındaki diğer önemli faktörde onlardan dinledikleri ninniler ve masallardır. Sâmiha Ayverdi de dadısının ninnilerini hiçbir zaman unutmaz:

“Adeta ilahi bir zevkle dinlediğim ninni: kov bostancı danayı, yemesin lahanayı... ; yahut elma yanaklı bebek ninnisidir.”²⁴

B. ÇOCUKLUK

Hayatın Devreleri adlı bölümümüzün ikinci bahsi çocukluk dönemidir. Çocukluk dönemi insan hayatının bebeklikle ergenlik arasındaki dönemidir. Bu dönemin kendine has merasimleri, eğlenceleri ve eğitim hayatı çocuğun hayatında önemli bir yere sahiptir. Sâmiha Ayverdi'nin de bilhassa hatıra türündeki eserlerinde bu dönemle ilgili tespit etmiş olduğumuz malzemeler de önemli bir yere sahiptir.

1. Eğitim

Eğitime verdiği önemi birçok eserinde vurgulamış ve bunu bir dava olarak benimsemiş olan Sâmiha Ayverdi'nin incelediğimiz eserlerinde bu konuyla ilgili anlatılanları beş başlıkta ele aldık. Bu bahiste öncelikle devrin insanının eğitime ve terbiyeye bakışını, o devrin eğitim kurumlarını ve bu kurumların çocukların hayatındaki yerlerini ve onlara kattıklarını inceleyeceğiz.

²³ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.136

²⁴ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s.3

a. Eğitim ve Terbiyenin Önemi

Eğitim ve terbiye Sâmiha Ayverdi'nin kendi fikir hayatında olduğu gibi hatıralarında da özellikle üstüne basarak önem verdiği bir konudur. Hatıralarında birçok kez kendi hayatında da önemli bir yere sahip olan hocalarına duyduğu minneti ifade eder. Bu minnet ve eğitime verilen önem çeşitli eserlerinde de görülür. Eğitim ve terbiye her dönemde her aile için ehemmiyetini kaybetmeden önemli olmuştur. Çocuklarının okuduğunu görmek, onları adam etmek, aileler için yarı şükür yarı gururla sayıp sıralayacakları vasıflar arasındadır.²⁵ Gerek kız gerek erkek çocukları eğitimi için, ailelerin ellerinden geleni yaptıklarını söyleyebiliriz. Küplüce'deki Köşk'te Hamdi Bey küçük kızı için bir lala tutar. Küçük kız lalası ile gide gele sürdürdüğü senelerin sonunda okulunu tamamlayıp şهادetnamesini alır ancak baba kızını daha yüksek mertebeye görmeyi istemektedir. Fakat devam etmesi gereken mektep İstanbul'dadır. Henüz motorlu vasıtayı tanımayan İstanbul'da Rumeli Hisarı'ndan kalkıp hergün İstanbul'a gidip gelmek çok zordur. Bu yüzden Hamdi Bey Süleymaniye'den bir konak kiralar ve mektep bitinceye kadar aile kış mevsimini burada geçirir.²⁶ Ailelerin eğitim ve terbiye için çocuklarını emanet ettikleri mektep hocaları toplum içinde önemli bir yer teşkil eder.

Çocukların dinî eğitim aldıkları ancak bunun yanında o dönemlerde etkili olan batılılaşma hareketlerinin etkisiyle yabancı dil öğrendikleri görülür. O dönemde aileler çocuklarına yabancı dil olarak Fransızca dersi aldırır.²⁷ Başarılı çocuklar gerek aileleri tarafından gerek okulları tarafından ödüllendirilirken başarısız olanlar için eğitim hayatına son vermek yerine çeşitli çözümler düşünüldüğü görülür.²⁸

Sâmiha Ayverdi'ye göre, terbiyede anne ve babalara çok önemli bir görev düşmektedir. Terbiyeli ve ahlâklı bir çocuk, anne babanın aileye ve çevreye karşı tutumuyla bu hâli almıştır.

Bir makalesinde bununla ilgili bir anı anlatır: Çocuğu için bilet almak istemeyen bir anne, yanındaki çocuk için bilet almasını ihtar eden biletçiye onun beş yaşında olduğunu söyler. Oysa çocuk beş değil yedi yaşındadır. Ve çocuk beş

²⁵ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s.4

²⁶ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s.118-119

²⁷ Sâmiha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, s.9

²⁸ **A.e.** , s.22

yaşında değil yedi yaşında olduğunu annesinin yanında, biletçiye söyler. Bunun üzerine biletçi anneye dönerek yanlış yaptığını ve çocuk ileride kanun dışı işlerde bulunursa verdiği kötü eğitimden dolayı bundan kendisinin sorumlu olduğunu söyler.²⁹ Nitekim bu şekilde örnek olan annenin çocuğundan da bir ahlâk ve fazilet örneği olması beklenemez.

Eğitim ve terbiye hayatında özellikle hocaların da kendi kişilikleriyle, ahlâk ve davranışlarıyla üstün vasıflı insan olmalarından ve güzel ahlâklarıyla öğrencilere olduğu kadar insanlığa da örnek teşkil ettiklerinden bahsedilir. Hey Gidi Günler Hey adlı eserinde bahsi geçen felsefe hocası Nuriye Hanım da bu kişiliklerden biridir.³⁰ Eğitim ve terbiyeleriyle ilgilendiği öğrencilerin aynı zamanda hayattaki maddi ve manevi bütün sorunlarıyla ilgilendiği görülür. Özellikle fakir öğrenciler için her türlü yardımı yapar. Öğrencilerini şaşırtan diğer öğretmenlerden biri de Nazlı Hoca'dır. Bir gün öğrencilerine en sevdikleri meyvenin hem adlarını yazmalarını hem de resmini yapmalarını söyler. Önüne gelen kâğıtların birinde dallarında dört köşe bir şeyler sallanan ağaçta "börek ağacı" yazılıdır. Hocasının evinden getirdiği böreklerle uzun zaman karnı doyan bu çocuk, börekleri bir ağacın mahsulü sanmaktadır. Bu da hocanın sadece çocukların öğretimiyle değil maddî, manevî her türlü sorunlarıyla ilgilendiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.³¹

b. Kız Çocuklarının Terbiyesi

Eski İstanbul Kadınları iyi bir anne, iyi bir eş olmak için ellerinden geleni yapar. Bir kadının terbiyesinin ölçüsü giyiminden, evinden, temizliğinden anlaşılır. Ancak Sâmiha Ayverdi bu konu üzerine yazdığı birçok makalede modern hayatla birlikte kadınların evlerini ve çocuklarını unuttuklarını ve bu nedenle de iyi birer anne olamadıklarını belirtir. Eski ailelerin birer mekteb-i edeb olduklarını söyler.³²

²⁹ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.242

³⁰ **A.g.e.** , s.181

³¹ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s.121

³² Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.179

Ancak batılılaşma ile bu durum değişmeye başlar. Zamanın kızları yabancı mürebbiyeler kayıtsız şartsız teslim edilerek onlardan ders almaya başlarlar.³³ Genelde her genç kadın ya da kızın mûsikî terbiyesiyle büyüdüğü görülür. İbrahim Efendi Konağı'nda Sâmiha Ayverdi'nin büyük amcasının torunu olan Râtibe anlatılırken de konağa sürekli hocaların gelip gittiği görülür:

“... Fransızca hocası gelir, Türkçe hocası gider, arkadan piyano hocası kapıyı çalardı..”³⁴

Hatta bazen o kadar ileriye gidilir ki mürebbiyenin, evin içinde kimsenin anlamadığı bir dille, okutup yazdırdığı çocukla ne yaptığını, ne söylediğini kimse bilmez. İşte bu yüzden de çocuk altı yaşına geldiği halde, “ezan okunuyor” diyeceği yerde “imam bağıyor” der. Henüz büyük babasının konağında cemaatle namaz kıldığı, babasının cuma namazlarını kaçırmadığı bu küçük çocuk mürebbiyenin şaheseri olarak kendi inançlarından uzak yetişir.³⁵

Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarından oluşan Râtibe adlı eserinde annesinin dadısının genç kadından kendisine ud çalarak ilahi okumasını istediğini görürüz.³⁶

Kız çocukları aynı zamanda mahalle mekteplerine de gönderilir. Ancak onların eğitiminde falaka kullanılmadığı görülür.³⁷ Eserlerin genelinde kızların yetiştirilmesindeki fikir, zevce olarak da ana olarak da, dost ve konu komşu olarak da, bastığı yeri görmüş, yanlış adım atmamayı kendine şîâr etmek anlayışıyla içli dışlı olmuş bir kadın yaratmaktır.³⁸

c. Mektepler

Çocuk, eğitim ve terbiyeyi ilk olarak aile içinde almaya başlar. O dönemde ev halkı sadece anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısından oluşmadığı için çocuğun kendisine model olarak alabileceği ve onu eğitecek kişiler

³³ Sâmiha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, s.9

³⁴ A.g.e. , s.164

³⁵ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.168–169

³⁶ A.g.e., s.31

³⁷ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.217

³⁸ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.55

de aileden sayılır. Özellikle aile büyüklerine, dadılara, sütannelere bu konuda önemli roller düşer. Daha sonra çocuğun eğitim hayatında etkili olacak diğer bir kurum da mekteplerdir. Sâmiha Ayverdi'nin incelediğimiz eserlerinde o dönemde eğitim alına mektepler üç tanedir:

- Mahalle Mektepleri
- Medreseler
- Saray Mektepleri

(1) Mahalle Mektepleri

Cemiyet hayatında, mahallede önemli bir konumu olan ve sözü dinlenenlerden biri de imamlardır. İmamın ekseriya bir mektebi de olur. Onlara duyulan saygı ve güven, mahalle mekteplerini cemiyet içinde önemli bir hâle getirir.³⁹ Bu mekteplere mahalle mektebi adı verilir. Sâmiha Ayverdi, Hey Gidi Günler Hey adlı eserinde anlattığı hatıralarından birinde mahallesindeki bir mektebi şu şekilde tasvir eder:

“Bizim mahalle mektebi kârgir bir bodrum üstüne oturtulmuş, tek katlı, minyatüre benzeyen, sarı boyalı ahşap ve sevimli bir bina idi.”⁴⁰

“Küplüce'deki Köşk” te ise bu mektebi daha ayrıntılı tasvir etmiştir:

“... Büyük bir dershânedede kız-erkek, oldukça kesif bir talebe kalabalığı bulunuyordu. Tek dershânesi olan mektebe girmeden evvel çocuklar camla çevrili ve paşmakhâne denen yerde sokak ayakkabılarını çıkararak evlerinden getirdikleri bir temizini ya da terliklerini giyerek öyle içeri girerlerdi. Evimiz mekteple sırt sırta denecek kadar yakın olmasına rağmen, mektebin bahçesine girinceye kadar yanımda bulunan dadım ya da uşağımız, ancak beni içeri soktukten sonra çekilip giderlerdi.”⁴¹

Erkek çocukların, hoca efendiye daha yakın ve yerde oturdukları görülürken kızlar ise rahle gibi, masa gibi küçük sıralarda dersi tâkip eylerler.⁴²

³⁹ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.216

⁴⁰ **A.g.e.** , s.217

⁴¹ **A.g.e.** , s.47

⁴² **a.y.**

Burada kız çocukların eğitimi bahsinde söylediğimiz gibi, mahalle mektebi hocalarının kız çocuklarına farklı davrandıklarını görürüz.

(2) Medreseler Ve Saray Mektepleri

Eski İstanbul'un hemen her sokağında göze çarpanlar arasında medreseler de vardır. Medreseler; dinî eğitimin verildiği, hâfızların, vâizlerin yetiştirildiği, hadis ilminin yapıldığı yerlerdir.

Sâmiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı tarihî eserinde medreseyi şu şekilde tanımlar:

“O devirde medrese, devletin seyfiye, ilmiye, kalemiye ve mülkiye kadrosuyla her çeşit müessese ve teşkilâtına kaliteli insan unsurunu yetiştiren bilgi ve kültür yuvası idi. Talebeliği boyunca gençlik, pasif görünüşüne rağmen, bir istihşâl, bir üretme çarkının hareket ve nizamını sağlayan, geleceğin vâdeli bir müstahsili, bir üreticisi idi.”⁴³

Daha önceki dönemlere ait olan medrese kültürünün kendine has özellikleri vardır. Normalde hocalara verilen ehemmiyetin medresede bir kat daha arttığı gözlenir.

“ Her gün medresenin genç dânişmetleri, hocalarını evlerinden alıp atına bindirir ve bir seyyârenin câzibesine tutulmuş peykler gibi etrâfını saygı ve hayranlıkla kuşatarak medreseye götürürler.

Bir taraf, vereceğini verdikten, diğer taraf da alacağını aldıktan sonra, her akşam aynı kâfile, ufka kayan güneş gibi, bütün gün irfânını ve ışığını saçmış hocalarını götürüp evlerinin çatısı altına bırakırlardı.”⁴⁴

Ertesi sabah yine aynı şekilde öğrenciler hocayı almak üzere kapısının önünde toplaşır. Kimi yedekte bekleyen atın dizginini, kimi özengisini tutarak bu öğretme şevki ile evinden çıkan hocayı yine atına bindirirler, kendileri de yaya olarak hocalarının yanından sohbet ve muhabbetlerle medresenin binek taşına kadar giderler. Sıra attan inmeye geldiğinde âdeta talebelerinin kolları arasında yere

⁴³ A.g.e. , s.304

⁴⁴ Sâmiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, s.304

basar.⁴⁵ Buralarda daha çok dinin maddesiyle meşgul olunur⁴⁶ ve bu doğrultuda halka hizmet verecek din adamları yetiştirilir. Sâmiha Ayverdi'nin Mesihpaşa İmamı adlı romanındaki İmam Hâlis Efendi de medrese eğitimi almıştır. Babası ilmini tamamlaması için onu Medresetü'l-kuzât'a vererek Arapça'yı nahvî olarak öğrenmesine gayret etmiş, bir yandan da hıfzını kuvvetlendirmiştir.⁴⁷

Gerek halk arasında gerekse saray hayatı içinde ilme ve ilmi öğreten hocalara büyük saygı gösterildiği görülür. O devirlerde hoca ile talebe, bir kılıcın iki yüzü gibi ayrılmaz bir bütündür.⁴⁸ Devletin seyfiye, ilmiye, kalemiye ve mülkiye kadrosuyla her çeşit müessese ve teşkilatına kaliteli insan unsurunu yetiştiren bilgi ve kültür yuvası olan medreselerin yanında saray içinde Enderunlar göze çarpar. Mesela “Enderûn-ı Humâyûn”⁴⁹ bunların başında gelenidir. Burada medresenin eksik bıraktığı her çeşit san ‘at, mûsikî, edebiyat, hat, bir yandan da siyasî ve edebî görgü, saray ve devlet protokolünce talim ve terbiye içinde uygulanmaktadır.⁵⁰

d. Mektebe Başlama-Mektep Hayatı

Belli bir yaşa gelen çocukların hayatına artık bir dönemden sonra dadılardan, sütinelerden başka hocalar girecek, gözlerini açtıkları, kendilerinin olarak benimsedikleri ve düzenlerini kurdukları mekânın, yani evin yanına bir de mektep eklenecektir. Çocuklar, yeni başlayan bu hayata dair heyecan duysalar da bu heyecanın yanında hocalara karşı duyulan korku da söz konusudur. Nitekim bunu daha önce “Kız Çocuklarının Terbiyesi” bahsinde de geçtiği üzere Sâmiha Ayverdi'nin mahalle mektebine başladıktan sonra hocanın kızlar için falaka kullanmadığını söylemesinden de anlarız.⁵¹ Tabii erkek çocuklar için durum daha farklıydı; çünkü kızlar için kullanılmayan falaka ve sopa onlar için kullanılmaktadır. Mesih Paşa İmamı adlı romanda yıllar sonra bile o günü içi daralmadan hatırlayamayacak derecede korkmuştur:

⁴⁵ a.y.

⁴⁶ Sâmiha Ayverdi, Boğaz İçinde Tarih, s.192

⁴⁷ A.g.e. , s.15

⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, s.304

⁴⁹ A.e. , s.371

⁵⁰ a.y.

⁵¹ Sâmiha Ayverdi, Hey Gidi Günler Hey, s.217

“... Ammâ sorulacak olursa küçük Hâlis’in mektebe başlama intibâi, hocasının çatık ve haşın yüzü, sonra da duvarda göz kırpan falaka yüzünden bir hayli korkunç olmuştı. Hâlâ bile içi daralmadan o günü hatırlayamaz.”⁵²

(1) Âmin Alayı

Çocukluk döneminin korkuyla beraber heyecan duyulan günlerinden biri de çocuğun mektebe başladığı ilk gündür. Bu gün çocuk için olduğu kadar anne, babası ve yakınları için de mutlu bir gündür. Bu günden sonra artık büyümeye ilk adım atılır. Mektebe başlamak o dönemde şimdiki sade değildir, bir hayli debdebelidir. Her merasim aşağı yukarı aynı olmakla beraber, gözden çıkarılan masrafa göre işin ehemmiyeti değişir.⁵³

“Hazırlık merasimi, çocuğu birkaç gün evvelden büyüklerinin elini öpmeye götürmekle başlar. Muayyen günde ise kapının önüne bir araba ya da bir midilli getirilerek yeni talebe, peluştan, atlastan veya geziden yapılmış cüz kesesi, boynunda müphem ve tatlı bir halecanla arabaya bindirilir.”⁵⁴ Bu esnada etraf bir hayli kalabalıktır. Çocuğun mektebe girişi de ilahiler eşliğinde bu kalabalıkla birlikte olur:

... Önde mektep minderini başında taşıyan kalfa, arkasında rahleyi götüren mahalle bekçisi, daha sonra çocuğun yeni arkadaşları, en arkada aile efrâdı âminler, ilahilerle mektepten içeri girerlerdi.”⁵⁵

Bundan sonra sıra son merasime gelir. Son merasimde çocuk hocanın önüne oturtularak “Besmele” denir ve ailenin büyüğü, hocadan başlayarak kalfaya, mahalle bekçisine, çocuklara bahşişlerini dağıtır, böylece de merasim tamamlanmış olur.⁵⁶

⁵² Sâmiha Ayverdi, **Mesihpaşa İmamı**. s.93

⁵³ **A.e.** , s.93

⁵⁴ **A.g.e.** , s.93

⁵⁵ **A.g.e.** , s.93

⁵⁶ **A.g.e.** , s.93

(2) Mektepte Özel Günler

Âmin alayı ve ilk günlerden sonra artık çocuk için okul hayatı sıradanlaşmaya başlar. Hocasına ve arkadaşlarına alışmaya başlar. Her şey normal seyri içindedir. Ancak mektepte bazı özel günler vardı. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bununla ilgili fazla ve ayrıntılı malzeme bulunmamakla beraber beş çayı adlı özel bir günden bahseder. Ancak bu günle de ilgili ayrıntılı bilgi yer almamaktadır.

Çay saati olarak da adlandırılan bu günde özellikle onuncu sınıf velilerine okulda çay saati yapılır.⁵⁷ Bu davet ikindi vaktinde, özellikle de saat beşte yapıldığı için “Beş Çayı” olarak adlandırılır. Bu davette çocuklar hakkında konuşulduğu gibi, büyükler de kendi aralarında çeşitli konularda sohbet ederler.

a. Evde Eğitim

O dönemde eğitim sadece mekteplerle sınırlı kalmamakta, çocuklar küçük yaşlardan itibaren evde de eğitim almaktadır. Maddî durumu iyi olan aileler çocuklarını evde özel mürebbiyelerle eğitirler.⁵⁸ Daha çok varlıklı aileler için Fransa'dan gelmiş özel mürebbiyelerden ders aldirmek adeta moda olmuştur. Bu sadece dil öğrenimiyle sınırlı kalmayarak çocukların her türlü eğitimini kayıtsız şartsız ellerine teslim edildiği görülür.

Özel dersler sadece Fransızca, Türkçe için değildir. Aynı zamanda piyano, keman dersleri⁵⁹, Arapça ve Farsça dersleri için de hocaların gelip gittiği görülür. Bu, o dönem varlıklı aileleri için aynı zamanda gururlanma kaynağıdır.

Sâmiha Ayverdi'nin gerek hatıralarında gerekse makalelerinde bu durumu tenkit ettiğini görürüz. İslâm kültüründe yaşayan bu çocukların kendi kültürlerinden uzaklaştırılıp batı hayranlığı adı altında kayıtsız şartsız yabancı mürebbiyelere teslimi aynı zamanda ruhlarının teslimidir. Onlardan öğrendikleri sadece yabancı dil ya da çalgı aleti olmanın ötesinde başka bir uygarlığın âdetleri, gelenekleridir. Bu da beraberinde kendine yabancılaşmayı getirir. Bunun yanında yabancı olmayan Türk

⁵⁷ Sâmiha Ayverdi, **Yaşayan Ölü**, s.53

⁵⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.168

⁵⁹ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.164

mürebbiyeler de görülmektedir. Ancak bu mürebbiyeler, varlıklı ailelerde bilgisi, terbiyesi göz ardı edilerek hor görülmektedir. İbrahim Efendi'nin Konağı'nda amcasının torunu Râtibe'nin sevdiği ama diğerlerinin önemsemediği Mihriye Hanım da bu mürebbiyelerden biridir:

“... Gerçekten de Râtibe; bilgili, kudretli ve seciyeli bir kadın olan Mihriye Hanım'a inanır ve onu severdi. Lâkin, Beyoğlu hayranlarının çürüğe çıkardığı bir kimseyi alenen tutamıyacağı için hocasına olan muhabbetini de içinde saklamaya mecburdu.”⁶⁰

2. Çocuklara Has Eğlenceler

Her şeyi daha büyük bir heyecanla karşılayan ve yaşayan çocuklar için ramazan, bayram gibi genel kutlamaların yanı sıra evde, mektepte, sokakta yaşadıkları anlar ve oynadıkları oyunlar da kendilerine has bir eğlence dünyasına sahiptir.

a. Çocukluğun Özel Günleri

Âmin alayı (mektebe başlama), o dönemde yağılan merasimler bakımından çocuğun hayatında özel ve önemli bir gün olmakla birlikte adına düzenlenen çocuk ve alaya katılan diğer çocuklar için alayın bir de eğlence yönü vardır ki bu neşeli gün öncesinde ve sonrasında çocukların yüzünün gülmesini devam ettirir. Okul içindeki ödüllendirmeler, verilen davetler, ilk gün heyecanları; alışana kadar özel ve heyecanlı olmaya devam eder.

Ramazan ayı, bayramlar, kış geceleri, kandiller çocuklar için büyüklerden daha farklı anlamlar taşır. Bu günler onlar için aynı zamanda hediye, Karagöz, midilliye binmek, harçlık almak, yeni kıyafetlere sahip olmak gibi anlamlara gelir. Bu eğlenceleri “Mübarek Günler” bölümünün alt başlıklarında ayrıntılı bir şekilde ele alacağımızdan burada sadece adını zikrederek geçiyoruz.

⁶⁰ A.e. , s.164

Uzun ve soğuk kış günlerini sütunlerinden, dadılarında ya da evlerine gelen yaşlı misafirlerden dinledikleri masallarla geçirmek de çocuklar için eğlenceli ve özeldir.⁶¹ Bu aynı zamanda onların ruh terbiyeleri için de önemlidir.

Sâmiha Ayverdi bir anısından bahsederken çocukluğun özel günleri içine alabileceğimiz “deniz banyosu”ndan bahseder. Aile büyükleri sayfiyede denizin tadını çıkarırken henüz iki yaşını doldurmamış çocuklar için deniz banyosu daha farklı şekilde yaptırılır: Çocuklar, doğrudan deniz suyuna sokulmadan kaynatılmış ceviz yaprağı ile deniz suyu karıştırılmış banyoya sokulur.⁶²

b. Oyunlar ve Oyun Yerleri

Çocuk gelişiminde önemli oyunlar Sâmiha Ayverdi’nin hatıralarında da geniş yer tutar. Kendisinin de o ağaçtan bu ağaca atlayan⁶³, sakin olmasına rağmen çocukluğunu oyun açısından renkli geçiren bir çocuk olduğunu anlarız. Hatıralarında ve makalelerinde yeri geldikçe devrin çocuk oyunlarından sıkça bahsetmiş ve bazen ayrıntılarıyla açıklamıştır.

Bayram, mektep seyri gibi özel günlerin dışında, cami avluları⁶⁴, çamurlu dereler, vadiler, bahçeler “alay alay” çocukların oyun oynadıkları yerlerdir. Özellikle dönemin mimarî anlayışından kaynaklı olarak, çocukların oyun oynama yeri açısından sıkıntı çekmedikleri görülür. Oyunlar mevsimine göre değişiklik gösterir. Kimi oyunlar açık mekânda oynanırken kimisi de kapalı mekânlarda oynanır. Daha çok yazlar açık mekân oyunları, kışlar ise kapalı mekân oyunları ile geçer. Sâmiha Ayverdi’nin eserlerinde rastladığımız açık mekânda oynanan oyunlar şunlardır: köşe kapmaca, esir almaca, körebe, ip atlama, zıp zıp, birdirbir, aşık, ceviz kapkaç, çelik çomak, uçurtma, topaç⁶⁵, su yolu⁶⁶, tahteravalli⁶⁷. Bunlardan bazıları erkeklerin çocukluk döneminde oynanırken bazıları delikanlılığa geçiş döneminde oynanan oyunlar olarak verilir. Bahsi geçen oyunlardan köşe kapmaca, esir almaca, körebe, ip

⁶¹ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.169

⁶² Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.287

⁶³ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.54

⁶⁴ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.154

⁶⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.316

⁶⁶ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.109

⁶⁷ **A.e.**, s.115

atlama, zıp zıp ve birdirbir çocukluk döneminde oynanan oyunlar; aşık, ceviz kapkaç, çelik çomak, uçurtma, topaç ise delikanlılık döneminde oynanan oyunlardır.⁶⁸

Havaların soğuması, kışın gelmesi ise çocukları kapalı mekân oyunları oynamak zorunda bırakır. Kapalı mekânlarda oynanan oyunlar ise şunlardır: saklambaç⁶⁹, şeytan çatlatmak⁷⁰ peçiç⁷¹ bilmece, bulmaca⁷²

Baharın sıcak günlerini daha çok toprakla ve suyla oynayarak geçirmek en zevkli eğlencelerdendi. Sâmîha Ayverdi, “Râtibe” adlı eserinde bahçede havuz yapıp içine büyükannelerinin kağıttan yaptığı kayığı koyarak ne kadar çok eğlendiklerinden bahseder.⁷³ Eve gelen misafir çocukları da özellikle soğuk kış günlerinde oyun için paha biçilmez bir fırsattır.⁷⁴ Eve gelen misafir çocuk ile saklambaç oynandığı görülür.⁷⁵

Her zaman oyun için arkadaş bulamayan çocuk için kendi kendine eğlenerek oynayacağı, hayal gücüne bağlı oyunlar da vardır. Sadece çocuklar değildir oyun arkadaşları: ağaçlar, çiçekler, bahçe, kurbağalar, kaplumbağalar... Samiha Ayverdi hatıralarında bu durumu şöyle nakleder:

“ ... Arkadaşsız kaldığım bir gün Çamlıca’nın lüzuci kırmızı toprağından çamur yaparak tuğla kırıkları ile minicik bir fırın meydana getirmiştım. İyice kuruduktan sonra da içinde çalı çırpı yakarak bacasından çıkan dumanla öylesine keyiflendim ki bu iş bana, bütün oyunlardan daha cazip gelir oldu.”⁷⁶

Özellikle evlerin bahçeleri çocuğun oyun dünyası için önemlidir. Samiha Ayverdi’nin hayatında ve hatıralarında önemli bir yeri olan Çamlıca’daki yazlık evlerinde ağaç tepelerinden inmediği görülür. Bağbozumu adlı hatıra kitabında, en büyük zevkinin ağaca çıkmak olduğunu söyler. Ulu bir dişbudak ağacında yaz başında kurulan salıncak sonbahara kadar durur ve yeğeni Semiha Cemal geldikçe

⁶⁸ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.316

⁶⁹ Sâmîha Ayverdi, **Râtibe**, s.118

⁷⁰ **A.e.** , s.117

⁷¹ **a.y.**

⁷² **A.e.** , s.109

⁷³ **A.g.e.** , s.118

⁷⁴ **A.g.e.** , s.118

⁷⁵ **A.g.e.** , s.118

⁷⁶ Sâmîha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.55

birlikte sallanır, daha doğrusu havaya doğru çark çizerek adeta uçarlar. Hatta bir seferinde ip koparak ikisi birden uçup domates tarlalarının içine düşmüşlerdir.⁷⁷ Bu da kimi zaman yetişkinlere sıkıntı veren işin haylazlık tarafıdır.

c. Oyuncaklar ve Oyuncak Dükkânları

Çocukların kendi yarattıkları oyunlar haricinde ilgisini çeken ve her zaman hayatlarında cazipliğini koruyan nesneler arasında oyuncaklar gelir ve doğal olarak da her çocuğun oyuncakçı dükkânlarının önünden geçerken yüreği hop eder.

Sâmiha Ayverdi'nin çocukluğunu geçirdiği Şehzâdebaşı da çocukları cezbeden mekânların bulunduğu bir yerdir. Gerek çocuklar gerek yetişkinler istedikleri her şeyi orada bulabilirler: defter, kalem, kalemtraş, silgi, iğne, düğme, makara...⁷⁸ Bu dükkânlarda çocukları özellikle içerideki renk renk çizgileri bulunan cam bilyeler, çeşitli Karagöz figürleri, Arnavut çakısı denen, küçük tahta sapının içine giren çakı, madeni ucunda yanması beklenen maytaplar, Eyüp oyuncakları çekmektedir.⁷⁹ İbrahim Efendi Konağı'nda büyük amcasının torunu Ratibe, küçük bir çocukken İskele Caddesi'ne iki keçeli sıralanmış oyuncak dükkânlarının önünden aklı kalmadan geçemez. Tepeleri renk renk tüylerle hotozlanmış hacıyatmazlar, karınlarına ayna kırıkları yerleştirilmiş kırmızı boyalı ufacık testiler, kursak düdükler fırladıklar, beşikler, çekçek arabaları, defler, davullar, tahta kılıçlar, çarkı felekler, dönme dolaplar ne de çok ne de güzeldir.⁸⁰ Alafrangalılaştırmanın merkezi gibi olan Beyoğlu'nda ise varlıklı ailelerin çocukları için daha farklı oyuncaklar vardır: kurgulu, makineli türlü oyuncaklar, sarışın kumral boy boy bebekler... Buradan şu anlaşılıyor ki sıradan ya da orta halli ailelerin çocukları aynı oyuncaklardan oynamamaktadır. Nitekim aynı eserde Ratibe'nin aklı hep o bayağı şeyler olarak nitelendirilen oyuncaklarda kalır. Beyoğlu oyuncaklarına seviniyor olsa da gönlü İskele Caddesi'ndeki oyuncaklardadır:

⁷⁷ A.g.e. , s.54

⁷⁸ Sâmiha Ayverdi, *Râtibe*, s.158

⁷⁹ A.g.e. , s.159

⁸⁰ Sâmiha Ayverdi, *Râtibe*, s.158

“ ... Halil Efendi yalnız bir kere, kendi çocuklarına aldığı kırmızı testilerden ona da almış ve dadısı da nasılsa ses çıkarmadığı için konağa götürebilmişti. Halil Efendi’nin, o gün oynacağı kendisine verirken yüzünün aldığı tatlı ifadeyi, o zaman bu zaman unutamamıştı.”⁸¹

Bunların dışında, büyük caminin avlusunda iki notayı aşmayan güvercin orkestrasını dinlemek, bir elinde def, bir elinde zincir, aç ayısını oynatan çingeneye bakır meteliğini feda etmek o dönemin çocukluk eğlenceleri arasındaydı. O dönemin çocuklarını yıllar sonra bile burunlarında kokusunu, ağızlarında tatlarını hissettikleri, hayatları boyunca genizlerinde sakladıkları macunlar da vazgeçilmezlerdendir.⁸²

3. Sünnet Törenleri

Sünnet törenleri “Âmin Alayı”ndan sonra erkek çocukların hayatında önemli olduğu kadar da korkulu törenler arasındadır. Sâmiha Ayverdi İbrahim Efendi Konağı, Boğaziçi’nde Tarih, Mesih Paşa İmamı adlı eserlerinde sünnet merasimlerinden ayrıntılı bir şekilde bahseder. Biz bu törenleri ailelerin gelir durumuna göre:

a. Şehzadelerin Sünnet Törenleri-Saray Erkânının Sünnet Törenleri

b. Orta Halli Ailelerin Sünnet Törenleri

adı altında inceleyeceğiz.⁸³

a. Şehzadelerin- Saray Erkanının Sünnet Törenleri

Osmanlı dönemini gerek şahsiyetleri gerek an’aneleri gerek teşkilatı gerek içtimai konumu ve anlamı açısından tüm ayrıntılarıyla ele alıp incelediği Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı eserinde Sâmiha Ayverdi şehzadelerin sünnet törenlerini de etkili bir şekilde anlatır. Bu törenlerin sadece mali ve siyasi açıdan değil, bir içtimâî ve medeni vâkıa olarak da ele alınmaya değer olduğunu söyler.⁸⁴ Şehzâde sünnetlerinin saray içinde hazırlığı on gün önceden başlar. Saray

⁸¹ A.e. , s.159

⁸² A.g.e. , s.310

⁸³ A.e. , s. 394

⁸⁴ A.e. , s. 395

mutfağının donatılıp gönderilen sinileri; Cevahir kolu, Mısır kolu, Edirne kolu, Ahmed kolu gibi çeşit çeşit oyun kollarının, raksların, sazların, köçeklerin, kâsebaz, taklabaz, hokkabaz, zorbazların, sallardan atılan fişeklerin, yarışların, güreşlerin, heyecan ve zevki içinde geçen on günden sonra sıra şehzadelerin sünnetlerine gelir.⁸⁵ Vezirlerle ulemanın muhteşem bir alay ile küçük şehzâdeleri saraydan alıp otâğ-ı hümayuna el öptürmeye götürmeleri, daima düğünün müstakil bir sahnesidir. Toplar, şehzâdelerin sünnet edileceğini ilan ettikten sonra ziyâfetler ve eğlenceler yine devam eder. Tiryâki yarışları kadar, yüksek bir direğe asılan içi altın dolu bir gümüş tepsiyi almak için direğe tırmanma yarışı da oyunların en alaka çekenlerinden biridir. Bu eğlenceler arasında ayıların kuyruklarına yağlı bezler bağlayıp ateşlemek gibi kaba ve çirkin olanları da bulunmakla beraber, bütünüyle düğün ve eğlenceler bir san'at ve zarâfet kıvamının ta kendisidir.⁸⁶ Bu törende yine temaşa oyuncularını tarafından zaptedilen, ele geçirilen kalelerin, yerlerin alınışı sergilenir. Her zanaâtkar kendi hünerini en iyi şekilde sergilemeye çalışır. Kuyumcuların yâkutlardan, zümrütlerden çiçek açmış bir bahçede, gümüşten serviler üstüne altından bülbüller konmuş hediyesi, şekerlerin renk renk şekerlerden hazırladıkları hayvanat bahçesi bunlardan bazılarıdır.⁸⁷ Osmanlı- Türk an'anesinde önemli bir yere sahip olan hediye bu törenlerde de ortaya koyduğu gerçek bakımından da kültür tarihinin istikâmetini göstermekle mühim sayılabilir. Bu törenlerde şehzadeye verilen hediyeler genellikle şunlardır: kaseler, mücevherli sorguçlar, musannâ saatler, murassâ kılıçlar, incili kemerler, mücevherli at takımları, altın gümüş ve incilerle işlenmiş Hint kumaşları, şallar, dîbâlar, kürkler, kaftanlar, köleler, cariyeler, atlar, arabalar, hatta Yakut gibi, İmâd gibi büyük hat üstatlarının elinden çıkmış Kur'ân-ı Kerimler...⁸⁸

Bunlardan başka, her hediye sahibinin şehzâdeye ayrıca bir kitap vermesi de âdeta gelenek mecburiyetleri arasında gibidir.⁸⁹

Sünnet düğünleri, o devir cemiyetinin parmakla gösterilecek kadar sayılı gece hayatından biridir. Saray erkânının sünnet törenleri de şehzâdeninki kadar olmasa da bir hayli parlak geçer. Gündüzden başlayan düğünün asıl revnaklı ve parlak saatleri,

⁸⁵ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.326

⁸⁶ **A.e.**, s. 327

⁸⁷ **A.g.e.**, s. 325

⁸⁸ **A.g.e.**, s. 326

⁸⁹ **A.g.e.**, s. 326

yıldızlar altında devam eder.⁹⁰ Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde saray erkânının sünnet merâsimi hakkında fazla malzemeye rastlamamış olsak da yine sünnet çocuğuna verilen değerli hediyeler dikkat çekicidir. Bu paha biçilmez hediyeler arasında, altın ve gümüş divitler, hokka takımları, mücevherli cüz keseleri, elmas yüzükler, murassâ kılıçlar, saatler, tezhipli, incili kitaplar, rahleler, saraçlıkla kuyumculuğun elbirliği ederek hazırladığı at eğreri bulunur. Hatta bu hediyeler bazen öyle değerlidir ki arlarından bazen tarihe mâl olmuş hikayeler çıkar.⁹¹

b. Orta Halli Ailelerin Sünnet Törenleri

Varlıklı ya da varlıksız her ailede önem verilen sünnet törenleri orta halli ailelerde de elverdiği ölçüde çeşitli eğlenceler ve merasimlerle gerçekleştirilir. Özellikle kimi mahallelerin başlıca eğlencelerindendir. Bazen mahallelerin vazgeçilmez sünnetçileri de vardır. İbrahim Efendi Konağı'ndaki Emin Efendi de böyle biridir.⁹² Aile çocuğunun yaşını hesap edip düğün masrafını da bir yana koyduktan sonra ilk iş, sünnetçi tutulur.⁹² Eğlencelere gelince, Karagözcülerden Kâtip Sâlih, Bedestenli Kör İzzet, Şair Ömer ya da İskataron Mehmet gibi san'âtkarlardan birini cemiyeti renklendirmesi şarttır. Eğer töreni yapan ailenin bütçesi biraz yeterliyse buna meddahla orta oyunu şenliği de eklenir. Ancak maddi durum ne olursa olsun bu merasimlerin vazgeçilmez eğlencesi ve olmazsa olmazı hokkabazdır.⁹³ Daha ziyade çocuklardan çok büyükleri güldürüp eğlendiren o dönemin vazgeçilmez hokkabazları arasında Yâsefinoğlu, Portakaloğlu, Usta Kanarya, Çiçekçioğlu gibi nükte ve cinas ustaları vardır.⁹⁴

Eski evlerde şehirlerde bile olsa mutlaka bir sofa, bir bahçe, geniş bir alan vardır. Bu nedenle sünnet merasiminin yapılacağı yer konusunda ailelerde sıkıntı yaşanmaz. Varlıklı aileler için konaklarda, köşklere her zaman çocuğun yatağını

⁹⁰ A.g.e. , s. 326

⁹¹ A.g.e. , s. 327

⁹² A.g.e. , s. 328

⁹³ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı** , s.327

⁹⁴ A.g.e. , s. 328

Sünnet olacak çocukların sadece alnı üstünde bir parça saç bırakılır, bununla Hz.Muhammet tarafından cennete alınacaklarına inanılır.

Gülgün Üçel-Aybet,Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları, İletişim Yay. , 1.Baskı 2003 İstanbul

açacak genişlikte sofaya ait evlerde yaşadıkları için bu konuda sıkıntı çekmezler. Böyle bir sofa yoksa da yatak bahçedeki çardağın ya da ağaçların altına konur, her taraf fenerlerle aydınlatılarak hokkabazın, Karagöz'ün, meddahın, saz takımının orta oyununun sıra sıra meydana çıkmasını bekleyen davetliler için bu bahçe, aile tarihinin sayılı günlerinden birini yaşar ve aşağı yukarı yirmi dört saat, ahenk ve eğlence devam eder.

Düğünün sünnet gününden evvelki hazırlığının da gelenekleşmiş çizgilerle başladığı görülür. Mektebe başlamadan önce olduğu gibi sünnet çocuğuna birkaç gün evvelinden sünnet üniforması giydirilerek Eyüp Sultan'a Varlıklı aileler için konaklarda, köşklere her zaman çocuğun yatağını açacak genişlikte sofaya ait evlerde yaşadıkları için bu konuda sıkıntı çekmezler. Böyle bir sofa yoksa da yatak bahçedeki çardağın ya da ağaçların altına konur, her taraf fenerlerle aydınlatılarak hokkabazın, Karagöz'ün, meddahın, saz takımının orta oyununun sıra sıra meydana çıkmasını bekleyen davetliler için bu bahçe, aile tarihinin sayılı günlerinden birini yaşar ve aşağı yukarı yirmi dört saat, ahenk ve eğlence devam eder.

Düğünün sünnet gününden evvelki hazırlığının da gelenekleşmiş çizgilerle başladığı görülür. Mektebe başlamadan önce olduğu gibi sünnet çocuğuna birkaç gün evvelinden sünnet üniforması giydirilerek Eyüp Sultan'a ve diğer ziyaret yerlerine götürüldükten sonra ailenin büyükleri ziyaret ettirilerek el öptürülür. Bunun yapılmasının sebebi de çocuğun sünnet olma havası içine sokulmak istenmesidir.⁹⁵ Tüm bunların ardından kendini sünnet olmaya hazırlamış çocuk, mizacına göre cesaretli ise sünnet olacağı odaya kendi girer, korkaksa kucakta götürülür. Sünnet esnasında tepkileri de yine huyuna göredir. Cesur ise sadece sarardığı fakat ses çıkarmadığı yaygaracı ise feryadı bastığı görülür. Ancak sünnet çocuğunun feryadlarının duyulmaması için ellerinde def, ağızlarında boru hazır bekleyen hokkabazlar, curcunabazlar çocuğun feryadını bastıracak bir şamata ile:

“ – Heeeyt oldu da bitti mâşallah, oldu da bitti mâşallah!”

⁹⁵ A.g.e. , s. 94

diye bağırarak onu şaşırtıp susmaya mecbur ederler. Sünnet çocuğunun sünnet olması aynı zamanda düğünün başlaması anlamına gelmektedir.

(i) Sünnet Elbiseleri

Sünnet elbiselerinin o dönemde şimdikilerden daha süslü olduğu görülür. Sünnet çocuğunun başında mücevherlerle süslü nazarlıklı fes, boynunda cüz kesesi taşıdığı, göğsüne hamaylılar taktığı görülür. Sünnet çocuğunun bu görüntüsünü tamamlayan diğer şey de şallarla süslü atlardır. Sünnet çocuğunun bu ışıltılı giyimi daha çok on dokuzuncu asır ortalarında görülür.

(ii) Sünnet Saçı

Sâmiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı adlı eserinde sünnet merasimini anlatırken “ sünnet saçı” ndan bahseder ancak maalesef bununla ilgili fazla bir açıklama yapmamıştır. Biz elimizdeki malzemeden bundan elli altmış sene evveline kadar çocukların tepelerinde bir tutam saç bırakılıp örmek usulünün yer yer yaşadığını ve sünnet saçı denen bu örgünün sünnet günü kesildiğini biliyoruz. Bu konuyla ilgili fazla bilgiye ulaşmış değiliz; ancak Gülğün Üçel “ Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları” adlı kitabında insanların bu âdetle çocuklarının Hz. Muhammed tarafından cennete alınacakları inancını taşıdıklarını söyler.

(iii) Sünnet Eğlenceleri

Yukarıdaki bahislerde bahsettiğimiz üzere hangi sınıfın olursa olsun sünnet törenlerinden olmazsa olmazı hokkabazlardır. Bunun dışında maddi duruma göre orta oyunları, meddah Karagöz görülür. Hediyeler, şekerler yine sünnet eğlencelerinin önemlilerindendir. Bazen cemiyetin ileri gelenlerinin evlendirmiş olduğu halayıkların çocuklarına topluca sünnet törenleri ve eğlenceleri tertip ettiği görülür. İşte Sâmiha Ayverdi’nin Mesih Paşa adlı romanındaki Namık Paşa da bunlardan birisidir. Temmuz veya ağustos mehtaplarına tesadüf ettirilen bu sünnet

törenleri konağın bahçesinde yapılır. Birkaç gün evvelden çadırlar kurularak çocukların yatakları çepeçevre bu çadırların altına dizilir. Bahçenin bir tarafı kadınlara bir tarafı erkeklere Ayrılır ve ortada boş bırakılan meydana da sıra ile hokkabaz, meddah, orta oyunu gece de Karagöz gelir. Bundan sonra meddah alacalı çevresi omzunda, bastonu dizlerinin arasında iskemleye oturur:

“ – Hak... Dost!

diye Binbir Gece Masalları’ndan, Dudunâme’den yahut muhayyesinin teknesinde yoğrulup hazırlanmış hikayelerinden birine başladı mı ricâlden, kalem efendilerine, esnaftan mahalle kabadayılarına kadar her sınıf halk ağdalı bir neşe içinde sanatkârın büyüüne tutularak alınıp kalırlardı. Sünnet çocukları da bütün bu kendileri için tertip edilmiş eğlencelere, anlasalar da anlamasalar da, gururla karışık bir taklitten dolayı incecik kahkahalarla iştirak ederlerdi.”⁹⁶

Kavuklu Hamdi ile Pişekar Küçük İsmail’in orta oyunlarının halkı büyük bir neşe ve zevke boğduğu görülür. Ancak bu oyunun ayrıntılarını “ Eğlence Hayatı ” adlı bölümümüzde vermeyi uygun görüyoruz.

C. EVLİLİK

Hayat devreleri arasında önemli bir yere sahip olan evlilik gerek evlenen kişilerin statüsü açısından gerekse farklı ailelerin bir araya gelerek cemiyet içi bağları kuvvetlendirmesi açısından önemli bir hadise olarak görülmüştür. Evlilikler de hayatın diğer devrelerinde görülen özel günler gibi kendine has adet, gelenek ve göreneklere sahiptir.

1. Evlenme Biçimleri

Samiha Ayverdi’nin gerek romanlarında gerekse hatıralarında rastladığımız genel evlilik türü görücü usulü evlenmedir. Bu evlilik türü aynı zamanda toplum tarafından kabul gören meşru evlilik türüdür. Yaşı gelmiş her genç kız vakit

⁹⁶ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 176

geçirilmeden evlendirilir. Zengin, orta halli ya da fakir olsun, yaşı gelmiş genç kızın bazen günde birkaç nöbet, görücünün eline kahve verdiği görülür.⁹⁷

Genellikle yaşı gelmiş delikanlıya annesi tarafından eş bulunurken bazen dul kalmış erkeklere de yakınları tarafından eş bulunduğu görülür.⁹⁸

a. Görücü Usulü Evlilik ve Aşk Evlilikleri

Devrin geneline ait olan bu evlilik türü yaşı gelmiş delikanlıya annesi ve kardeşleri tarafından munasip bir kız bulunması şeklinde gerçekleşir. Evlilik çağındaki genç kızların evine bir iki kadının toplanıp gitmesi, bir kahve içimi süresince oturmasıyla kızın fiziği, hali tavrıyla ilgili gözlemler yapılır. Düğün evleri de genç kız için bir nevi görücüye çıkmak anlamına gelir. Henüz başı bağlanmamış genç kız için mahalledeki düğünler dernekler kaçırılmaz bir fırsattır. Genç kızın halinden anlayan anne ise “Davetsiz düğüne börekçilerle çörekçiler gider, öğleden sonra geline bakarız.” Diyerek ta sabahtan düğün evini boylamak isteyen kızını yatıştırır.⁹⁹

Devrin geneline bakıldığında aşk evliliklerine çok ender rastlanmaktadır. Olsa da çok nadiren rastlanılan bu evlilik türünde aşk bugünkü anlamından daha çok, birbirine saygı gösterme ve değer verme şeklindedir. Devrin kapalılığından, kaçgöçünden, haremlik selamlık tarzı yaşayışından dolayı kadın ve erkeğin çok da fazla birbiriyle ilişki kuramadığı görülür. Bu nedenle de aşk evliliklerine rastlanmaz.

b. Çırak Olma

Çırak olma bir saraydan, bir konaktan veya bir evden hizmet müddetini doldurarak evlenip çıkmaya denir. Bunun belli bir zamanı yoktur. Daha çok evin efendilerinin iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıdır. Fakat bu konudaki örf ve adetler öylesine bir nizam çerçevesine bağlanmıştır ki, hemen hiçbir aile teamül çerçevesi dışına çıkamaz. Hiç bir aile, hizmetindeki halayığını kocayınca kadar kullanamaz. Boy boy genç kızlar efendilerinin vereceği terhis emrini bekler.

⁹⁷ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 135

⁹⁸ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.301

⁹⁹ A.e. , s. 302

Hanımlar, bir çırak evine davet olundukları zaman bu ziyafete bütün halayık kadrosunun götürülmediği görülür. Bir ırak evine giderken, konağın harem kalabalığını yarı yarıya götürmek suretiyle hem davet sahibi hem de halayıklar taltif edilmiş olur.¹⁰⁰ Davet evine giden halayıklar burada kendi geleceklerini görerek hayaller kurar.

2. Evlilik Aşamaları

Evlilik merasimi de çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşir. Bu aşamalar kendine has âdetler, inançlar ve davranışlara tâbidir. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bu aşamaların her biriyle ilgili geniş bilgiler bulunmamakla beraber birçoğuyla ilgili genel bilgiler edinmekteyiz.

a. Görücülük

Sâmiha Ayverdi'nin incelemiş olduğumuz eserlerinde maalesef bu aşamayla ilgili bilgi bulamamaktayız. Ancak kızın görücülük esnasında kahve ikramında bulunduğu gibi genel bir bilgiye ulaşabilmiş bulunmaktayız.

b. Nişan

Evlilik kararı verildikten sonra ‘‘söz kesme’’ ve ‘‘nişan takma’’ merasimleri gelir. Nişan merasiminin en önemli işlerinden biri kız evine gönderilecek olan nişan kutusu ve nişan takımlarının hazırlanmasıdır. Nişan takımı nikâhtan evvel dâmat namzetlerinin hazırladıkları ve gönderdikleri kutulardır. Bu kutunun içine konacaklar dâmat namzedinin mevki ve servetine göre değişiklik gösterir.¹⁰¹ Bu takım şu eşyalardan oluşmaktadır: elmas, zümrüt, yâkut yüzükler... kelep kelep inciler, kızın gelinliği, teli duvağı, elbiselikler, terlikler, çamaşırlar, oraplar¹⁰²

¹⁰⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.304

¹⁰¹ **A.e.**, s. 304

¹⁰² Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.233

ayrıca ıtr-ı şâhî, misk, anber, gülyağı gibi güzel kokular konduğu da görülür.¹⁰³ Bu kutu gelişigüzel hazırlanmaz özenle süslenir. Kıymetli eşyalarla dolu olan çekmece, sakangura sarılarak kurdele ile bağlanır, sonra diğer hediyelerle birlikte sırma veya anavata işlemeli atlas bohçanın içine yerleştirilir. Ayrıca da bir tabla içine şeker, şekerleme, tatlılar, kurabiye, lokum ve şerbet şişeleri, mevsim meyveleri, çiçekler konur. Damla sakızı, ödağacı, kına, tarçın gibi baharat, ipekli çıkınlar içinde gene aynı tablaya yerleştirilir ve bu tabla da tekrar bir başka sakangur ile sarılarak bağlanır. Böylelikle nişan takımı hazırlanmış bir şekilde kız evine gönderilir.

c. Düğün Hazırlıkları

Düğünden önce yapılan hazırlıkların başında cihaz takımı gelmektedir. Cihaz takımı ailenin maddi durumuna göre farklılık gösterse de kız çocuğu sahibi anneler tarafından yıllar önce hazırlanmaya başlar. Kız çocuk eli iş tutar hale geldikten sonra bu hazırlığa ortak olur. Kız çocuklarının cihaz takımlarının içinde kendi elleriyle işledikleri bir boy tek teli keten, tek teli ipek olan hilâli gömlekler,¹⁰⁴ el örgüsü para keseleri,¹⁰⁵ ufacık mühür keseleri,¹⁰⁶ bulunduğu görülür. Bunların dışında devrin genelinde her cihaz takımının olmazsa olmazları arasında kanaviçeler, seccadeler, mendiller yer almaktadır. Saraylarda ve varlıklı ailelerin çeyiz sandıklarında ise Lahor, Acem, Gürün şalları nâfe, vaşak, kakum, servi, feyyum kürkleri ve serâserler¹⁰⁷ bulunduğu görülür. Bunun dışında bu sınıftaki ailelerin kızları, beraberinde servetine göre iki üç cihaz halayığı götürür.¹⁰⁸ Bu halayık ya da halayıklar, gelinle beraber düğün günü güveyin evine gidecek ve oraya yerleşecektir.

Bu cihazların güveyi evine gidişinin bir merasimi vardır ki buna “cihaz götürme” merasimi denir. Cihaz götürmenin belli bir zamanı ve kuralları vardır. Köy düğünlerinde cihaz götürme merasiminin pazartesi günü yapıldığı görülür¹⁰⁹. Bu merasim öndeki davul zurna ve köçeklerin, at üstündeki delikanlılarının sesleri,

¹⁰³ Sâmîha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.232

¹⁰⁴ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 62

¹⁰⁵ **A.e.** , s. 62

¹⁰⁶ Sâmîha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.233

¹⁰⁷ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 142

¹⁰⁸ **A.e.** , s.237

¹⁰⁹ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi’nde Tarih**, s. 148

naraları, şakalaşmaları, haykırışmaları eşliğinde büyük bir heyecanla gerçekleştirilir. Bu delikanlıların güveyi evine varıncaya kadar silahlarını sıktıkları görülür.

Saray düğünlerinde ise cihaz alayları çok daha debdebelidir. Nikah kıyılıp ziyafetler ve eğlenceler, mehterhane ve türlü renkli hareketli alaylar, şenlikler ortasında arabalara ve katırlara yükletilmiş cihazın saraydan çıkarılıp Eyüp Sultan civarındaki saraya nakli İstanbul’u yerinden oynatan hadiseler arasındadır.¹¹⁰ İstanbul cihaz alayını gözlemlemek için yollara dökülür. Ay olarak da genellikle İstanbul’un asilliğini ortaya koyduğu Mayıs ayı tercih edilir. Cihaz alayının başında asesbaşı, topçubaşı, cübbecibaşı, yeniçeri efendisi, sipahi silâhdar ağaları, tersaneliler, sultanın yastığını başı üstünde götüren Saray-ı Atik teberdarları kethüdası, sultanın tacını taşıyan teberdar, cihazın mücevher kısmını taşıyan Saray-ı Atik teberdarları, tepsiler içinde mücevher, altın, gümüş, âvânî ve kıymetli eşyayı taşıtanlar ve bunların muhafızlarından oluşan kalabalık bir kadro görülür. Bu alayı düğün ve şenlik havaları çalan tabilhâne takip eder.¹¹¹ Arabalar, katırlar da renk renk ve bir hayli süslüdür. Sultanın bindiği arabanın ise gümüşten olduğu görülür.¹¹²

Düğünden önce göze çarpan diğer bir hazırlık ise gelin odasıdır. Gelin odası kız tarafı tarafından hazırlanır. Gelinin gideceği evde ya da gelin evinde bir gelin odası hazırlanır. Sâmiha Ayverdi İstanbul Geceleri adlı eserinde bu âdetin eski dönemlerdeki inceliğini yitirdiğini söyler. Ona göre önceki dönemlerde hazırlanan gelin odaları kızın kendi eliyle işlediği harikulade örtüler, çevreler ve yağlıklar yapılırken artık “askı” denen kaba ve adi kâğıt çiçeklerle süslenir olmuştu.¹¹³ Sâmiha Ayverdi “askı” ile ilgili daha fazla bilgi vermemektedir. Ancak biz gelin odasının hazırlanmasına “askı asılma” dendiğini ve bu işin genelde pazartesi günleri yapıldığını biliyoruz.¹¹⁴

d. Gelin Hamamı ve Kına Gecesi

Düğün merasiminden bir gün önce yapılan gelin hamamının Sâmiha Ayverdi’nin Mesihpaşa İmamı adlı romanında yaşlı Pembe Teyzenin hatıralarını

¹¹⁰ A.e. , s. 148

¹¹¹ A.e. , s.149

¹¹² A.g.e. , s. 136

¹¹³ Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, **Bir Zamanların İstanbul’u**, 2005, s.209

¹¹⁴ A.g.e. , s. 116

anlatırken Pazar günü yapıldığını söylediğini görüyoruz.¹¹⁵ Ancak çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgiler bize “gelin hamamının” Çarşamba günü yapıldığını gösterir.¹²¹ Maalesef Sâmîha Ayverdi’nin eserlerinde gelin hamamı ile ilgili bilgiye rastlayamadık. Ancak en yakın dostların davet edilerek bir saz bir de çengi takımı getirildiğini biliyoruz. Ayrıca geline ipekli bir peştamal kuşatılır.¹¹⁶ Kına gecesi ise hamamdan sonra yapılır. İstanbul Geceleri adlı eserde kına gecesinin Çarşamba günü akşamı yapıldığını görmekteyiz.¹¹⁷ Kimi kaynaklarda perşembe akşamı¹¹⁸ kimi kaynaklarda çarşamba günü akşamı şeklinde geçmektedir.¹¹⁹ Kına gecelerinde daha çok erkeklere yönelik bir eğlence olduğunu görüyoruz. Daha çok erkek evinde damadın arkadaşları arasında tertip olunmuş bir iş ve nuş âlemidir. Burada rakı içilir, çalınır, eğlenilir, nihayet sabaha karşı yemek yenilerek evlere dönülür. Kız evinde ise bu eğlence daha sadedir. Bazen saz çalar ve kızlar kendi aralarında eğlenir. Zira Samiha Ayverdi İstanbul Geceleri adlı eserinde de kına gecesini bu şekilde anlatmaktadır. Davulun, zurnanın, köteğin, tabancanın ve rakının işe karıştığını söyler. Bu düğünün hem en keyifli hem de en tehlikeli sahnesidir. Ağaçlara takılmış fenerlerin altındaki kalabalık bir taraftan yiyip içerken bir taraftan da önlerindeki lengeri kaşıklamaktadır.¹²⁰ Ancak bunun köy kına gecelerinde olduğunu da belirtmemiz gerekir.

e. Düğün Merasimi

Düğün merasimi artık evliliğin son ve en debdebeli olan merasimidir. Akşamında “koltuk merasimi” olan bu günü Sâmîha Ayverdi eserlerinde her sınıfta ayrı ayrı ele almıştır. Bu nedenle biz de bu merasimi:

- Sultan Merasimi
- Orta Halli Mütevazı Aile Düğünleri
- Köy Düğünleri

¹¹⁵ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, 2005, s.208

¹¹⁶ Sâmîha Ayverdi, **Râtibe**, s.188

¹¹⁷ **A.g.e.** , s. 238

¹¹⁸ İ.Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, s.34, 1. Baskı Ekim 1998

¹¹⁹ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, s.208

¹²⁰ **A.g.e.** , s. 238

— Cariye Düğünleri
alt b şlıklarıyla ele alıp inceledik.

1- Sultan Düğünleri

İki haftadan iki aya yakın devam eden bu düğünlerin her safhası masal ve efsane tablolarının birer canlı  rneği gibidir.¹²¹ Gelin alayının yapılacağı gün, vezirler ve devlet adamlarıyla, ulema, Topkapı Sarayı'na gelip protokoldeki yerlerini alarak beklemeye başlar.¹²² Daha sonra Topkapı Sarayı'ndan ayrılan düğün alayı sultan için hazırlanan saraya gelir. Bu alayında bir hayli kalabalık olduğu görülür. Bu alayın sıra ve silsilesi şöyledir:

“Yeniçeri ağasından sonra  avuşbaşı, tezkereci efendi, nakibüleşraf, İstanbul kadısı, kadı askerler, sağdıç, sadrazam, şeyhülislam, Haremeyn-i şerifeyn müfettişi ile muhasebecisi, Haremeyn mukatacaası ve ağa babası, valide sultan ve d mat paşa keth d ları d r ssa de ağası katibi, Saray-ı Atik teberdarları, gümüş nahıllar arkasında ve donanmış at üstünde ciltli ve keseleri mücevherli Kur'an-ı Kerim taşıyan Saray-ı Atik teberdarları kâtibi, has ahırdan donanmış bir at götüren d r ssa de ağasının saraçbaşı, halka sa ılacak keseleri taşıyanlar ve nihayet sultanın gümüş arabasıyla harem-i h m yunu taşıyan otuz küsur araba ve padişahın kızına hediye ettiği bir ikinci müzeyyen bir araba daha...”¹²³

Düğün merasiminin ziyafetler, sazlar, sözler, mehterhaneler,  engiler, köçekler, top şenlikleri, sallar üstünden atılan havai fişekler, Kağıthane eğlenceleri, cirit oyunları, cebeciler, humbaracılarla topçuların tüfek ve nişan atma yarışları, pehlivan g reřleri¹²⁴ ile renklendirildiği görülür. Bunların dışında hokkabazlar, k sebazlar, zorbazlar da yine marifet ve h nerleriyle gözlere ziyafet çekenler arasındadır.¹²⁵

Devrin ileri gelenlerinin düğün evlerinde de aynı ihtimam söz konusudur. Davetli sayısı ne kadar fazla olursa olsun, misafirin bin ikram ve izzetle soygun

¹²¹ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.104

¹²² **A.e.** , s. 149

¹²³ **A.e.** , s.150

¹²⁴ **A.e.** , s. 150

¹²⁵ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.139

odasına alınışı, eğer evin halayık kadrosu elverişli değilse, dışarıdan getirilen soygun kadınlar marifetiyle ferâcesinin ya da çarşafının çıkarılışı sonrada itibarına göre götürülüp münasip bir yere oturtuluşu sıra ile lohuk ve kahve ikramı, düğünlerin en göz önünde adetlerindendir¹³². Kahve ikramı, özel bir öneme sahip olup damak keyfi olmaktan çıkar. Düğünlerdeki kahve ikramı üç cariye tarafından zarif ve bedir bir hüner halini almış şekilde gerçekleşir. Sâmiha Ayverdi İstanbul Geceleri adlı eserinde kahve ikramını bu şekilde anlatır:

“ Bu üç kahveci câriyeden her birinin omuzlarından göğüslerine çaprazlama atılmış sırma işlemeli kadife veya atlas kahve örtüleri alması şarttı. Kalabalığın içine göz kamaştırıcı kıyafetleriyle dalan bu seçme genç kızlardan biri, üç zincirin ucunda sallanan gümüş sitilin içindeki kahve ibriğini taşır; ikincisinin narin kolları, içi bir servet teşkil eden kıymetli zarf ve fincanlar olan tepsiyi tutar; üçüncüsü ise; her biri birer müstesna san’at örneği denebilecek bu fincanlara ibrikten kahve boşaltarak zarflarına oturtulur ve şair gibi:

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ

Kangisin alsam gülü yâhud ki câmı ya seni

dedirtecek, ikram ve izzette ustalaşmış, tabii zarâfetiyle bunları misâfirlere dağıttı.”¹²⁶

2- Orta Halli Mütevazı Aile Düğünleri

Adet gereğince düğünlerde yalnız hanımlar bulunur.¹²⁷ Düğün günü aynı zamanda gelinin süslendiği gündür. Bu gün kaynaklarda Perşembe günü olarak geçmekte ise de Sâmiha Ayverdi’nin Mesihpaşa İmamı adlı romanında Pembe Teyze’nin:

“Pazartesi kızın yüzü yazılır; pullarla çiçekler yapraklar yapılır. Bir de bakarsın gelinin yüzü bahçeye dönmüş...”¹²⁸

deyişinden düğün günlerinin pazartesi de olabileceği anlaşılır. “yüz yazılması” deyimini burada gelinin süslenmesi anlamına gelmektedir. Bu deyim eski zamanlarda gelinin yüzüne zamkla muhtelif çiçek resimleri yapıp, üzerine ince kırkılmış tel ve

¹²⁶ A.e. , s.140

¹²⁷ A.g.e. , s. 140

¹²⁸ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 176

renkli pullar yapıştırılmasından kaynaklanır.¹²⁹ Damadın yağlıkçıdan kiraladığı tel, duvak, sorguç, başlıkla birlikte verilen ve yapıştırma denilen dört parça elmas kullanılır. Bu elmasların en büyüğü alına ötekiler çenelere ve yanaklara yapıştırılır. Gelinin yüzü yazıldıktan sonra sıra kuşak bağlamaya gelir. Kızın babası, kızın beline gayret kemeri denilen şaldan bir kuşak bağlar.¹³⁷ Kuşak bağlama merasiminde kız salona gelir. Babası ya da babası yoksa ailenin en büyük erkeği kuşağı bağlar. Kız bir iskemleye oturtulur. Annesi, kız kardeşleri, akrabası etrafına dizilir. Kuşak bağlayacak erkek eline bir şal alır, bu şalı üç defa kızın beline dolaştırarak bağlar, sonra kıza bir hediye verir.¹³⁰ Samiha Ayverdi *Ah Tuna Vah Tuna* adlı eserinde babanın kuşağı bağladıktan sonra kızı kılıçtan atlattığını ve o esnada dedelerin gibi bu kılıcın hakkını verecek evlat ve ahfad yetiştiresin diye dua ettiğini söyler.¹³¹

Gelin öğleye doğru düğün evine gelen damadı karşılamak üzere aşağı sokak kapısına indirilir ve böylece kol kola giren damadla gelin beraberce gelin odasına girerler.¹³² Bu aynı zamanda “koltuk merasimi” olarak adlandırıldığından bunu aşağı ki bölümde daha ayrıntılı ele alacağız.

Akşam oluncaya kadar biri boşalıp biri dolan sofralar, sazlar, sözler, görünüşler, gösteriler, zevkler, kahkahalar devam eder. Orta halli düğünlere çağrılan saz takımlarının en belli başlılarından “Âfet”in takımının baş çengisi “Fındık Kurdu”¹³³ isminde bir kadındır. Sâmîha Ayverdi Mesihpaşa İmamı adlı romanında küçük Halis’in gözünden bu eğlenceyi ve Fındık Kurdunu şöyle tasvir eder.

“...Fındık Kurdu, boncuklar pullarla süslü elbisesini giyerek oynaya oynaya ortaya atıldı mı herkeste bir neşedir başlardı. Kadın vücudunun her parçasını ayrı ayrı titretip kalabalı ortasında kendisine bırakılan meydanı her dönüşünde biraz daha hareketlenir, avuçlarındaki zillere biraz daha âhenk ve kuvvet verirdi....Hareketlerini sazla denkleştirerek bütün vücuduna birden sirayet ettirdiği kısa, ölçülü titremelerle parsa toplamaya başlardı. Evvela önceden gözüne kestirdiği, düğün halkının en itibarlısının önüne, hep o âhengine hâkim olduğu yavaş, oynak ve işveli adımlarla yaklaşıp; bir dizini yere dayar, ötekini ileri uzatarak başını, önünde durduğu kimsenin kucağına doğru hafif hafif

¹²⁹ A.g.e. , s.116

¹³⁰ Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, *Bir Zamanların İstanbul’u*, 2005, s.210

¹³¹ Sâmîha Ayverdi, *Ah Tuna Vah Tuna*, s.233

¹³² İ.Gündoğdu Kayaoğlu, *Eski İstanbul’da Gündelik Hayat*, s.35

¹³³ A.g.e. , s.233

eğer, böylece de önünde diz çökülen her kim ise, mevkine göre ilk bahşişi çenginin altına yapıştırırdı...»¹³⁴

Fındık Kurdundan başka aynı eserde Güllü Saniye'nin, Çengi Dilaverin de o dönemde rağbet kazanmış oyuncular olarak adının geçtiğini görmekteyiz. Küçük Hâlis'in şahit olduğu ve unutamadığı olaylardan biride bir düğünde evin hanımının, meydanın boş kaldığı bir zamanda ortaya atılarak herkese parmak ısırtacak bir oyun oynaması ve:

Galata'nın uşağı
Gevşek bağlar kuşağı
Şaka maka dinlemez
Çeker hançer bıçağı

diye kerizci şarkılarının en revaçta olanlarından birini gür, temiz, pürüzsüz bir sesle söyleyerek herkesi şaşırtmasıdır.¹³⁵

Sâmiha Ayverdi "Ah Tuna Vah Tuna"da da Tursun Paşa Kızı Oyun Kolu'ndan bahseder ve bu oyunu da şu şekilde nakleder:

" Oyunun başlıca yükünü çeken Dertli'dir. Dertli elinde tamburası, yanık yanık şarkı okurken bir yandan da karşısında bulunan kıza söz atar. Kız da ona cevap vermekten geri kalmazsa da hâdiseyi gözleyenler Dertli'yi gerçekten dertlendirerek: "Vay sen bizim ağamızın kızına nasıl laf atarsın?" diye bağırırlar. Bu arada kızın babası hiddetle ortaya çıkarsa da Dertli'nin hâline acıyarak onu bağışlar ve kızını vermek âlicenaplığını gösterir."»¹³⁶

Tüm bu eğlencenin ardından selâmlıkta verilen bir güveyi yemeği, şerbetler, kahveler ve cemaatle kılınan bir yatsı namazından sonra genç damadın, arkadaşlarının eliyle mâbeyn kapısından içeri itilmesiyle düğün sona erer.¹³⁷

¹³⁴ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 176

¹³⁵ Sâmiha Ayverdi, **Mesihpaşa İmamı**, s.92

¹³⁶ **A.g.e.** , s. 92

¹³⁷ **A.g.e.** , s.93

3- Köy Düğünleri

Sâmiha Ayverdi, köy düğünlerinden Çamlıca'daki anıları arasında bahseder. Bu düğünlerde Pazar günleri köyün ileri gelenlerinin civara okuyucu çıkması ile başlar. Üstleri tentenelerle kapatılmış, içleri şiltelerle ve yastıklarla döşenmiş öküz arabalarına köy yârânı yerleştirilir ve davullar, zurnalar, köçeklerle civâr semtlere yayılıp misafir davet edilir:

“Her molada köçekler oynar, gören, duyan, bekleyen kalabalıktan çalıp oynayanlara bahşişler yağar. Kâfile, ikramlar, uğurlama ve şenlik âvâzeleri ortasında bir başka tarafa hareket edinceye kadar bu curcuna devam eder. Daha önce bahsettiğimiz üzere pazartesi cihaz götürme, Salı güveyi hamam günüdür. Güveyi hamama gider, dellağın önüne oturur, sonra berber gelir tıraş bitinceye kadar gene davullar çalar, köçekler oynar. Çarşamba günü eğlenceleri arasında Sâmiha Ayverdi'nin çocukluk eğlenceleri arasında tiksintisiz düşünemediği bir sahne olduğunu söylediği yağlı güreş vardır. Gene aynı gün geline verilen hediyeler düğün evine götürülür. Bugünün akşamında kına gecesi yapılır, perşembe günü de yüz yazısı gerçekleştirilir. Bu merasimleri ayrıntılı olarak daha önceki bölümde ele aldığımız için burada adını vermekle yetiniyoruz.

Yüz yazısından sonra gelin, evin kapısına çarşaflar gerilip kapalı arabaya bindirilerek kocasının evine gitmek üzere yola çıkarılır.

Bu arada sokak kapısının önü de ayrı bir âlemdir. Günlerce ilan edilen düğüne, civarın hemen bütün seyyar esnafı gelir; simitçiler, helvacılar, oyuncakçılar birbiriyle yârenlik ederken diğer taraftan müşterilerine hizmet ederler. Mevsim müsait ise, mısır kazanları kestane mangalları da leblebi, fındık, fıstık satanların arasında yerini bulur. Akşama doğru kadın misafirlerini uğurlayan düğün evi güveyi yemeğine gelen davetlileri de ağırladıktan sonra, yatsı namazı, meşaleler ve ilahilerle camiden getirilen delikanlıyı, sırtını birkaç yumrukla okşayıp güveyi koymakla sona erer.”¹³⁸

4- Cariye Düğünleri

Cariyelerin düğünleri hakkında maalesef fazla bilgi vermeyen Sâmiha Ayverdi, İstanbul Geceleri adlı eserinde sandıklarında gümüş kemerlerden pırlanta yüzüklere, miskal miskal incilere kadar her çeşit mücevhere sahip birer gelin olarak evlerine gittiklerinden ve icâbına göre eski efendilerinin himâyelerini bir destek gibi

¹³⁸ Sâmiha Ayverdi, *Mesihpaşa İmamı*, s.92

kullandıklarından bahseder. Mesihpaşa İmamı adlı romanında da Namık Paşa'nın yanındaki hizmetlilere eksiksiz, çalgılı çengili düğün yaptığı görülür.¹³⁸ Halayık ve cariyelerin düğünlerinde görülen önemli unsur ise evlenirken isimlerinin değiştirilişidir. Nitekim Sâmiha Ayverdi'nin büyükannesinin cihaz alayı Peykerin de evlenirken Fatma ismini aldığını görürüz.¹³⁹

f- Koltuk Merasimi

Sokakları dolduran arabalara evvelâ davetliler girer, gelin ise en sona kalır. Telli duvaklı kızı namahrem gözünden saklamak için arabanın iki yanına yaygılar, çarşaf tutularak bindirilir; yol boyunca da perdeleri kapalı arabanın içindeki gelini kimse göremez, şayet güveyinin evi yakında ise, gelin alayının yolu uzatması, bir hayli dolaştıktan sonra talip olduğu yere ulaşması şarttır. Nihayet gelin alayı düğün evine geldiğinde gene davetliler önden iner ve koltuk merasimini seyretmek üzere taşlıklara, merdivenlere, sofalara, salonlara sıralanıp bekler. Düğünün ruhu, hemen hemen bu koltuk merasimidir.¹⁴⁰ Koltuk merasimi düğünün en kalabalık olan merasimidir. Bu kalabalık öylesine yoğundur ki zaman zaman izdiham bile yaratır. Hatta düğün haberini almış birçok helvacı, simitçi, şekerçi satış yapmak üzere düğün evinin kapısına dizilir. Özelliklere kadınlara has bir eğlence gibi görülen düğünlerde koltuk merasimi olacağı zaman gelin ve güveyin etrafı bir hayli kalabalıklaşır. Âdet gereğince, yalnız hanımların bulunduğu düğünde, gelin, öğleye doğru düğün evine gelen dâmâdı karşılamak üzere aşağı, sokak kapısına indirilir ve böylece kol kola giren dâmâdla gelin, beraberce gelin odasına girerler.¹⁴¹ Damadın evine gelindiğinde gelinin duvağı yüzüne örtülür, yine gerilen perde arkasından bir koltuğunda damat bir koltuğunda kayın pederiyle indirilir, davetliler arasından başlarına şekerler, paralar serpilerek geçilir.¹⁴²

İçeri adım atar atmaz güveyi hemen kapıyı örter ve genç karısını, ailenin servetine göre hazırlanmış gelin köşesine götürüp oturtur. Bu gelin köşeleri de,

¹³⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 142

¹³⁹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 240

¹⁴⁰ **A.g.e.** , s. 180

¹⁴¹ **A.g.e.** , s.93

¹⁴² Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı** , s.324

incili, mücevherli, perdeler veya harikulâde işlemelerle hazırlanır yahut kağıttan renk renk çiçekli askılarla süslenir. Damadın genellikle ilk defa gördüğü karısıyla ancak iki,üç dakika durması mutaddır. Ancak bu iki,üç dakika dışarıda bekleyenler saatler sürmüş gibi uzundur. Olur da damad bu sureyi aşır odadan çıkmazsa, düğünlerin bir bakıma kabaca şakası olan kapı yumruklama başlar. Zira gelin, akşama kadar güveyiye değil düğün halkına aittir. Sâmiha Ayverdi Rahmet Kapısı adlı hâtıratında bu konuya ilişkin bir ânıdan bahseder. Büyükannesinin Peyker adındaki Çerkes dadısına tâlip olan Hacı Mehdi Efendi beş çocuk babasıdır.¹⁴³ Peyker Kalfa ile aynı yaşta olan efendinin büyük kızı ve belki diğer çocukları genç ve güzel olan bu kadının babalarından kıskanarak babalarına tâlip olduğu kızın kanbur olduğunu söylerler. Hacı Mehdi Efendi ise “Ne yapalım kısmet, sözümünden geri dönmem.” Der ve nikâh kıyılır. Düğün günü Hacı Mehdi Efendi daha kapı önünde kızı koluna almadan sırtını şöyle bir sıvazlayarak kambur olup olmadığı yoklar, etrafın bundan bir anlam çıkaramamış olmasına karşın dâmad, kameti düzgün olduğu kadar güzelden güzel karısını öylesine beyenir ki en çok iki,üç dakika kalarak odayı terk etmesi icâp ederken bir türlü gelin odasından dışarı çıkamaz. Bu yüzden de kalabalık kapıyı yumruklamaya başlar.¹⁴⁴

Gelini gördükten sonra, heyecandan sersemlemiş olan dâmad, oda kapısını açıp dışarı adım atmaz, koltuk merasimini seyre gelen yüzlerce kadının ortasında kalır. Onlardan kurtulmak için tek çare, cebindeki çil paraları uzaklara serpe serpe kendine yol açmak ve yerlere kapanan bu kalabalığın arasından sıyrılıp kaçmaktır. Nitekim para toplama telaşına düşen kalabalığın arasından süzülüp gider akşam olup güveyi yemeği zamanı gelene kadar da ortalıkta görünmez.¹⁴⁵

Düğün evlerinin kapılarında mahalle bekçilerinin bulunması da âdettir. Onların görevi her misafir gelişte ucu çivili kalın sopalarını yere vurarak misafiri haber vermektir. Böylece soygun kadınlar da geleni karşılamaya koşarlar.¹⁴⁶

¹⁴³ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.163

¹⁴⁴ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.163

¹⁴⁵ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, 2005, s.211

¹⁴⁶ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.171

¹⁴⁷ **A.g.e.** , s. 176

Düğünün kaçırılmaması mutlak olan bu merasiminin bazen vaktinde yetişemeyen hısımların akrabalarının görmesi için geciktirildiği ya da ikinci bir koltuk yapıldığı da görülür.¹⁴⁷

g- Misafirler ve Düğün Hediyeleri

Düğünlere kadın ve erkeğin akrabalarından ve yakın çevrelerinden pek çok kişi katılır. Herkes düğüne özenle hazırlanmış bir şekilde gelir. Sahip olunan en yeni en güzel kıyafetler giyilir.

Nişan, nikâh ve düğünde kız tarafın ve erkek tarafının birbirlerine verdikleri hediyelerden yukarıdaki bölümlerden bahsettik. Bunun dışında Türk âdet ve geleneklerinde önemini hiçbir zaman yitirmeyen hediye âdeti bu merasimlerde de mevcuttur. Arkadaş, komşu, akraba olsun düğüne gelen kişilerin hediye getirmesi âdettir. Bu hediyeler kişinin maddi durumuna göre değişiklikler gösterebilir.

D. ÖLÜM

Hayatın başlangıç serüveni doğum, bu serüvenin kaçınılmaz sonu ise ölümdür. Sâmiha Ayverdi'nin incelemiş olduğumuz eserlerinde hayatın bu devrine ait malzemelere Maalesef rastlamamış bulunuyoruz. Ancak hatıralarında büyükannesinin, dadısının, bacısının ölümünden bahseder. Özellikle bacısının öleceğinin anlaşılması üzerine kendisinin İbrahim Paşa Konağı'na gönderildiği ve çocuk psikolojisinin sağlığı için ölüden ve ölüm ortamından uzak tutulduğu görülür.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s.83.

İKİNCİ BÖLÜM

EV HAYATI

Evler gündelik hayatın en canlı örneklerinden biridir. İnsanların hayatlarının büyük bir kısmının geçtiği bu mekân, içindeki insanlardan tutun da eşyalara, odalara, tanık olduğu olaylara, yapılan işlere kadar birçok durumla bize o devrin şahitliğini yapar. Biz de bu bölümde, tüm konuları içeren başlıklar altında, evlerde yaşayanların ve yaşanmış olayların ve bunların o dönem insanının hayatındaki yerini takip edeceğiz.

A. EVLER

Gündelik yaşam deyince akla bir dönemin yaşantısını, hayata bakışını her yönüyle yansıtan mekânlar yani evler gelir. Özellikle şimdiki gibi bireysel hayatın yerine cemiyet hayatının, birlik ve beraberliğin yoğun bir şekilde yaşandığı o yıllarda evlerin insanlar için derin bir manası vardır. O devirlerde herkes mutlaka kendi evinde doğar; bazen de ölünceye kadar bu doğduğu evde yaşar. Bu nedenle de doğduğu ev, yaşadığı mahalle hususî bir vatan, hayalînin ve hatırasının beşikten mezara kadar itina ile üstüne titrediği bir alaka ve rabıta merkezi olmaktadır.¹ Sâmiha Ayverdi, eski cemiyet hayatı içinde evleri “mekteb-i edeb” olarak da adlandırmaktadır.² Bu edep yuvalarının kendine has genel özellikleri vardır. Örneğin o dönem evlerinin hepsinde geniş sofalar söz konusudur. Bu sofalar insana bir mekân gibi değil de rahatın ve rehabetin ta kendisi gibi tesir etmektedir. Sâmiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı adlı eserinde Şayeste Kalfa’nın evini anlatırken sofa için vücutta ruh ne ise, eski zaman evlerinde de sofaların o olduğunu söylediğini görürüz.³

¹ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.37

² Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.179

³ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.318

Küçük bir ev bile olsa doğayla ve toprakla olan birliktelikten uzak kalmak istemeyen dönem insanının mutlaka bir bahçesi vardır. İnsan yaşantısının, inançlarının, geleneklerinin yansıması olan mimarî unsurlardan diğeri de, kadın başlarına, namahreme görünmeden sokakları gözleyebilmek iznini veren cumbalarındır. Göğüslerini dışarı doğru geren bu cumbaların üstüne ya evin kedisi çıkar, ya kuş kafesleri asılır, ya da güneşlenmesi için çiçek saksıları konur.⁴

Sahiplerinin varlık rütbe ve makamlarına göre isim değiştirerek konak, köşk, saray ve kasır⁵ olan bu dönem evlerini elimizdeki malzemeler doğrultusunda inceleyerek devrin insanının yaşantısının evlere yansımaları ve bu noktada hayat içinde evlerin fonksiyonunu tespiti çalışacağız.

1. Kışlık Evler

O dönemde evlerin geniş aile olma münasebetiyle geniş alanlara inşa edildiğini görürüz. Çok katlı olan bu evler ferahlık duygusuna mütenasip birbirinden ayrı ve müstakildir. İlerleyen dönemlerde batılılaşma hareketlerinin etkisiyle her ne kadar Aksaray, Beyoğlu gibi semtlerde çok katlı ve bitişik nizam dairelerde yaşanmaya başlanmış olsa da devrin genel mimarî hususiyetini bu bahçeli müstakil evler oluşturmaktadır. Sâmîha Ayverdi eserlerinin büyük bir kısmında eski mimarî anlayışından övgüyle bahsederken bugünün mimarisinden duyduğu üzüntüyü dile getirir. Eskiden her evde mutlaka aileye yetip artan odaları, sofaları, taşlıkları, küçük veya büyük bir bahçesi olduğu görülür. Öyle ki oda sayısı genellikle ihtiyaçtan fazladır. Sâmîha Ayverdi'nin anılarında bahsettiği Şehzadebaşı'daki evi de bu evlerden biridir. Burada iki ayrı yatak odaları olduğundan kışın karların diz boyu olup buzların kılıç gibi sarktığı dönemlerde büyük ama mahfuz olanını, baharlarda ise bahçe üstündeki aydınlık az eşyalı ve ferah yatak odasını kullandıklarından söz eder.⁶ Konaklar, köşkler, yalılar bir yana bunlara nispetle küçük, orta halli ailelerin mütevazı evlerin dahi evin kalfasına kadar içinde yaşayan herkesin kendine ait özel

⁴ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.105

⁵ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s.37

⁶ A.e.s.37

bir odası olduğu görülür. Ayrıca varlıklı aileler konaklarının bahçelerinde hizmetkârları için müstemilat bulundurmaktadır.

Daha önce söz ettiğimiz gibi sofalar ve bahçeler büyük küçük bütün evlerin vazgeçilmezleri arasındadır. Sâmiha Ayverdi'nin anılarında bahsettiği Şayeste Kalfa'nın ve kocası Emin Efendi'nin evi de bu evlerden biridir.

“ Bu mahalledeki bütün evler gibi, Emin Efendi'nin oturduğu iki katlı ve dört odalı kira evi de, büyük denecek bir bahçenin içindeydi.”⁷

Her evde bir bahçe olduğu gibi, hemen hemen her bahçede de bir asma söz konusudur. Cemreler düşüp yazı muştulayan bahar alâmetleri belirttiği günler, sokaklarda “Asmalar Budââyım!” diye bağırarak geçer olan Arnavut bahçıvanlarının gür sesleri⁸ de ev sahiplerinin bahçeye verdikleri değer bir göstergesidir. Odaların içinde, oturmaktan, düşünmekten ve konuşmaktan yorulan insanlar, bu bahçelere ve sofalara çıkınca, çiçek suyu içmiş, gülsuyu koklamış gibi ferahlar ve iklim değiştirmişçesine hafifler. Böylece de bu mekânlar, ev sakinlerinin, ruh ufku, ferahlık zemini olur. Sâmiha Ayverdi her zaman sofayı odadan geniş tutan eski mimarlık geleneğinin mesken psikolojisini iki kere iki kat'iyetiyle hallettiğini söyler. Eserlerin genelinden anladığımız kadarıyla evlerin çoğu iki ya da üç katlıdır ancak bunu hepsi için genelleştirmemiz doğru olmaz. Sâmiha Ayverdi “Ne İdik Ne Olduk” adlı eserinde hatıralarından bahsederken eski evlerle şimdiki evler arasında hüznünlü bir mukayese yapar ve şöyle der:

“ Artık evlerin saçak altında ‘Yâ Hâfız’ levhaları yok. Odalarının duvarlarında ise, Kur'an-ı Kerim'lere, cüz keselerine, Hilye-i Şeriflere ve sedirlerin üstünde ise rahlelere, sevâhiden minderlere, sırma ve ipek işlemeli yağlıklara pek rastlanmıyor.

Ud, keman, kanun, gergef, konsak da bu duvarlardan çoktan göç etmiş bulunuyor.

...

Hele ahşap evlerin damlarından boğula boğula gelen köpük köpük yağmur suları ise kovalardan taşmıyor.”⁹

Yağmur sularının o dönemin genelinde evin altındaki özerk mermer bir mahzen de biriktirilerek yıkanmada ve çamaşır da kullanılması söz konusudur.

⁷ Samiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s.317

⁸ **A.e.**, s.159

⁹ Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.179

Cumbalı, kafesli evlerin pek çoğunun kapılarında eski zaman işi, iri pirinç ve demir halkalar¹⁰, tokmaklar bulunur ve bir kimse geldi mi “kapı çalını-yor” değil “kapı vuruluyor” dendiği görülür.¹⁰ Ancak daha sonra yapılan ya da tamir görmüş olan evlerin kapılarında tokmak ve halkalar yerine, üstlerinde Frenkçe “tournez” emri yazılı dönme ziller bulunduğu görülür.¹¹

Bu kapılardan Malta taşı döşeli ya da sadece toprak kaldırımlı bir taşlığa girilir.

O dönemde önemli bir yer işgal eden konaklar, yalılar, harem ve selâmlık adı verilen iki bölümden oluşur. Samiha Ayverdi’nin başlı başına bir eser olarak ele aldığı İbrahim Efendi’nin Konağı da bu konaklardan biridir. Bu konak yirmi beş odalı, haremligi selamlığıyla devrinin içtimaî çevresini ve gelenek icaplarını çizgisi çizgisine aksettiren binalarından biridir. Sâmiha Hanım bu konağın genel mimarî yapısını şöyle anlatır:

“..Konağın iki harem bir selamlık bahçesi ve zemin katında bir dış bir de iç taşlığı, ahırları, mutfakları, kilerleri, çamaşırhaneleri vardı. Harem tarafında olan iç taşlıktan, hem büyük hem küçük bahçeye geçilirdi...

Konağın birinci katında iki mâbeyn kapısı ile ayrılan harem ve selamlığın an bir misafir salonu mevcuttu.

Üst kata gelince, tamamen yatak odalarıyla sandık odalarına ayrılmış bu kata, ev halkından başka kimse çıkmazdı. Hele sandık odalarına girmek evin yasakları arasındaydı.”¹²

Yukarıdaki alıntıda mâbeyn kapısı ile ifade edilen harem ile selamlık arasındaki odadır. Sandık odalarına girmenin yasak olma sebebi ise bu odaların köşe bucağının tıklım tıklım kıymetli eşyalarla dolu olmasıdır.¹³

Kalfa odalarının pencereleri harem dairesine bakar. Kalfaların odası aynı zamanda evin alt kat sakinlerinin bir çeşit içtima mahallidir; işini bitiren herkes bir boy oraya uğrayıp dinlenir, eğlenir, konuşur, şakalaşır ve gene vazifesine döner. Selâmlıklar, erkeğin ev hayatının büyük bir kısmını içinde geçirdiği yerdir.¹⁴ Misafirlerini de selâmlıklarda ağırlarlar. Bu selâmlıklar gelen konuklar açısından sahibinin içtimaî durumuna göre çeşitli sahnelerle tanık olurlar. Örneğin Sâmiha Ayverdi’nin “Yolcu Nereye Gidiyorsun” adlı romanında Adlı’nın babası Âsaf

¹⁰ Samiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.105

¹¹ A.e.s.105

¹² A.e.s.105

¹³ Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.37

¹⁴ Samiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya** s.23

Bey'in dairesi hemen her gece fikir, san'at, tasavvuf ve bilhassa edebiyat adamlarının toplandığı bir oda mahiyetindedir.¹⁵ Harem ile selâmlığın birbirinden ayrılmasında “dönme dolap” adlı bir dolap kullanılır. Konaklardaki bu dönme dolaplar, harem taşlığı ile selâmlık taşlığının arasındaki duvara gömülmüş, bir taraftan öbür tarafa çevrilebilen raflı ve yuvarlak bir dolaptır. Kullanılışı ise bir taraftan öteki tarafa verilecek eşyaların bu raflara konup dolabın çevrilmesiyle olur. Kalfalarla ağalar arasında gerçekleşmesi gereken işlerde dönme dolaplarının kullanılması, haremden selamlığa bir haber verir veya bir eşyayı naklederken, iki tarafına birbirini görmeden vazifesini yapması esasına dayanır. Ancak Sâmîha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı'nda bu dolaplardan bahsederken dolabın o döneme ait bir başka işlevine de değinmeden geçmez.

“Amma dönme dolapların daha başka işlere yaradığını İstanbul aristokrasisi tarihinin kıvrımları arasında bulmak mümkündür. Kadının erkekten sıkı sıkıya kaçtığı devirlerde dönme dolap muaşakaları olağan işlerden biri sayılırdı.” Ağalar yüzlerini görmedikleri kızlara seslerinden âşık olarak dönme dolap arkasından şakalaşır, cilveleşir hatta sözleşirlerdi. Sevdanın ucuz olmadığı o devirlerde, birbirinden ayrılmamak andını ezel gününde içmiş gençlik ve güzellik, bu masum bu kaçamaklı fakat o nispette de heyecanlı ve tehlikeli aşk oyunlarını oynardı. O kadar ki bu dolapların çok büyükleri bâzan gözleri pek ve aşırı cesur kızları, dolabın rafına büzülüp girmiş olarak selamlığa kaçıran gizli bir yol da olurdu.”

Konağın ağaları için ise dinlenmeleri, sohbet etmeleri ve misafirlerini ağırlamaları için geniş bir oda ayrılır. Yemekler mutfağın yanındaki büyük koğuştā yendikten sonra buraya geçilir.

Sâmîha Ayverdi'nin İstanbul'un tipik binalarından biri olarak adlandırdığı İbrâhim Efendi Konağı'ndan yola çıkarak bir genellemeye varacak olursak, üç kattan oluşan konağın alt katında iç içe mermer taşlıklar, kilerler, mutfaklar, dönme dolaplar, çeşmeler; duvarlarında av, meyve, çiçek resimleriyle süslü panolar bulunan yemek salonları; orta katta her biri bir isim almış dîvanhaneler, sarı odalar, kırmızı odalar, sedefli odalar, piyano odaları, nakış odaları, Hereke, Hint ve Lion ipeklileriyle döşenmiş sıra sıra iç içe salonlar; üçüncü katta ise her biri ihtişamlı yatak odalarının olduğu görülür.¹⁶

¹⁵ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.317

¹⁶ **A.e.**, s.159

Yukarıda adı geçen orta kattaki odalardan kırmızı odanın Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarını anlattığı Rahmet Kapısı adlı eserinde “cemekân” olarak adlandırıldığını görüyoruz. Burası İbrahim Efendi ailesinin teklifsiz misafirleri kabul ettiği teşrifat dışı kısımlardandır. Bu salonda binanın ayrı ayrı kısımlarına açılan üç kapı vardır. Biri merkezî büyük sofaya, diğeri aşağı kata inen servis merdivenine, üçüncüsü de hamam dairesine geçilen kapılardır. Cemekânın hamamdan sonra yorgunluk kahvesi, şerbet içip rahatlamak için de kullanıldığı görülür. Sâmiha Ayverdi yaptığı bir açıklamada, bir kapısı hamam dairesine açıldığı ve soyunup giyinmeye müsait bir mahal olduğu için bu kırmızı salona verilen ‘câme-kân’ isminin kısmen bozularak halk dilinde “cemekân” a çevrildiğini, kendisinin de bunu yıllar sonra öğrenmiş bulunduğunu söyler.

Tüm bunlar dışında farklı olarak incelemiş olduğumuz Boğaziçi'nde Tarih adlı eserde Râşid Efendinin yalısının harem kısmındaki divanhaneler, geniş sofalar arasında bir de Sakal-ı Şerîf odasının bulunduğu görülür.¹⁷ Kandil geceleri gerek aile efradı gerek kapı halkı ve gerekse civar komşular huşu içinde bu odada toplanır ve bir ağızdan salâtü selâm getirerek Sakal-ı Şerîf 'i ziyaret ederler. Ramazanlarda ise bir arz odası kadar geniş olan bu odada teravîh kılındığı görülür.¹⁸ Genel hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız konakların, yalıların, evlerin eşyalarıyla birlikte ilgili bol malzemeye rastlamış olduğumuzdan bunları Ev Eşyaları adı altında ayrı bir bölümde incelemeyi uygun gördük. Yine evlerden hiç eksik olmayan ve onlarla bir bütünlük sağlamış olan misafirleri de ayrı bir bölümde ele alacağımızdan bu bölümde onlarla ilgili bilgiye yer vermemiş bulunmaktayız.

2. Yazlık Evler

Sâmiha Ayverdi'nin bizzat kendi anılarından da bildiğimiz üzere kışlık evler dışında bir de yazın geçirildiği yazlık evler, sayfiyeler, köşkler vardır. Sâmiha Ayverdi ve ailesi de kışları Şehzâdebaşı'nda geçirirken yazları önceleri Anadolu hisarında daha sonra da Çamlıca tepesindeki yazlık evlerinde geçirir. Yazlık evlere

¹⁷ A.g.e, s.163

¹⁸ Sennur Sezar - Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul'u – Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru** – İnkılâp Kitapevi 2005,s.29

geçiş daha çok kışın atlatılıp ilkbahar aylarına denk gelir. Tekrar kışlık evlere geçiş ise “kestane karası” gibi adı unutulmayan sayılı fırtınaların gelmesi üzerine olur.¹⁹

Sâmiha Ayverdi’nin Marmara’nın billûr göğsünde parlayan bir gerdanlığa benzettiği Adalar, Erenköy, Göztepe, Çamlıca, Kadıköy¹⁹ , Çengelköy o dönemin sayfiye mekânları arasındadır. İbrahim Efendi ve ailesi de Şehzadebaşının yüklü ve ağır havasını yazın gelişiyle birlikte Çengelköyü’ndeki köşke gederek hafifleten aileler arasındadır. Samiha Ayverdi, özellikle bu köşkün bahçesini ve bahçesindeki çiçekleri şu şekilde tasvir eder.

“... bahçenin küçük düzlüklerini köprülü havuzlar, laklar ve kameriyeler arasına yerleştirilmiş kanepelerle adeta birer açık hava salonu hâline koymuşlardı.

... içinde üzüm ve meyve bağları, ceviz ve kestane koruları, fındıklıklar ve sebze yol köşke yaklaştığı zaman yokuş biter.

... bu kumlu bahçenin sol tarafına yüründüğü zaman, karşıya selâmlık merdiveni gelir ve merdivenin alt ve üst basamaklarında da istanbulilerinin önleri ilikli ağalar, gelen misafirleri karşılar ve içeri alırlardı.”²⁰

Bu küçük bahçenin bir tarafı duvar, diğer tarafı köşkün lodos cephesi, karşısı ince kiler ve diğer müstemilat ile üç yanı kapalıdır.²¹

Bu sayfiye mekânlarında yaz dönemlerinde sahipleri tarafından kiraya verilen yazlık evler arasında köşkler de vardır. Sâmiha Ayverdi “Ezeli Dostlar” da bir yaz Boğaziçi’nde bir yazlık ararken buldukları Nazire Hanımın köşkünden bahseder. Burası giriş katında bir uşak odası, mutfak, büyük bir kiler ve tuvaletten başka geniş taşlığı olan geniş ve uygun bir kısımdır.²² Bu anıdan anladığımız o ki yazlık evleri yaz için kiralayan İstanbul halkı, kiraladığı köşke sadece aile efradıyla değil yanında çalışanlarıyla birlikte gitmektedir. Nitekim Sâmiha Ayverdi burada yanlarında çalışan aşçıları da zikretmektedir.

Buralarda sabahın erken saatlerinde uyanılıp balık tutmaya gidildiği görülür. Akşamüstleri de manzaralı, serin, çınaraltı kahveleri gerek buralardaki yazlıkçılar gerekse köy halkı tarafından dolup taşar.

Keyifli vakit geçirmenin yanı sıra yazlık evler sıhhati bozulanlara da mekân olur. Sâmiha Ayverdi’nin Küplüce’deki Köşk adlı hatıralarını anlattığı eserinde çok

¹⁹ Samiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.105

²⁰ A.e.s.105

²¹ Samiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.105

sevdiği arkadaşı Râif'ten bahsinde bu konuyla karşılaşılır. Yaşı büyüdükçe sıhhatinde bozulma görülen Râif'e doktorların tebdil-i havanın şart olduğunu söylemeleri üzerine Sâmiha Hanım'ın ailesinin Çamlıca'daki yazlık evlerini kullandığı görülür.²²

B. EV EŞYALARI

Özellikle kışlık evler başlığı altında yapmış olduğumuz tasvirlerdeki eşyalar haricinde incelemiş olduğumuz eserlerde konakların, yalıların birçoğunda bulunan ev döşemelerinden, mutfak malzemelerine, yatak takımlarından hamamda kullanılan eşyalara kadar birçok malzeme tespit etmiş bulunmaktayız.

Yolcu Nereye Gidiyorsu adlı romanında Âsaf Bey'in konağını gezmeye gelen Madam ve Mösyö Faguet gördükleri eşyalara büyük bir hayranlıkla bakarlar.²³ Odada Üsküdar çatması yastıklar²⁴, gezi perdeleri²⁵, halılar²⁶, örtüler²⁷, Bilecik kadifesinden²⁸ yapılma yastıklar vardır. Mefruşat içinde yine konağın üst katında bulunan ihtişamlı yatak odalarında; oymalardan taçlar giydirilmiş dolaplar, karyolalar, komodlar, tavana tutturulmuş muhteşem kornişlerden köpük köpük düşen ve yatağı üç tarafından kucaklayan tül, atlas, kadife cibinlikler... Bulut bulut dantellerle ağırlaşmış yatak takımları, yastıklar, çarşaflar, örtüler ve bir çiçek bahçesi gibi renk renk işlenmiş yorganlar, gümüşle billûrun kaynaştığı tuvalet takımları, aynalar, şamdanlar görülür.²⁹ Kıymetli mineli bir çerçeve, gümüş ve üstü anzavur denen nakışla işlenmiş koskoca bir gümüş vazo, zerkâr gümüş eşya, aynalar, ipek halılar yine odalardaki eşyalar arasındadır.³⁰ Bunların haricinde evdeki değerli eşyaların saklandığı dış yüzü cilâlı ve iç tahtaları mis gibi kokan zarif ve küçük dolaplar³¹ da kıymet verilenlerdendir. Batılılaşma hareketi ile eşyalarda da yavaş

²² Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.42

²³ A.e.s.43

²⁴ A.e.s.43

²⁵ A. e. , s.46

²⁶ A.e. s.62

²⁷ A.e., s.65

²⁸ A.g.e., s.8

²⁹ Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.69

³⁰ A.g.e.s.69

³¹ A.e.,s.70

yavaş değışiklikler görölmeye başlar; sarı kabartma kadifeden dört köşe koltuklar, ipine dokunuverince kendi kendine yukarı fırlayan perdeler, tavanda etrafı mumlarla dolu kocaman ve renkli bir lamba, duvarın bir köşesinde içi kıvılcımlı külle dolu acâyip süslü bir ocak³². Mütevazı ailenin küçük, virân evlerinin de kendine has eskimişliğin ve yıllardır kullanılmamışlığın altında zamana dair derin mânâlar barındıran eşyalar vardır. Sâmiha Ayverdi'nin Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanındaki Adlî'nin ziyaret etmek üzere gittiği Âtîf Bey'in ve süt annesinin evi de bu eşyaları barındıran evlerdendir:

“ Bu mütevazı ailenin, şu küçük virân evi, İstanbul sokaklarında çeşidine pek sık rast gelmediğimiz bir kenar mahalle ruhunun bütün husûsiyetlerini hâizdir. Hemen her basamağı gıcırdayan merdivenlerden çıkınca, daracık sofanın tavanında, evin belki en belli başlı ziyneti olarak, yeni dünyâ denen camdan sarı bir top göze çarpar. Tam merdivenin karşısına gelen konsolun üstünde de, kim bilir hangi çocuklarına alınmış ve içlerindeki şerbet taklidi boyalı suları boşalmış şalabura denen, karınları şişkin, boyunları uzun iki şişe vardır ki, artık bunlar bir nevi vazo yerine kullanıldığı için, yıllardan beri içlerine yerleştirilmiş olan tavus tüyleriyle berâber durup dururlar. Tam konsolun ortasında ise, asla kullanıldığına şahit olmadığım, buzlu cam üstünde kabartma çiçekli bir su takımı vardır. Bu yerli süsler hiç değışmez., yenilenmez. Hattâ aynanın üstünde, ortasından boğularak işleme kısımları yelpâze gibi iki tarafa açılmış olan çevre bile, kendimi bildim bileli hep o çevredir. Nihâyet, duvardaki çiviye takılı olan kansak ve tozlanmasın diye dâimâ üstü örtülü bir gergefle, bu küçük sofanın eşyası tamamlanır.”³³

Bu eşyalar içinde bebekli evlerdeki beşikleri ya da tavana kurulmuş salıncakları da unutmamak gerekir.³⁴ Ayrıca gönülden kabul edilip bağlanılmış olan inancın simgesi celî hatla yazılmış “Dahilek yâ Resûlallah” levhaları oda duvarlarının ziynetidir.³⁵

Mutfak araç gereçleri ise her biri kendine has özellikler ihtiva eden malzemelerdir. Bazıları cam atölyelerinin adıyla birlikte anılmaktadır. Bu malzemelerden tespit ettiklerimiz şunlardır: Eski Beykoz cam atölyelerinden çıkmış bardaklar, kâseler, sürahiler, çeşmibülbüller³⁶ yemek sonlarında ellerini yıkadıktan sonra kullanılan gene camdan yapılmış minicik leğen ibrikler, hatta altın yaldızla nakışlanmış tükürük hokkaları ve günlük eşya olarak kullanılan daha nice cam eşya...³⁷

³² A.e.,s.70

³³ A.e.,s.203

³⁴ a.y.

³⁵ A.g.e.s.161

³⁶ A.e.s.163

³⁷ A.g.e. , s.217

Sonra Eyüp Sultan'ın (Eser-i İstanbul) damgasını taşıyan porselenlerinden sahanlar, tabaklar...³⁸ Çin işi kâseler, ibrikler, porselen çay takımları, limoj tabaklar³⁹

İbrikler el yıkamak için kullanıldığı gibi daha farklı amaçlar için de kullanılır. Bu kullanımlardan biri de hatıraların anlatıldığı birçok bölümde rastladığımız ve merasimlerin önemli bir parçası olan kahve fasıllarında rastlanılan kahve ibrikleridir.⁴⁰ Ayrıca kâseler arasında İbrahim Efendi Konağında rastlanılan ve içindeki su ile parmak ıslatılan bir kâseye rastlanmaktadır ki bu kâseye “bol” dendiği görülür.⁴¹ Bunu devrin genelinde, her evde görülen bir eşya olarak ele almak doğru olmaz. Daha çok devrin ileri gelenleri ve batılılaşma hareketlerinin etkisinin daha fazla görüldüğü aileler tarafından kullanılmakta olduğunu söylememiz daha doğru olur. Tel dolaplar yiyecekleri saklamak için kullanılmaktadır. Banyoda sık kullanılan eşyalar arasında leğenler, taslar, ibrikler vardır.⁴² Kışlık Evler bahsinde anlattığımız üzere çamaşır yıkamada kullanılan ve içine yağmur suyu dolan su küpleri ve sarnıçları da yine gündelik hayatta, temizlikte kullanılan eşyalar arasındadır.

C. EVDE YAŞAYANLAR VE DEĞER VERİLENLER

Eski İstanbul ailelerinin sahip olduğu geniş aile yapısı ev halkı nüfusunun da kalabalıklılığına sebebiyet vermiştir. Anne, baba, ninelerden başka ev içinde onlar kadar hatta bazen de onlardan fazla sözü geçen sütüneler, dadılar, lalalar, dayeler, kalfalar göze çarpar. Bazı ailelerde bu kişiler tamamen evden biri olmuş kendi ailelerinden birinin görecekları ilgi ve saygıya nail olmuştur. Bunlardan başka batılılaşma hareketlerinin etkisiyle Fransa'dan gelmiş Avrupalı meziyetlere sahip kimselerdir. Ve öğrencilerini de bu doğrultuda yetiştirirler. Bu da çocuğun kendi kültürüne yabancılaşmaya başlamasına sebep olur ki Sâmiha Hanım'ın o yıllara mahsus sürekli eleştirisinde bulunduğu temel konulardandır.

³⁸ a.y.

³⁹ Sâmiha Ayverdi, **Ezeli Dostlar**, s.239

⁴⁰ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.207

⁴¹ A.e, s.241

⁴² a.y.

Bu bölümümüzü esas olarak dört başlık altında inceleyeceğiz. Aileler, hizmetkârlar evdeki yaşamda hayvanların ve çiçeklerinde de özel bir yere sahip olması sebebiyle bunarlı da ayrı başlıklar altında müstakil olarak incelemeyi uygun gördük.

1. Aile

İncelemiş olduğumuz hatıra ve romanların birçoğunda çekirdek aile hemen hemen hiç yok denecek kadar az (karı kocadan oluşuyorsa da bunu mutlaka özel bir sebebi var) olmasına karşın birkaç neslin bir arada yaşadığı büyük aileler, dönemin genel yapısına uygun olarak çoğunluktadır. Sâmiha Ayverdi'nin gerek bizzat kendi hayatında gerekse incelediğimiz eserlerinde yer verilen bu aile yapısı, sosyal anlamda da sürekli olumlu yönde eleştirilerek yok olmasının topluma neler kaybettirdiği üzerinde üzüntüyle durulmuştur. Çünkü aile, özellikle Türk toplumunda, korunaklı yapısıyla tehlikeleri toplumdan da uzaklaştırıp emniyet sübabını gören edep yuvasıdır. Zaman zaman özellikle Tanzimat sonrası dönemde batılılaşma hareketlerinin etkisiyle aile yapısında değişimler görülse de, eserlerin genelinden anladığımız üzere toplum bu geleneksel yapıdan birdenbire vazgeçmemiştir. Sâmiha Ayverdi, Rahmet Kapısı adlı hatıra kitabında bir anısını anlatırken tam pederşahî bir aile tipi olmasa da yine de bir merkez şahsın etrafında, eltilerin, görümcelerin ve kayın validelerin, bir arada geçinip gittiklerini söyler.⁴³ Hatıralarda ve eserlerin genelinde anladığımız yeni evlenen çiftin hangi ailenin yanında yaşayacağı kesin kurallara bağlanmış değildir. Genellikle gelinin erkek evine gittiği görüldüğü gibi erkeğin güveği olarak kız evine geldiği de görülür. Bu biraz da gelinen evin maddi durumu ile de ilgilidir. Bazı istisnâî durumlarda evin büyüklerinin çocuklarının yanında oturmadığı da görülür. Örneğin Sâmiha Ayverdi'nin Yolcu Nereye Gidiyorsun romanında Asaf Bey'in annesinin geleneklerden uzak olan ev hayatına ve hayat tempolarına ayak uyduramadığı için başka bir evde oturduğu görülür.⁴⁴

⁴³ A.e s.72

⁴⁴ A.e.s.197

Bugün aile dediğimizde aklımıza gelen fertler daha çok birbirleriyle kan bağı içerisinde olanlarıdır. Ancak o dönemde bunu sadece kan bağı ile birbirine bağlı kimseler olarak düşünmemiz doğru olmaz. Hiçbir kan bağı bulunmamasına karşın aileden kabul edilen kimseler de söz konusudur. Bunlar kimi zaman dadılar, sütanneler, bacılar olduğu gibi kimi zaman da yardıma muhtaç kimselerdir. Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarında annesinin ve babasının yumuşak kalpleri ve vicdan sahibi olmaları hususiyetiyle bu kimselere çok sık rastlarız. Rahmet Kapısı'ndaki hatıralarının birinde anlattığı Pembe Hanım'ın doğuştan bazı rahatsızlıklara sahip olan kızı Fatma bu kişilerden biridir.⁴⁵ Pembe Hanım vefat edince Fatma Hanıma evlerinin kapısını açmışlar ve ölene dek (26 sene) onlarla yaşamasına müsaade etmişler.⁴⁶ Yine bir gün evlerinin kapısını çalan annesi-babası ölmüş olduğu için hem öksüz hem de yetim olan torunuyla çaresiz kalmış yaşlı bir kadını geri çevirmeyerek torunu evlerine kabul ettikleri gibi okutmuşlardır da.⁴⁷ Yine zenci Mahir Bacı ihtiyarlığın hastalık yıllarında sırtını evlâdıymışçasına yasladığı Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından bütün ihtiyaçları karşılanarak bakılmış ve son yıllarını güllük gülistanlık geçirmiştir. İbrahim Efendi Konağı'nda da mürebbiye olan Çera adlı bir Yahudi kızının senelerce ferahlı bir hayat geçirdiği ve aileden biriymişçesine kendisine hizmet edildiği görülür. Ayrıca yeni doğmuş bebeklere süt emziren sütanneler ve dolayısıyla sütkardeşler de yine bu döneme ait aile fertleri arasındadır.

Bunların dışında bir de evlatlıklar vardır. Özellikle Sâmiha Ayverdi'nin "İbrahim Efendi Konağı"nda anlattığı Mebrû (Mebrûre) da bu evlatlıklardan biridir. İzdivaç hayatları on beş seneyi geçmiş olmasına rağmen çocukları olmayan Şevkiye Hanımefendi ile Sâlih Bey o dönemin klâsik çaresi olan evlatlık edinmede karar kılarlar ve bir buçuk yaşındaki çerkes kızını evlatlık edinerek ona Mebrû ismini verirler. Terbiyesi öz çocukları gibi yerine getirilir, sevgi, itina ve alaka ile büyütülür.

a. Sütineler, Dadılar, Lalalar

⁴⁵ a.y

⁴⁶ a.y.

⁴⁷ Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.235

Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi İstanbul halkının kan ve evlenme yoluyla edindiği akrabalık ve hısımlıkların yanında kendi seçtiği yakınlıklarda söz konusudur. Bu kendi seçtiği yakınlıklar arasında özellikle çocukların eğitimi, büyütülmesi ve yetiştirilmesiyle ilgisi olması dolayısıyla sütanneler, dadılar, lalalar önemli bir yere sahiptir. Orta halli ailelerde de görüldüğü gibi zengin evlerin “emektar” adıyla ölene kadar kollayıp koruduğu kimselerden biri de sütannelerdir. Süt verme ya da emzirme kan bağına dayanmayan yakınlık yollarından biridir. Belli sağlık nedenleriyle annesinden başka birinin sütüyle beslenen çocuk, kendisine süt veren kadını sütanne, kadının eşini sütbaba, çocuklarını da sütkardeş olarak beller. Bu ilişkinin kendi içinde yasakları da söz konusudur. Sütkardeşlik evlenme yasağı getirmesiyle birlikte, varsıl olan sütkardeşin öbür yanı korumasını sağlar. Sütanneler ve çocuklar arasında muhabbetli bir bağ olduğu görülür. Sâmiha Ayverdi’nin Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanındaki anne ve baba sevgisinden yoksun Adlî mütevazı bir komşu olan sütannesinden ayrıldıktan sonra, alâka ve ihtimama ihtiyacı kalmamış bir yetişkin gibi, kendi hâline bırakıldığını söyler. Sütannesi onu büyütüp de kocasının yanına dönerken ilk defa küçücük yüzüne bir muhabbet kapısının kapandığını duyar gibi olur.⁴⁸ Ancak Sâmiha Ayverdi’nin eserlerinde ve bizzat kendi hatıralarında sütanneden ziyade dadılara rastlarız. Dadılar çocukların doğumundan ölene kadar hep onların yanında olur, hayatlarının her dönemine bire bir iştirak ederler. Nitekim Sâmiha Ayverdi İkbâl Dadı’yı ve karakterini anlatırken şunları söyler:

“ O her zaman irâdeli, teşkilâtçı, nekre, zekî ve ölesiye fedikardı... Hayatı boyunca karşılık istemeden koşmuş, minnet beklemeden yapmış, üstüne aldığı bir iş için canını isrâf etmekten zevk duymuş, dostluğu kalesine giren her ferde emniyet, huzur ve rahatlık vermiş...”

Dadı ailenin her ferdini “efendizadelerim” diye yere göğe koyamaz.

Sâmiha Ayverdi Râtibe adlı eserinde annesinin dadısını anlatırken bugünün dadısı ile eski dadılar arasında bir karşılaştırma yapar.⁴⁹ Bakıp büyüteceği çocuğun ailesiyle çekişe çekişe pazarlık eden ya da piyasa gereğince dolgun bir maaşla

⁴⁸

a.y.

⁴⁹

A.g.e., s.106

bakımı kabul eden şımarık yeni zaman dadısı, yemek tepsisini önüne bekleyen, baktığı çocuğun çamaşırını başkasının yıkamasını talep eden kaprisli, katı, robot tipli bir dadıyken kendisine emanet edilmiş çocuğu annesinden bile kıskanacak kadar benimsemiş ve bu küçük emanete kendi sadakat ve sevgisinden döşek hazırlamış olan eski zaman dadısı, hayatı boyunca kendini ara bir peyk gibi kenetli hisseder ve çocuğu her yaşında sever, korumak ister; hatta icap ederse canını dahi vermeyi vazifeleri cümlesinden sayar.⁵⁰ Hemen bunu destekleyecek hatıradan söz etmemiz gerekir. Sâmiha Hanım'ın büyük dadısı Cemâl Bey genç annelerinin ölümü üzerine büyükanne ve büyükbabalarına kalınca iki yaşındaki çocuk sert ve inhisarcı bir dadıya emânet edilir. Revnakfer adlı bir dadı Cemâl Bey'e büyük bir sadâkatle bağlanır. Aslında Revnakfer ailesinden koparılmış, çalınmış ve cariyeye olarak satılmış bir bey kızıdır. Devrin âdetlerine göre bey kızları ne çalınır ne de satılmış. Bey de esirciler tarafından çalınan kızı Revnakfer'in izini bularak onu almaya gelir. Fakat genç Revnakfer, babasının bu talebini şiddetle reddederek âşık gibi sevdiği çocuktan ayrılamayacağını ve aileden çok memnun olduğunu söyler ve babasıyla gittmez. Gel zaman git zaman Revnakfer Kalfa çocuğu büyütür ve kendisinin de evlenme dönemi gelir. Kendisine evlenmesi gerektiği söylenince de geçim ehli olmadığı için evlenemeyeceğini söyler. Bunun üzerine aile kendisine Gedikpaşa'da büyük bir ev ile Kapalı Çarşı'da bir dükkân ve değer biçilmesi güç mücevherler hediye ederler. Bu da bize dadının bağlılığının yanı sıra ailenin de dadıya gösterdiği hoşnutluğun ve verdiği değerlerin bir göstergesidir. Ayrıca Cemâl Bey'in evinde babaanne diye çağrılan bu sadık kadına her akşam Cemâl Bey iş dönüşü önce dadısına uğrar ve ihtiyaçlarını sorar. Cemâl Bey dadısını ihtiyaçlarını giderdikten sonra ablasını evine gider.

Evin efradı tarafından -itiraz etmekten hiç çekinmeyen- bu yaşlı dadı asla terslenmez, "Haklısın dadıcığım." diyerek mesele kapatılır. Ayrıca Dadı Hanım'ın Sâmiha Hanımların evini ziyarete geldiğinde ev halkı tam kadro ile taşlığa iner ve kendisini karşılar, o da izzet ü ikram ile büyükanne'nin karşı köşesine oturur ve henüz çocuk olan Sâmiha Hanım ve diğerleri de kendilerine odadan çıkma izni

⁵⁰ a.y

verilinceye kadar karşısında beklerler.⁵¹ Sâmiha Hanım'ın aile efradı içinde kendisine değer verilenlerden biride Cenâniyar Kalfa'dır. Sâmiha Ayverdi Cenâniyar Kalfa'dan annesinin dadısı, kendilerinin de bacısı olarak bahseder. Bacılar daha çok evde uzun süre çalışmış yaşlı zenci kadınlar olmasına karşın Cenâniyar Kalfa'nın zenci olduğundan bahsedilmemiştir. Cenâniyar Kalfa Sâmiha Hanım'ın annesinin hem eli hem ayağı dolayısıyla, rahatı, huzuru ve bir bakıma da dimağının bir köşesi demektir. Cenâniyar Kalfa da Revnekfer Dadı gibi kendisine evlenmekten bahsedildiğinde; “- Beni çocuğumdan ayırmak için evden çıkarmak istiyorsunuz! Hayır varmayacağım, kimseyi istemiyorum...” diyecek kadar baktığı çocuğa büyük bir muhabbetle bağlanmış onunla kendini aynileştirmiştir. Nihayetinde kendisine Sultanahmet'te hem oturabileceği hem de kiraya verebileceği bir ev yaptırılır ancak o bunu da çocuğu ile kendisi arasına girmiş bir perde, bir hicap sayarak evin tapusunu Sâmiha Hanım'ın annesinin üzerine çıkarır.⁵² Bunun yanı sıra Sâmiha Hanım'ın üstüne başına pek dikkat etmeyen asker babasının elbiselerinin lekelerinin temizlenmesi ve ütülenmesi işinin de Cenâniyar Kalfa tarafından yapıldığını görürüz. Bu kadın Sâmiha Ayverdi' annesine, çocuğu cehenneme gitse, kendisinin de onunla birlikte cehenneme gideceğini söyleyecek kadar büyük bir aşkla bağlıdır.⁵³

Sütüneler, dadılar, kalfalar, bacılar haricinde, haklarında bilgi verilmeden sadece adları geçen lalalar,⁵⁴ dayeler, tayalar da göze çarpar. Lala eski Osmanlı âdetlerinden biridir. Büyüyüp hayatını ev dışında da sürdürmeye başlayan erkek çocukların gözetim altında tutulması için tayin edilirler. Bu kimseler çocuklarla beraber yaşayacakları, onların eğitim ve terbiyesinden mesul olacakları için özenle araştırılır, namuslu, temiz, dürüst, ahlâk sahibi kimseler arasından seçilir. Daye kalfaların ise diğerlerinden farkı, çocuklu veya çocuğu henüz vefat etmiş içinde yaşayacağı evi kendi evi gibi benimseyecek, aileyi kendi ailesi kabul edecek ve kimi zaman da gidecek yeri olmayan cariyeler olmasıdır. Sâmiha Ayverdi'nin Râtibe adlı eserinde bu isme rastlarız. Sultan Abdülmecit, Şehzade Abdülhamid'i Tir-i Müjgan Kadın'ın ölümünden sonra Perestu Hanım'a götürür ve çocuğu olmadığı için ona

⁵¹ A.e., s.107

⁵² A.e., s.108

⁵³ A.g.e., s.218

⁵⁴ a.y.

güzel bir hediye getirdiğini söyleyerek oğlunun bakımını kendisine verir.⁵⁵ Şehzade Abdülhamid, sarayın tecrübeli kalfaları tarafından büyütülür. Kırım Harbi sırasında İstanbul'a muhacir olarak gelen Kafkasya Sakinlerinden Nergis Nihal Hanım ile Dilber Cenân Hanım da Abdülhamid'in dayeliğini yapmışlardır.⁵⁶

2. Hizmetkârlar

Eski İstanbul evlerinde, gerek nüfuzlu zengin ailelerin evleri olsun gerek apartman daireleri ya da karı-kocadan oluşan çekirdek aileler olsun hepsinde ailenin ihtiyacı ve genişliğine en önemlisi de gelir düzeyine göre çeşitli görev ve adlarda pek çok hizmetkâra rastlanır. Sâmiha Ayverdi özellikle kendi yaşadığı dönemden elli küsur sene evvelinde yani kendi çocukluk yıllarında eş, dost ve akraba konaklarının mevcudunun yüzleri aşkın olduğunu söyler.⁵⁷ Konakları dolup taşıran bu kadro içinde şu görevliler vardır: ahçılar, uşaklar, yamaklar, bağcılar, bahçıvanlar, kolcular, kâhyâlar, seyisler, at uşakları, ayvazlar, ak ve kara hadım ağaları, iç ağaları, kapı ağaları, yan ağaları, hamlacılar, kürekçiler, iş câriyeleri, oyun câriyeleri, saz câriyeleri, yan kalfaları, kutucu ustaları, terziler, çıraklar, kilerciler, ince kilerciler, haznedarlar, dadılar, dâyeler, bacılar, yanaşmalar, dalkavuklar, parazit ve tabldot misâfirler...⁵⁸ Ancak belirttiğimiz gibi bu teşkilat ev halkının maddi durumuna göre değişmektedir. Orta halli bir aileye mensup olduğunu anladığımız Sâmiha Ayverdi'nin ve ailesinin de daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız bahçıvanları, aşçıları, kalfaları ve dadıları olduğu görülür. Bunların dışında bir de aile adlı bölümümüzde ayrıntılı olarak ele aldığımız herhangi bir hizmette bulunmadan durumlarının kötü olması sebebiyle kendileriyle yaşayanların olduğunu görürüz.

Hizmetkârların gerek kendi aralarındaki ilişkiler münasebetiyle gerekse ailelerle olan münasebetleri açısından bugünkünden farklı oldukları gözlenir. Sâmiha Ayverdi, Bağ Bozumu adlı hatıralarından ve makalelerinden oluşan eserinde bu konuyla ilgili bilgi ve düşüncelerini şöyle aktarır:

⁵⁵ a.y.

⁵⁶ a.y.

⁵⁷ a.y.

⁵⁸ a.y.

“Eski cemiyette de hizmet sınıfına ayrılmış kadın ve erkek şayet kendi sınıfları içinde refah ve huzur derecesini bulmuşlarsa bir üst seviyeye tırmanmaya uğraşmaz, hele hoşnut olmadıkları kendi sınıflarının üstüne çıkmak için mücâdele ve kavgayı asla düşünmezlerdi.

....

Saraylarda olsun, varlıklı, dirlikli çatılar altında olsun, efendilerine hizmet, muhabbet ve sadâkatte öyle zirveleşmiş kimseler vardı ki ailenin en mahrem, en mühim işleri uhdelere verilir ve mes’ul oldukları bu işlerden dolayı kendilerinden hesap dahi sorulmazdı.”⁵⁹

O dönemde bu düşüncesini destekleyecek bir hikâyeden de bahseder. Para ve mücevherlerin muhafaza edildiği hazine dairesine bakan tecrübeli cariyeye haznedar usta denir. Herhangi bir iş için hazineye giren haznedar usta dışarıda bir ayak sesi duyacak olsa el çırpıp ve kim var orda diye seslenir. Kapıya gelen de benim kalfacığım diye cevap verir. O zaman haznedar usta dışarıda dolaşan kızı isminden tanıyarak çağırır, bir elmas iğne yahut yüzük, bilezik gibi bir mücevher hediye ederek hazinenin bereketi demek olan bu âdeti asla ihmal etmez.⁶⁰

Ailelerin dadılarıyla, kalfalarla ve sûtannelerle kurulan sıkı bağı zaman zaman bahçıvanlarla da, aşçılarla da kurdukları görülür. Sâmiha Hanım’ın evi de bu güzel bağın kurulduğu evlerden biridir. Sâmiha Hanım’ın ailesinde, evinde görülen bu hizmetkârların arasında halktan gelen insanlar da vardır. Asker olan babasının emir eri iken evin aşçısı olan Süleyman Ağa da bu kişilerden biridir. İnsan emeğine baba ve büyükbaba ayrı ayrı aylık vermek suretiyle genç aşçıyı bir angaryanın mecburî yükü altına sokmamışlar, böylece de askerlik hizmeti bittikten sonra, işinden ayrılmayan Süleyman Ağa da bu ailede kalarak sadakati ve mahâreti ile de âdetâ âilenin bir ferdi haline gelmiştir.⁶¹ Yalının harem bahçesine, itimada lââyık olsa da aşçının, uşağın geçemediği görülür. Bu nedenle Sâmiha Ayverdi, Süleyman Ağa’nın yanına bizzat kendisi gider ve dizinde oturarak dedesinden, babasından duyduğu hamasî menkıbeleri, bilhassa Seyyid Battal Gazi’den hatırasında kalan hikâyeleri tatlı tatlı naklettiklerini dinler.⁶² Bu anıda bize aşçı dahi olsa çalışanların aile içindeki yerini göstermesi açısından dikkate değerdir. Batmayan Gün adlı romanda da yine buna benzer bir sahne söz konusudur. Âliye’nin paşa olan büyükbabası bahçıvan Rüstem Ağa’ya her vakit hâlini hâtırını sorarak onu hoş eder, ara sırada

⁵⁹ Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.203

⁶⁰ Samiha Ayverdi, **Ezeli Dostlar**, s.112

⁶¹ A.e.s.143

⁶² Samiha Ayverdi, **İnsan ve Şeytan**, s.36

öğüt vermekten geri kalmaz. Bir gün oğlunun kara haberini alan Rüstem Ağa'nın yanına gelip çocukların emanet olduğunu söyleyerek onu teselli eder.⁶³ Daha önceki Sütüneler, Dadılar, Lalalar bölümünde ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi Sâmîha Hanım'ın ailesinin yanında yıllarca ekmeklerini yiyen Nerkis Kalfa – evlerinde Nerkis Hanım diye çağrılan elden ayaktan düştükten sonra son bir buçuk senesini Sâmîha Hanım'ın evinde geçirdiğini görürüz.⁶⁴ Safiye Erol'un bu Habeş heykeli için “Nerkis Hanım, tepeden tırnağa kültüredür.” der.⁶⁵ Bu da bizi, gerek Süleyman Ağa'dan gerek Nerkis Hanım'dan yola çıkarak o dönem hizmetlilerinin de ekseriya faziletli, meziyetli, bilgili ve kültürlü kimseler olduğu sonucuna götürür. Sâmîha Hanım, ailesi ve özellikle babası maiyetinde çalışan kimselere daima himâyekâr davranıp kol kanat germiştir.⁶⁶

Büyük bir konak olması ve Sâmîha Ayverdi'nin hatıralarında yer alması bakımından İbrahim Efendi Konağı'nda o dönemin konaklarında çalışan hizmetkârlar açısından geniş bilgilere rastlarız. Cariyeler çoğunlukla sofrayı hazırlama, kahve hazırlama ve getirme, mumlarla ilgilenme, evi temizleme gibi işlerden mesullerdir. Cariyelerden bir kademe yüksek olan odalıklar da yine evin bakımı, tertibi ve temizliği ile alakalı hususlarla ilgilenirler.⁶⁷ Konağın gedikli misafirlerinin tertibi, onlarla ilgilenme ve gerektiğinde onları baştan savma ise halayıklara verilmiş görevler arasındadır.⁶⁸

Pencereleri harem bahçesine bakan kalfaların odası ise âdeta günlük hayatın hazırlanıp düzenlendiği bir laboratuvar gibidir. Kalfalar halayıklar ve cariyeler tarafından gerçekleştirilen bu işler şunlardır: ince kilerin, erzak kilerinin eksikleri, artıkları; çamaşır, ütü, kola, temizlik, yorgan kaplama; mevsime göre reçel, turşu, salamura işleri, eşyaların tamiri, eskiyen ve kırılanların yerine yenilerinin aldırılıp konması, hanımların oda ihtiyaçları, aşçıların, uşakların, seyislerin, yamakların, ayvazın, haremağalarının elbiseleri, çamaşırları; kışa girerken yaza çıkarken elden geçecek kürk sandıklarının, sepet sandıkların, ambarların, dolapların, konsolların

⁶³ A.g.e., s.232

⁶⁴ A.g.e., s.232

⁶⁵ Samiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s.142

⁶⁶ Samiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.168

⁶⁷ a.y.

⁶⁸ a.y.

tertiplenme işleri, şiltelerin, yastıkların aktarılması...⁶⁹ Ayrıca genç kızlara nakış öğretmek için muayyen nakış günlerinde gelen sarma ustalarının da konağın müdavimleri arasında olduğu görülür.⁷⁰ Konağın daimî kadrosu içinde evin gündelik dikiş işleriyle meşgul olan terziler de vardır.⁷¹ Burada görülen terzilerin gayrimüslim oldukları göze çarpar. O dönemde Beyoğlu'ndan gelen bu terzilerin meşhur olduğunu görürüz. O devirde evin hanımlarının çarşıya gidip alış veriş etmesi, istediği, beğendiği kumaşı seçmesi diye bir âdet olmadığından bu görev de kâhya kadınlara verilir.⁷²

Evin erkeğinin, ev hayatının büyük bir kısmını geçirdiği selâmlık dairesi de hayli kalabalık bir kadrodan oluşur: dış ağası, gidiş ağası, haremağaları, seyisler, uşaklar, aşçılar, bahçıvanlar, yamaklar... Sürekli gelip giden mahalle bekçilerini de bu kadroya dâhil edebiliriz.⁷³

Fermeneli şalvarı, sırmalı saltası ve gene sırmalı takkesi, şal kuşağı ve bir heykel azameti içinde kapı önünde bekleyen ayvazın görevi araba veya ayak sesi üzerine kapıyı açmak, gelenleri hürmetle karşılayıp buyur etmekten ibarettir. Ayvazdan sonra devreye girerek işi devralan haremağası ise gelen hanımların veya beylerin kollarına girerek arabadan indirir, kadınsa harem kapısına götürüp kalfalara teslim eder; erkekse selamlığa çıkararak birbirinden terbiyeli ağalara bırakır. Ağaların buradaki görevi misafir, gündüz ve belirli ziyaret saati dışında gelmişse ve Efendi de evde değil ya da haremde bulunuyorsa onlarla ilgilenmektir. Kalıplı fesleri başlarında ve daimâ önleri ilikli setreleri sırtlarında, bir nöbetçi dikkatiyle uyanık bekleyen bu ağalar, yerlere kadar eğilip temennâ üstüne temennâ ederek misâfiri karşılar, mevkiine, vaziyetine, hâline ve icâbına göre istirahat odalarından birine alır; Efendi'nin de evde olmadığını hemen söylemez, misâfir oturduktan sonra kendi de gider kapı yanında el bağlayıp divan durur; ancak sual sorulursa cevap verir, bir başka ağa kahve getirinceye kadar da vaziyetini hiç bozma⁷⁴. Misafiri kahveden sonra alıp Efendi'nin yanına götürmekse haberci ağanın işidir. İbrahim Efendi Konağı'nın belli başlı simalarından biri de ayvaz Serkis'tir. Ayvazların görevini

⁶⁹ a.y

⁷⁰ Sâmîha Ayverdi, **Ezeli Dostlar**, s.112

⁷¹ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.140

⁷² Sâmîha Ayverdi, **Ezeli Dostlar**, s.75

⁷³ Sâmîha Ayverdi, **Hatıralarla Başbaşa**, s.9

yukarıda belirtmiş olmamızı rağmen Serkis'i ele alış nedenimiz akşamüstleri farklı işler de meşgul olduğunu saptamamızdandır. Mutfaktan yemek tabaklarını alarak hareme ve selamlığa götürmek, lamba şişelerini temizleyip gazlarını koymak, kömürü ocakta yakarak, mangallara taksim etmek yaptığı işler arasındadır. Konağın kadrosu içinde arabacı da vardır. Parlak düğmeli seyis üniformasıyla arabacı efendiyi veya hanımları götürüp getirmekten sorumludur.⁷⁴

Eserlerin genelinden saptadığımız bir diğer özellik de halayık ve kalfaların farkıyla ilgilidir. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlayacağımız üzere halayıklar kalfalardan daha alt bir rütbededirler. Sözlük anlamı olarak da halayık “kadın köle, cariye” anlamına gelirken kalfa “saraylarda ve büyük konaklarda halayıkların başında bulunan kadın” anlamına gelmektedir. Bunu özellikle İbrahim Efendi Konağı'nda görüyoruz.

Cariyeler ile efendileri arasındaki ilişkiler toplum tarafından belirlenmiş bir takım geleneksel kurallara da bağlıdır. Bunlardan en önemlisi kölesinin veya cariyesinin haysiyetine hakkına, şerefine el uzatan, bed muamelede bulunan bir efendinin ne kadar varlıklı, dirlikli, itibarlı olursa olsun amme vicdanın nefretini üstüne çekmesi ve itibarını kaybetmesidir.⁷⁵

İbrahim Efendi Konağı geniş ve ayrıntılı aynı zamanda da gösterişli bir aile yapısına ve hayata sahip olduğundan hizmetkârları da bir hayli geniş ve nüfusludur. Ancak orta halli, mütevazı ailelerde bazen tek kalfa, tek dadı, tek bahçıvan, tek aşçı söz konusudur. Özellikle gerek eserlerini incelediğimiz muharririmiz Sâmiha Hanım'ın gerekse aile efradının kalfalarının, dadılarının tek olduğunu görürüz. Bu kişiler çoğunlukla Habeş ya da Çerkez'dir.⁷⁶ Bir önceki “Sütineler, Dadılar, Lalalar” bölümünde Sâmiha Hanım'ın annesinin dadısı olması dolayısıyla anlattığımız Cenâniyar Kalfa'nın annesinin sağlığıyla ilgilendiği, yorulmaması için yazarın babasının üniformasını temizlemesi, ütölemesi bize kalfaların bu tür işlerle de ilgilendiğini gösterir.

⁷⁴ A.g.e., s.143

⁷⁵ A.g.e., s.146

⁷⁶ A.e., s.150

Bir mahallede bulunan evlerin ya da konakların, köşklerin ve yatılı olmasa da müdavimleri arasında uşakların ve kalfaların istedikleri zaman sofralarına davet ettikleri, ağırladıkları kimseler de vardır: postacı, bekçi, çöpçü...

Müdavimler arasında mutlaka anılması gereken diğer bir zümre de mahallenin her türlü ahvalinden ve ahlâkından sorumlu olan bekçiler gelir ki biz onları “Cemiyet Hayatı” adlı bölümümüzde “Mahallenin Değişmeyen Simaları” alt başlığıyla incelemeyi uygun gördük.

3. Hayvanlar

Genellikle bahçeli olan evlerde yaşayanlar arasında hayvanlar da vardır. Hatta kimi zaman evin dışında kalmayarak evin içine de girer. Beslenen hayvanların çoğunun evcil olduğu göze çarpar. Teferruatlı bilgi edinemesek de yeri geldiğinde ailelerin bir ferdi gibi ele alınmaları açısından böyle bir kısmın gerekli olduğunu düşündük. Özellikle Sâmiha Ayverdi’nin eserlerinde sıkça eleştirdiği Tanzimatla birlikte başlayan batılılaşma hareketlerinin etkisiyle değişen ev dekorasyonu, mobilyası ve döşemelerine bir de evin süsü niteliğinde göze çarpan hayvanlar eklenir. Ne İdik Ne Olduk adlı hatıra kitabında Mihrinnisa Hanım’ın köşkünden bahsederken şöyle bir bahisle karşılaşırız:

“Kapının iki yanında iki papağan kafesi ve hanımların dizleri dibinde oturan, birbirinden güzel, uzun ve kıvırlı tüylü iki köpekleri vardı. Amma dokuz yaşımın merakı için, o rengârenk ve konuşan kuşlar, köpeklerden daha câzip idi.”⁷⁷

Özellikle yazlık evlerin bahçelerinde bırakılan hayvanlar kış gelip de kışlık evlere göç edilirken de bırakılmaz ailenin beraberinde getirilir. Sâmiha Hanım’ın annesi Meliha Hanım’ın da amcası İbrahim Efendi’nin Çengel Köyü tepesindeki köşkünden sonbahar olup da Şehzâdebaşı’na göç edilirken kedileri, papağanları ve kuzusu beraberinde getirilir.

Sâmiha Hanım’ın bizzat kendisi de hayvanları pek sevmektedir. Hastalandığı bir dönemde, yaz mevsiminde, yirmi gün kadar ağaçların arasında yatar ve bu

⁷⁷ A.g.e., s.192

müddet zarfında bir köpeğin, bir kedinin ve bir de tavuğun etrafında âdeta kımıldamadan oturduklarını söyler.

Yine yedi yaşında kurbağalarla oynaması üzerine ellerinde siyiller oluşmuş ve çok uzun seneler hiçbir hekimin ilacı bu kabarcıkları geçirmek için fayda etmemiştir.⁷⁸ Bu hayvanların yanı sıra etrafı pisleyerek sahiplerini kızdıran kediler de yine bu bahiste zikredebileceğimiz hayvanlar arasındadır. Papağanların bazen konuşarak etrafı kızdırdığı ya da şaka yaptığı da olur.

4. Çiçekler

Özellikle Boğaz'ın süslerinden biri olan çiçekler ve meyve ağaçları ilkbahardan kışa kadar zamanının büyük çoğunluğunu bahçesinde geçiren ailelerin hayatında önemli keyif unsurlarından biridir. Genellikle bahçıvanların ilgilendiği bu çiçekler zaman zaman ev sahiplerinin de ilgilenererek stres atmalarına neden olur.

Boğaz'ın süsü deyince A.Halûk Dursun, İstanbul'da Yaşama Sanatı adlı çalışmasında ilk akla gelenin erguvan olduğunu söyler⁷⁹ Erguvanla birlikte beyaz ve kırmızı atkestaneleri vardır. Erguvandan sonra ise bir diğer tabiat dekorunu mor salkım oluşturmaktadır.⁸⁰ Mor salkımlar daha çok evlerin yakınında görülür.

Sâmiha Ayverdi de İstanbul Geceleri'nde İstanbullunun gönül bağladığı çiçeklerden birinin de mor salkım olduğunu söyler:

“... Yeşilliği ile tepemize kurduğu çadıra, senede iki defa çiçek karıştıran bu yerli dilber, çardak bulamadığı zamanlar ağaç demez, duvar demez nereye olsa tırmanır, ya da bir telin bir sicimin yedeğinde sürüklendiği tarafa uzanarak, uysal ve mütevazî şemsiyesini alabildiğine açardı.”

İstanbul'u ve İstanbul halkını nûş eden çiçekler ve tabiat güzelliklerini Sâmiha Ayverdi “İstanbul Geceleri”nde şu şekilde anlatır:

“ On altıncı asırlarda genişleyen, imar edilen süslenen İstanbul, Maraş yay-lalarından gelen yüz binlerce ak ve gök sümbüller, Kefe'den gelen ebrû ebrû lâleler, Edirne'den gelen kantar kantar kırmızı güllerle şehrin çoğu Boğaz'a doğru sarkan bahçelerini, kokuları, zarâfetleri, renk ve şekilleriyle birer efsâne diyârına çevirmişti.

....

⁷⁸ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.186

⁷⁹ **A.e.**, s.144

⁸⁰ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.144

Çoğu Boğaz’a göğüs veren, bâzısı tepeden seyreden, bâzen de etekleri eteklerine sürünen bu çınarlı, söğütlü, servili, erguvanlı, sakızlı bahçelerde ispinozlar, fülüryeler, sakalar, bülbüller havâî mûsikî şelalesi gibi şakayıp dururdu. Burada kuşları da bahçelerden, çiçeklerden ayırmamış bir bütün olarak ele almıştır. İbrâhim Efendi Konağı’nda Şevkiye Hanımefendi ve Râtibe’nin senede bir kere de olsa ziyaret ettikleri Şayeste Kalfa’nın evinin bahçesinde yapılan çardak keyfini de yine kuyu başındaki anaçlanmış karanfiller, fesleğenler, melisalar, küpe, lâtin ve aslanağzı tarlaları renklendirir.”

Sâmiha Hanım’ın çocukluğunu geçirdiği Çamlıca’daki evlerinin bahçesi, bir cephesi ile daracık bir yola muvazi olarak gider ve bu yolun sonun da Lâtife Hanım’ın evi vardır. Sâmiha Ayverdi’nin bir arkadaş gibi sevdiğini söylediği bir kadın bahçesiyle de hafızasında yer etmiştir. Kendisi de onun için mühim olanın evin içinden ziyade bahçesi olduğunu söyler:

“ Benim için mühim olan, bu odadan ziyâde Latife Hanım’ın bahçesi idi. Çıkrıklı kuyusunun etrâfındaki anaçlanmış karanfillerin etrafa hohladığı koku adeta akşama kadar insanın yüzüne çarpardı.”

Latîfe Hanım’ın bahçesinde, sanki orayı kendilerine mekân edinmiş karmakarışık bir çiçek kalabalığı vardır: Latinler, fesleğenler, hercâî, menekşeler, ıtırılar, sardunyalar... Aynı zamanda Şehzadebaşı’ndaki evin bahçesi de bir hayli büyüktür. Daha önce de belirttiğimiz üzere eskiden her evin aileye yetip artan odaların, sofaların, taşlıkların, taş odaların yanı sıra küçük veya büyük gül bahçesi mutlaka vardır. Bu bahçelerde ekseriyetle şu çiçekler görülür: dut, incir, erik, kayısı ve kiraz gibi meyve ağaçları, hanımeli, yasemin, leylâk, hatmi, mürver gibi anaçlanmış çiçekler...

D. EV HALLERİ

1. Ev İçindeki Zaman

Eski geleneksel yaşamda, günün erken kalkanlara ait olduğu inancından kaynaklı, evlerde sabah, erken saatlerde başlar. Kalktıktan ne kadar zaman sonra kahvaltı yapılır ya da ne yapılır? Maalesef elimizde bu soruya cevap olacak malzeme bulunmamaktadır. Sâmiha Ayverdi, eserlerinde sabahın bu ilk saatinden ziyade

ilerleyen saatlere ve özellikle akşamlara değinmiştir. Ancak güzel havalarda evlerin olmazsa olmazı olan çiçekli, ağaçlı bahçeler kahvaltı için en uygun mekânlardır. Zaman olarak sabah kahvaltılarının bazen kuşluk vaktine de kaydığı gözlemlenir.⁸¹

Daha sonra erkek işine gitmek üzere evden çıkar. Şayet evin erkeği bir işle uğraşmıyorsa ya da zamanını evde geçiriyorsa evin selâmlık kısmındaki odaya geçer. Selâmlıklar erkeğin ev hayatının büyük bir kısmını içeride geçirdiği yerlerdir.⁸² Sürekli bir gidiş-geliş hâlinde olan selâmlık, sahibinin içtimaî statüsüne göre çeşitli konukları ağırlar. Kimisine mevsimine göre kahve, şerbet, boza, kuru ve yaş meyveler gelip giderken sofalara neşeli sesler, kahkahalar ve tavla pullarının şakırtılarının taştığı görülürken⁸³ kimisinde meşhur dizelerin uçtuğu, yeni akımların, şairlerin eleştirildiği, eski şiirin ruhunun canlandırılmaya çalışıldığı edebiyat meclisleri görülür.⁸⁴ Yine bu selamlıklarda gün boyu gelip giden misafirler de ağırlanır ki onları “Misafirler ve Misafir Ağırılama” bölümünde ayrıntılarıyla ele alacağız. Selamlıktaki işler hareme nazaran daha hafif olmasına karşın bitip tükenir gibi değildir. Özellikle çok nüfuslu olan İbrahim Efendi Konağı’nın selamlığı sürekli hareket halindedir. Zira Efendi’den başka, iki’de da damat bey vardır ki, onların da kendi misafirleri, kendi ağaları tarafından başka başka odalarda ağırlanır, böylece de daire hiç boş kalmaz.⁸⁵

Büyük konak ve köşklerde selâmlık ve harem söz konusuysa odaların bu şekilde ayrılmadığı evlerde erkeğin ve kadının kendine ait özel odaları vardır.

Son derece temiz, titiz olan İstanbul kadınının ancak öğle yemeğinin de bulaşığını yıkadıktan sonra oturup gevşediğini görebiliyoruz.⁸⁶ Ancak maddi durumu daha iyi olan aileler öğle yemeklerinin ardından – ki anladığımız kadarıyla şartlar el verdiği ölçüde öğle yemekleri de ailenin tüm fertlerinin de katılımıyla yeniyor- karı koca, bahçelerinde en güzel çiçeklerle süsleyerek hazırladıkları en güzel köşede rahatlamak için hizmetlilerin getirdiği kahveleri yudumlayarak “Hazım Saati” yaparlar.⁸⁷ Bu saat yenilen yemekleri hazmetmek ve biraz rehavete bürünmek

⁸¹ A.e., s.75

⁸² A.g.e., s.80

⁸³ Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul’u** 2005 İnkılâp Kitabevi, s.38

⁸⁴ A.g.e., s.9

⁸⁵ A.e., s.10

⁸⁶ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.201

⁸⁷ A.e., s.202

içindir. Evinin yemek işlerini bitiren kadın için sıra ev işlerine gelmiştir. Ev işleri amacı ne olursa olsun kadınların küçük yaşlardan itibaren öğrendikleri ve her geçen sene maharet kazandıkları el uğraşlarıdır. Ev işleriyle birlikte, eserlerin bazılarında “ustalık” kavramıyla da karşılaşırız. Örneğin; İbrahim Efendi Konağı’nın devamlı misafirleri arasında emektar sarma ustası da vardır. Haftanın muayyen nakış günlerinde konağı ziyaret eder.⁸⁸ Ustalar mahallenin veya semtin hatırı sayılır, oldukça varlıklı, evi geniş, odası fazla ağır başlı, gençliğinde bile gelmemiş, orta yaşlı ve eli mağfiretli evlerine vakitli vakitsiz girip çıkan genç oğlu, damadı, torunu olmayan ailelerin hanımları veya anneleri olurdu. Her önüne gelen eli mağfiretli, hünerli kadın usta olamazdı. Olsa dahi kimse o gibilere emniyet edip kızlarını gönderemez. Kız anneleri mektepten aldıkları kızlarını tanıdığı, itimat ettiği, kendi sözü ve nazı geçtiği mahalle veya semt komşusuna götürür, binbir rica ile kızını çırak kabul ettirmeğe çalışır.⁸⁹ Bu doğrultuda alınan eğitim önemlidir. Genç kızlar çeyizleri için yağlıklar, çevreler işlerler. Bunun dışında gün içinde geçirilen zamanda mevkisi yüksek ve maddi durumu yerinde bazı hanımların piyano çaldıklarını da görürüz. Özellikle “Yolcu Nereye Gidiyorsun...” adlı romanda Adli’nin annesinin neredeyse bütün gün piyano çaldığını görürüz.⁹⁰ Çocuklar için, şayet okula gitmiyorlarsa öğle yemeğinden sonra kalfaların odasında oyun oynadıklarını söyleyebiliriz. Ancak Sâmîha Hanım’ın bir hatırasını anlatırken içinde bir cümleyle geçtiği bu durumu genelleştirmemiz doğru olamaz.

Sâde, yoğurtçuların günlük melodisinden değil, bu saatlerde sokaklara dökülen turşucuların, muhallebici, aşûreci, tâhin pekmezcilerin seslerinden de akşamın geldiğini anlamak mümkündür.⁹¹

İşte artık evin erkeğinin gelişinin yaklaştığı bu saatlerde evin ihtiyarı tarafında uyarılan ve ancak öğle bulaşğını da kaldırdıktan sonra eline dikişini alıp mangal başında gevşeyen genç kadın, işini bırakarak doğrulur, mangal göbeğini alarak akşam ateşini yakmaya gider. Bu saat, evin ihtiyarının da kanı çekilmiş gibi ateşsiz kalan odada da yapılacak işleri vardır. Bu saatlerde artık oda loşlaşmaya başladığından evin söküklüklerini dikmek, yamalarını yapmak işi bırakılarak, dikiş

⁸⁸ A.g.e., s.61

⁸⁹ A.e., s.62

⁹⁰ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.214

⁹¹ A.e., s.136

bohçası toplanır ve “gaz dolabından” lambalar çıkarılarak yakılmak üzere yerlerine dağıtılır”.⁹² Bu lambalar sabahın erken saatlerinde ihtiyar, büyük anne tarafından temizlenip hazırlanmış olan lambalardır. Bu arada akşamın yaklaşmasıyla birlikte çocukların da mektepten geldiğini görürüz.⁹³

Akşam olup da lambaların yanmasıyla birlikte şehrin bütün evlerinin müşterek bir davranışı olduğunu görürüz: perdeleri indirmek.⁹⁴ Sâmiha Ayverdi çocukların bile odalara lamba girince koşup perdeleri çektiklerini, bunu yapmazlarsa büyüklerin bu ihmale hiç de müsamaha etmeyeceklerini bildiklerini söyler.⁹⁵ Bunun sebebi de evlerin mahremiyeti ve kutsiyetine yabancı bir nazarın sokulmamasıdır. Bu saatlerde memur ya da esnaf çıkın ve yazma mendilini dolduran erkek evinin yolunu tutar. Yemekler yapılır ve yenir. Şayet ev orta halli, mütevazı bir aile eviyse anne, baba, evin büyükleri ve çocuklardan oluşan ailenin bütün fertleri bir araya gelerek huzurla yemeklerini yer, şayet bu ev mevki sahibi bir ailenin konağı, köşkü ya da yalıysa işler biraz daha farklı işler. Örneğin İbrahim Efendi Konağı’nda harem kısmında akşam yemeği çakıllı iç bahçede yenir. Çamların altına sofralar kurulur. Yavaştan başlayan telâşsız ve saygılı bir gidiş geliş tamam olunca da dışarıya haber gider az sonra da yaş ve mevki sırasına göre, birinci kattan harem bahçesine inen ilk merdiven de hanımlar görülür.⁹⁶ Özellikle kış akşamlarının ailelerin hayatında ayrıcalıklı bir yere sahip olduklarını görürüz. Çoğunlukla evlerde geçirilen kış akşamlarının kendine has eğlenceleri vardır. Ancak biz bu eğlenceleri ayrıntılı olarak “eğlence hayatı” bölümünde ele alacağım. Yalnız Sâmiha Hanım’ın hatıralarında kış akşamlarında oturma odalarını bir aile cenneti olarak tanımladığını görüyoruz.⁹⁷ Yazarımız küçüklerle büyüklerin petrol lambasının kırmızımsı ve donuk ışığı altında “muhabbet” ile kaynaştıklarını söyler.

Muayyen zamanlarda, o devrin cemiyet hayatında gece hayatı diye bir şeyinde olmamasından kaynaklı akşam yemeğinden sonra kahveler içilip bir müddet

⁹² a.y.

⁹³ A.e., s.140

⁹⁴ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s. 73

⁹⁵ a.y.

⁹⁶ A.e., s.74

⁹⁷ A.e., s.81

oturduktan sonra gerek ev halkı, gerek hiç eksik olmayan gece yatışı misafirleri odalarına çekilir.⁹⁸

2. Ev İşleri, Temizlik

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin genelinde İstanbul kadını temizlik konusunda eşi benzeri görülmez olarak tanımlanmıştır. Hayatının her alanına nüksetmiş temizlik anlayışı beraberinde birçok işi de getirir. Bu işler evin büyüklüğüne, küçüklüğüne, ev sahibinin konumuna göre değişiklik gösterir. Çiçek ve temizlik kokan evleri sanki hayat sahibi bir insanmış gibidir.⁹⁹ Sabahın erken saatleriyle başlayan işler gün bitene kadar devam eder. Birçok evde aşçı görülmesine rağmen evin hanımı da selâmlığa verilen yemekleri kontrolden geçirip, ilgilenir. Günlük işlerin yanında işlerden en zor ve zahmetli olanlardan biri de çamaşır yıkamaktır. Çamaşır yıkamak için genellikle her evde sarnıç veya yağmur suyu küpleri bulunur. Konaklarda çamaşır yıkama işi daha çok genç halayıklar tarafından gerçekleştirilir. Ve onlar için daha eğlencelidir.

“ Sıra sıra beş altı leğenin başında güle şakalaşa köpüklü sularda güreşen genç halayıklar, sabahın erken saatlerinde başladıkları çamaşırı akşama doğru bitirip işten çıkınca, çamaşıra girmemiş kapı yoldaşları onları bir tarafa çekerek günlük işlere sokmaz, sıcak su içinde pembeleşip yumuşayan ellerine, mevsimine göre şerbet, limonata vererek ya da önlerine tepsi tepsi kuru yemiş getirerek ikrâm ederlerdi.”¹⁰⁰

Bu konaktaki en zor işlerden biri de özellikle ramazan öncesi, evin temizliği kadar belki daha da teferruatlı olan, kiler temizliğidir. Sandık odalarının yonca, çiçek ve sabun kokusuna karşın kiler, çeşitli gıdaların kokularının birbirine girdiği bir havaya sahiptir.

İstanbul kadınları temizliğin yanı sıra tertip ve düzenlilikleriyle de eşine az rastlananlardandır. Sâmiha Ayverdi, büyük annesi Hâlet Hanım'ın düzenliliğini şöyle anlatır:

⁹⁸ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.25

⁹⁹ **A.g.e.**, s.226

¹⁰⁰ **a.y.**

“ Büyük annem Hâlet Hanım’ın istediği bir eşyasını almak üzere dolaplarını açmak, bizim için büyük zevk olurdu. Öyle ki bir yandan lonca ve lavanta çiçeklerinin gül yapraklarının dolabın tahtalarına kadar işlemiş râyihasını içimize çekmeye bir yandan da eşyaların, bahçelerin yerleştirilişlerini, nizâmını ve temizliğini görmeye doyamazdık.

Dolaptaki eşyalar âdeta onlara bakanları selâmlarken: “ Hele dikkatle bir bak. Kendi mihveri etrafında kıl kadar aksamadan dönen dünya, mihverinden saptıracak olursa nâsıl kıyametler koparsa, işte bizi de buraya seve okşaya yerleştiren elin tertibi, keyfi bozulacak olursa, onun şevki de nizâmı da altüst olmuş olur.” derlerdi.”¹⁰¹

Sâmiha Ayverdi, batılılaşma hareketleriyle birlikte İstanbul halkının eğlenceyi tüketmiş olmasına rağmen temizlik ve titizlik konusunda kılı kırk yarar hâlinin devam ettiğini vurgular. Temizliğe ve ev işlerine bu kadar kıymet veren kadının odasında hemen daima pencere önünde ot minderler bulunur, bunların yazlık örtüleri, kenarlarına el dantelleri dikilmiş patiska yayalar ve kışın da primitif aşiret desenleriyle süslü kilimler olur. Latife Hanım’ın evi de bu güzel, tertipli, mis kokulu evlerden biridir:

“ ... Bir beyaz dünya olan bu odadaki geniş demir karyolanın örtüsü de, cibinliği de bembeyazdı. Bahçeye bakan pencerelerin önünü baştan başa kesen sedirin el dantelleri dikilmiş örtüsü de, sanki hiç oturulmamış gibi bembeyaz patiskadandı. Yerdeki kilimin açık bıraktığı döşeme tahtalarına gelince, ovulmaktan ağarabildiği kadar ağararak sanki insana : Bak ben de ne kadar beyazım, der gibiydi.”¹⁰²

Kadının temizliğine dair ölçütlerden bir de mutfakta kullanılan bulaşık bezleridir. Eski kadının mutfağında bulaşık bezi ile kurulama ve bardak bezleri ayrı ayrıdır, şayet bunlardan birini ötekine yaptıran kadına asla tam not verilmektedir.¹⁰³

Bütün bunların yanı sıra mevsimlerin gelmesiyle ya da yaklaşmasıyla yapılmak zorunda olunan senelik işler vardır. Kışın yaklaşması yazın bitmesiyle birlikte evde düzenlemeler, çalışmalar başlar. Özellikle ilaçların hazırlanması bunların başındadır ancak bununla ilgili ayrıntılı bilgileri “Halk Hekimliği” bölümünde vereceğiz. Hazırlanan tüm ısıtıcı ilaçlara karşın kimi yaşlıların sızıntıları dinmez, bu yüzden de üşümeleri için tandıra girerler.¹⁰⁴ Soğuk mevsim

¹⁰¹ Sâmiha Ayverdi, **Hatıralarla Başbaşa**, s.125

¹⁰² a.y.

¹⁰³ A.g.e., s.73

¹⁰⁴ a.y.

yaklaşırken, sandık odasından tandır iskemlesi çıkarılır, mangal temizlenip hazırlanır, yorganın yanık yerleri varsa tamir edilir.¹⁰⁵

Kış hazırlıklarının başında, bir de kürklerin elden geçirilip tamir edilmesi vardır. İbrahim Efendi Konağı'nda bahsi geçen Terânedil Kalfa'da bu tamire uyanlardandır. Değişe değişe giydiği vaşak ve sarı samur kürklerinden başka bir de kişilik nâfesi olduğundan söz edilir. Evin hanımı zamanı gelince bunları, servi sandıktan çıkarıp, tarayıp söküklerini diker ve daha ilk sulu sepken başlar başlamaz sırtına geçirir, bahar gelip havalar ısınıncaya kadar ne kürkünü arkasından çıkarır ne de kendi tandırdan çıkar.¹⁰⁶ Şâyeste Kalfa'nın evinde ise kışlık odun, kömürün eve daima, kiraz vakti girdiğini görürüz.¹⁰⁷ Ergene mandalarının Rumeli'den getirdiği kömürler bodruma atılırken, odunlar da kesilmek üzere bahçeye dökülür. Ayrıca kış için hanımların yazdan kendi elleriyle domates salçası, salamura, turşu, reçel yapıp boy boy raflarda sıralaması âdetlerdendir.¹⁰⁸

Kadınlar özel zamanlarda yaptıkları bu yoğun işlerin yanı sıra bütün bir sene çamaşır yıkamak, yemek pişirmek, dikiş dikmek gibi birtakım işlerden mesuldür.

3. Isınma Ve Aydınlanma

Kış ayının gelmesiyle birlikte ısınma ihtiyacı ortaya çıkar. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden tespit ettiğimiz kadarıyla o dönemde ısınma aracı olarak daha çok ocak, mangal, şömine ve sobaları görürüz. Yakıt olarak da odun, kömür yoğunlukla kullanılmaktadır. Yakıt olarak kullanılan odun, kömür kiraz zamanı alınarak stoklanır ve kışın sobalar da yakılarak ısınma ihtiyacını karşılar. Bunların ısınma haricinde çamaşır yıkama ve banyo yaparken de kullanıldığını biliyoruz. Eski İstanbul hayatında ısınma aracı olarak birde “tandır”ın adı geçer. Asıl ekmek ve et pişirmede kullanılan tandır, kışın da insanların ısınma ihtiyacını karşılar. Kara kış bastırınca hemen tandır kurulur, ev halkı ihtiyarından, çocuğuna, misafir, konu

¹⁰⁵ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s. 8

¹⁰⁶ **A.e.**, s.8

¹⁰⁷ **A.g.e.**, s.24

¹⁰⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.231

komşu etrafına çepe çevre sıralanır, yer minderlerine oturup ayaklarını uzatarak yaygıyı göğüslerine çeker ve sıcak sıcak sohbet ederler.¹⁰⁹

Elektriklerin henüz evlerde kullanılmaya başlandığı dönemlerde gaz lambaları, mumlar görülür. Fener, gaz, idare kandili, lamba, şamdan bu döneme ait aydınlanma vasıtalarıdır.

Daha eski dönemlerde aydınlanmada mumların kullanıldığını görüyoruz. Karanlık geceler bir dönem mumlarla aydınlatılır hatta kimi yalılarda “mumhane” denen taş odalarının olması dikkat çekicidir. Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa’nın yalısı da bu yalılardan biridir.

Hacı Süleyman Ağa yalısının kiler ve mutfak müstemilâtı arasındaki taş odaların en dikkate değer olanların biri de mumhane idi. Tavanlara kadar yığılmış yağ ve bal mumları, geceleri şavklandırmak üzere yanmaya hazır, nöbetlerini bekler gibi, sıra sıra dururlardı.¹¹⁰

Ancak bu mumların bakımı kolay iş değildir. Sadece bu iş için ayrılmış cariyeler söz konusudur. Örneğin; Sâmîha Ayverdi’nin anneannesi olan Hâlet Hanım’ın doğup büyüdüğü evde boy boy mumlara hizmet edenler vardır.¹¹¹ Mumlarda dikkat edilmesi gereken husus, fitillerinin kesilip düzeltilmesidir. Çünkü yandıkça kıvrılan fitillerin etrafındaki pislikler temizlenmezse mum kararır. Onun için de bu işe elleri yatkın cariyeler bakar ve mumu söndürmeden fitilleri kesip lüzumsuz parçaları atarlar.¹¹²

Mum haricinde aydınlanmada kullanılan diğer bir araç da gaz lambaları denen lambalardır. Henüz memlekete elektriğin gelmediği ancak mum devrinin de geçmiş olduğu dönemlerde petrolle ışık veren gaz lambaları denen lambalar kullanılır.¹¹³

“ Sofalarda, çok fersiz de olsalar yolunu ve gideceği odayı az çok aydınlatan ve isimlerine idâre kandili denen, hazneleri de şişeleri de tombalak olan bu idâre kandilinden birini alan kimse, işi bittikten sonra onu aldığı yere bırakırdı. Gerçi evlerde bu minicik lambacıklardan üçü, beşi

¹⁰⁹ a.y

¹¹⁰ Sâmîha Ayverdi, **Bağ Bozumu** , s. 55

¹¹¹ **A.g.e.**, s.43

¹¹² **A.e.**, s.44

¹¹³ **A.e.**, s.46

bulunmakla berâber, gene de başkalarının ihtiyacı düşünülerek, bunları tekrar yerlerine bırakmak, asla ihmal edilmezdi.”¹¹⁴

Akşam yaklaştığında gaz dolabı’ndan¹¹⁵ çıkarılan lambalar yakılmak üzere yerlerine dağıtılır. Bu lambaların da mumlarda olduğu gibi kendine has bir temizlenme şekli vardır ve genellikle evin ihtiyarı tarafından temizlenir. Sâmiha Ayverdi, Râtibe adlı eserinin bir bölümünde aydınlanmayı anlatırken büyük annesinden de bahseder:

“Büyükanнем, kendisine ve eve âit sabah işlerini tamamladıktan sonra evden birisi gaz lambaları ile tombalak idâre kandillerini ve gaz yağı şişesini tepsilerle getirip yere bırakır, büyükanнем de bunları kâh hohlayarak kâh da ucu bezle sarılı bir değnek vasıtası ile gıcır gıcır siler temizler ve çoğu işlenmiş şişelerden zâiyat vermeden bu hayli dikkat isteyen işi tamamladıktan sonra, kalkıp ellerini yıkardı.”¹¹⁶

İstanbul Geceleri’nde ise bir başka büyükannenin yine sabahın erken saatlerinde lamba temizleme görevini üstlendiğini görürüz. O da lamba işlerinin bir taraflarını elinin ayasıyla kapatıp öteki tarafına ağzına yaklaştırarak içine hohlar, böylece de şişeyi rutubetlendirerek gıcır gıcır siler. Elbet elinin değmediği kısımlar da olacaktır. Bu kısımlar için lamba tepesinde daima bir değnek bulunur ve bez bu değnekle idare edilerek şişelerin en dar tarafları dahi büyük ustalıkla temizlenir.¹¹⁷ Ancak evin ihtiyarı akşamın hafif hizmetleri için şuraya buraya gidip gelinceye kadar gelin ya da kız, ateş dolu mangal göbeğini yakalayıp getirirler.¹¹⁸

4. Yemek Ve Sofra Adâbı, Alışkanlıkları

O zamanlar yemek yeme, ihtiyaç olduğu kadar bir görgü işidir de. Kendine göre kurallar ve detaylar içermektedir. Orta halli aile evleri ile ileri gelenlerin evleri arasında bir takım farklar olsa da her ikisinde de sofraya davet etmenin yolu müşterektir. Yemeğin hazır olduğu bir cariyeye tarafından bildirilir.¹¹⁹ Ancak bunun bir usûlü vardır, denk gele yapılmaz. Sâmiha Ayverdi anılarını ve makalelerini

¹¹⁴ A.e., s.49

¹¹⁵ A.e., s.63

¹¹⁶ A.e., s.129

¹¹⁷ A.e., s.65

¹¹⁸ A.e., s.66

¹¹⁹ A.e., s.67

kaleme aldığı Ah Tuna Vah Tuna adlı eserinde ev halkının yemeğe çağrılışını şu şekilde anlatır:

“...Öyle ki yemeğin hazır olduğunu bildirecek câriye dört kata devşirilmiş el havlusunu, kavuşturduğu iki elinin üstüne atarak çağıracağı kimselerin oturdukları odaya girerek kapı önünde sessizce durur ve böylece “yemeğe buyurun!” demek istediğini ağzını açmadan söylemiş olurdu. Bunu görenler de yavaş yavaş kalkarak, sofranın bulunduğu salona geçerlerdi.”¹²⁰

Bundan sonra sıra ellerin yıkanmasına gelir. Bir küçük etajer üstünde duran leğene yaklaşılr ve bir cariyenin ibrikten döktüğü su ile ellerini yıkadıktan sonra masaya oturulur.¹²¹

Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa’nın yalısına da akşam yavaş yavaş yaklaşırken durum farklı değildir. Yalı halkı bir kıpırtı hâlinindedir. Gümüş sinilerin, işlemeli peşkirlerin, mercanlı sedefli kaşıkların, dört ayaklı şâhîlerin ortaya çıkıp akşam sofrasının hazırlanma telaşı, yağ mumlarının bal mumlarının aydınlattığı divânhanelerde, dehlizlerde, sofalarda, taşlıklarda, gidiş gelişlerin artması, dadıların çocuklara sofra âdâbını kim bilir kaçınıcı defa tekrarlamaları, leğen-ibrik ve havlu tutan halayıkların yerlerini alması ve nihayet ailenin yemek sinisi etrâfında toplanışı ile gece başlamış olur.¹²²

Sâmiha Ayverdi kendisinin sinilerede yemek yendiği devre yetişemediğini söylemekle beraber büyükannesinden dinlediği kadarıyla ev halkının da misafirlerin de yerdeki minderlerde oturduğunu söyler ve hatta yemeğe başlamadan evvel, bu işte çok pratiği olan bir cariye elindeki yekpare peşkiri savurarak oturanların dizine fırlatır.¹²³

Sininin hazırlanışı da ayrı bir merasim gerektirir. İbrahim Efendi Konağı’nda anneanesi ve dedesinin yalısındaki sofra hazırlama merasimi Sâmiha Ayverdi tarafından “aile sofrasının şiir tarafı”¹²⁴ olarak değerlendirilir. Sofranın hazırlanış merasimi kendi ağzından şu şekilde anlatılmıştır:

“Âileyi etrafından toplayan bu sofranın hazırlanması, günün mühim işlerinden biriydi. Yemek zamânının kollayan câriyelerin yavaştan harekete geçmeleriyle ilk ortaya getirilen eşya, sofra

¹²⁰ A.e., s.66

¹²¹ A.e., s.66

¹²² A.g.e., s.71

¹²³ A.e., s.73

¹²⁴ **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu 1988, s.599

örtüsü olurdu. Hem yıkanmaya gelen hem de solmaz ipeklerle işlenmiş olan bu örtü yere yayıldıktan sonra üstüne dört ayaklı şâhî, onun üstünede meydan sinisi gelir ve etrafına minderler konulurdu. Ayrıca sininin iç yaygısı ile yekpâre peşkir, san'atla san'atkârın üstünde barışıp bağdaştığı bir zafer meydanaydı”¹²⁵

Daha önce bahsettiğimiz sofraya oturma işleminin aynısı burada da görülür:

“Herkes yerli yerine oturdu mu, ayakta bekleyen câriye iki avucu arasında toplu olarak tuttuğu yekpâre ve uzun peşkiri, oturanların dizlerine öyle mahâretle atardı ki peşkir, tam sofrada oturanların dizleri üstüne düşüp, câriyenin o hünerli el hareketleriyle yayılı verirdi.”¹²⁶

Orta halli ve hatta gelir düzeyi düşük ailelerde ise evin sofrasını evin gelini olan genç kadın kurar.¹²⁷ Çoğunlukla bu evlerde de sofra bir masaya değil, bir siniye hazırlanır. Diğerleri kadar maddî değeri yüksek eşyalardan oluşmasa ve o kadar teferruatlı olmasa da, burada da izlenen yol aynıdır. Öncelikli olarak genç kadın yere bir yaygı serer ve üstüne de siniyi oturtur, sininin içine tertemiz işlemeli bir örtü örter ve nihayet âile efradının müştereken dizlerine koyacakları yekpâre peşkiri getirir.¹²⁸ O dönemde İstanbul’daki sofrayla ilgili görgü kuralları içinde kaşıkla yenen yemekler dışındakilerin elle yenmesidir.¹²⁹ İşte sofrayı hazırlayan bu genç kadın da adâp üzere gençlerin önüne çatal, ihtiyarlara sade kaşık koyar ve onların elle yemek yemelerini tabî bulur nitekim gözünü açıp gördüğü kendi ninesi, dedesi de yemeklerini üç parmağın delâletiyle yiyeceklerdendir.¹³⁰

Yukarıdaki anlatılanlar ve verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi o dönemde sofra olarak karşımıza masa ve sini olarak iki eşya çıkar. Sofra kurulmasında kullanılan eşyalar arasında tahta kaşıklar ya da gümüşler porselen tabaklar ve ailenin mevkisine göre değişen eşyalar vardır. Sinilerin ortasına mutlaka meşin üzerine zer düz işlemeli yuvarlak nihâli konur. Sofranın en cazip eşyası ise kaşıklardır. Sâmîha Ayverdi kaşıkları: çorba, pilâv, tatlı ve hoşaf kaşığı olarak altın, gümüş, sedef, fildişi, boynuz, mercan, abanoz, sombalığı, ceviz, bağa, yeşim, kehrübâ, yakut ve

¹²⁵ A.e., s.767

¹²⁶ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.207

¹²⁷ Sâmîha Ayverdi, **Râtibe**, s.11

¹²⁸ Sâmîha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s. 74

¹²⁹ A.e., s.207

¹³⁰ A.g.e., s.192

zümürten yapılmış mücevherli boy boy, renk renk san'at şaheserleri olarak nitelendirilir.¹³¹

Ev sahiplerine yemeğin hazır olduğunu cariyelerin iletliğini söylemiştik. Cariyeler de konaklarda ayvazlar¹³² iletilir. Ayvazın yemek tablasını içeri verip zili çalmasıyla birlikte, birer birer açılan oda kapılarından çıkan güzeller merdivenlerden iner ve yemek masasının etrafında birleşir. Kalfalar ise masanın etrafında emre âmâde dururlar.¹³³ Hizmet edenlerin bir kısmı leğen, ibrik havlu tutar, bir kısmı tabaklar bardaklarla ilgilenir. Bütün bu işler büyük bir zarafet ve dikkatle yapılmaktadır.

Sofra adâbına dair rastladığımız diğer bir malzeme de “destmal”¹³⁴lardır. Bunlar küçük tabakların ve kâselerin içinde sabunlanmış ve gül suyu serpilmiş el bezleridir.

Yemekten sonra mutlaka kahve içildiği görülür. Fakat kahveler hazır oluncaya kadar, konaklarda, gündelik odada oturmak âdettir.¹³⁵ Daha sonra kahveler içilir, hatta çubuk da tütürülür. Çubuk ve kahve faslını “Misafirlik ve Misafir Ağırlama” bölümünde daha ayrıntılı ele alacağımızdan burada isimlerini söylemekle yetiniyoruz.

E. MİSAFİRLİK VE MİSAFİR AĞIRLAMA

Misafirlik ve misafir ağırlama İstanbul'da çok önemsenen bir kültürdür. Aileler maddi durumları ne olursa olsun yemeğe ya da yatıya gelen misafiri ağırlamak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Misafir hiçbir zaman külfet olmadığı gibi tam tersine nasibiyle geldiğine inanılır. “Misafir dokuz kismetle gelir, birini yer, sekizini bırakır” sözüne olan inanç da buradan gelir. Misafirin karşılanmasından, ağırlanmasından uğurlanmasına kadar gelenekselleşmiş bir takım davranışlar söz konusudur.

¹³¹ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.54

¹³² A.e., s.61

¹³³ A.e., s.61

¹³⁴ A.e., s.123

¹³⁵ A.e., s.123

Mesihpaşa İmamı romanında, Nâmık Paşalar’a misafir gelen Afiye Hanım’ı karşılamak için konağın bütün halayık kadrosu harekete geçer. Afiye Hanım ve yanında getirdiği iki yan kalfasıyla birlikte konağın bütün halayık kadrosu tarafından karşılanarak kendisini merdiven başında bekleyen hanım efendinin yanına kadar saltanatla çıkarılır.¹³⁶

Boğaz içinde misafirlik yaygın, sosyalleşmiş bir gelenektir. Öyle ki yan kalfası ile gelen misafir, misafir olduğu yerde izzet ve ikram ile ağırlanır, yan kalfasına iş gösterilmez o da hanımı gibi türlü ikramlarla taltif edilir.¹³⁷ Misafir getirme yada götürme işi daha çok uşaklara aittir. Özellikle kış geceleri uşaklar, çifte mumla pirinç fenerleri yakıp hanımların önüne düşerek ya misafir getirirler ya da götürürler.¹³⁸

O günün ulaşım şartları göz önüne alındığında misafirlerin günü birlikten daha çok yatılı geldikleri görülür. At arabası ile şehrin bir kentinden bir başka uzak kentine giden kimse aynı gün geri dönmenin müşkülâtı yüzünden geceyi misafir olduğu evde geçirmek mecburiyetinde kalır ki bu da “gece yatışı kültürünün meydana gelmesine yol açar.”¹³⁹ Öyle ki misafire yatak hazırlamak demek, bir kültür, bir medeniyet, görenek ve geleneğin icabı gibidir. Gerek yalılarda gerek köşklerde gece yatışı misafirleri için yapılan yer yatakları, pamuğu al ince şiltelerin üst üste konması suretiyle yapıldığından, gâyet yumuşak olur.¹⁴⁰ Aynı zamanda misafirin yatağına okka çeken ağır yorganlar koymak ayıp sayılır, anavata, sırma işlemeli az pamukla hazırlanmış hafif ve ince yorganlar konur ve bunların üstüne de insana okşama arzusu veren yumuşacık battaniyeler serilir.¹⁴¹ Misafir ihtiyaç gösterdiği halde ikinci hatta üçüncü yorgan ilâve edilebilir böylece de yine misafirin asla tek ve çok kalın yorganın altında ezilir gibi bırakmamak içindir.¹⁴² Misafirin ağırlandığı misafir odası da vardır. Bu oda ailenin kendilerine ait özenle hazırlanmış odalarından farksızdır. Misafir odalarına gece odayı hazırlarken tıpkı ailenin yatak

¹³⁶ A.g.e., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004, s.110

¹³⁷ A.e., s. 111

¹³⁸ A.g.e., s. 175

¹³⁹ Sâmîha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı, s.319

¹⁴⁰ Sâmîha Ayverdi, Hey Gidi Günler Hey, s.86

¹⁴¹ a.y.

¹⁴² Sâmîha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı, s.252

odasında olduğu gibi mutlak bir mum tepsi konulur.¹⁴³ Bu tepsinin içinde şamdan, mum makası ve yanmaz mukavva içinde sabaha kadar sönmeden yanacak kandil, bir de su şişesi ile su bardağı bulunur.¹⁴⁴

Bu misafirler sadece hısım akrabadan oluşmaz. Sâmiha Ayverdi'nin "tabldot misafir" adını verdiği misafirler de vardır. Bu misafirler hısım akrabadan gayrı gece yatısına gelip haftalarca kalan evin tabldot misafirleridir.¹⁴⁵ Bu misafirlerin özellikle çocukları çok mutlu ettiğini, mektepten gelip de bunlardan birini evde bulduklarında, sevinçten kaplarına sığamadıklarını bizzat Sâmiha Ayverdi'nin kendi hatıralarından biliyoruz.¹⁴⁶ Hıdrellezde gül ağacının dibine çömlek kapatan Şirin Bacı; çarşı, Pazar işlerini halleden Şirin Bacı; hamur işini ince bir san'at halinde yapan Sıdika Molla; evin bütün çocuklarına masallar âlemine daldıran Fıtnat Hanım; civanmertliği, sadakati, kadirşinaslığı ve ince zekâsı ile paylaşılamayan İkbâl Dadı da yolu sürekli gözlenen uzun süre gelmeyince merak edilip haber salınan misafirler arasındadır.¹⁴⁷

İstanbul'da misafirliğin en hararetli zamanlarının kış mevsimi olduğu görülür.¹⁴⁸ Uşaklar misafir geleceği zaman saplı süpürgelerle kafeslerin deliklerini tıkayan karları temizlerler.¹⁴⁹

Çoğunlukla kışın gerçekleştirilen bu gece misafirlikleri ve muhabbetli meclisler yalnız, uşaklar fenerler elde ve halayıklar işlemeli terlikler koltuklarının altında olarak haremle arasına inhisar etmek, evlerin selâmlıkları da gene bu terbiyeli ve dirayetli uşakların aydınlatığı fener izinde gidip gelen erkek misafirlerle dolup boşalır.¹⁵⁰ İkramlar erzak kilerinin yanı başındaki ince kilerden bu misafir akınına siniler donatan hizmetliler tarafından büyük bir dikkatle ve incelikle gerçekleştirilir. Bu ikramlar arasında genç halayıkların güle eğlene patlattıkları mısır, buğday; badem, üzüm, incir, pestil, hurma, tatlı, limon, abdûlezizler vardır.¹⁵¹ Tabakların aralarına incecik mumlar dikilir, meydan sinilerine kuru, yaş çeşit çeşit yemekler

¹⁴³ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.252

¹⁴⁴ **A.e.**, s.65

¹⁴⁵ Sâmiha Ayverdi, **Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Dâvâmız**, s.214

¹⁴⁶ Sâmiha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, s. 32

¹⁴⁷ **A.g.e.**, s.77

¹⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.109

¹⁴⁹ Sâmiha Ayverdi, **Batmayan Gün**, s.72

¹⁵⁰ **A.g. e.**, s. 48

¹⁵¹ Münevver Alp, **"Ustalık" Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, Haz: İ. Gündâğ Kayaoğlu, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, Ekim 1998, s.12

konulur ve tepsi imparatorluğun her yerinden gelmiş meyvelerle donatılır.¹⁵² Bu şem’alı tepsi, erkek misafirlerin önünden kalkmışsa uşakların, kadın misafirin yanından çıkarılmışsa kalfaların odasındadır. Misafirlik genç yaşlı bir halkanın muhabbetle hasbihâli ortasında son bulur.

Ama İstanbullunun meyveden evvel ve kahveden sonra ikram ettiği harup, koruk, demirhindi, ahududu, gül, gelincik, vişne şerbetlerinden başka ikram ettiği diğer şey de bozadır. Hangi şartlarda olunursa olunsun uşak tarafından Vefa’ya gidilir, boş götürülen kaplara ter temiz mermer küplerden boza doldurulup harem ve selâmlığın misafirlerine yetiştirilir.¹⁵³ Kahveden sonra unutulmaması îcap eden geleneklerden olan şerbet ve tatlı ikrâmının da kendine has özellikleri vardır. Kahve örtülerinden çok daha ağır olan şerbet örtüleri, damak zevkinden evvel misafirlere bir göz ve gönül hoşluğu olur; kapaklı bardaklarda gelen şerbetler ise, koruk, ahududu, firenk üzümü, vişne çeşidinin de itina ile kaynatılmış veya savrula savrula çiğden yapılmış alkolsüz meşrubatın en alalarını teşkil eder.¹⁵⁴

Yukarıda da belirttiğimiz üzere o devirde misâfirlerin teklifli, külfetli ve günü birlik olanlarından başka, haftalık, aylık, hatta senelik olanları da vardır. Bugünden çok farklı olarak gelişmiş “tanrı misafiri” kavramı en çok geçim sıkıntısı içinde olanların ve bakıma muhtaç ihtiyarların işine yarar. Bu zümre, bir halli vakitli ailenin kapısını tereddütsüz çalar ve güler yüzle karşılanarak beklediği her türlü yar yardım ve alâkayı bulur.¹⁵⁵ Bunların içinde çok saf ve zavallılardan başka masalları yarım saat sürenler, katı açılmadık bilmeceleri günlerce halledilemeyenler, mâniler, mor-tavalları ile meclise revnak verenler, emektarlar, ihtiyarlar, düşkünler hulâsa işe yarar ve güngörmüş ev halkını neşelendirenler de vardır.¹⁵⁶

“İbrahim Efendi” konağında da geldi mi uzun süre kalan müdavim misafirler olduğu görülür. Konağın gedikli olan bu misafirleri arasında dalkavuk, bohçacı, terzi, işlemeci, yoksul, fakir ve ricâcı tertibi misâfirler vardır:

“Konağın bu yarı sığıntı, yarı yanaşma misafirleri, ya tatlı dilleri, kıvrak zekaları, ya el hüneleri ve çeşitli marifetleriyle hanımların gözüne girmeye âdeta mecburdular. Kimi ahçıdan güzel dolma sarar, kimi çerkestavuğu, kimi hamur işleriyle anılırdı. Oya yapanlar, nakış işleyenler, ev ilaçlarında mahâreti olanlar; gülsuyu, kekiksuyu çıkaranlar, kırk türlü baharı sepetler dolusu

¹⁵² A.g.e., s.10

¹⁵³ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 109

¹⁵⁴ Sâmiha Ayverdi, *Ezeli Dostlar*, s.76–77

¹⁵⁵ A.e., s.1090

¹⁵⁶ a.y.

gelincikle günlergünü savurup kırmızı şurubu kaynatanlar; el çatlağına, boğaz ağrısına yedi dağın otundan ilâç yapanlar; nazara karşı tütsü hazırlayanlar, kurşun dökenler... Bu misâfirler bâzen bir saatliğine, bâzen bir günlüğüne, bâzen de bir aylığına diğerinin yerine geçip otururdu.”¹⁵⁷

Misafirlikteki diğer önemli unsur da kahvedir. Kahve bazen efendinin evde olmaması üzerine misafiri hemen geri göndermemek için, naziklik olması için¹⁵⁸, bazen misafirin daha fazla oturmaması için git kahvesi anlamında¹⁵⁹, bazen de yemek sonrası keyif yapmak için içildiği görülür. Diğer ilgi çekici bir nokta da İbrahim Efendi Konağı’nda her bir fincanın sahibinin belli olmasıdır. Dolabın alt katında duran gümüş, maden, hint işi, Japon lakesi, renk renk, boy boy, parıl parıl tepsiler ve dolabın yan tarafında, boy sırasına göre tabur olmuş pirinç cezvelerden her biri akrabadan veya eşten dosttan birine aittir. Birinin fincanıyla diğerine ikramda bulunmak büyük bir saygısızlıktır.¹⁶⁰

Ayrıca misafirlerle beraber İbrahim Efendi’ye de kendi ağasının ayrı bir tepsi içinde kahve getirdiği görülür. Ama bu, umuma ikram edilenden ayrı bir kahve, dibek kahvesidir.¹⁶¹

Misafire kahve ikramının da belli kuralları vardır. Bugünkü gibi tepsinin içine konan fincanların davetlilere ikramından ibaret değildir. Kahve ikramının muhtelif devirlere göre tarz ve sitil değiştirmiş âdetlerden biri olduğunu biliyoruz. Üçüncü Sultan Selim döneminde en az üç, en fazla seksen kişiyle ve sitille yapılan kahve ikramının Türk gelenekleri arasında yer alan en zarif merasimlerden biri olarak nitelendirildiğini biliyoruz.¹⁶² Gerek saraylarda, gerek konaklarda sitil takımını idare eden kişi teşrifatçı ustadır. Selamlıklarda ağaların gördüğü bu vazife haremde seçilmiş genç kızlar tarafından gerçekleştirilir.¹⁶³ Sâmiha Ayverdi’nin İbrahim Efendi Konağı’nda anlattığı bu merasim şu şekilde devam etmektedir:

“Misâfirin adedine göre bir veya iki câriye sitil örtüsünü getirir, bir başkasının elinde tepsi bulunur; bir diğeri de güğümünden fincana kahveyi boşaltır ve nihâyet yâsemin gibi ak ve yumuşak bir el de bir sihirbaz nefesi tesîri ile dumanını savuran fincanları misâfirlere ikram ederdi.

¹⁵⁷ A.e., s.110

¹⁵⁸ A.e., s.149

¹⁵⁹ a.y.

¹⁶⁰ A.g.e., s.249

¹⁶¹ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s. 173

¹⁶² Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.249

¹⁶³ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.23

Lâkin kahveci câriyeler, tevzî bittikten sonra hemen salondan çıkmazlar, bir kenara çekilip, misâfirlerden kahvelerini tazelemek isteyenlere tekrar ikram etmek üzere beklerlerdi.

Üç kişilik sitillerde örtü elde değil, omuzda gelirdi. Bu sitil örtüleri dâire şeklinde olur, kadife veya atlas üstüne sırma, gümüş veya altın pulla işlenir, etraflarında da sırma saçak olurdu. Bunların mücevherli ve incili olanları da vardı. Dâima iki kat edilerek çaprazlanıp bir omuzdan bele doğru indirilirdi.¹⁶⁴

Dibek kahvesi kavrulmuş kahvenin gene dibekte dövülmesiyle elde edilir. Tokmakların altında adeta macunlaşarak ezilen dibek kahvesi kadar yağını ve kokusunu veremez. Onun için de kahvenin dibekte döğüleni değirmen de çekileninden her zaman daha makbul, tiryaki işi ve içimi şöhretli olanıdır.

Misâfire kahve ikramında olduğu kadar hüner sergilenen bir diğer ikrâm da misâfire çubuk ikrâmıdır. Saraylarda ve konaklarda bu işle görevlendirilmiş hizmetliler vardır. İşte çubukçular, çubukcubaşı, ve çubuk ağaları bu hizmete bakan hizmetlilerdendir.¹⁶⁵ Haremler de ise daha narin çubuklar kullanılır. Ve hizmeti çubuk kalfaları idare eder.¹⁶⁶ Misâfire çubuk ikrâmı şu şekilde olur:

“Misâfir ağa dediğine göre çubuklar hazırlanır ve çubukçu, getirdiği çubuğu sağ omzuna alıp sağ eliyle tutarak içeri girer, sol elinde de çubuk tablası olurdu. En hatırlı misâfirden başlayarak sağ dizini yere koyar ve o kadar hesaplı hareket eder ki çubuğun başpâresini hemen misafirin dudaklarına değecek kadar yaklaştırırdı. Onun içinde çubuk ikrâmı hayli güç ve ince bir iştir.

Çubuklar misâfire tevzî edildikten sonra çubukçulara da bir kenara çekilerek, sönen veya iyi işlemeyen çubuklara bakmak üzere beklemek vazifesi kalırdı.¹⁶⁷

Bir de özellikle kış aylarında her akşam sırasıyla başka bir evde toplanılarak yapılan “nöbet”¹⁶⁸ adı verilen misafirlikler vardır ki, bu misafirliklerin çeşitli eğlencelerle renklendirilmesi sebebiyle bu konu “Eğlence Hayatı” adlı bölümümüzde ayrıntılı olarak ele almayı uygun gördük.

Bunların yanı sıra özellikle konaklarda, akrabalar ve hatırlı misafirler yukarı alınır, semt sakinlerinden gelenler olursa burada soluklanır, hanımların yanına çıkmaya da pek özenmezler.¹⁶⁹

Sâmiha Ayverdi’nin annesinin amcası olan devrin Meclis-i Maliye Reisi İbrahim Efendi’nin Konağı’nda da bu durum aynıdır. İbrahim Efendi Konağı’nın

¹⁶⁴ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.103

¹⁶⁵ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.53

¹⁶⁶ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.87

¹⁶⁷ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s. 305

¹⁶⁸ **A.e.**, s.305

¹⁶⁹ **A.g.e.**, s.306

protokol emirleri ve yasakları dışında kalan zümre ancak yakın akrabalarıdır¹⁷⁰, onun dışında kalanlar özellikle de erkek ziyaretçiler için selâmlık dairesinin teşrifat ve merasimine katlanmak bir zarurettir; kadın misafirlere ise Efendi'nin selamına nail olmak daha kolaydır.¹⁷¹ Kadın ya da erkek gelen misafir ayvaz tarafından hürmetle karşılanır daha sonra ise işi haremağası devralır. Kadınlar harem kapısına getirilip kalfalara teslim edilirken erkekler selâmlığa çıkarılarak ağalara bırakılır.¹⁷² Bundan sonra misafire ikramı ve nasıl muamele edildiğini “Hizmetkârlar” adlı bölümümüz de ayrıntılı bir şekilde anlattığımız için tekrar ele almıyoruz.

F. AİLE İLİŞKİLERİ

Aile ilişkilerinin temelinde yatan karşılıklı sevgi ve saygıdır. Eşler arasında “sızli bizli” hitap olduğu kadar incelediğimiz eserlerde “senli benli” hitap şekline de rastlamaktayız. Özellikle hanımların eşlerine “bey”, erkeklerin de “hanım” şeklinde hitap ettiğini görürüz. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin çoğunda geçimli, birbirine saygı ve sevgiyi eksik etmeyen eşlere rastlarız. Sâmiha Ayverdi'nin annesi ve babası arasındaki ilişki de şimdilerde pek rastlayamadığımız bir saygı anlayışına sahiptir. Azîze Hanım'ın babası Hattat Azîz Rifaî evin üst katındaki camla bölünmüş küçük çalışma odasına kapanır ve orada çalışır. Bu kısım aynı zamanda evin en fazla güneş alan yeridir. İşte Aziz Rifaî sıcağın bunalır hâle geldiği zamanlar sırtındaki entârîyi atıp gömlekle oturarak çalıştığından aile efrâdından hiç kimse içeri giremez. Bizim için eşler arasındaki saygıya işaret eden asıl önemli kısım Azîze Hanım'ın ağzından şöyle aktarılır:

“... Ama değil biz, annem dahi ancak kapıyı vurup, babamın içeriden: “Hanım biraz bekle!” diyerek tekrar entârîsini sırtına geçirmesini bekler ve babamın: “Buyur hanım bir şey mi istiyorsun?...” davetini aldıktan sonra içeriye girerdi”¹⁷³

Sâmiha Ayverdi'nin aile hâtıralarından ve ilişkilerinden bahsederken özellikle üstünde durduğu konulardan biri de anne ve babanın birbirine karşı

¹⁷⁰ A.e., s.321

¹⁷¹ A.e., s.321

¹⁷² İ.Gündoğdu Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.103

¹⁷³ Sâmiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 28

gösterdiği dürüstlüktür. Bu saygıya işaret eden anılarından birisinde Sâmiha Hanım'ın babası İsmail Hakkı Bey, annesi Meliha Hanım'ı sokaktan eve gelirken yengesini karşılamak üzere iskeleyle inerler. Dönüşte ise annesi babasının ihtarını unutarak arka yolu bırakıp çarşı içinden geçer. Bu sefer terbiyesizlikte bulunmasa da genç kadın, İsmail Hakkı Bey eve gelir misafirleri selâmladıktan sonra kocasının yanına yaklaşarak tabî ve berrak bir sesle: “Bey, özür dilerim, sana söz verdiğim hâlde, yengemi karşılayıp eve dönerken dalgınlıkla gene çarşıdan geçtik.” der.¹⁷⁴ Eşlerin birbirine duydukları sevgiyle ilgili bir başka hatırayı da “İki Âşinâ” adlı eserinde görürüz. Böylesine karşılıksız bir sevgi gerçekten takdire şayandır. Şöyle ki Vâhit ile Vâhide yıllarca birbirlerine büyük bir sevgiyle bağlanmış ve birbirlerinden oldukça memnun bir karı-kocadır. Ancak bir gün Vâhide Vahit'i bir kenara çekip:

“Bana bak Vahit Bey, şimdiye kadar bir sözümü iki etmedin, Dünya âhiret Allah senden râzı olsun, şimdi seninle bir hususta dertleşmek istiyorum. Söz ver sakın sözlerimi kesip susturma ve söyleyeceklerimi dinle” der.¹⁷⁵

Sağlığının gidişatını beğenmeyen Vâhide, tez zamanda Vâhit'e vedâ edeceğine inanır. Kendisinden sonra Vâhit'in ortada kalmaması için, kalan ömründe ona arkadaşlık edecek ve hizmet edecek helâl süt emmiş bir hanım getirmeye karar verir. Ancak etrafa, kötü örnek olacağından nikâhlarını bozmamaları gerektiğini vurgular. Bunun için de kocası için hem güzel, hem edepli hem de eli maharetli ve kocasına uygun bir kadın bulur. Bu kadını yanlarına alacağını ve Vahit'in yemesinden içmesine başlayarak alışık olduğu ne varsa bir bir göstererek alıştıracağını kocasına söyler. Melisalı limonatasına kadar bütün istediklerini ona gösterecektir. Vâhide kocasını ona şunu söyleyecek kadar mecazî bir aşkla sevmektedir:

“Bu genç kadının paradan çok şefkate ihtiyâcı olduğunu etrâfında bilmeyen de yok. Onu hoşla, elini tut benim kar yağmış saçlarımı okşadığın gibi, ellerini onun ipek saçlarından da geçir.”¹⁷⁶

¹⁷⁴ A.e., s.28

¹⁷⁵ Sâmiha Ayverdi, *İki Âşinâ*, s.121

¹⁷⁶ a.y

Her meseleyi zarafet ve nezaketle halletmek de yine aile ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Sâmiha Ayverdi hatıralarını anlattığı Rahmet Kapısı’nda halası ile dayısı arasında buna örnek teşkil edecek bir anıdan bahseder.

“Akşam yemeğinden sonra, oturma odasında çoluk çocuk tatlı tatlı konuşuyorduk. Halam ise, elindeki gazeteye dalmış, etrâfı ile pek alâkalanmadan okuyordu. Dayım birkaç defa “Hanım bırak artık okumayı... bak Sâmiha’da kırk yılda bir geldi ...” diyorsa da halam yumuşak yumuşak: “Peki, şimdi” diye cevap veriyor, fakat bir türlü de gözlerini gazeteden ayırmıyordu.

Dayım, üç söyledi, beş söyledi, baktı olacak gibi değil, elindeki sigarayı arkadan gazeteye deşdirdi. Kağıt yanmaya başlayınca da bu sevimli müdâheleye ikisi de gülüşerek, işi tatlıya bağladılar.¹⁷⁷

Karı-koca arasında görülen bu sevgi ve saygı onların yetiştirdikleri çocuklara ve bu çocukların aile içindeki büyüklerle olan ilişkilerine de yansır. Büyük babasının sağlığında üç buçuk yaşında olduğunu bildiğimiz Sâmiha Ayverdi, Râtibe adlı hatıralarını anlattığı eserin bir bölümünde büyük babasından bahseder. Ancak bir çocuk idrâki çerçevesinde ondan ancak parça parça sahneler hatırlamakta-dır. Sâmiha Ayverdi büyük babasının ince uzun kameti, bembeyaz sivrice ve kısa kesilmiş sakalı, elindeki işkembe fenerle odaya girişini ve odun sobası önündeki mindere de oturuşunu, bazen de kendiside kürkünün içine alarak “şeker, parayı cepten çeker” diyerek küçük bir şeker külahını eline verişini en seçkin bir tabloyu seyredercesine hâlâ görebildiğini söyler.¹⁷⁸

“Evde Yaşayanlar ve Değer Verilenler” bölümünde de ele aldığımız üzere ailedeki büyüklere de büyük saygı gösterilir. Sâmiha Ayverdi’nin büyük dayısı Cemâl Bey, son derece kibar ve çelebi bir İstanbul efendisidir. Ablası olan, Sâmiha Ayverdi’nin büyükannesi Hâlet Hanım’ı, evine gitmeden evvel, hemen her akşam ziyaret ettiği ve iki kardeşin, saatlerce tatlı tatlı sohbet ettiği anlatılır.¹⁷⁹ Gelinlerin de eşlerinin anneleriyle olan ilişkilerinin de aynı saygı ve sevgi söz konusudur. Dolayısıyla kayınvalideler de gelinlerine annelik yapar, bilmedikleri konularda yardımcı olur, onlardan bahsederken lâtif sözler kullanırlar. Sâlim Kaptan nikahladığı Rum kızını annesi Binnaz Hanım’ın evine getirdiğinde hiçbir tehlikeyle

¹⁷⁷ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s. 54

¹⁷⁸ **A.e.**, s.54

¹⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.109

karşılaşmadığı gibi, kızı öylesine sevip bağrına basar ki bu muhabbet seli ile genç kadın doğup büyüdüğü çevrenin insanlarını, eski hayatını silerek adını Sâniye olarak değiştirir.¹⁸⁰

Sâmiha Ayverdi, büyükannesi Hâlet Hanım'ın dayısının hanımı Nazlı Hanım'ı çok sevdiğini, annesinden asla ayırmadığını ve her fırsatta, dayısıyla beraber, yengesinin meziyetlerinden de bahsettiğini söyler.¹⁸¹ Diğer taraftan gelinine her fırsatta söz söyleyen, yaptığı hiçbir işten memnuniyet duymayan kayınvalideler olsa da gelinlerin hiçbir karşılık vermediği işi tatlılıkla çözmeye çalıştığı görülür. Küplüce'deki Köşk'ün Güler Bahar- Ebûbekir ve Emetli Hanım adlı hâtıratında bahsi geçen Güler Bahar bu gelinlerden biridir. Güler Bahar, kayınvalidesinin, kendisi hakkındaki kanaatlerini bildiğinden kocasıyla annesinin aralarında daha rahat konuşabilmeleri için, evin bir köşesine kaçır ve rahatça konuşmalarına yol açır.¹⁸²

Gelinler, kayın validelere ve kayınpederlere gençlik, güzellik, neşe ve sıhhat getirir. Bu körpe vücudun karşılarında hep salınp gezmesini isterler. Bu nedenle de onlara ufak tefek işler buyurmaktan zevk alırlar. Geline sigaralarını sardırırlar, gelinin elinden kahvelerini isterler, tespihleri koparsa dizdirirler, şamdanların mumunu tazeletirler.¹⁸³ Gelin de bunlardan asla şikâyetçi olmaz. Kayın pederler de gelinlerini severler. Şayet gelin, kaynana bir ihtilâfa düşecek olurlarsa, onlar iki tarafı da başka başka yollardan yatıştırır, arabuluculuk ederler. Aksakallı kayın pederler, genç gelinlerini kayın validelerine karşı himaye mevkiinde bulunur.¹⁸⁴

Hırçın karısını boşamayan erkek, huysuz kocasına tahammül eden kadın, babasına karşı gelmeyen evlât, evlât yetiştirmeyi ibadet sayan babalar azim, sabır, itaat, bağışlayıcılık, sevgi ve ferâgatlarıyla birbirlerini olduğu kadar, bütün bir cemiyet hayatını da ahlâk yönünde etkilemiş, ilerletmişlerdir.¹⁸⁵

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s.54

¹⁸¹ **A.g.e.**, s.110

¹⁸² **a.y.**

¹⁸³ Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.264

¹⁸⁴ **A.g.e.**, s.264

¹⁸⁵ **a.y.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET HAYATI

Hayatın devreleri ile başlayan çalışmamızda kademe kademe ferdi, fertten aileye geçerek aileyi ele aldık. Gerek ferdin gerek ailenin, İstanbul'daki gündelik hayatını; kurallarını; yeme-içme, temizlik anlayışını; aile içindeki bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini, alışkanlıklarını elimizdeki malzeme doğrultusunda anlatmaya çalıştık.

Fırtınaya karşı yaprağın değil, kökünü toprağın derinliklerine salmış olan çınarın dayanacağını söylerken cemiyetin önemini vurgulayan Ahmet Hamdi Tanpınar¹ gibi Sâmiha Ayverdi'nin de, cemiyet fikrine değer verdiğini eserlerinden elde ettiğimiz malzemelerden anlamamız mümkündür. Bir merkez etrafında toplanmayı çok seven Türk psikolojisi ve ondaki bu merkezleşme insiyâkı, bilhassa sosyal düzende en sarih ifadesini bularak, aynı motif, iç içe daralan halkalar gibi, mahalle teşkilatına ve âile çevresine kadar inerek, içtimâî hayâtın bütününe hakim ve şamil olmuştur.² Cemiyet bir bütün şeklinde devam ettiği için ölümsüzdür. Tek tek fertler ölse bile cemiyetlerde ölüm söz konusu değildir. Fertten cemiyete geçtiğimiz bu bölümde, İstanbul cemiyetinin ne olduğunu, kimlerden oluştuğunu, insan ilişkilerini, inançlarını kısacası gündelik yaşamında yer edinmiş hal ve davranışlarını mekânlarıyla birlikte, Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden elde ettiğimiz malzemeler doğrultusunda, inceleyeceğiz.

A. MAHALLE HAYATI

Bugün, artık, kentleşmeyle birlikte yavaş yavaş “mahalle” hayatının ve fikrinin yok olmasına karşın, eskiden mahalleler fertlerin hayatında aileye verilen önem derecesinde bir yere sahiptir. Aile içinde fertlerin tek tek birbirlerine duydukları

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, “İnsan ve Cemiyet” , *Yaşadığım Gibi*, Haz: Birol Emil, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul 1970, s.15

² Sâmiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s.35

sevgi, saygı, yardımlaşma, paylaşma, sahiplenme, mahallede yaşayanların birbirleriyle olan ilişkilerindeki duygu ve davranışlardan farklı değildir. Aile içinde fertlerin yaşına ve yaşam tecrübesine göre paylaşılan sorumluluklar mahalle hayatı için de geçerlidir. Mahallenin büyükleri gençlerden; zenginleri fakir, dul, ve yetimlerden; sağlıklı olanları hastalardan sorumludur. Bir mahalle sâkini demek, sanki aynı çatı altında yaşayan kalpler demektir ki hastalıkta sağlıkta, bollukta darlıkta, düğünde, dernekte, berâber olan ve bu beraberliğin gerektirdiği yardımı esirgemeyen akraba ve dostlardır sanki.³ Mahalle demek, aşağı yukarı bir âile demektir, hem de çeşitli seslerin birleşerek yekpâreleştiği bir orkestra topluluğu demektir.⁴ Mahalle demek bir diğer anlamıyla “mektep”⁵ demektir. Semtin yaşlıları, hatırı sayılır büyükleri, hâtta külhânileri bile, çocuklara ve yeni yetişenlere karşı sanki kendilerini bir muhâfız, bir kolcu ve koruyucu bilirler, çocuklar da büyüklere karşı edepli, saygılı ve çekingendirler.

1- Mahallede Sözü Geçenler Ve Mahallelerin Namusunu Koruyanlar:

İmamlar, Muhtarlar, İhtiyar Heyetleri

Evliya Çelebi’nin, İstanbul surları ve camilerinin onarımını anlattığı metinde onarım için İstanbul’un 4700 mahallesinin imamlarına “tembih olunduğu” anlatılır.⁶ O dönem, mahallede en yetki kişi imamdır. İmamın mahalledeki yetkinliği XIX. asrın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bu döneme kadar mahalleleri imamlar yönetmektedir, mülkî ve beledî bir amir olan kadıların mahallelerdeki temsilcisidirler. Doğum, ölüm gibi nüfus kayıtlarını tutmak, mahalle sakinlerinden vergi tevzi ve tahsil etmek gibi önemli idari görevler ile sorumludur.⁷ İmam kendisinden saygı ile söz edilen devlet reisidir, ancak yalnız, mahalle devletçiliğini lâftan ibaret temsilcisi değildir. O mahalle sakinleri arasındaki herhangi bir ihtilâfın uzlaştırıcılığını ve yatıştırıcılığını fiilen gerçekleştiren gayri resmi bir sulh hâkimi

³ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.219

⁴ **A.e.**, s.218

⁵ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.124

⁶ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2005, s.26

⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2002, s.19

gibidir. Araları açık iki komşuya barışma teklifinde bulunması yadırganmaz ve bu sulh teşebbüsü her zaman müspet netice verir, böylece de, mahkeme kapılarına dava dosyaları yığılmaz.⁸ Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bir de mekteptekilerden söz edilir. Sâmiha Ayverdi Hey Gidi Günler Hey adlı hatıratının bir bölümünde kendisinin de gittiği mahalle imamlarının mektebinden bahseder.⁹ Bu mekteplere, o dönemde “mahalle mektepleri” denmektedir. İmam efendinin “yap” dediğini yapmamak; “yapma” dediğini yapmak, mahalle geleceğinin pek affedeceği işlerden değildir.¹⁰

Sâmiha Ayverdi'nin romanlarından birinin kahramanının da bir imam olduğunu görürüz. Bu romanın konusunun, Mesihpaşa İmamı olan Hâlis Efendi'nin görevlerinden ziyade hayatından, karakterinden ve etrafıyla olan kişisel ilişkilerinden oluşması dolayısıyla elimize buraya aktarmamızı gerektiren malzeme geçmemiştir.

Mahalle denen bu dayanıklı, sağlam ve tarihî uzviyetin, bir minyatür devletçilik hüviyeti¹¹ ile devam ve idaresinde rol alan diğer bir kişi de muhtardır. XIX. asırda mahalle idaresi ve asayişi dendiğinde akla ilk olarak imamlar sonra da muhtarlar gelir. Muhtar, devlet ve hukuk nizamının temsilcisidir. Henüz politika rüzgarlarının fırladığı halini almamış muhtarlar, mahallenin yerli ve şerefli sâkinlerinden seçildiği için, tutumları, fikirleri ve kararları saygı ile karşılanır.¹² Bu kişiler genellikle kentin kıdemlilerinden ve ahlâkları ile şöhret yapmış olanlarından seçilir. Herhangi bir iş için karşısına gelmiş olanlara akıl verir, yol gösterir, müşküllerini kolaylaştırır böylece de mahallenin ahengi terazisinin topunu kaydırmamaya dikkat eyler.¹³ Aynı zamanda mahalle sakini de olan muhtar, bu statüdeyken bile kişiliklerine sinmiş olan görev ahlâkını ve mahallenin koruyucusu sıfatını terk etmezler. Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarının birinde bahsettiği Dilâver Bey de eski zamanların bilinçli muhtarına örnek bir kişiliktir:

⁸ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.217

⁹ **A.g.e.** , s. 217–218

¹⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.36

¹¹ **A.e.** , s. 35

¹² **A.e.** , s.36

¹³ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.217

“Pencerenin önünde yâsemin ağızlığına takılı sigarasını içerek sokağa bakan Dilaver Bey ismindeki beyaz sakallı muhtarın yüzünü hâlâ görür gibiyim. Pencerenin önünde keyif için oturduğu zannedilen bu yaşlı başlı adamcağızın asıl maksadı, gelene geçene dikkat ederek etrafına göz kulak olmak idi. O sakin hâli ile mahallesine hem gözcülük eylemekte, hem de koruyuculuğunu göstermekte bulunuyordu ki, evinin önünden geçenler de bunu çok iyi bilirler ve saygı ile kendisini selâmlardı.”¹⁴

Eserlerde sadece adına rastladığımız ihtiyar heyeti de mahallenin ileri gelen yaşlılarından oluşmuş, imam ve muhtardan sonra mahalleden sorumlu olan bir heyettir.

2- Mahallelerin Değişmeyen Simaları: Bekçiler

Bir mahallenin namus, mal ve can güvenliğinden imam ve muhtardan sonra bekçiler sorumludur. Bekçi din ve devlet buyruğu gözcülüğünün bir temsilcisidir.¹⁵ Kale gibi sağlam, mahallenin şerefine, namusuna uyanık olan bu gözcüler, içerden, ya da dışarıdan çatlak ses verecek parazitlere karşı göz açtırmayan mert ve cesur fedâilerdir.¹⁶ Bekçinin sopası, hırsızın silâhından daha tesirlidir. Yalnız mahallenin çocukları değil, gençleri dahi, bekçi babayı sayar ve çekinirler, o da nerede bir kıvılcım görse, büyümesine meydan vermeden hemen ezip yok eder.¹⁷ İmamla muhtarın olduğu kadar mahallenin de emrinde olan bekçiler; poturları, şalvarları, âbânî sarıkları ile uniformalarının ehli olan cesur ve mert adamlardır.¹⁸ Ayverdi bir eserinde bekçileri anlatırken şu tanımlamaları yapar.

“... Zîra onlar mahallenin âsâyişi ve inzibâtı kadar şeref ve haysiyetinin de canlariyle başlariyle hizmetinde idiler. Eski zamanda mahalle bekçiliği, bir kariyer meselesi, kapalı sınıf şuûrunun memleket sathında en küçük fakat çok ehemmiyetli bir müessesesiydi. Bir mahalleye bekçi olabilmek, nâmûsun, ahlâkın ve meslek evsâfının yerli yerinde olması kadar, bekçi tâyin etmek de gedğin, ocağın hakkı idi. Teşkilatın bir mahalleye gönderdiği bekçiye mahalle, ırzını, nâmusunu, malını, canını tereddütsüz teslim edebilirdi. O, sılaya gidip de yerine gelen meslektaşına ise aynı evsâfı aynı terkibi haiz cisimler gibi, emniyet, sadâkat, vazîfe ve mes’ûliyet zinciri hiç kopmadan devam ettirirdi.”¹⁹

Sâmiha Ayverdi, bekçilerin güvenilirliğini şu anısıyla desteklemiş olur:

¹⁴ A.e. , s.219

¹⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.35

¹⁶ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.218

¹⁷ A.y

¹⁸ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.36

¹⁹ A.e. , s.36–37

“Bahar gelip de yazlığa gideceğimiz zaman, evimizin anahtarı mahalle bekçisine teslim edilir, geceden geceye gelip yattığı evin anahtarını sonbaharda âileye geri verirken içerde bir toplu iğneye dahi el sürülmemiş olur. Ayda bir, güve ve pirenin ürememsi için temizliğe gelindiğinde bekçi, kapıyı açarak hanımları içeri buyur eder ve çekilip giderdi.

Zamanı gelince, sılaya gidecek olan bekçi, kendi yerine muvakkaten bir akrâbasını getirir. Böylece de bir emniyet zinciri ile sarılan mahallede değil soygun, hırsızlık vak’aları dahi hemen hiç olmaz.”²⁰

Potur, şalvar, abanî sarık giyen bekçilerin nerede yatıp kalktıklarına dair net bir bilgi edinmiş olmasak da yukarıdaki satırlardan anladığımız kadarıyla yazın sahiplerinin boşaltarak yazlık evlere gittiği kışlık evler, yazın, bekçilere hem korunacak hem de barınacak mekanlar olmaktadır. Büyük konaklardaki ağa odaları da yine bekçilerin uğrak yerleri arasındadır. Nitekim İbrahim Efendi Konağı’ndaki ağa odasının da bekçilerin uğrağı olduğu; bu odanın onlar için bir çeşit karargâh, ziyâfet veistirâhat mahalli olduğunu görüyoruz.²¹

“Şehzadebaşı bekçileri arasından kibarlığı, ağırbaşlılığı ile meşhur Hüseyin Ağa; zevzekliği kadar güler yüzü ve sadâkatiyle meşhur Bayram Ağa, ramazan davulu bütün İstanbul’ca şöhretli Ömer Ağa bunların başında gelirdi.”

Buradan da anlıyoruz ki bekçiler mahallenin mal,namus ve can güvenliğinden sorumlu olduğu kadar aynı zamanda ramazanda davul çalmaktan da yükümlüdür ve bu işi de en az diğer işler kadar iyi yapmakta hatta tüm İstanbul’da şöhret bile olabilmektedirler.

Yine aynı eserin aynı bölümünde iri kıyım, yaşlı ve tatlı bir adam olan Bayram Ağa’dan da bahsedilir ki bu bahisten bekçilerin genellikle Anadolu’dan taşradan geldiği fikrini edinebiliriz:

“Türkçeyi mübalâğalı bir Bitlis aksanı ile konuşurken, kendisini dinleyenler, onun kürt taklidi yaptığını zannederlerdi. Yemekten sonra ağaların odasına girer ve kahveci ağaya:

- Vura Usman Ağa, bir ukkalı yap!

derken bir yandan dişlerinin arasında kalmış yemek artıklarını şahâdet parmağını avurdunda kürek gibi dolaştırarak bir kenara toplayıp yutar; sonra da bu kalın parmağı emer gibi yalıyarak ağzından çıkarıp poturuna sürterdi.”²²

²⁰ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.218

²¹ **A.g.e.** , s.70

²² **A.e.** , s.70–71

Elde ettiğimiz malzemeler bekçilerin gündüzden ziyâde geceleri çalıştığını gösterir. Bekçi için gündüz, çalışma saati sayılmaz. Hatta öyle ki ortada çalışılması, yapılması gereken bir durum olsa dahi bunu yapmazdı:

“ Bekçiler için gündüz, çalışma saati sayılmazdı. Hatta şehrin herhangi bir yerinde yangın dahi olsa, sokakları dolaşıp ucu demirli sopalarını kaldırım taşlarına vurarak; bir mahalleden bir mahalleye ulaşan gür sesleriyle; yangın var! diye bağırırmazlardı. Zira bu alarm işi dahi gecelere mahsus vazifelerdendi.”²³

Buradan çıkaracağımız bir başka sonuç da bekçilerin görevleri arasında “Yangın var!” narası ile civar semtlerin birinde başlamış olan bir felâketi veya sopa vuruşları ile saati mahalle halkına bildirmek de vardır.

Bekçiler zaman zaman karlı, fırtınalı, yağışlı, İstanbul gecelerinde de görev yaptığı görülür. Gerektiğin de sokağın temizliği de yine ondan sorulur.

Yine bayram sabahı mânilerini okuyup davullarını vurarak, gecede sesi yankılanan, önceden uyananların dışında hâlâ uyuyanların; genç, yaşlı, erkek, kadın uyandıran bekçidir:

Bayram sabahları, henüz güneş bir meçhul semtteki uykusundan uyanmadan, evlerin içi uyanır, bir taraftan da mahalle bekçisi:

Bu sabahın ayazına
Kalkın Hakk’ın niyâzına
Abdest alın ey komşular
Buyurun sabah namazına

diyen mânilerini okuyup davullarını vurarak, gecenin çalık renkli derisini ürperte ürperte geçerlerdi.”²⁴

Gündelik hayatta sıklıkla karşımıza çıkan bekçiler, insan hayatının bir devresi olan evlilikte yine rol oynar. Özellikle koltuk merasimi sırasında düğün evlerinin kapılarında yine mahalle bekçileri karşımıza çıkar. Kapı önünde bekleyen bekçi, her misafir gelişte, ucu çivili kalın sopalarını yere vurarak misafirini haber verir.²⁵

Bekçiler bunca hizmet ve fedakârlığın karşısında mahallenin büyüğü, küçüğü, genci, yaşlısı tarafından hürmetle karşılanır ve saygı görür. Bunun dışında evleri boş olduğunda, evlerinde yatıp kalkar barınır, Ramazan aylarında, ziyafet olduğunda ev

²³ A.y.

²⁴ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.741

²⁵ A.e. , s.325

halkı tarafından dâvet edilerek karnı doyurulur. Kısacası mahalle demek biraz da bekçi demektir:

“ Bu kaya parçası gibi heybetli, sağlam ve gayretli adamlar, iffetleri, imânları ocaklarının haysiyet ve şerefiyle tepeden tırnağa dopdolu adamlar, âdeta şehrin emniyet ve asayîşi üstüne kanat germiş pederşâhi birer efsâne mahlûku gibi etraflarına nasıl göz kulak olur, nasıl da can fedâ ederlerdi? Onun için de, mahalle demek biraz da bekçi demek değil miydi? Irza, nâmûsa, mala, cana, canlarını siper etmiş tok gözlü, tok sözlü kahramanlar...”²⁶

3- Mahallenin Delikanlıları

Mahallenin namus, mal ve can güvenliğini yukarıdaki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere imam, muhtar ve bekçi sağlar ancak o dönemin hemen hemen her mahallesinde görülen bir başka grup daha vardı ki onlar da en az bekçiler, imamlar, muhtarlar kadar kendilerini mahallenin her şeyinden özellikle de namusundan sorumlu bilirler: Mahallenin Delikanlıları.

Mahallenin delikanlılarının namus, mal ve can güvenliğinden sorumlu oldukları gibi bazen bekçilerin görevlerini de üstlendiklerini de görürüz. Ancak Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden çıkan malzemeler doğrultusunda hepsinin sadece mahallenin güvenliği için var olduğunu söylememiz doğru olmaz. Bu nedenle mahalle delikanlılarını üç grupta ele aldık:

- Çapkınlar
- Külhanbeyleri
- Kopuklar

Hepsini birbirinden ayrı nitelikleri ve görevleri olmasına karşın ortak noktaları mert olmaları ve kimsenin namusuna yan gözle bakmadıkları gibi mahallelerindeki genç kızları kardeşleri gibi görüp onlara yapılacak herhangi kötülükten kendilerini sorumlu tutmalarıdır. Özellikle eğlence seline katılmış olarak sıklıkla görülen İstanbul delikanlısını, derece ve terbiye tasnifinde, Sâmiha Ayverdi ilk sıraya çapkınları koyar. Çapkın; yolsuzluğa kaçmaz, ahlaksızlık ve zorbalık etmez, hovardalığı sever, hazır cevaplılıktan zevk alır, okur yazar; vakit vakit dirseği tezgaha kaptırsa da gene efendiden adamdır.²⁷

²⁶ A.e. , s.71

²⁷ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.124

İkinci sırada yer alan külhanbeyi, ocağının an'anesine sadakat göstermek; sokağının, mahallesini kadınına yan bakmamak, bilhassa zor durumda kalıp da kendine sığınanı korumak meziyetlerine sahiptir. Ancak buna rağmen, rezalet çıkarmak, küçük bir imâ ve hakâreti kanla bitirmek gibi zorlu işlerden de çekinmez.²⁸

Üçüncü sırada bulunan kopuk ise, külhanbeyini çok aşağısında, yersiz, yurtsuz, anası babası belirsiz serseri takımından kimselere verilen addır. Bu kişiler mahalle için olduğu kadar şehir için de afettir. Zabıta bunlarla pençeleşir, kimi hırsız kimi yatak; kimi katil, kimi kaçaktır. Kimi afyon yutar, kimi esrar çeker; hulâsa yüzü yırtık, hayâ bilmez, insaniyet gütmez, bozuk düzen bir varlıktır. Ancak sayıları çok fazla olmadığı için; çokluğun baskısı altında el birliği ile ezilir ve etrafa bulaşıp zarar vermesine izin verilmez.²⁹

Bu mahalle delikanlılarından külhânileri zaman zaman farklı işlerde de görürüz:

“Çok defa bu şehir uşaklarının, mahalle terbiyesiyle kaldırım üstünde büyümüş bu daltaban külhânilerin aralarında paşazâdeler, kalem efendileri, mektep medrese görmüş kimseler de bulunur. Bunlarda ötekiler gibi bir yangın haberi aldı mı, ister işlerini başında, ister sıcak yataklarında olsunlar, hemen fırlar, başta keçe külâh, sırtta beyaz fanila, bacadta dizlik, takımlarına katılıp sandığın esneyen kolları altına girerlerdi. Bunlardan, reislik, öncülük, fenercilik, boruculuk edenlerin, tulumbacılık târihinde yekûnu hiç de küçümsenecek gibi değildir.”³⁰

Bazen de mahalle delikanlılarını, özellikle ramazan aylarında, pazvantların³¹ görevini ellerinden almış olarak elinde davul, ağzında mâniler, hatta divanlarla sokaklarda görürüz:

“Ağlarım yana yana
Derdini söyle bana
Hem sana kul olayım
Hem seni yaratana”

Diğer başı dumanlı delikanlının ağzından da şunlar dökülür:

“Ay doğar ağaçlara

²⁸ A.y.

²⁹ A.y.

³⁰ A.e. , s.74

³¹ pazvant: Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumeli'de gece bekçilerine verilen ad. Türkçe Sözlük, TDK, 1988, 2.Cilt, s.

Şavkı vuru taşlara
Ben yarimi sorarım”³²

4- Komşuluk

Eski İstanbul yaşantısında komşuluk ilişkileri, akrabalık ve hısımlıktan daha önemlidir. Büyük bir yardımlaşma ve dayanışma içindeki mahalleli din, cins, ırk, gibi ayrımları düşünmeden sürdürdüğü komşuluk ilişkilerinde sıkı bağlar kurar. Acılar, sevinçler, heyecanlar, korkular, her şey paylaşılır. İyi günde de kötü günde de birbirlerinin destekçisi olarak yan yanyanadırlar. Bu nedenle de “Ev alma, komşu al” “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.” gibi sözler de İstanbullu komşuların ağızlarından düşmez. Münevver Alp, eski İstanbul’daki komşuluk ilişkilerini şöyle anlatır ve yorumlar:

“ O zamanlar İstanbul’da iki türlü komşuluk vardı: Biri bir mahalleyi, bir semti dolduran her tabakadan, her sınıftan, fakir, zengin, orta halli, esnaf, kâtip, zabıt bütün sakinler birbirlerinin komşusu idiler. Kadınlar kadınları, erkekler erkekleri, hepsi birbirini tanır, görüşür, selamlaşır, evlerine gider gelirdi. Bir evin erkeği hasta olsa erkek komşular geçmiş olsuna gider, hastanın yiyeceği bir mevsim meyvesi ile hatır sorarlardı. Kadını hastalansa, kadınlar yoklar, hastaya canının istediğini sorar, evinde pişirir götürürlerdi. (...) Bu tarz komşuluk arasında akranlık, sınıf farkı hiç gözetilmezdi. (...) Bu komşuluk bütün mahallenin, hatta bütün semtin umumî komşuluğu idi. Küçükler büyükleri sayar, büyükler küçükleri korurdu. Bütün mahalle, semt halkı bir aileden imişler gibi gençlere, çocuklara karışmak hakkına sahiptirler. Mahalle gençleri, çocukları, erkekli kadınlı bütün komşulardan korkar, çekinirlerdi. (...) İkinci tür komşuluk ise, aralarında her bakımdan akranlık ve yakınlık olan kafa dengi dediğimiz sevişen, anlaşılan mahalle komşuları idi ki bu tarz komşular da bir mahalle içinde ancak iki, üç, bazen dört komşu olabilirlerdi. Bu tarz komşuluklarda erkekler erkeklerle, kadınlar kadınlarla sıkı fıkı, can ciğer olurlardı. Hiçbir işte ayrılmazlardı. Bir mahalle içinde topluluk vücuda getiren bu komşuluklarda birinin başına bir felaket gelirse diğerleri de ona destek, yardımcı olurlardı. Birinin derdini diğerleri nasıl paylaşırsa, düğün, lohusalık, sünnet, mektebe başlamak, hatim, hıfz, nişan derneklerini de birlikte yaparlardı. (...) Bu nevi komşuluk, dostluk her sınıf halk arasında akrabalık gibi dedelerden torunlara devam ederdi.”³³

Sâmiha Ayverdi’nin eserlerinde de dönemin geneline ait komşuluk ilişkileri, saygı, dostluk ve sevgi çerçevesinde yürütülür. Komşuların her biri ile sıkı fıkı görüşülme de, her birinden ötekine uzanmış bir saygı, sevgi, dostluk işaretleri eksik değildir. Çok yakın olmasa da sokakta selâmlaşılır, kahvehanelerde görüşülür, iyi günlerde de acı günlerde de birbirinin yardımına koşmak, âdeta boyun borcu

³² A.e, s.44

³³ Münevver Alp; **Türk Folklor Araştırmaları**, Ekim 1963, No:171, s.3194

bilinerek, günlük hayatta yapılması gereken bir vecibe sayılır.³⁴ Bunların ihmali söz konusu bile değildir.

Komşuluk Türk insanında öyle anlam kazanmıştır ki ihtiyaç gerektiren durumlarda, iyi komşu kötü komşu ayırdı yapılmadan herkes birbirinin yardımına koşar. Dedikodu iptilasına sahip olanlara karşı bile, ailenin hastası oldu mu arkasından çeşitli rivâyetler uydurmuş kimse olsa dahi, hekime, ilâca koşar, eksiklerini tamamlamak için hiçbir fedâkârlıktan geri kalmazlar.³⁵ Gerek kadın, gerek erkek, her ailenin fertlerine düşen borç, neyi gerektiriyorsa, yerine getirirler. Bu özel durumlarda da gereklidir. İnsanların birbirine en çok ihtiyaç duydukları günlerden biri olan ölüm de bunların başında gelir. Meselâ bir ailenin mevtasını yıkamak lazım geldiğinde, evin kuyusu ya da bir akarsuyu yoksa atla, eşekle su taşıtmamak ince âdetler arasındadır. Öyle ki, mevtanın hayvan hakkını ödeyemeyeceği ihtimali düşünülerek, bu işi kendi irâde ve arzusu ile yapacak insanoğluna veya sokaklara bırakmak, bir ince hatta zarif anlayış olarak yürüyüp gitmiş, o devrin insanları için âdetlerimizden biri olarak yaşamıştır.³⁶

Komşuluk ilişkilerini güçlendiren, pekiştiren sadece iyi kötü günler değildir. Kıştan yaza, yazdan kışa geçerken gelecek mevsimi karşılamak için yapılan işlerde de konu komşu toplanır, herkes elinden geldiğince birbirine yardım ederek hazırlıklara koyulur. Örneğin kış için yapılan hazırlıklarda, komşuların, soğuk algınlıklarına karşı, içine kırk türlü bahar karıştırılıp yapılan kırmızı şurubu için toplandıkları görülür. Bu ilâç konu komşuyu bir araya getirerek bir külfet ve emekle kaynatılır ve günlerce süren iş bitince de, eşe dosta şişe şişe hediye edilir.³⁷

Muharrem ayı içinde kaynatılan yemekten komşulara dağıtmak yine komşuluk hakkı içindedir.³⁸ Ölümelerde olduğu kadar doğumlarda da yine komşular bir aradadır. Doğum olduğunda gönderilen sürahi sürahi şerbetlerle eşin dostun ağzı tatlandırılır. Yine göz hakkı inancıyla bahçedeki meyveden, çiçekten göndermekte âdetler arasındadır.³⁹ Sâmîha Hanım, eserlerinin ve özellikle hatıralarının birçoğunda komşularından bahseder. Genellikle hafızasında iyi yer edinmiş komşularını

³⁴ Samiha Ayverdi, **Râtibe**, s.131

³⁵ **A.y.**

³⁶ **A.e.** , s.132

³⁷ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.107

³⁸ **A.e.** , s.107

³⁹ **A.y.**

anlattığı gibi kötülükleri olan ancak bunun sonucunda bir çeşit cezayla karşı karşıya kalanlar da vardır. Ancak, biz burada komşuluk ilişkilerinin İstanbul'un gündelik yaşamını ilgilendiren kısmı üzerinde durduğumuz için bu kişileri bölümümüzde konu edinmedik.

5- Mahalle Kahveleri

Mahalle kahveleri, mahallenin erkeklerin bir araya gelerek sosyalleştikleri mekânlardandır. Hemen hemen her çınar altının gölgesi içtimaî cemiyetin oluşmasında etkin olan kahvehanelere meskenlik etmiştir. Buralarda gündelik hayata dair hisler, fikirler paylaşılır, insanlar birbirlerini tanıyıp dostluklar kurarlar. Sâmiha Ayverdi, İstanbul Geceleri adlı eserinde mahalle kahvelerini şu şekilde tanımlar:

“ O zamanlar memur olsun, esnaf olsun, zanâatkar ve işçi olsun, cemiyete günlük hizmetini ödemiş olan herkes, mahalle kahvelerinde toplanıp yarenlik etmeyi ihtiyatları arasına sokmuştu. Lâkin efendiden kimselerin toplanıp hoşbeş ettikleri kahvelere civârın külhânileri sokulmaz, her sınıf, kafadarını bulacağı köşeyi tanır ve orada keyfederdi.”⁴⁰

Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere mahalle kahveleri eli yüzü düzgün, eli iş ve kalem tutan, güngörmüş belli bir zümreye ait insanların toplandığı kahvelerdir. Külhânîler, çapkınlar bu kahvelerdeki meclislere iştirak edemezler. Bu sınıftakilerin kendileri için oluşturdukları kahvehaneleri “Külhâni Kahveleri” adı altında “Eğlence Hayatı” adlı bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımızdan burada sadece ismen zikretmekle yetiniyoruz.

İstanbul'da kahve ilk olarak Kanunî zamanında açılır ve bu ilk kahve için Peçevi şunları söyler:

“Halep'ten Hakem nâmında bir herif ve Şam'dan Şems nâmında bir zarif gelip Tahtelkala'da birer kebir dükkan açıp kahve fûruşluğa başladılar. Keyfe müptelâ bâzı yarân-ı safâ, husûsâ okur yazarlar makûlesinden nice zürefa cem olur oldular. Yirmişer ve otuzar yerde meclis durur oldu. Kimi kitap ve haseniyat okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi nev-güfte gazeller getirip maâriften bahsolunurdu. Nice akçeler ve pullar sarfedip yarân cemiyetine sebep olmak için tertib-i ziyâfet eder, bir iki akçe daha vermekle ondan artık cemiyet safâsan eder oldular.”⁴¹

⁴⁰ A.g.e. , s. 100

⁴¹ Sâmiha Ayverdi, İstanbul Geceleri, s.101

Peçevi'nin bu tanımı bizim için şu açıdan önemlidir ki Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde anlattığı yıllardaki İstanbul'un gündelik hayatı içinde kahvelerin yeri, önemi, işleyişi de ilk kahvehaneninkiyile benzerlikler taşır. XVII. , XVIII ve XIX. yüzyıllarda da, halkın toplantı merkezi olan musanna divanhaneleri andıran geniş, ferah tavanından duvarına her köşesi en usta kalemkârların, oymacıların elinden çıkmış, yaldızlı, nakışlı, Şirvanlı, havuzlu kahvehanelerde, bir yandan çubuk içilirken, bir yandan da buraları en parlak şiir, edebiyat, mûsiki meclislerine sahne olur.⁴² Zamanla değişmeye başlasa da daha küçük ve yerel kahveler olan mahalle kahveleri de benzer durumlara tanıklık eder. Geçmişin Burma sütunlu, yaldızlı ve oyma tavanlı, havuzlu fiskiyeli, peykeleri Acem halıları, yastıkları Lahor şallarıyla döşeli kahvehaneleri yerini, dipte bir ocak, raflarda ovulup temizlenmiş tepsiler, fincanlar, cezveler, tiryakisini bekleyen nargileler ve bu nargilelerden sallanan marpuçların dekor olduğu, kahvehanelere bırakmıştır.

İncelediğimiz eserler içinde, Mesihpaşa İmamı Halis Efendi'nin gittiği kahve, o dönemin mahalle kahvelerinin tipik bir örneği gibidir. Bu kahvede peykeler sıra sıra dolar. Sigara ve nargile dumanları, koşuşan sabah sisleri gibi alçalıp yükselir. Kahve hemen her zaman böyle kalabalıktır ve hararetli sesler, hedefsiz vızıldayan kurşunlar gibi, fasılasız oradan oraya çarpar. Kahve, mahallenin tek toplantı yeri olduğu için her yaşta insanın uğrağıdır.⁴³

Kahvenin kalabalıklığının kahveciyle de ilişkisi vardır. Kahvecinin temiz, dürüst, eli yüzü düzgün ve insanlarla çabuk ahabap kuran bir insan oluşunun da bu kalabalıkla ilgisi vardır. Ayrıca kimi zaman mahalle kahvecilerine bekçilerde yardım eder. Mesihpaşa İmamı adlı romanındaki Şakir Ağa'nın Bekçi Hüseyin ile beraber dibek dövdüğü bu da mahalle halkının kahveye rağbeti arttırdığı görülür.⁴⁴

Tavla ve damanın oynandığı kahveye iskambilinde sokuluşun kahvenin yaşlı müdavimlerine rahatsızlık verdiği görülür.⁴⁵

Kahvelerde yazın gelişiyle birlikte çınarlı bahçelere geçildiği ve kimsenin içerde oturmadığı görülür. Bütün bir kış, mahalleyi toplayan kahve sohbetlerine mahallelilerden oluşan aynı kalabalık asırlık çınarın kolu kanadı altına yerleşerek

⁴² A.y.

⁴³ A.g.e. , s.51

⁴⁴ A.e. , s.52

⁴⁵ A.y.

sohbetine devam eder.⁴⁶ Bu sohbetlerin bazen ülke problemlerinden, gündelik olaylardan, edebiyattan, şiirden uzaklaşarak daha basit konulara kayar hatta dedikodu yapıldığı bile görülür. Mesihpaşa İmamı'nda bir gün Halis Efendi kahveye girer ve kendini ummadığı bir dedikodunun içinde bulur: Herkes mahalleye yeni taşınan yaşlı doktorun genç ve güzel karısından bahsetmektedir.⁴⁷

Kahvelerin aynı zamanda, rüşvet alan kadınların, halkı haraca kesen ağaların, mansıp dağıtan sergerdelerin, zalimlerin müstebitlerin susturulduğu, kınandığı, dışlandığı yerler olması açısından ayrı bir öneme sahip olduklarını da söyleyebiliriz.⁴⁸

Elimizdeki malzemelerden ve anlattıklarımızdan çıkan sonuç doğrultusunda kahveler gitmenin zamanının olmadığı görülür. Sabah, akşam yemekten sonra hatta öğle saatlerinde dahi kahvelere gidildiği görülür.

B. SAĞLIK

Huzurlu ve mutlu bir hayat öncelikle sağlıklı olmakla ilgilidir. Huzura her şeyden daha çok önem vermiş olan İstanbul halkı, ruh sağlığı için, beden sağlığını da önemsemiş ve bu alanda kendisine göre yöntemler geliştirerek sağlık hizmetleri sunmuştur.

Sağlık hizmetleri bir rahatsızlık duyulduğunda başvuru alan kişi, kurum veya ilaçlardır. Samiha Ayverdi'nin eserlerinde, modern tıbbın kurumlarında veya kurumlaşmış şahsiyetleri tarafından verilen sağlık hizmetlerinden çok an'anevi olarak sürdürülen halk hekimliğine yer verildiğini görürüz.

1- Halk Hekimliği

Geçmiş yüzyıllarda halk arasında sağlık kurallarına çok dikkat edilirdi. Tedavi için kullanılacak gerekli ilaçlar, eski usul ve eski tıp kaidelerine göre tertiplenir, hafif rahatsızlıklarda şöhretli tabiplere başvurulmaz, birbirlerine tarif ve

⁴⁶ A.e. ,s.52

⁴⁷ A.e. , s.54

⁴⁸ A.e. , s.53

tavsiye ettikleri ilaçlarla yetinirlerdi.⁴⁹ Doktorlar, hastaneler İstanbullular için ikinci, sıradadır.

Temelleri uzun yıllar öncesine dayanan halk hekimliği ile ilgili iki ana tedavi şekli görürüz: Bunlardan ilki hocaların veya yaşlı, tecrübeli kimselerin uyguladığı, dualarla, muskalarla ve ruhlar, cinlerle yapılan tedavi; diğeri ise belli zamanlarda bazen tek bir otun bazen de birkaç otun bileşimini çeşitli işlemlerden geçirdikten sonra kullanılmasından şifa umulan tedavi yöntemidir. Biz Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde daha çok çeşitli otlardan ve bazen bunların karışımından elde edilen tedavi şekline rastladık. Gerek hatıralarında bahsettiği büyüklerinin, gerekse zaman zaman romanlarındaki karakterlerin bu tedavi şekliyle kendilerini ve etraflarındakileri iyileştirdikleri görülür. “Okumak”, “üflemek” olarak da adlandırılan tedavi şekli Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde fiziksel hastalıkları tedaviden ziyade ruhsal bozuklukların iyileştirilmesinde kullanılmış bir tedavi şekli olarak karşımıza çıkar.

Sâmiha Ayverdi büyük amcasının torunu olan Râtibe adlı hatıra kitabında büyük annesinin dolabından bahseder.⁵⁰ Çocuklar için de her zaman keşfedilecek bir cazibeye sahip olan bu yerli dolabın biri tamamen ev yapımı ilaçlara ayrılmıştır. Bu dolabın içinde özellikle bahsi geçen iki ilaç vardır ki bunlar şekere benzeme hususiyetiyle çocukların da bir hayli ilgisini çekmektedir: nöbet şekeri ve kırmızı şurubu. Özellikle kırmızı şurubu ve nöbet şekerinin soğuk algınlıklarında sıklıkla başvuru ilaçları arasında olduğu görülür. Bu ilaçlarla ilgili ayrıntılı bilgiyi eserlerin tamamından derlemiş olduğumuz, evlerde tertip edilen ilaçlar ve uygulama şekilleriyle daha ayrıntılı göreceğimiz için burada sadece adından bahsetmekle yetiniyoruz.

Yaklaşan kış ile birlikte bu ilaçların yapılması için çeşitli hazırlıklara başlandığı görülür. Mısır çarşısından getirilmiş türlü türlü otlar bir takım hazırlıklarla geçirdikleri aşamalardan sonra dolaplardaki yerlerini bulur:

⁴⁹ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002

⁵⁰ **A.g.e.**, s. 19

“... bir de Halis Efendi’nin Mısır Çarşısı’ndaki dükkânından gelme ve insanın gözüne olduğu kadar genzine de çarpan, kokulu kokusuz ilâç kavanozları, torbalar, çıkınlar, hevenk hevenk asılı türlü kökler ve türlü otlar bir eczahâneyi hatırlatırdı.”⁵¹

Eskiden Mısır Çarşısı demek aynı zamanda revaçta olan bir ilâç piyasası demektir. Birçok ilâcın hammaddesini oluşturan otlar buradan elde edilir. Daha eski zamanlarda ise bu işle ilgilenen, kendisine bu işi meslek edinmiş kimselere rastlarız ki; dağlardan, bayırlardan kök, çiçek ve ot sökerek geçimini sağlayan bu kişilere “ot bulucıyan” adı verildiği görülür.⁵²

Sâmiha Ayverdi’nin eserlerinde sıkça rastladığımız ilâçların başında kırmızı şurubu gelmektedir. Bu ilâç halk ve hele kadınlar arasında büyük özenle uygulanan bahar mevsimi ilâçları arasındadır. Ezeli Dostlar adlı hatıratında herkesin derdine şifa olacak her türlü ilacı bildiği için kendisine Hekim Hanım adı verilmiş babasının anneannesi olan Hekim Hanım’dan bahseder. Hekim Hanım’ın, her derde şifa olarak tecrübesi yapıp belenmiş şişeleri, kutuları ve torbalar dolusu otları, kökleri bulunmaktadır. Kırmızı şurubu da bunların başında gelmektedir. Soğuk algınlıklarına karşı, bahar mevsiminde küfeler dolusu gelinciğin beyaz kısımlarının temizlenerek nöbet şekeri ve kırk türlü bahar ile kaynatıldıktan sonra elde edilen kırmızı şurubunun bir kadehinin dahi hastayı terleterek iyileştirdiğini, İstanbul’da bilmeyen aile yok gibidir.⁵³ Sâmiha Ayverdi hatıralarının birinde bu şurubu şöyle nakleder:

“Soğuk algınlıklarında, içimi hayli zevksiz olan pekmez ağırlığındaki bu şuruptan, küçük bir kadeh içmek, hastayı derhal terleterek şifâyı da beraberinde getirirdi. Gerçekten, bir deva çâresi olmasına rağmen bu küçük kadehle Mısır Çarşısı’nı yutuyormuşuz gibi içimiz istemeye istemeye içer, fakat ertesi gün dipdiri ayağa kalkardık.”⁵⁴

Bu şurubun bir diğer adı da “saray kırmızısı” adıyla meşhur olmuştur. Yine gelincik çiçeklerinin beyaz kısımları temizlenir. Daha sonra bu çiçekler büyükçe bir kap içine konulur, üzerine dolana kadar saf limon suyu dökülür. İki-üç gün bu haliyle bekletildikten sonra çiçekler sıkılır, ayrılan kırmızı suyun içine, dövülmüş tarçın, kimyon, ravend, yenibahar, havlıcan, hindistancevizi, anason konur ve biraz da şeker eklenir. Elde edilen bu karışım üzerinden iki sene geçtikten sonra süzülür, bir şişeye

⁵¹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 304

⁵² **A.e.**, s.304

⁵³ Sâmiha Ayverdi, **Ezeli Dostlar**, s. 98

⁵⁴ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s. 19

alınır, soğuk algınlığında, sağlık bozulduğunda, kırıklık olduğunda, gece yatarken bir fincan içilir ve çok sağlıklıdır.⁵⁵

Öksürüğe karşı havlican kökü ve hatmi çiçeği kullanılmaktadır.⁵⁶ Havlican aynı zamanda mide uyarıcı olarak da kullanılan bir bitkidir.⁵⁷ Ateşli hastayı terletmek için alkol içinde eritilmiş kâfuru ile karabiber şişeleri de hazır bekleyen rafların eksilmez misafirlerindendir.⁵⁸ Burkulmalar, berelenmeler için de yağ mumu ile havacivadan yapılmış sargılar bir teneke kutu içinde hazır durur, icap edince de ısıtılarak gereken mahalle bağlanır.⁵⁹ İbrahim Efendi Konağı'nın bir bölümünde Terânedil Kalfa, meraklı gözlerle, raflardaki şişeleri göstererek, kendisine “Bu ne, bu ne?” diye sorular soran çocuklara bıkıp usanmadan cevap vermektedir:

“- Bakın şu küçük şişede gördüğünüz, yedi dükkan süprütüsüdür; nazara birebir gelir. Şuna Ebûcehil karpuzu denir; zeytinyağı içine konup güneşte pişirilir; ağrılara karşıdır. Suyu da nezle için buruna damlatılır. Bu mini mini yumurtalar, kaplumbağa yumurtasıdır; mayasıla karşı şifâlidir.”⁶⁰

Terânedil Kalfa'nın romatizmalı kayınvâlidesi Hâsibe Molla'nın yanı başında ise, kudret narı ile kantaron yağı şişelerinin hiç eksik olmadığını görürüz. Ağrılarından şişip biçimini kaybetmiş bacakları, fazla sızladıkça, bu yağlarla ovalar. Sıkça karnı ağrıyanlar ise, tarçın tohumunu dolaplarından hiç eksik etmezler.⁶¹ Bu gibi hastalıklara şifa olması için evde yapılan veya bulundurulmuş ilâçların yanı sıra iştah açıcı ilâçlar, cilde iyi gelecek yağlar, kremler de yapılmakta ya da bulundurulmaktadır. Sâmiha Ayverdi'nin annesine bambaşka bir muhabbetle bağlılığı olan Cenâniyâr Kalfa'nın Sâmiha Hanım'ın annesinin iştahını açmak için kullandığı ilâç da bunlardan biridir. Sâmiha Ayverdi hatıralarının birinde bu ilâcı şöyle anlatır:

⁵⁵ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s. 351

⁵⁶ Sâmiha Ayverdi, **Ezelî Dostlar**, s.98

⁵⁷ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s. 502

⁵⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ezelî Dostlar**, s.98

⁵⁹ A.y.

⁶⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 305

⁶¹ A.y.

“ Kimden öğrenmişse öğrenmiş, kovaysa, pelin ve daha hatırlayamadığım birkaç otu kaynatıp suyunu içmenin iştah açtığını duymuş olduğundan, kahvecilerin “okkalık” dedikleri kulpsuz bir fincanla, biz çocukların, adını “acı ilâç” diye koyduğumuz bu gerçekten acı sarı suyu yemeklerden beş dakika evvel getirir ve anneme içirirdi.”⁶²

Yine cilt bakımında ve ciltle ilgili hastalıklarda da ev yapımı ilaçlar ve yağların kullanımıyla karşılaşırız. Sivilceli ciltlerin iyileşmesi için kefe kimyonu kullanılmaktadır.⁶³ Ancak bu çiban şeklinde ise ancak çadırüşağı ile iyileşir. Deri illetlerine de dam koruğu iyi gelmektedir.⁶⁴ O zamanlar şimdiki gibi başlı başına bir sektör haline gelmiş kozmetik olmadığından hanımlar cilt bakımı kremlerini de kendileri üretmekte idiler; hatta komşularına da yaptıkları bu kremlerden hediye olarak göndermeyi de ihmal etmezlerdi. Sâmiha Hanım’ın büyükannesine de, her sene, sonbaharın kışa döndüğü soğuk mevsimlerde akrabaları Advie Hanım’dan böyle bir hediye gelmektedir:

“ Sonbaharın kışa döndüğü soğuk mevsimlerde Advie Hanım’dan büyük anneme her sene gönderilen hediye, el yağı, dediği bir çeşit el pomadı ya da el kremi idi. İri bir ceviz büyüklüğünde ve kâğıt içinde gelen bu katı ilâç, el çatlaklarına iksir gibi tesir eden bir deva idi. Kâğıt içinde gönderilen bu madde kâğıdı yağlarsa da, onu büsbütün eritmez. O krem yumağından gâyet küçük , âdeta pirinçten az büyük bir parça koparıp çatlaklara iyice yedirerek geçirdiğiniz bir geceden sonra, ertesi sabah uyandığınızda, elinizin altı aylık bir çocuğun eli kadar pürüzsüz ve yumuşamış olduğu meydana çıkardı.”⁶⁵

Sâmiha Ayverdi bu sihirli ilâcın ne yapılışını gördüğünü ne de formülü hakkında ciddî bir bilgisi bulunmadığını söyler. Ancak kokusundan anladığı kadarıyla bu ilâcın başlıca maddelerinin, bal mumu, sakız, limon ve tereyağı olduğunu düşünmektedir.⁶⁶

Bu ilâçlar zaman içinde kulaktan kulağa öğrenilmiş, tecrübe edilmiş, bir şekilde iyiliğine, faydasına inanılmış uygulamalardır. Bu uygulamaların gelişigüzel yapılp hastaya zarar verilmemesi de dikkat edilen hususiyetler arasındaydı. Ezelf Dostlar’da bahsi geçen Hekim Hanım’ın da ilâç vermede çok cesaretli olmadığı

⁶² Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s. 74

⁶³ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 305

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s. 78-79

⁶⁶ A.y

görülür. Hastayı ince eleyip sık dokuduktan sonra aklı keserse ilâcını verir. Onun için de bir kazaya yol açtığı hiç duyulmaz.⁶⁷

Sağlığı korumak için beslenmeye de önem verilir ve dikkat edilirdi. Yoğurt, peynir, kaymak gibi süttten yapılmış şeylerle balık, keza kavun ile birlikte bal yenmez, zeytinyağlılarla beraber vişne hoşafı içilmez.⁶⁸

Bunların dışında İstanbul'da çeşitli hastalıkların tedavisini yapan başka kimseler de vardır ancak biz incelemiş olduğumuz eserlerde bununla ilgili bir malzeme bulamadık. Ancak birkaç hatıradaki geçme hususiyetiyle kurşun dökücülerin, okuyup üfleyen hocaların olduğunu biliyoruz. Bununla ilgili bir hadise de Sâmîha Ayverdi'nin başından geçmiştir. Bu hadiseyi Rahmet Kapısı adlı hatıra kitabında şöyle nakleder:

“Büyükler, hayvanlarla alış verişimi hoş gördükleri halde kurbağa ile oynamamı bâtil bir inanış yüzünden hoş görmezlerdi. Güyâ kurbağa ile oynayan çocukların elinde siyil olurmuş.

Meğer, bâtil zannettiğim bu yasağın bir gerçek olduğunu, o kış ellerimi istilâ eden siyilleri gördükten sonra inandım. Çok uzun seneler de, hiçbir hekimin ilâcı bu tatsız kabarcıklara çâre bulamadı.

Halkın tecrübeye dayanan bu şifâhî bilgisinin bir de tıbbî ve kîtabî izâhı varmış. O da şu ki, eldeki siyilleri, kurbağadan kana geçen bir çeşit virüs meydana getirirmiş. İyi amma, tıb ilmi bunu bilmekle beraber çâresini ya bilmiyor veyâ bulamıyordu.

Nihâyet o çâreyi gene halkın, îzahını veremeyip çâresini verdiği bir tedâvi usûlü bertaraf etti. Şöyle ki, bâzı hastalıkları okuyarak iyileştiren kimseler olduğunu ve “okuma” izni olan bu kimselere “ocak” denildiğini biliyordum, işte bu ocak mensupları uygun gördüğü bir başkasına izin vererek “ocak”ın sönmeden devamını temin ediyordu.

Siyil için de, kardeşlerimizden Muhlise Hanım izinli imiş. Evi, Beylerbeyi'nin Küplüce tepesinde olduğu için, oralara kadar gidemedim. O da, küçük çocuğu olduğu için bize kadar gelemedi ve bana: “Elinde kaç siyil olduğunu bildirin, buradan okurum.” Diye haber gönderince ben de sayıp bildirdim. Sonra da günlük işlerin kalabalığı arsında bir siyil mâcerâsı olduğunu da unuttum.

Fakat, belki ertesi, belki de daha ertesi gün, gözlerim ellerime iliştiğinde, o, yıllardır biri batıp biri çıkan kabarcıklardan bir tâne bile kalmamış olduğunu gördüm

O günden bu güne otuz seneye yakın bir zaman geçtiği halde, kurbağaların kanıma hediye ettikleri virüsler, bir daha dirilmemek üzere vazifelerini bırakıp kaçmış bulunuyorlar.”⁶⁹

İstanbul'da hastaları tedavi edenler arasında şunlar da vardır: kırbacılar, alazcılar, kelci kadınlar, korku damarına basıcılar, parpıcılar ve karışmış faniler...⁷⁰

⁶⁷ Sâmîha Ayverdi, **Ezelî Dostlar**, s. 98

⁶⁸ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s. 352

⁶⁹ **A.g.e.**, s. 61-62

⁷⁰ **A.e.** s. 354

2. Kurumlar ve Kurumlaşmış Şahsiyetler

İncelemiş olduğumuz eserlerden vardığımız sonuca göre devrin sağlık kurumları, eczaneler ve hastanelerdir. Osmanlılar, Selçuklular'da görülen sağlık kurumu ve sağlıkçı yetiştirme okulunun bir arada oluşu geleneğini sürdürmüşlerdir. Hastane görevi gören kurumlar darüşşifa, tıp eğitimi veren kurumlar darüttıb adını taşıyordu. İstanbul'daki ilk sağlık kurumları Fatih Darüşşifası (1470), Üsküdar Cüzzamhanesi (1514), Kanunî'nin eşi Hürrem Sultan tarafından yaptırılan Haseki Darüşşifası (1539), Süleymaniye Bimarhanesi (1556), Süleymaniye Darüttıbbı(1616)'dır.⁷¹ Bu sağlık kurumlarına zamanla aralarında bugün de kullanılmakta olanların bulunduğu pek çok sağlık kurumu, eklenmiştir. İncelemiş olduğumuz eserlerde, hastanelerden ziyade eczanelere, eve gelip giden özel hekimlere ve sayısı fazla olmamakla birlikte özel şifa kliniklerine rastlamış bulunmaktayız. İstanbul halkının sağlık sorunlarında ilk başvurdıkları kurumlar eczanelerdir. Ancak bu yerler sadece eczaneler olarak geçmiş bu konuda hususi bilgiye rastlanmamıştır. Bu eczaneler o zamanki adıyla aynı zamanda “eczacı dükkânları” olarak da anılmaktadır. Bu dükkânların sahipleri olan eczacılar mahalleli tarafından bilinip tanınır. Çok büyük olmayan şikâyetlerde ilk olarak onlara başvurulur ve teşhislerine, sözlerine bir doktorunki kadar itimat edilir. Bazen kendilerinden özel isteklerde bulunduğu da görülür. Hastalarıyla olan ilişkileri samimidir. Sâmiha Ayverdi, Râtibe adlı eserinde yıllardır bütün ailenin ilâçlarını yemin ettiği bir eczacıdan bahseder.⁷² Bu dünyadan ebediyete göçmüş olan büyüklerinin yaptığı ev yapımı ilaçların temini için kendilerinden yardım ister. Sâmiha Ayverdi'nin gerek romanlarında gerek eserlerinde olsun bir hastalık söz konusu olduğunda eve gelen aile hekimleri gözümüze çarpar. Tıbbiyelerde eğitim görerek meslek sahibi olan doktorlar, devrin eğitilmiş sağlık elemanlarıdır ve hepsinin erkek olduğu göze çarpar. Ancak hastalık evde tedavi edilemeyecek kadar büyük olduğunda hastaneye başvurulduğu görülür. Sâmiha Ayverdi'nin babası İsmail Hakkı Bey'in müzmin fitik hastalığı vardır. Bir gün rahatsızlığı artar ve eve doktor çağrılır ancak bu ciddi bir problemdir ve derhal ameliyat gerektirmektedir.

⁷¹ Naşid Bavlav, **Eczacılık Tarihi**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968

⁷² **A.g.e.** , s. 19

Sâmiha Ayverdi bunun üzerine bir fayton bulunarak doğruca hususî bir klinik olan Alemdar Sıhhat Yurdu'na gittiklerini nakleder.⁷³ Sürekli rahatsız olan küçük Râtibe için eve gelip giden doktor da buna bir örnektir.⁷⁴

Evlere gelerek hastalara hizmet sunan şahıslar arasında doktorların yanı sıra ebeler ve hemşireler de vardır. Hemşireler de yine okullardan yetişmiş sağlık elemanlarıdır ancak ebeler için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bir eğitim kurumundan mezun olmak bir yana pek çoğu okuma yazması dahi olmayan anadan, soydan ebelik görüp öğrenen kadınlardır. Ebeler, doğum yaptıran kadınlardır. Ancak sadece doğum yaptırmakla kalmayıp hamileliğin tespitinden itibaren kadınların maddi, manevi her türlü ihtiyaçlarıyla ilgilendikleri görülür. Öyle ki mahallenin annesi, teyzesi gibidirler ve genellikle mahallenin temiz, titiz, becerikli, her derde çare bulabilen kadınlarıdır. İbrahim Efendi Konağı'ndaki Şayeste Hanım da bu şahsiyetlerden biridir.⁷⁵ Bu hâdise devrin bir gerçeğidir ve uzun yıllar da Türk toplumunda devam etmiştir. İstanbul ailelerinin, kendilerine evvelce de hizmet etmiş olan daimî ebesinin bulunduğunu, bu kadınların aileye sağlık hizmeti götürmekle beraber o ailenin dostu ve sırdaşı olduğunu söyleyebiliriz.

3. Hasta Bakımı ve Ziyaretleri

Hayatı devam ettirebilmenin birinci koşulu sağlıklı olmaktır. Bugünkünden çok daha farklı bir komşuluk anlayışına sahip olan İstanbul halkı kendi sağlığı kadar konu komşusunun sağlığını da önemsemektedir. Gerek aileden gerekse etraftan olsun hastalık söz konusu olduğunda, elinden gelen her türlü fedakârlıkta bulunmaktan asla çekinmez. Hastalık konusunda son derece titiz, hastalara karşı da son derece titizdir. Hastası olan evin kendine has bir sessizliği olur. Ailenin her ferdi hastayı rahatsız etmemek ve üzmemek için elinden geleni yapar. Hastalara genellikle en yakını olan kişiler bakar, diğerleri de onlara ellerinden geldiğince yardımcı olur. Hastanın ilâcını vaktinde vermek; yemeğine dikkat etmek veya icabına göre yatırıp

⁷³ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.156

⁷⁴ **A.e.** , s. 15

⁷⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.322.

kaldırmak gibi hususlarda gösterilen çabalar hastalara gösterilen şefkat ve ilgiden kaynaklanmaktadır.⁷⁶

Sâmiha Ayverdi, İki Aşına adlı eserinde komşuları olan Nihat Efendi'den bahsederken, hastaya verilen değerle ilgili güzel bir hatırayı da nakletmiş olur. İstanbul için zor yılların yaşandığı bir dönemdir. İstanbul halkın sağlığını tehlikeye atan iki ayrı salgının pençesinde çok sıkıntılı ve tehlikeli bir devrede bulunmaktadır. Bunlar İspanyol nezlesi denen virüslü bir hastalıkla, tifüs salgını denen ve canlara kasteden iki afettir. İşte o dönemde Ayverdi ailesi de İspanyol nezlesine yakalanır. Ev halkının ateşi otuz dokuzdan aşağı düşmediği gibi kimsenin yerinden kalkmaya mecali bulunmamaktadır. O derece ki; kapıya gelen sütçüye tencereyi uzatacak ve bir kâse çorba pişirecek hâle sahip kimse bile yoktur. Bir Rum kızı ile evlenmiş olan mahalle komşuları Hayrettin, Ayverdi ailesinin yardıma ihtiyacı olduğunu duyar duymaz, annesine “Git söyle, bizim Eleni’yi göndereyim, o hastalıktan filân korkmaz. Hastalık benden korkar kaçır diyor.” diyerek karısını Ayverdi ailesinin yanına yardıma yollar.⁷⁷ Mahallenin hastasını ya evin sofrasına almak ya da hastası olan eve yemek yollamak yine âdettendir. Bazen sadece yemek yollamakla kalınmaz Eğer hastanın maddî durumu yerinde değilse ilâçlarını tertip edip göndermek de âdetler arasındadır.⁷⁸ Sâmiha Ayverdi’nin büyük annesinin, benzerine ender rastlanan bir gудde ifrazatı yüzünden, henüz on iki yaşlarında olduğu halde, yüz kiloyu aşkın bir vücuda sahip olan Bedriye Hanım’ın torunu Efdal isimli çocuğun hastaneye yatmasını ve bir kontrol ekibi tarafından sürekli takibini sağladığını görürüz. Kendisi de çocuğun durumunu her gün oğluna sorarak takip eder, oğlundan “Allah ömür vermişse elbette şifâ bulur...” şeklinde aldığı kaçamak cevap üzerine hastanın ümitsiz olduğu kanâatine varıp üzülerken ağlamaklı olur.⁷⁹

Mahalleli, hastaya karşı öyle merhametlidir ki kendi kurallarına göre cezalandırdığı dedikodu iptilâsına sahip olanlara karşı bile, ailenin hastası oldu mu arkasından çeşitli rivayetler uydurmuş kimse olsa dahi, hekime, ilâca koşar,

⁷⁶ Mehmet Halit Bayrı, “İstanbul’da Hastaya Bakmak, Hastayı Ziyaret Etmek”, Halk Bilgisi Haberleri, C.VI,No:62, Birincikânun 1936, s. 25-26

⁷⁷ A.g.e. , s.170

⁷⁸ Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı, s. 238

⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, Râtibe, s.91

eksiklerini tamamlamak için hiçbir fedakârlıktan geri kalmaz.⁸⁰ Sâmiha Ayverdi hatıralarının birinde yine bu konuyla ilgili bir hadiseden bahseder. Annesinin mektep arkadaşı olan Naciye Hanım'ın Raif ismindeki oğlu rahatsızlanır. Hekimler, bilhassa tebdil-i havanın şart olduğu hususunda ciddiyetle dururlar. Bunun üzerine Ayverdi ailesi maddî hiçbir talepte bulunmadan Çamlıca'daki evlerini birkaç yaz küçük Raif ve ailesine verir.⁸¹

Eski evlerin hamarat kadını komşu olan hastalarını düşünüp ilâç hazırlamayı da ihmal etmezdi. Evin ilâç dolabında yıllanmış kantaron yağları, gül sirkeleri, nâne ve pülüskün suları, acı ağaçlar, sinamekiler, nöbet şekerleri, demirhindiler, başı sıkılanın derdine çare olup komşuluk hakkı için ihtiyacı olanın evine yollanır.⁸²

Hasta ziyaretleri İstanbul'da önemli adabımuaşeret kurallarından biridir. Hastanede ya da evde olan hasta, zaman kaybetmeden, küçük bir hediyeyle ziyaret edilir.

C. ULAŞIM

İstanbul'un iki kıtayı kapsayan geniş coğrafyası nedeniyle birçok ulaşım vasıtasının kullanıldığı görülür. Ancak İstanbul'un tarihine göz attığımızda ulaşımın ilk zamanlarda yaya olarak sağlandığını görürüz. İstanbul'da ulaşım, 1453'ten bir başka deyişle 15. yüzyıldan bu yana zorluk sözcüğüyle eşdeğerdir. Reşat Ekrem Koçu'nun "Osmanlı Tarihinde Yasaklar" adlı kitabında anlattığı bir olay o dönemlerde padişah dışında sadece ilmiye sınıfının en yüksek rütbesinde olan Şeyhülislamın, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri'nin dilerse ata, dilerse arabaya binme hakkına sahip olduklarını gösterir.⁸³ Halk ulaşımını çoğunlukla yaya olarak sağlamaktadır. Bunun yanında kayıkları tercih ettiği de görülür. Ancak zaman içinde diğer vasıtalar da ulaşımın sağlanmasında önemli bir yere sahip olurlar. İstanbullu erkek evinden işine, işinden evine yaya gidip gelir, Halic'in iki kıyısı arasında ise

⁸⁰ A.e. , s. 131

⁸¹ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s. 126

⁸² Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 106

⁸³ Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1950

kayığa biner. İstanbullu kadınlar ise kimi zaman ahlâk, kimi zaman tasarruf gerekçesiyle uzun zaman taşıt kısıtlamaları yaşamıştır.⁸⁴

Sâmiha Ayverdi'nin incelemiş olduğumuz eserlerinde çok ayrıntılı olmasa da o dönemde kullanılan vasıtaların birçoğunu ismen bazen de açıklamalarıyla tespit etmiş bulunmaktayız.

1. Kara Vasıtaları

İstanbul'da devlet büyükleri ve üst rütbelilerin özel binek arabalarıyla dolaşmasının ve kira binek arabalarının yaygınlaşmasının II. Mahmud döneminde olduğu söylenir. Çünkü bu padişah, arabayı ata tercih etmiştir.⁸⁵ İstanbul'daki arabaları işlevleri bakımından binek ve yük arabaları şeklinde görürüz. Kullanılan kara vasıtaları ise arabalar ve hayvanlar; tramvay ve tünel arabaları; trenler şeklinde üç gruba ayrılır.

a. Arabalar ve Hayvanlar

Arabalar eskiden yeniye doğru, hento (karoça), koçu, kupa, fayton (payton), lando diye çeşitlere ayrılır. Nitekim Sâmiha Ayverdi de Ne İdik Ne Olduk adlı eserinin bir bölümünde karada, nakil vasıtası olarak kullanılanların faytonlar, kupa arabalar, koçular, kâtip odası, landonlar, talikalar, manda arabaları ve atlı arabalar olduğunu söyler.⁸⁶ Biz talikalar ve atlı tramvayları “Tramvaylar ve Tünel Arabaları” adlı bölümde inceleyeceğimiz için burada sadece adını söylemekle yetiniyoruz. Hintolar daha çok elçilerin kullandığı arabalardır. Kaynaklar, “koçu tipindedir” diye tanımlar. Koçular, dört tekerlekli, kare pencereci bir odadan oluşan yaysız ve makassız arabalar olarak tanımlanır. Bu arabalara daha çok kadınların bindiği görülür. Üç- dört basamaklı kaldırılıp takılan bir merdiveni de vardır. Koçu adı öküzlerin çektiği, yine çoğunlukla kadınların bindiği arabalara da verilir, “zemini düz, kenarları oymalı, dört köşesindeki dört direğe atılmış bir güneşliği, tentesi olan”

⁸⁴ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul'u** 2005 İnkılâp Kitabevi, s.151

⁸⁵ A.e. , s.156

⁸⁶ A.g.e. , s.166

bu arabalara mesirelere gidilirken binilir. Sâmiha Ayverdi, İstanbul’da, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında koşu arabası kullanıldığını söyler.⁸⁷ Daha da evvel, atlardan ve merkeplerden ibâret olan nakil vasıtaları arasına ilk defa sadrazamla şeyhülislamı taşıyan arabalar karışır, gide gide bu yeni buluş halka da sirâyet ederek, arabacılık, bir esnaf cemiyeti çerçevesinin nizamları içine alınır. Sâmiha Ayverdi, zamanla hem şekilleri hem isimleri değişen arabaların ıstar, hento, koçu, fayton, lando, kupa adlarıyla devirlerini yaşamış ve hepsinin de bozuk kaldırımların üstünden yuvarlanıp geçmiş olduğunu söyler.⁸⁸ İbrâhim Efendi’nin arabası bazen evin küçük kızı Râtibe için hazırlanır. Ancak bu arabanın adı zikredilmediği için hangi arabayı kullandıklarını tam olarak bilemiyoruz. Gezmek için kullanılması ve eserin geçtiği dönem itibarıyla kupa ya da fayton olabileceğini tahmin ediyoruz. O dönemlerde arabayla gezintiye çıkmak özellikle hanımlar ve çocuklar için bir keyiftir. Bu durum Râtibe için de farklı değildir :

“İbrâhim Efendi’nin arabası bazen de Râtibe Hanım’ın gezmesi için hazırlanır ve konak halkını ahlâkı, tevâzuu, sâdeliği, ve nezâketiyle kendine bağlamış bu küçük insan, bir tarafında dadısı bir tarafında mürebbiyesi ve Fâik Ağa’nın yanında da ağalardan biri olduğu halde, Şehzadebaşı’nın mahşeri içinde şöyle bir dolaşıp konağa dönerdi.

Fakat Râtibe Hanım’ın asıl hoşuna giden, arabayla Köprü’yü geçmektir. Geçen asrın son yarısında kurulan Galata Köprüsü, gerçi çelik dubalar üstünde demir iskeletli idiyse de, döşemesi ahşaptı. Onun için de, arabalar bu tahta döşemelerin üstünden geçerken boğuk bir takırtı çıkarırdı. İşte genç çocuk, bu sestten pek keyiflenir, pek hoşlanırdı.”⁸⁹

Son dönemin yaygın ve modern arabaları, lando(landon), kupa ve faytondur. Bu arabalardan lando ve fayton körüklü arabalardır. Lando ön ve arkası körüklü bir arabadır. Kapandığında yarım karpuz benzer. Fayton, arkası körüklü bir araba tipidir. Her iki arabanın da karşılıklı iki oturma sırası vardır. Dört kişiliktir. Kupa ise kapalı ve genellikle iki kişilik araba tipidir. Kupanın arabacısının oturma yeri alçak olan eski bir türü kâtip odası diye de anılan bir araba türü olduğunu görürüz. Bu araba Sâmiha Ayverdi’nin İstanbul Geceleri adlı eserinde “dedelerimizin binip mesirelere gittikleri yarım ay şeklindeki yuvarlak zarif arabalar” şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁰

⁸⁷ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 111

⁸⁸ **A.y.**

⁸⁹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 111

⁹⁰ **A.g.e.** , s. 218

Bu üç araba türü özel araba olarak kullanılır, çok eskiyince kira arabası olarak kullanılmak için satılırdı.⁹¹ Bugünkü taksilerin karşılığı olan bu arabalar aynı zamanda İstanbullular için bir ekmek kapısıdır. Bugün nasıl hususî taksiler varsa, eskiden de, kış mevsimlerinde kupa arabaları, yaz mevsiminde de kiralık paytonlar bu görevi yerine getirir. Sâmiha Ayverdi Hey Gidi Günler Hey adlı eserinin bir bölümünde bu işi yapan ve ahırında emre âmâde kiralık arabalar bulunduran Hırsto isminde bir Rum sefirinden bahseder:

“Tatavla’da Hırsto isminde bir Rum’un kiralık arabaları vardı. Bir mühim ziyarete, meselâ görücülüğe gidecek olanlar, kendi atları, arabaları varmış gibi, üniformalı bir seyisin kullandığı bu bakımlı arabalardan birini üç dört saatliğine kiralayarak maksatlarını yerine getirirlerdi.”⁹²

Bir başka eserinde yine taksi görevi gören kupa ve paytonlarla karşılaşırız. Ancak burada, diğerlerinden farklı olarak, taşıtların adı için “lastik tekerlekli araba” şeklinde bir tabirle karşılaşırız. Şehzâdebaşı ile Eminönü arasında çalışan bu arabaların ücreti beş kuruştur. Halkın, arabacıya parasını ödediği gibi aynı zamanda yorulan atlar için de bahşiş ödediği görülür.⁹³

1960’lı yıllara dek görülen diğer bir araba türü de yük arabalarıdır. Yük arabaları, yaylı araba, muhacir arabası, sııklı araba tiplerindendir.⁹⁴ Yük arabalarıyla ev eşyaları, demir çubuk ve borular; sandık arabalarıyla kavun karpuz, kömür gibi dökülebilecek yükler; sıık arabalarıyla odun, kütük, yapı taşı gibi ağır yükler taşınır. İki tekerlekli, tek eşek koşulu tekne arabaları ise daha çok seyyar manav, sütçü gibi esnaf kullanır.⁹⁵ Biz incelemiş olduğumuz eserlerde bu arabaların sadece isimlerine rastgeldik.

b. Tramvaylar, Tünel Arabaları ve Trenler

İlk kullanılmaya başlandığı yıllarda pek de rağbet görmeyen trenlerden sonraki toplu taşıma araçları tramvaylardır. Özellikle atlı tramvaylarda atların durumu içli ve

⁹¹ Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul’u** 2005 İnkılâp Kitabevi, s. 157

⁹² **A.g.e.** , s. 82

⁹³ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 162

⁹⁴ Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul’u** 2005 İnkılâp Kitabevi, s. 161

⁹⁵ **A.e.** , s.162

hisli İstanbul halkını huzursuz ettiği için tercih edilmemektedir. Yirminci yüzyılın başlarında umumî nakil vasıtası olarak İstanbul’u karşı yakaya bağlayan yalnız atlı tramvaydır:

“ Umûmî nakil vasıtası olarak İstanbul’u karşı yakaya bağlayan yalnız atlı tramvay idiye de İbrâhim Efendi âilesi için bu, makbul bir vâsita değildi. Fakat atlı tramvay yalnız İbrahim Efendi’ler için değil hemen bütün şehir halkınca pek rağbet görmezdi. Zira bu ağır arabaları çeken hayvanların aşırı zahmetleri, içli ve hisli İstanbul halkını âdeta huzursuz ederdi.”⁹⁶

Birer vagon kadar büyük ve ağır olan bu arabaların önünde, bir elindeki bayrağı sallayan, öteki elindeki boruyu çalarak koşan vardacı, daima tramvayın önünde gider. Vardacılar atlı tramvayların önünde boru çalarak koşan kimselerdir. Birer vagon kadar büyük ve ağır olan bu arabaların önünde, bir elindeki bayrağı sallayan, öteki boruyu çalarak koşan vardacı daima tramvayın önünde gider. Fakat araba, Aksaray, Salkımsöğüt ve Şişhane yokuşuna gelince, ilave olarak iki Macar katanası daha koşulur, böylece yokuşlar dört atla çıkılır. Buna rağmen, yumuşak yürekli İstanbul halkının gönlü atlı tramvaydan yana değildir. Sâmiha Ayverdi bir başka hatırasında yine arabaya koşulan kadanalardan bahseder:

“ Bir çift Macar kadanasının çektiği tramvaylar, Salkım Söğüt’e gelince, Sultan Mahmud Türbesi’ne kadar devam eden yokuşta tramvayın çekebilmesi için, Gülhane Parkı’nı çevreleyen surlardan birinin girintisindeki tramvay atlarının ahırından bir çift kadana daha çıkıp arabaya koşulurdu.”⁹⁷

Tramvaylara dair elimizdeki malzeme bu kadar ile sınırlı kalmış, eserlerde bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiye rastlanmamıştır. Diğer bir kara vasıtası olan trenlerle ilgili ise elimize yok denecek kadar az bilgi geçmiş bulunmaktadır. Van Valisi Haydar Bey’e ait bir anıdan öğrendiğimize göre, o yıllarda Ankara, İstanbul arasında tek umumî vasıta, trendir ve öğle saatlerinde de tren seferi yapılmadığından valiye gelen misafir o gün İstanbul’da konaklamak mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁸ Trenler devrin İstanbul’unda tramvaylardan ve tünel arabalarından sonra gelen son toplu taşıma araçlarıdır. Şehir içinde veya özellikle şehir dışı olarak anılan

⁹⁶ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 111

⁹⁷ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 166

⁹⁸ **A.e.** , s. 144

sayfiyelere ulaşım için de kullanıldığı görülür. Ancak belirttiğimiz gibi istenildiği zamanda trenle yolculuk yapmak mümkün değildir. Belli saatler haricinde tren seferi yoktur ve bu saatler de oldukça seyrek.

2. Deniz Vasıtaları

İstanbul'da ulaşımın en önemli ögesi bugün de hala önemini kaybetmeden korumuş olan deniz vasıtalarıdır. İkiye bölünmüş olan İstanbul halkının bir yakadan diğer yakaya geçişini sağlar. İlk zamanlarda insan gücünün etkin olduğu kayıklar olarak karşımıza çıkarken daha sonraları bunlara vapurlar da eklenir. Bir ihtiyaç dolayısıyla kullanıldıkları gibi eğlence vasıtası olarak da kullanıldıklarını görürüz. Samiha Ayverdi'nin eserlerinde sadece adı geçmesi sebebiyle rastladığımız vapurlar İstanbul halkının kayıklardan sonra tanıştığı deniz vasıtalarındandır.

“... denizlerde ise, buharlı gemiyi yeni tanıyan Boğaziçi ve Marmara suları, Şirket-i Hayriye vapurları hala ayakta idi...”⁹⁹

1850'de Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla birlikte İstanbullular vapurlara alışmaya başlar. Özellikle Boğaziçi köylüleri arasında kaptanların iskeleye yanaşma ustalıklarına, yalılar arasından geçerken yalılardan ikram edilen kahveyi alacak yakınlıkta geçmelerine dair söylenceler yayılır.¹⁰⁰ Günümüzde pahalı turistik bir nitelik kazanan vapurla Boğaz turları o dönemde Sâmîha Ayverdi'nin deyimiyle kimsenin cebini delmeyecek niteliktedir:

“Şirket-i Hayriye'nin Köprü'den Beşiktaş'a, Üsküdar'a, Kuzguncuk'a birinci mevki bileti elli para idi. Altmış para ile tek silindirli Ferah'ın yan kamaralarında veya salonlarında rahatça oturulurdu.”¹⁰¹

Ayrıca vapurlarda derecelendirilmiş mevkiler olduğunu ve bu mevkilerin verilen ücrete göre değiştiğini görürüz.

⁹⁹ Sâmîha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 166

¹⁰⁰ Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, **Bir Zamanların İstanbul'u**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2005, s. 166

¹⁰¹ Sâmîha Ayverdi, **Râtîbe**, s. 172

a. Kayıklar, Sandallar

Kayık, insan ve küçük yük taşımakta kullanılan, güvertesiz küçük teknelerin genel adıdır. Kürekle ya da yelkenle kullanılabilir. Son dönemlerde motorluları da görülür. Kayıklar ve sandallar Sâmiha Ayverdi'nin deniz vasıtaları içinde bahsini en fazla ettiği deniz vasıtalarındandır. Vapurlara kadar İstanbul halkının gerek taşımada gerekse eğlencede kullandığı en yaygın vasıta. Vapurlar işlemeye başladıktan sonra da işlevlerini uzun süre yitirmemişlerdir.

Kayıklar, bulunan kürek sayısına, kullanım amacına, büyüklüğüne göre çeşitli adlar alır. Sâmiha Ayverdi'nin incelemiş olduğumuz eserlerinde kayıkların Pazar kayıkları, piyâdeler ve saltanat kayıkları şeklinde üçe ayrıldığını görürüz:

“ O zamanlar kayık denen tekne, suların başında gezdirdiği hemen tek vâsita idi. Pazar kayıkları, piyâdeler, sandallar hatta saltanat kayıkları, hep iki sahilin kolları arsında akan yolun yolcularını taşırdı.”¹⁰²

İncelemiş olduğumuz eserlerin genelinde kayıkların yük taşımada kullanılmasından ziyade eğlence hayatı ve anlayışındaki yeriyle karşılaşıyoruz:

“ Bâzen de bu zarif kayıklar, bu süslü sandallar, bu eski piyâdeler Göksu Deresi'nin bir çıkmaz sokak gibi dağların arasında kesiliveren yoluna sapar ve içlerine şemsiyeli, ferâceli, yeldirmeli kadınları almış yüzlerce kayığın baş başa verdiği bu târihî sahnede her gönül kendi oyununu oynar, kendi aşk nöbetini sürer ve kendi sevdâsından gayrı her şeyi unutturan bir sarhjoşluğun kolları arasında kendinden geçerdi. Tabiat, sıcaktan derisi kavrulmuş bir mahlûk edasıyla baygın yatarken, sanki tesellîyi, bağrından geçen derenin suyunu tüketmek istercesine çekmekte bulur ...

Akşam ilerleyip de dönüş saati başlayınca, kayıklar bir gelinin köpüren etekleri gibi, derenin hareketsiz yüzünden süzülerek, Boğaz'ın oynak ve çırpıntılı sularına açılır...”¹⁰³

Sâmiha Ayverdi, Boğaziçi'nde Tarih adlı eserinin bir bölümünde kayıkları tek tek, ayrıntılarıyla ele alıp incelemiştir. Burada kayıkları Boğaz'ın her köyünden İstanbul'a gidip gelmek için kullanılan vasıtalar olarak tanımlar. Bunların başlıcaları pazar kayıklarıdır. Pazar kayıklarının uzunluğu on üç metre, genişliği iki buçuk metredir. Bu tekneler altı altı hamlacı ve bir reis tarafından sevk ve idare edilir. En uzun küreği altı buçuk metre boyunda ve seksen kilo ağırlığındaki baş kürektir.

¹⁰² Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.191

¹⁰³ A.e. , s. 192

Her köyün Pazar kayığı, o köydeki cami veya avarız vakıflarının malı olduğundan, her sene kesim suretiyle bir reise ihâle edilir. Hamlacılardan biri işini terk ettiği veya sılaya gidip küreğini devrettiği zaman, küreğe yeni sahip olan, bırakana, kayığın iş hacmine göre yirmi ile kırk altın arası peştamallık verir.

Pazar kayıklarının Köprü’de hususî iskeleleri, kendi köylerinde ise yine hususî kayıkhaneleri vardır. Kayıkların her bir küreğini bir kişi ayakta çeker. Özellikle XVII. asırdan sonra Pazar kayıkları çok rağbet görür. Haliç, Marmara ve Boğaz’da on yedi iskeleye bin dört yüz elli sekiz pazar kayığı kayıtlı bulunmaktadır.

Kayıklar sadece Pazar kayıklarından ibaret değildir. Özellikle XIX. asırda Boğaz’ın seferleri, padişahın, hanedanın, devlet adamlarının, şahısların ve esnafın olmak üzere çeşitli renkte ve hususiyette kayıklarla yapılır. Kayıklar her zaman insan gücüyle, tersanede yapılır.

Saltanat kayıkları, kırlangıçlar, piyadeler, peremeler, futalar, ateş kayıkları, kıkler ve son devrin hantal deniz tekneleri, sayrın ve resmî makamların birer sanat dalları ve alabanalar, Boğaz’ın vazgeçilmez süsleri arasındadır.

Sâmiha Ayverdi’nin, Boğaz sularına tabiatın bir hediyesi olarak nitelendirdiği piyadeler, ıhlamur ağacından yapılır. Bunlar hem tekne mimarisi hem de sanat ve ziynet bakımlarından ulaşılabilecek en son nokta olarak nitelendirilir:

“ Henüz zamanın istiskaline uğramamış olan bu tek, iki veya üç çifte piyadeler, Boğaziçi’nin sâgarları gibi, güzelliklerini câzibelerini duya duya, duyura duyura, alımla çalımla oradan oraya kayarken, bu nazlı süzülüş, bu renkli akış, gerçekten de sohbet ve muhabbet meclislerinin şehlevent sâgarları misâli, gözlere de gönüllere de ikram üstüne ikram yerine geçerd.

Boğaz sularında doğmuş bir mahlûk, bu suların içinden baş çıkarmış bir deniz perisi gibi, köyleri ve kıyıları birbirine bağlayan bu tekneciklerin, arka taraflarıyla sağ ve sol küpeştelerinden sulara sarkan sırma ve kılaptan işlemeli kadife veya ipek örtüler bulunurdu. Rüzgârın önüne gelip uçmamaları için uçlarına pirinçten, nikelden, veya gümüşten takılmış toplar, balıklar, denize kadar sarkarak âdeta sularla cilveleşirdi.”¹⁰⁴

Piyade hamlacılarının da kendilerine özel kıyafetleri vardır. Bu efsane kıyafeti, çuhadan ve kalilot patiskasından giydikleri dizlik, yine çuhadan fermeneli yelek ve salta, yenleri geniş bürümcük gömlek, beyaz çorap, rugan yemeni ve kırmızı fes

¹⁰⁴ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi’nde Tarih**, s.55

tamamlar.¹⁰⁵ Bir hamlacı kostümü o devir için hiç de ucuz denemeyecek bir tutara sahiptir:

“Beş altın liranın bir âileyi gül gibi geçindirdiği o dönemlerde, bir hamlacı kostümünü tamamlamak için on beş lira lazımdı. Yüz elli altından aşağı alınamayan üç çifte piyâdenin döşeme ve kürekçi masrafları bir araya gelince, su üstünde yüzen yalnız bir ihtişam değil, aynı zamanda bir servet ve varlık demektir.”¹⁰⁶

Piyadelerin hamlacıları da özel bir eğitimin ve çalışmanın sonucunda bu beceriye ulaşır:

“Tâlimli ve terbiyeli hamlacıların vazîfe başındaki tavırlarına, tutumlarına, çalımlarına, hele kürek çekişlerine, uzun ve ciddî bir çalışma sonunda elde edilen bu hünere, başlı başına bir san’at denebilirdi. Öyle ki, karşidan gelmekte olan üç çifte bir piyâdeye sahilden bakan, suya yalnız bir çift küreğin dalıp çıktığını zannederdi. Zîra hamlacı, sıvıryacı ve başçı, ilk kürekleri suya hangi âhenk, hangi tavır ve hangi ölçü ile daldırmışlarsa gidecekleri yere kadar aynı tavrı muhâfaza ettiklerinden, âdeta bu üç çifti bir tek hamlacının çektiği zannedilirdi.”¹⁰⁷

Eski devirlerde kürek adedinin de, devlet adamlarının mevkilerine göre değiştiği görülür. Nazırlar ve yabancı elçilerin, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının ve patrikhaneye ait peremelerinin şekilleriyle kürek adedini tespit etmek de devlete aittir.

Sadrazamın kayığı, daima yedi çifte olur, tertibatında ve tezyinatında da diğer vezirlerinkini gölgede bırakacak ölçüde bir güzelliğe sahiptir.

Vezirlerin kayıkları ise beş kürek olur. Vezir kayıklarında bir yaver ile tüfekli ve palaskalı iki çavuşun bulunması da şarttır. Kaptan kayığı ise hepsinden daha farklı ve bir o kadar da özenlidir.

Saltanat kayıkları Boğaz’ın ayrı bir süsü olarak birçok hususi niteliklere sahiptir. Sâmiha Ayverdi, Ah Tuna Vah Tuna adlı eserinde bu kayıkları ve bu kayıklara dair düşüncelerini ayrıntılı şekilde anlatmıştır:

“En az on beş çifte olan saltanat kayıklarının boyları otuz beş, genişlikleri ise iki buçuk arşın idi. Bu kayıklara yeryüzünde değil eşleri, benzerleri dahî olmayan birer minyatür su sarayları dense revâ idi.

Saray nakışhânelerinde işlenmiş ve ekserîsinin baş tarafları kıvrık olan uzun burunlarında, gümüş veya altın yaldızlı tahtadan birer kartal bulunurdu. Kayığın kış tarafı ise, sedef, bağa, gümüş, yaldız ve mücevherlerle süslü küçük sarayın bulunduğu kısımdı. Gümüş sütunlu, gümüş parmaklıklı

¹⁰⁵ A.y

¹⁰⁶ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi’nde Tarih**, s.56

¹⁰⁷ A.y.

bu minicik köşk, kırmızı ipekli üstüne inciler ve cevâhir işlenmiş sırma saçaklı perdeler, ipek şilteler, yastıklar, halılar, ve gümüş fenerlerle dayanıp döşenerek üç kıt'a üstünde hüküm yürüten hükümdarlığın hâkanını Haliç'e Marmara'ya, daha çok Boğaz'a götürmek üzere emre âmâde bekler, kulağına fısıldanan haber gelince de başka dünyalardan kaçmış efsânevî suratlı bu mahlûk bir deniz perisi gibi sıya sıya rıhtıma yanaşırdı.

Bir de pâdişâhın beş veyâ yedi çifte “tebdil sandalları” bulunurdu ki, pek göze görünmek istemediği zamanlar denize bunlarla çıkardı.

Saltanat kayıkları içinde dikkati çekenlerden birisi de muhakkak ki Üçüncü Sultan Mustafa'nın kayığı idi. Altın yaldızlı nakışları ve ateş rengindeki tentesi ile bir akkuş gibi olan bu beyaz kayığa san'at ve zarâfetin bir gururu denebilirdi. Oymalı nakışlı üç büyük feneri, yirmi altı küreği vardı. Her küreği iki bostancı çeker, dümeni ise bostancıbaşı tutardı. Bu beyaz akkuşun kürekçileri de beyaz giyer, yalnız akzâdelere bürünmüş bu delikanlıların serpuşları kırmızı olurdu.

Denize açılan saltanat kayıklarını, arkadan bir ikincisi tâkip ederdi. Çünkü pâdişâhın dönüşte bu ikinci kayığa geçmesi âdeti.

Veliâhtların da pâdişâh gezintilerine iştirâk etmeleri usûldendi. Yirmi dört kürekli olan şehzâdenin kayığındaki tente mâvi olurdu.

Sadrazamın kayığı ise yeşil tentesi ile bir arkadan gelir, onu da tentesi ve dokuz küreği ile şeyhülislâm ve diğer devlet ricâlinin kayıkları tâkip ederdi.

En arkadan gelen içoğlanlarının, ak ağaların, saray ağalarının kayıkları ile sularda etek sürüyen bir rüyâ gelini gibi ihtişamın san'atın şeklini ve rengini almış bu deniz alayı karşıdan görüldü mü, bütün vasıtalar kıyıya çekilerek yol verir, Boğaz halkı ise sâhillere dökülerek bu muhteşem alyı seyre çıkardı.

Harem- i Hümâyun' dakiler, bir saraydan ötekine geçecek veya gezintiye çıkacak olsa beyaz tenteneli, yirmi dört kürekli ve kafesli kayıklara binerlerdi. Saray kadınlarının bindikleri kayıklara kırlangıç adı verilirdi.^{»108}

D. ALIŞ VERİŞ

İstanbul tarihin her döneminde önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Bu özellik alışverişi her zaman canlı tutmuş, çeşitli merkezlerin oluşmasına neden olmuştur. Çoğu mimari olarak da önem taşıyan bu kuruluşlar zaman zaman bulundukları semtlere ad olacak kadar ün salmıştır. Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarında da sokak satıcılarıyla, semtleriyle, alış veriş merkezleriyle renkli bir malzemeye karşılaşıyoruz.

1. Esnaf ve Çarşılar

Şehrin alışveriş ihtiyacının büyük bir bölümünü dükkânlar ve çarşılar sağlamaktadır. Özellikle büyük çarşılar aynı zamanda bir piyasa yeri özelliği de taşır. Bu yüzden evin erkeği eşini bu çarşılarla göndermekten hoşlanmaz. Bu noktada da sokak satıcıları devreye girer. Sokak satıcıları da o dönemde hem sokağı

¹⁰⁸ A.g.e. , s. 245-246

şenlendiren hem de evin hanımlarının alışveriş ihtiyaçlarını karşıladığı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu da sokak satıcılarını ayrı bir alt başlıkta inceleme sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Sâmiha Ayverdi, eserlerinin büyük çoğunluğunda esnafı anlatırken ahlak anlayışından da bahsetmeyi ihmal etmemiştir. O günün esnafı bugünkünden farklı özelliklere sahiptir; çünkü ahilik teşkilatı anlayışını bir şekilde uzun yıllar devam ettirmiştir. İstanbul esnaf hayatı, gerek anlayışıyla gerekse ihtiyaca verdiği cevapla önemli çarşılardan oluşmuştur. Her bir esnaf İstanbul'un çeşitli yerlerinde bir sokakta sağlı sollu sıra halindeki dükkânlarda çalışır.¹⁰⁹ Aynı işi yapanların bir arada bulundukları bu sanat ve ticaret yerleri, yapılan işe göre çeşitli adlarla anılır. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bu çarşıların bazılarına rastlamış bulunmaktayız. Oyuncakçılar, Peştemalcılar, Kuyumcular, Yağlıkçılar bunlardan bazılarıdır. Özellikle belli semtler alışverişin sık yapıldığı, esnafın toplandığı yerlerdir. Süleymaniye bu anlamda İstanbul'un en renkli ve canlı yerlerinden biridir. Tiryaki Çarşısı, ramazan aylarında kurulan sergi ve çarşıları, kuşçularıyla pek çok İstanbullu'ya hizmet etmektedir. Bu çarşılar aynı zamanda tarihi çarşı olma nitelikleriyle de ayrı bir hususiyete sahiptir. Yeni Câmi ve Eyüp Sultan'da birer çarşısı olan kuşçularında daha eskiden, imparatorluğun Afrika vilâyetlerinden gönderilen dudu kuşları, papağanların da bulunduğu görülür.¹¹⁰ Kapalıçarşı'nın Beyazıt kapısından girip, sağdaki soldaki yollara sapmadan, doğruca Nûruosmâniye tarafına açılan kapının hizasındaki dükkânlardan,¹¹¹ ipek, sırma, ibrişim, iplik, tel, pul, iğne, düğme, dikiş nakış için lâzım olan her türlü malzemeyi tedarik etmek mümkündür. Bir ucu Beyazıt tarafında, diğer ucu ise Kapalı Çarşı'nın ağzına yakın olan daracık geçidin adı vaktiyle Sahaflar Çarşısı'dır. Ancak Sâmiha Ayverdi bu çarşayı Hakkâklar Çarşısı olarak bildiğini söyler.¹¹² Buradaki çarşıların samimi havası diğer dikkat çekici özelliğidir. Sâmiha Ayverdi'nin büyük bir sevgi ve saygıyla bahsettiği son hâk ustası Mühürücü Rauf Efendi de bu dükkânlardan birine

¹⁰⁹ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.137

¹¹⁰ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.144

¹¹¹ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.204

¹¹² Sâmiha Ayverdi, **Bağbozumu**, s. 215

sahiptir. O dönem çarşısındaki dükkanların manevî havasını anlatması sebebiyle bu malzeme bizim için önem taşımaktadır:

“ Son hâk ustası Mühürücü Rauf Efendi’nin yerden bir arşın yükseklikte kutu gibi ufacık dükkanı, diğerleri gibi halılar, minderlerle bir oturma odası havasında idi. Müşteriler daîmâ dışarıda kalarak siparişlerini yaparlardı. Şâyet içeri girmek isteyen olursa pabuçlarını çıkarır, bu sûretle esnaf ve müşteri karşılıklı oturarak hem yârenlik eder hem de alış verişlerini görürlerdi. Çok defa bu, sokaktan bir arşın yüksekteki dükkanın önünden geçtiğimde kızıl sakalına yer yer beyazlar düşmüş olan Rauf Efendi’ye selam vermek benim için zevkli bir borç olurdu.”¹¹³

Bir esnâf, tâcir ve memur semti olan Süleymâniye’nin bir de Dökmeciler denen kaba san’atkârlar çarşısı vardır.¹¹⁴ Sâmiha Ayverdi’nin yüzü gözü kirli bakımsız çocuklara benzettiği bir sıraya dizilmiş bu isli, dumanlı dükkanlarda kazanlar kaynar, kalıplar hazırlanır, tesviyeler yapılır, döküm çapakları temizlenir, yüksek harareetli potaların içinde su kesilmiş mâden parçaları kalıplara dökülerek dondurulur. İstanbul halkı demir, çelik, tunç eşya ihtiyacını buradan karşılar.¹¹⁵ O senelerde ne Eminönü ne de Balıkpazarı istimlakleri henüz yoktur. Köprü’nün Eminönü tarafında, bittiği yerden başlayan gayet geniş cepheli Valide Hanı’nın diğer ucu, Yenicami’ye kadar dayanmakta, ardaki sokaklardan da Balıkpazarı’na geçilir. Balıkpazarı o dönemde İstanbul’un belki de Türkiye’nin gıda stoklarının pazarlandığı, toptan ve perâkende bir alış-veriş merkezidir.¹¹⁶ Sâmiha Ayverdi’nin de babasının burada üçte bir hissesinin bulunması dolayısıyla çocukluğunda uğradığı ve sevdiği pazarlar arasındadır.

Çayın serbest ticaret metâi olduğu yıllarda, çaycı dükkanlarının olduğu görülür ki bunlardan bazıları çok meşhurdur. Bu mağazaların en meşhurlarından biri de Eminönü’ndeki Albayrak’tır:

“Rafları dolduran tenekelerde, akkuyruklar, popoflar, seylanlar, barodiler , sanki görücüye çıkmış kızlar misâli, çay tiryâkilerinin gözlerini üstlerine çeken dilberler gibi boy gösterirlerdi.”¹¹⁷

¹¹³ A.e. , s. 216

¹¹⁴ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 86

¹¹⁵ A.y.

¹¹⁶ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s. 46

¹¹⁷ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.39

Bu tür dükkanlarda alış-veriş samimi bir hava içinde geçer. İsteyen istediğinden alır veya dükkan sahibinin tecrübeli takdirine bırakarak seçme hakkını ona verir. Sâmiha Ayverdi, çocukluğunda babasıyla gittiği bu dükkanı çayının -dükkanının sahibiyle aynılaştırmış olan- ismi ve lezzetli tadıyla hatırlar:

“ Biz ne zaman Albayrak mağazasına gitsek, sâdece: Kâmil Paşa harmanı istiyoruz! derdik. Zirâ bizim için çeşitli çay cinslerinin karıştırılmasından meydana gelen bu harmanın üstüne, damak +zevkini hoşnud edecek bir başka halita bulmak belki de kabil değildi.

Eğer dükkana girdiğimizde iş başında olan kimse, mağazanın sâhibi veya bizi tanıyan tezgâhtarlardan biri ise, daha ağzımı açmadan, raftaki kutulara uzanır ve hazırlayacağı harman için her birinden ne miktar almak lâzım geldiğini bilir ve bir kabın içinde karıştırıp harmanlar, paketi elimize verirdi.”¹¹⁸

Hatırındaki bir diğer semt de Eyüp’tür. Eyüp, her şeyi kendi çatısı altında rayıp bulan kimselerin merdümgerizliği içinde, kendi kendine yeten bir semt görünümündedir. Tarihî dokularından başka Eyüp’ü Eyüp yapan diğer önemli unsur da çarşısıdır. Oyuncakçıları, kebabçıları, kaymakçıları, taşçıları, bahçeli bahçesiz sıra sıra kahvehâneleriyle nam almış bir çarşısı vardır.¹¹⁹ Civar köylerin mandıralarından indirilen köpüklü ve hâlis sütler, ustalarının, göbeğine ayna kırığı yerleştirip üstünü kırmızıya boyayarak elde ettiği minicik testileri, saksıları olan oyuncak dükkanları, daha asırlarca evvelinden semtin “ Eser-i İstanbul” damgası vurulmuş porselen işleri, İstanbulluların akın akın Eyüp’e gelip büyük bir inanç ve zevk içinde alış-veriş yapmalarına yetecek nedenlerdir.¹²⁰ Çarşıda göze çarpan bir diğer hususiyet de sürekli bir canlılık içinde bulunmasıdır. Sabah akşam, geç vakte kadar buranın bir ticarî canlılık içinde bulunduğu görülür. Akşam güneş battıktan sonra, esnaf da dinlenmek üzere dükkanını, tezgâhını kapayarak evine döner yalnız yatsıdan sonra kalabalıklaşacak olan kahvehâneler açık kalır; ancak çarşı da geç vakte kadar açık kalarak ortalığı şenlendiren bir grup daha vardır ki onlar da kavun karpuz sergileridir. Yelken bezinden bir tentenin altında, yâhut üç tarafı kaba hasırla çevrilmiş bir salaşın içinde açılan bu sergileri, direğe asılı bir fenerin içinde oturtulmuş gaz lambaları aydınlatır:

¹¹⁸ A.e. , s.40

¹¹⁹ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 152

¹²⁰ A.y.

“ gecenin koynunda esrar kazanıp, birer masal ve hulyâ defineleri imiş gibi gittikçe karanlığa gizlenen bu renk renk tepeciklere, isli camların büsbütün fersizleştirdiği o cansız ışık bekçilik ederdi. Esâsen akşama kadar :

- Vay babam, şeker gibi Kurâbiyeeeeee!
diye malını methetmekten yorgun düşen sergici, bıyıklarını omuzlarına kadar burup her yan bakanla boy ölçüşen bir kabadayı idi.”¹²¹

O dönemdeki Türk esnafına örnek olacak bir diğer isim de Sâmiha Ayverdi’nin adını evde sık sık duyduğunu söylediği Tülbendci Muhiddin Efendi’dir. Bu dürüst ve zengin tüccarın, Kapalı Çarşı’da bir şubesi vardır ki, Sâmiha Hanım’ın büyükannesi de annesi de alış-veriş için hep oraya giderler:

“ Kalpakçılar Caddesi’ndeki bu dar ve derin dükkânı idâre eden Bahaeddin Efendi isminde, orta yaşlı, orta boylu, güler yüzlü, cana yakın, yarı tezgâhtar, yarı patron havasında, bir adamcağız da vardı ki, alış-veriş edilsin edilmesin, şöyle bir yüzünü görmek bile, insana huzur verirdi. Ölçüde eli çabuk idi. Müşterinin paketini hazırlayıp eline uzatır ve sattığı malın bedelini alırken, dükkânına gelenleri bir misafirmiş gibi uğurlar ve eli kadar süratli olan dili, hayır duaya benzeyen cümleleri çabuk çabuk: “ Bereket versin, sağlıkla kullanın, safâ geldiniz, hayra karşı güle güle ...” diyerek işini tamamlardı.”¹²²

Bu sıcak kanlı ve cana yakın esnaf da iyi niyetinin karşılığını bulur, İstanbul halkı ve özellikle de hanımları tülbent ihtiyacını dost evinden çıkar gibi ayrıldığı bu dükkandan karşılar. Hanımların özellikle de İstanbul sosyetesinin gittiği bir mağaza da Hacıpulu isminde bir Rum’un Sultanhamamı’ndaki kumaş mağazasıdır. Bu dükkandan bir şey satın almak, âdetâ hanımlara gurur vermektedir. Mallarının çok pahalı olmasına karşılık üstünlük ve zevk de benzeri yoktur.¹²³ Erkekler için de şehirde , fesçi dükkânları olduğu gibi, fes kalıpçılarının da olduğu görülür. Hırpalayarak kullanmaktan, oraya buraya atmaktan, uzun zaman giymekten, yağmurda karda ıslanmış olmaktan kalıbı bozulan fesler, büyüklüğüne göre kalıba çekilerek buharla ütülenip düzeltilir.¹²⁴

Sâmiha Ayverdi’nin hatıralarından elde ettiğimiz malzemelere göre şeker almaya -özellikle de Avrupaî markalı şekerse- Tokatlıyan’a, Beyoğlu’na gidildiği görülür. Buradaki şekerçiler ve şeker dükkânları Sâmiha Ayverdi’nin çocukluğunda önemli bir yere sahiptir. Büyük annesinin yerli ve büyük dolabının orta gözünde

¹²¹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 154

¹²² Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.162

¹²³ **A.e.** , s.172

¹²⁴ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.182

duran şeker hokkasının kaynağı da yine buradaki dükkanlardır. Türk şeker sanayisinde akide şekerinden sonra fıstıklı, fındıklı, kaymaklı lokumlardan başka hanım şiltesi denen gül kokulu ve pembe renkli lokumlar ile çifte kavrulmuş denen çok küçük ve lezzetli lokumlar Tokatlıyan'daki şekercilerden temin edilirken; çeşit çeşit Avrupaî markalı şekerler de Beyoğlu'ndaki pastanelerden temin edilir.¹²⁵ Bunların dışında eskiden bilinen ve şekerci dükkanlarında bulundurulanan şeker çeşitleri şunlardır: Rahat lokum, bademli sucuk şeker, fıstıklı hanım şiltesi, güllü akide, miskli akide, naneli akide, badem ezmesi, çocuklar için bergamot şeker, halka şeker, bayat peynir şeker, mıska kamışı şeklinde kırmızı şeker, çocuklar için gayet ufak bardaklara konmuş kırmızı şeker, Ramazan için dairevi yapılmış güllü, kırmızı şerbetlik şeker, kış için salep şeker, Ramazan için portakallı şerbetlik şeker, limonlu şerbetlik şeker, elma ,armut, kayısı, hurma, portakal kabuğundan şekerlemeler, büyük Hindistan cevizinden şekerleme, nane, tarçın, kakule şekerleri, bu şekerlerin yanı sıra acıbadem kurabiyesi, loğusalar, hastalar için şekerli har gevrek satılır, elvan renk şeker sepetleri ve kutuların da bulundurulduğu görülür.¹²⁶

Simitçilerin, börekçilerin, çörekçilerin, poğaçacıların en meşhurları Çakmakçılar, Hasanpaşa, Galata ve Beylerbeyi fırınları idi. Çakmakçılar fırınının yağlı çöreği, Hasanpaşa fırınının poğaçası ve çörekleri, Galata'da Karaköy fırınının lokması, tereyağla yapılmış, bol peynirli ve kıymalı nefis börekleri, kuru poğaçaları, saray lokmaları ve sâde şekerli börekleri satılır. Beylerbeyi'nin susamlı simitleri pek nefis ve meşhurdur.¹²⁷

Bazı dükkanlar da vardır ki aranan her şey oralarda mevcuttur. Şehzâdebaşı'ndaki Acem Abbas'ın dükkanı da bu dükkanlardan biridir. Acem Abbas'ın dükkânına, tuhafiyeci, aktar, kırtâsiye, eczâhâne, oyuncakçı, hırdavatçı, demek yerinde olur. Herkesin aradığı bir çok şeyi bu dükkândan temin etmesi mümkündür:

“Zîra, biri gelir:” Abbas Ağa, bana oradan havlıcan ver, çok öksürüyorum, hele bir kaynatıp da içeyim...” der, bir başkası karanfil, zencefil, tarçın tohumu talep eder. Ama şayet sağlığa tehlikeli ve sadece reçete ile verilmesi icâp eden bir ilâç ise, Abbas hiç orali olmaz, daha doğrusu,

¹²⁵ Sâmiha Ayverdi, *Râtibe*, s. 20

¹²⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.151

¹²⁷ Sâmiha Ayverdi, *Küplüce'deki Köşk*, s. 72

eczâhânen alabileceğini söyleyerek: “Yandaki Sokrat’ın eczâhânesine git, oradan al, elinde reöeten varsa, hemen verir...” diyerek başından savardı. Ama gelen defter, kalem, kalemtıraş, silgi gibi kırtasiyeden ne ararsa bulur ve alırdı. İğne, düğme, makara gibi dikişe, terziliğe âit eşyayı da gene orada buylmak kâbil idi.”¹²⁸

Elimizdeki malzemenin tamamına bakıldığında bazı esnafın diğerlerinden ayrıldığı görülür. Bunlar eserlerde daha çok mahalle esnafı şeklinde bahsi geçen esnaftır. Çoğunlukla bir mahallenin içinde bulunan bu esnaf, mahalle sakinlerinin daha çok günlük ihtiyaçlarını karşılayan dükkanlardır. Bu ihtiyaçlar daha çok insan yaşamanın devamlılığını sağlayan günlük ihtiyaçlardan oluştuğu için kıyafet, mefruşat dükkanları değil, bakkal ve kasaplardır. Sâmiha Ayverdi, esnafın bu görevi haricinde, mahalle içinde ve toplumda yerine getirdikleri başka bir hizmetten daha bahsetmeden geçemez. Mahallenin muvâzene unsurlarının yalnız cübbesinin eteğini göstermekle etrafını hizâyâ getiren imam, yâhut devlet otoritesinin bir gölgesi sayılan muhtardan, dürüst ve babacan tavırlarıyla bekçiden ibaret olmadığını söyler. Bu muvâzenede sakanın, sütçünün, hatta baldırı çıplak tulumbacının payını görmek gerektiğini vurgular.¹²⁹ Büyük olsun küçük olsun, Sâmiha Ayverdi’nin gözlemleri kadar yaşadıkları da esnaf düşüncesinin toplumdaki yerini onun muhayyilesinde şekillendirmeye yetmiştir. Kuyucu Murat Paşa Medresesi’nin az ötesinde bulunan bir muhallebici dükkanından bahseder. Burası dükkandan ziyade çocukların mukavva ya da kontrplakla yapmayı becerdikleri dükkan taslağı bir oyuncağı daha çok andırmaktadır ki bu da ona samimi bir hava vermektedir. Ancak buranın asıl samimiyeti dükkanın sahibi olan Recep Usta’dan kaynaklanmaktadır. İri kemikli yapısıyla, bol âhenk denecek büyük bir güler yüzlülükte karar etmişliğiyle, nükte dolu şen fakat saygılı tavırları ile müşterilerin içini açmakta birebir olan bu adamı Sâmiha Ayverdi , bir Türk esnafı örneği olarak gösterir.¹³⁰ Recep Usta’nın kaymaklı ekmek kadayısı, İstanbul semtlerinin birçoğunda bilinmektedir. Sâmiha Ayverdi kendilerine davetli ya da teklifsizce gelenlerin hemen hepsinin, evde yapılanı değil Recep Usta’nınkini istediklerini söyler. Kezâ , ramazanlarda da kaymaklı ya da cevizli güllacı ile meşhurdur.¹³¹ Sâmiha Ayverdi’nin dürüstlüğü ve işine olan saygısı dolayısıyla unutamayıp hatıralarında yer verdiği bir diğer isim de Pilâvcı Mahmut

¹²⁸ Sâmiha Ayverdi, *Râtibe*, s. 158

¹²⁹ Sâmiha Ayverdi, *Hâtıralarla Baş Başa*, s. 191

¹³⁰ Sâmiha Ayverdi, *İki Aşınâ*, s.152

¹³¹ a.y

Ağa'dır. Pilâvcı Mahmut Ağa, orta boylu, hafif çekik gözlü, çok sevimli orta yaşlı bir esnaftır. Onu mahallesinde ve civar semtlerde meşhur yapan asıl unsur temizliğidir. Beyaz boyalı ve içine pilav tenceresi oturtulmuş minicik arabası yanındaki lâstik tekerlekler sayesinde kayarak ilerlerken Mahmut Ağa abrasının yanından yürür, sıpadan az büyük eşeğin çektiği arabayı, müşteri olduğu takdirde durdurur ve herkesçe meşhur o lezzetli pilavını ikrâm eder. Mahmut Ağa'nın beyaz ve tertemiz elbiseleri ve arabası gibi, kabı kacağı da öylesine temizdir ki gerek ayaküstü, pilâvını yiyenlerden, gerek çarşı esnafından hiç kimsenin temizliğinden zerrece şüphe etmediği bu seyyar pilâvcının ikrâmlarını lezzetle kaşıklamaktan çekinmediği görülür.¹³² Bu vasıflarıyla, pilâvcı Mahmut Ağa, şehrin muayyen semtlerinde dolaşarak semt sakinlerine hizmet etmiştir. Sâmiha Ayverdi'nin o zamanın bugünküne hiç benzemediğini söylediği, omzuna vurduğu uzun bir sırığın her iki tarafına takım takım ciğerleri sıralayarak başları ve kuyrukları havada peşi sıra koşan kedilerle beraber sokak sokak gezen, hem arkasında hem önünde asılı ciğer hevenklerini etrâfa değıdirmemek için kendine mahsus bir maharetle kalabalığı yarararak geçip giden poturlu, keçe külahlı ciğercisi de yine mahalle esnafı dediğimiz zümredendir.¹³³

Mahalle sakinlerinin mahalle esnafından veresiye alış-veriş yaptığını görüyoruz. Elimizde bununla ilgili geniş malzeme bulunmamasına karşın Sâmiha Ayverdi'nin *Ne İdik Ne Olduk* adlı eserinde sadece ismen, sokak kapılarının arkasına tebeşirle çizik atan sakalardan bahsetmesinden anlıyoruz. Bunun dışında veresiye bahsiyle ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

İstanbul'da Tanzimat'ın ilânına kadar yalnızca Müslümanlar bakkallık yapabilmektedir. Ancak Tanzimat'tan sonra ilk olarak evlerinde dahi Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks Türkler bakkallık yapmaya başlamışlardır.¹³⁴ Eserlerin bazılarında bu bakkallara ya da Musevi, Rum satıcılar da rastlanmaktadır. Bunların zaman zaman çeşitli hilelere de başvurduğundan bahsedilir ancak bu konuya insan ilişkileri konusunda yer vereceğimiz için fazla ayrıntıya girmemeyi uygun gördük.

¹³² Sâmiha Ayverdi, *Küplüce'deki Köşk*, s.154

¹³³ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 219

¹³⁴ Reşat Ekrem Koçu, "*Osmanlı Devrinde Bakkal*", Hayat Tarih Mecmuası, C.1, No:1, Şubat 1970, s.15

Mahallelerde yiyecek haricinde odun kömür satan esnaf da bulunmaktadır ancak incelemiş olduğumuz eserlerde bu konuyla ilgili fazla bilgi edinmemiş olup sadece bir eserde, kış hazırlıkları içinde ev sakinlerinin kömür satan esnaftan alış-veriş yaptığını görürüz.¹³⁵

Mahalle aralarında rastlamanın mümkün olmadığı esnaf da vardır. Bunlara daha çok Yemiş İskelesi gibi, Sirkeci gibi piyasa yerlerinde rastlanır. Sâmîha Ayverdi'nin büyük amcasının torunu olan Ratibe'nin de büyük ilgisini çeken bu esnaf, talimli adımlarla yürüyen esnaf arasındaki sırık hamallarıdır. Dört kişinin kaldıracığı bir balya, iki sıriğin ortasına takılır ve bu çiftte sıriğin dört ucu da dört hamalın omuzlarına oturtularak yük, dört kişi arasında müsâvî sûrette taksim olurdu. Şâyet bu dört hamaldan biri, ritmi bozarak hesapsız bir adım atacak olursa, birdenbire omzuna yük binen arkadaşlarından birinin kemiklerinin kırılmasına sebep olurdu. Onun için de sırık hamallığı, bir ağır yük taşıma rekorundan ziyâde, bir tâlimli yürüyüş alışkanlığı idi.¹³⁶

Esnafta dikkat çekici olan bir başka hususiyet de halkın dilinde mesel olmuş hayalî fenerlerdi. Büyük küçük herkesin zevkle seyrettiği bu fenerler, kağıttan yapılır ve dört tarafına türlü garip, alaylı resimler çizilir. Daha sonra dükkanların önüne takılır ve rüzgârla sağa sola döner durur.¹³⁷ halkın dilinde daha önce de belirttiğimiz üzere mesel olur. Hafif bir esintiyle savrulup dönecek ölçüde kansız cansız kalmış kimseler hakkında kullanıldığı görülür. Bilhassa hastalık geçirmiş ya da gönül çekmekten kıl gibi incelmış olanlar tasvir edilirken: “Zavallı hayalî fenere dönmüş.” denir.¹³⁸

2. Sokak Satıcıları

Sokak satıcıları seyyar satıcılardır. Eserlerin bazılarında ayak esnafı dendiğini de tespit ettik.¹³⁹ İncelediğimiz eserlerde, Sâmîha Ayverdi'nin, sokak satıcılarının mahalle ve cemiyet hayatındaki yerine dair düşünceleriyle karşılaşırız.

¹³⁵ Sâmîha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s. 57

¹³⁶ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 171

¹³⁷ **A.y.**

¹³⁸ **A.y.**

¹³⁹ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.128

Onun için sokak satıcıları cemiyet hayatının ve çocuk dünyasının en eğlenceli ve canlı seslerinden biridir. Çocukluk hatıralarının pek çoğunda, zihninde onlara dair renkli bir görüntü, canlı bir ses kalmıştır:

“ Börekçi, çörekçi, simitçi, şerbetçi, su muhallebicisi, kadayıfçı, zülbiyeci, helvacı gibi mahalle aralarının iligine kemiğine sinmiş seslerin başında, tabî ki mâcuncular başta gelirdi. Renk renk kokulu baharlı macunlarını alıp alıp tahta değneklere sarmak için macun tablasının içinde duran demir çubukları avuçlarında şakırdatarak geçerken, okudukları mânilere kulak vermek kadar zevkli ne vardı?”¹⁴⁰

Çocuk hayatına kattığı bu unutulmaz canlılık haricinde seyyar satıcılar aynı zamanda mahallenin gizli ruhlarıdır. Bir evin kapısından ötekine geçen bütün esnaf, sanki o, kapıları ve çatıları ayrı fakat ruhları bir olan bu evleri bir örümcek mahâretiyle birbirine bağlar, birinden ötekine selâm ve peyam götürür. Müslüman olsun olmasın, her birinin kendine has bir manisi, bir sesi, bir yürüyüşü vardır. Bazılarının belli bir saati olduğu görülür. Günün belli saatlerinde mahallelerinden geçerler. Mahalle sakinleri paralarını, eğer kapı kacak gerekiyorsa gereken malzemelerini o saate göre temin edip satıcıları beklemeye başlarlar. İstanbul Geceleri adlı eserde yaşlı bir ihtiyarın geliniyle arasında geçen bir konuşma buna güzel bir örnektir. Evin ihtiyarı yoğurtçunun sesini duymasıyla birlikte gelinine akşam olduğunu söyleyerek onu akşam kömürünü dökmesi için uyarır.¹⁴¹ Benzer bir örneğe Ezeli Dostlar adlı eserde de rastlarız:

“ Eskiden, akşam saatlerinde yoğurtçular, bıçakla kesilecek gibi sert ve kaymak tutmuş Silivri yoğurdu yerine, küçük kâseler içinde sulu , gevşek yoğurtlarını mahalle aralarında gezdirip satmaya başladılar mı akşam yemek zamanının gelmiş olduğu anlaşıldı.”¹⁴²

Sadece yoğurtçuların değil, bu saatlerde sokağa dökülen turşucuların, muhallebici, aşûreci, tahin pekmezcilerin sesleri de yine gelen akşamın habercisidir. Evlerin genç hanımları bu seslerle birlikte ellerindeki işleri bırakarak yaklaşan akşam için hazırlıklarını yapmaya başlarlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sokak satıcıları çocukluğun en büyük eğlenceleri içindedir. Sâmiha Ayverdi’nin amcasının kızı olan küçük Râtibe için de

¹⁴⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s. 172

¹⁴¹ **A.g.e.** ,s.109

¹⁴² **A.g.e.** , s.76

geçen sokak satıcılarının seyretmek ve dinlemek çok renkli, büyük bir eğlencedir. Özellikle Türkçe'yi farklı ve çocuklara göre komik konuşan Rum sakız muhallebicisinin bu eğlencede ayrı bir yeri vardır. Bu muhallebici sadece malını satmaz aynı zamanda oynayıp zıplayarak satışını bir gösteriye dönüştürmesini iyi bilir:

“ Hele bir Rum sakız leblebicişi vardı ki, yalnız malını satmaz, aynı zamanda oynayıp zıplar: Dibidak, dibidak... duman vapor, sıcak sıcak!”¹⁴³

Rum sakız leblebicişi güler yüzüyle etrafa neşe saçarken, mahallenin çocukları da başına toplanıp büyük bir keyifle onu izler. Saçtan yapılmış bir husûsi mangalın tablasındaki sakız leblebi alttan yanan ateş ile ısınır. Minicik borusundan çıkan duman, bu Rum leblebicinin, leblebisinin tazeliğine canlı bir şâhittir.¹⁴⁴ Yine mâcuncunun manileri kadar demir çubuklarının şıkırtısındaki davet bir çok çocuğu sokağa düşürmeye yeterlidir.¹⁴⁵ Gecenin ilerleyen saatlerine rağmen birbirinden farklı yerlerde doğmuş farklı ırklardan gelen satıcılar kendi şiveleriyle geceyi renklendirmeye devam ederler. İstanbul gecelerinin en sakin şekilde yaşayan köşelerden biri olan Çarşamba'nın sessizliği bile bu seslerle bozulur. Küçükpazar'ın gece simidi, Vefâ'nın bozası, keten helvacısının mânisi, mısır-buğdaycının tekerlemesi, mahalle köpeklerinin sesine karışarak, bu sokakların havası içinde, akıcı yıldızlar tatlılığı ile süzülüp gider:

“ Bilmem, kaç sokak aşırı bağırın ayak esnafının ne sattığını anlamak için, onları, ses hâfızamızda kayıtlı olan âhenklerinin delâletiyle teşhis etmek mümkündü. Hiç ne zaman, bir bozacının melodisi, mısır buğdaycının notalarına uymuştu? Simitçi daha:

- Sıcak, sıcak!

diye ilk âvâzı koyuverirken, mevsimine göre peştamal ya da kıldan bir çulla örtülü simit tablası gözümüzün önüne gelivermez miydi?

Gene İstanbul gecelerinin uykulu rehâvetini paralayan gür ve tok bir ses:

- İkşi vâr, tâtlîiiii.....

derken, yastıklı bıyıkları tel tel buz tutmuş dik, gür ve âsî kaşları, ırkının cesaretini açıklayan gözleri, beyaz keçe külâhı, siyah kaytan işlemeli aba poturu, cepkeni, kuşağı ve nihayet soğuktan, budaklı bir ağaç gibi sertleşmiş ellerindeki güğümleri ile Arnavut bozacı, kimin hayâlinde yer almazdı?”¹⁴⁶

¹⁴³ Sâmîha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.170

¹⁴⁴ Sâmîha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s. 73

¹⁴⁵ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 155

¹⁴⁶ A.e. , s.128

Yukarıda verdiğimiz alıntıda aynı zamanda bir Arnavut bozacının giyim kuşamı ile ilgili bilgi ediniyoruz; ancak eserlerin bir çoğunda buna benzer başka bir bilgiyle karşılaşmamış olduğumuz için genelleme yapamıyoruz.

Sokakların sesleri mevsimine göre, günün saatlerine göre, semtine göre değişiklikler gösterir. Sütçüler mahallenin değişmez seslerinden biridir. Mayısta, baharın gelişiyle birlikte taze koyun sütü satmaya başlarlar. Bunları, sırtındaki değneğe iplerle bağlı Silivri tenekelerini sallaya sallaya taşıyarak, bir yandan da , “Silivri kaymak!” diye bağırarak yoğurtçular takip eder. Tam ikindi vaktinde üstleri camla kapatılmış kaplarda kâse yoğurdu satanlar görülür.¹⁴⁷

Gece saatlerinde, kış gecelerinin tadı tuzu sayılacak Arnavut bozacının, “Bûze, vak bûze...” diye bağırarak sesi duyulur. Gecenin daha geç saatlerinde ise Samatya’nın meşhur fırınından çıkan ve kıl hararlara sarılarak rûtubet almamış sıcak gece simitleri satılmaya başlanır. Bu simitleri almak evin erkeğinin işidir:

“Simitçinin ballandıra ballandıra sattığı simitlerden almak üzere pencereyi açarak: “Dur simitçi, geliyorum!” diyen erkek sesleri...”¹⁴⁸

Başka bir eserde de gece yarısına doğru satılan bu simitlerin, Kumkapı fırınından getirildiğini ve çoktan uyumuş çocuklar tarafından değil de akşam yemeğini erkenden yiyerek acıkan büyükler tarafından satın alınıp yendiğini öğreniriz.¹⁴⁹

Eski İstanbul halkının mûsikîye olan düşkünlüğü, daha esnafın neler sattığını görmeden, sesi ile onları öğrenmiş olmasını sağlar. Daha malını görmeden sesinden satıcının kim olduğunu anlar ve alış-verişini yapar. Sokaklara ses ve can veren satıcıların, mallarını âdeta terennüm eder gibi satışları aranan ve sevilen melodilerdir:

“ Kûfesi patlıcanla dolu bıçkın, “ Çürük evlere temel direği babam...” diye bağırarak malını methodip satarken, az sonra sesinin âhengini derhal tanıyanlar bir başkasının, “ Aşşura ... tâze...” derken gerçekten de aşûresinin evlerde pişirilenlerden daha lezzetli olduğuna tatmadan inanırdı.”¹⁵⁰

¹⁴⁷ Sâmîha Ayverdi, **İki Âşînâ**, s.271

¹⁴⁸ **A.e.** , s. 271

¹⁴⁹ Sâmîha Ayverdi, **Küplüce’deki Köşk**, s.72

¹⁵⁰ **A.e.** , s.272

Soğuk kış günlerinin vazgeçilmez ve aranan sesleri arasındaki seslerden biri de sâlepçinin sesidir. Sâlep işe ya da mektebe gidenler için kış günlerinin soğukluğuna, sıcaklığı ile karşı çıkan bir müstesnâ dost gibidir. Nitekim bu soğuk kış günlerinde halk sâlepçinin güğümü etrafında toplanmaktan geri kalmaz.¹⁵¹ Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarını anlatırken bu sokak satıcılarından ve mahalle esnafından ayrı bir yere koyduğu biri daha vardır: Turşucu. Bizim turşucu diye bahsettiği bu turşucu bir mahalle esnafı olmadığı gibi omlara ait vasıflara da sahip değildir:

“ Ne bağırrır ne müşteri çağırırdı. Başında fesi ve belinde yün kuşağı, ayaklarında arkaları basık yemenileri, fermeneli yemeği, gümüş taklidi saat ve kösteği ile mahalleler arasında dolaşan esnaf tipinin tâ kendisi idi. En hoşu da koltuk altlarından dolaşan kayışlarla sırtında taşıdığı turşu fıçısı idi. Anlaşılan bu mankeni hazırlayan san'atkâr, saç ve bıyığı dâhil hiçbir hususu ihmâl etmemiş ve yapılması lâzım olan en hurda teferruâta saygı ile riâyet eylemişti.”¹⁵²

E. YARDIMLAŞMA

Günümüzdeki çekirdek aile yapısından farklı olan eski Osmanlı aileleri yani geniş aileler manen birbirine kuvvetli bağlarla bağlıdır. Bugün, değişen birçok şeye rağmen, o günün ailesinde görülen bu bağlılık azalmış da olsa hâlâ varlığını korumaktadır. Cemiyetin en küçük yapı taşı olan aile, hususiyetleriyle, mahallenin düzenini tertip eder, mahalle de meziyetleriyle cemiyeti oluşturur ve belirler. İnsandan aileye, aileden mahalleye, mahalleden cemiyete ulaşan bu halkada, her biri diğerini tamamlayıp etkileyerek, ortaya koyduğu özelliklere göre komşuluk, akrabalık, arkadaşlık, ustalık adı altında ilişkiler oluşturur. Karşılıklı olan bu ilişkilerde herkes birbirine sorumludur ve kuvvetli bağlarla birbirine bağlanmış bulunmaktadır. Bu bağlılıklar belli kaideler, ölçüler çerçevesinde insanları iyi ve kötü günlerinde, bir araya getirmiş, birbirlerine yardım etmelerini, sahip çıkmalarını sağlamıştır. Bu da cemiyet hayatında, insanların birbirine daha sıkı bağlarla bağlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu bölümde ele alacağımız konu da bu bağlılığın kademe kademe nasıl gerçekleştiğidir.

¹⁵¹ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s.73

¹⁵² A.y

1. Akrabalar

Eskiden akrabalık ilişkilerinin bugünkünden çok daha farklı olduğu görülür. Kan bağı ile birbirine bağlanıp akraba vasfını kazanmış olan aile fertlerinin bugünküne göre daha fazla manevi değerlere sahip olduklarını ve onları hayatlarına geçirebilmek için ellerinden geleni yaptıklarını görürüz. Bugün adı anıldığında çok da yakın hissedilmeyen hala, teyze, dayı, amca, yenge gibi akrabalar o gün için birbirine son derece yakındır. Birinci ya da üçüncü dereceden olması çok fazla şeyi değiştirmez. Ailelerin içine evlilik bağıyla girmiş olan insanlar da eşlerinin kan bağı olan akrabalarını kendi akrabalarıymış gibi benimser. Eşinin annesi onun da annesi, eşinin teyzesi, onun da teyzesidir. Ortada kalan akraba asla kaderine terk edilmez. Mutlaka ona evinde yer gösterilir ya da uygun bir yer bulunup yerleştirilir. Durumu iyi olmayıp dul, öksüz, yetim kalanlara da yardım eli mutlaka uzanır. Bu konuyla ilgili örneklemelere aile bahsinde ayrıntılarıyla yer vermiş olduğumuzdan burada tekrar vermiyoruz.

2. Mahalle Sakinleri

Mahalleli kadınların, komşuluk ilişkisi içerisinde birbirlerinin hastasına baktıklarını, temizliklerinde, kış hazırlıklarında birbirlerine yardımcı olduklarını “komşuluk” bahsinde görmüştük. Günlük yaşamda birbirlerine olan desteklerini esirgemeyen komşular manevî desteğin yanı sıra imkânları ölçüsünde maddî destekte de bulunurlar. İctimâî ve mâşerî hayatı kolu kanadı altında tutan bir komün ruhu söz konusudur. Kimin ocağı sönmüşse parlatılır, kimin düzeni bozulmuşsa düzeltilir; sürçen yakalanır, düşen kaldırılır. Fert fert, eli eren, gücü yeten herkes, düşmüş, mûhtaca, âcize, garîbe kılıç olur, kalkan olur, ümit olur, tesellî olur, şefkat ve muhabbet olarak taşar dökülür. Sâmiha Ayverdi’nin koca bir devrin tanıklığını yapan eserlerinden biri olan İbrâhim Efendi Konağı’nda bunun canlı bir örneğini görürüz. İbrâhim Efendi Konağı’nın çıraklarından Terânedil Kalfa’nın, yağlıkçı İshak Efendi isminde bir komşusu vardı ki sıfırdan başlayıp, halli vakitli bir esnaf hâline gelmiş olmasının, mahallenin mürüvvetinden ileri geldiğini herkes bilir:

“ Büyüklerin anlattığına göre İshak Efendi, açık göz lakin meteliksiz bir delikanlı iken mahallenin yaşlıları, bu tuttuğunu koparan iyi niyetli genci kalkındırmak için kendisine mahallenin Avârız Sandığı’ndan birkaç altın sermaye vermek suretiyle, memleketin en ilerde tüccârı hâline gelmesini sağlamışlardı.”¹⁵³

Buradan anlaşıldığı üzere mahallenin böyle durumlar için oluşturduğu bir yardım sandığı da vardır. Buradan gerekli durumlarda yardıma muhtaç olan kimseye borç verilir; ancak bazı durumlarda buradaki para hayır ve yardım işleri için karşılıksız olarak da kullanılır. Bu sandıkla ilgili ayrıntılı bilgiyi “loncalar” bahsimizde vereceğimiz için burada fazla ayrıntıya girmeden geçiyoruz. Yine İbrahim Efendi Konağı mensuplarından Şayeste Kalfa da komşularına yardım konusuna çok ehemmiyet gösteren örnek bir kişiliktir. Gösteriş fırsatlarından oldum olası uzak durmayı yeğlemiş, bu gösterişsiz sade kadın belki de İbrâhim Efendi Konağı’nın müsrifliğine iştirak etmeyen tek kişidir. İştirak etmediği gibi reaksiyonlarıyla karşı koyduğu bile görülür. Atılıp ziyan olmasın diye kepi yoldaşlarının sofra artıklarını yer, hamam günleri gizlice külhandan söndürdüğü kömürleri, konağın fakir komşularından Su Yolcunun Lebîbe Hanım’a verir. Dökülecek yıllanmış reçeller için de kendince aynı zamanda gönlünü de rahatlatacak bir formül bulur. Bu reçelleri tazeleyip gene mahallenin yoksulu ve konağın gediklisi olan fakirlere dağıtır, bu işi yaparken de onların gönlünü kırmamak için kavanozlarını getirmeyi unutmamalarını, tazesini kaynatacaklarını söylemeyi de ihmal etmez. Evine gelen fakirlere de her türlü ikramda bulunarak beslenmelerini sağlardı.¹⁵⁴ Sâmiha Ayverdi’nin ailesini sıkça ziyaret eden bir anne- kız vardır: eski Zağra’nın Hanımoğlu sülalesine mensup Pembe Hanım’la, kızı Fatma Hanım. Bu anne kız Sâmiha Hanım’ın en çok sevdiği sürekli misafirler arasındadır. Pembe Hanım’ın kocası Mehmed Ağa’nın ölümüyle birlikte can ve mal güvenliği tehlikeye girer ve Eski Zağra’dan ayrılarak İstanbul’a gelir. Sâmiha Ayverdi’nin yengesi Nazlı Hanım, bu anne kızı, Ayverdi ailesine tanıtır:

“ Pembe Hanım’la Fatma Hanım’ı bize tanıtan yengem Nazlı Hanımefendi olmuştur. Evrenos ailesinin bu yüzü kadar, ruhu da müstesna evlâdı, ana kıza fevkalâde yatak takımları

¹⁵³ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.173

¹⁵⁴ **A.e.**, s. 319

işleterek, el emeklerinin belki hakkından on kat fazlasını vermek sûretiyle hem haklarını öder hem de garip insanları ferahlatırdı.”¹⁵⁵

O zamanlarda, vakıflardan başka, içtimâî yardım müessesesi bulunmamaktadır. Bu nedenle eksik, bizzat halkın kendisi tarafından giderilmektedir. İşte, bu anne kıza da komşuları tarafından yapılan yardımla hayatlarını geçirme imkânı sunulmaktadır. Yıllar sonra Pembe Hanım, hastalanıp vefât ettiğinde de Ayverdi ailesi aynı duyarlılıkla büsbütün yalnız kalmış Fatma Hanım için çâre arar ve Sâmiha Ayverdi’nin annesi babasını razı ederek bu garib kadına evlerinin kapısını açarlar.¹⁵⁶ Kocasını muharebede kaybetmiş ve on üç yaşındaki oğlundan başka kimsesi olmayan dul komşuları için Ayverdi ailesinin ve komşularının yardımında bulunduğunu görürüz. Bu dul kadın aynı zamanda da hastadır. Mahalleli bu kadının geçimi için elinden geleni yapar. Ancak on üç yaşındaki oğlu anasını başkalarına yük etmek istemediği için iş aramaya başlar. Burada da yine komşular ve arkadaşları elinden geleni yaparak çocuğun iş bulmasını sağlarlar. Komşuluk ilişkilerindeki bütün bu yardımlaşmalar aynı zamanda o devrin bir semtte, bir mahallede dolayısıyla da cemiyette insanların arasındaki yardım ve dayanışmayı anlatır.

3.Cemiyet – Dilenciler

Müslüman Türk cemiyetinin yediden yetmişe sâhip olduğu ve günlük hayatta da yaşadığı müşterek ve belirli vasıflar vardır. Bir mahallede kimse açlıktan kıvrılmaz, her evin kapısı, yoksul komşuya gidecek yardım için açılır, öksüze, yetime, kimsesize âdetâ yarış hâlinde eller uzanır.

Sâmiha Ayverdi eski zamandaki cemiyet hayatını ve anlayışını şu şekilde ifade eder:

“ Eski zamanda cemiyet hayatı, bir güzelin başına veya göğsüne taktığı kıymetli bir taç gibi, her köşesi son derece dikkat ve emekle işlenmiş, her mücevher, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kendine mahsus bir yuvaya bir çerçeveye oturtulmuş, bu sûretle de hem kaybolmaması, hem

¹⁵⁵ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 149

¹⁵⁶ **A.e.** , s.150

göz ve gönül alıcı bir bütün hâlinde lâıyk olduğu gıptayı toplaması için kendi mevkiinde tespit edilmişti.”¹⁵⁷

Yukarıdaki bahiste anlattıklarımız aynı zamanda cemiyetteki dayanışmanın nasıl olduğuyla ilgili olarak fikir sahibi olmamızı sağlar. Aileler, aynı semtte oturanlar, aynı işte çalışanlar kısacası hayatlarının büyük bir kısmını bir arada geçiren insanlar bu birlikteliğin getirisi olarak birbirlerine yardım ve dayanışmada bulunurlar. Hatta bazen yardımda bulunması için birbirini tanımaya gerek bile yoktur. Hayır yapmayı, yardımda bulunmayı cemiyet içinde alışkanlık haline getirmiş olanlarla da karşılaşırız. Nitekim Sâmîha Ayverdi’nin Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanındaki tiyatrocu Abdürrezzak da bu kişilerden birisidir:

“Bayram yaklaştığı zaman insan boyuna yakın güllaç sepetlerini, çocuk elbiseleri ve kunduralarıyla doldurarak tiyatro kapısının önüne koyar, onları kendi eliyle yetimlere, öksüzlere dağıtır ve ihtiyarlarla dullara ayrıca sadaka ve bahşişler verirdi.”¹⁵⁸

Küplüce’deki Köşk adlı eserde Sâmîha Ayverdi, önceki adı Tejâde olan ama evlendikten sonra Lûtfiye ismini alan bir cömert hanımefendiden bahseder. Lûtfiye Hanım’ın devamlı kaynayan çay ibrikleri vardır; ancak bunlar yalnız misafirlere ikrâm için değildir. Soğuk ve karlı havalarda kapıya kadar inerek, bu sıcak çaydan, sokaktan geçen simitçiye, hattâ çöpçüye dahî götürmekten üşenmez. Ayın yarısı olmadan parası bitse de, çantasının gene doldurulacağını bildiği için, hastanın, muhtâcın elleri sanki kendi cebindeymiş gibi imkânı ölçüsünde her birini ferahlatır, yüzlerini güldürür.¹⁵⁹

Türk cemiyet hayatında, efendi çalışan ilişkisi de ayrı bir önem taşımaktadır. Efendi konumundaki işveren kendisini ömür boyu yanındaki çalışanından sorumlu hisseder ve elinden gelen her türlü yardımı yapar:

“ On, on beş sene bir efendinin kapısına, kendi baba bucağı imişcesine bağlılık gösteren bir insan, artık bu kapı tarafından terk edilmez, ihmal edilmez bir Allah emâneti hâline geliyordu. Kaderini, çalıştığı kapıya bağlarcasına hizmet eden kimse için bu kapı tarafından kaydıhayat şartıyla, malî, hissî ve vicdanî bir alâka ve himâye görüleceği esasen bilinirdi. Nasıl bilinmesin ki, kendinden bir evvelki, ondan da başka bir evvelki kapı yoldaşı, hep aynı muâmeleyi görmüş, aynı yollardan geçmiş, hep aynı adâlet ve şefkât geleneğinin şaşmaz îcâpları içinde cereyan eden efendi-kapı halkı

¹⁵⁷ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 131

¹⁵⁸ A.g.e. , s.139

¹⁵⁹ A.g.e. , s. 114

münasebetinin emniyetli, düzenli ve mürüvvetli netîcelerini görerek, kendi istikbâli adına da gam çekmemiş, endişeye düşmemişti.

Devir o devirdi ki, bir kapıdan çıracak edilmek demek, şânına şerefine uygun bir fdüğünle evlendirilmek, mücevher sâhibi olmak, çok defa da bağışlanan bir evin dayanıp döşenmesi demektir.

Amma bu iş bu kadarla da kalmazdı. Efendiye, geleneğin yüklediği bir vâzife daha vardı. Âile, emektarını mal ve mücevherlerle taltif ederek işin içinden çıkmış sayılmazdı. Ev-bark sâhibi edilen köle- cariye ya da çalışanın çoluğu çocuğu da gene aynı kapının mensûbu sayıldığından, aradaki münasebet yalnız bayramlara seyranlara inhisar etmezdi. Onun için de başı sıkılan, darda kalan bu insanların iyi günlerinde de kötü günlerinde de sığınacakları yer, gene bu efendi kapısı olurdu.

Şayet efendi ölecek olursa, azatlılarını, çıracıklarını ve onların evlâtlarını himâye vazifesi, âdeti ana ve babaların mîrâsı gibi, ailenin geride kalan fertlerine düşerdi. Böylelikle de, kendilerini bir üstün sınıfın sigortasında bilen bu zümre, asla bir işveren- iş alan münâsebetini menfaatçi ve kuru maddeciliğine düşmez, küçük hesapların, hasis menfaatların, nefretli ortaklıkların tehlikeli zemîni üstünde donup katılarak, sert, zararlı ve tehlikeli hâle gelmezdi.¹⁶⁰

Hali vakti yerinde olan paşaların Cuma günleri civarın fakirlerine tardımda bulunduğu, sadaka dağıttığı görülür. Boğaziçi'nde Tarih adlı eserde de karşımıza çıkan paşa bunlardan birisidir. Her cuma , kendi eliyle civârın fakirlerine sadaka dağıtmak değişmez âdetidir. Emektar vezir, arkasında ağalar olduğu halde, gidip Kabataş kapısı tarafında kendisine hazırlanan koltuğa oturur, ağalardan biri de elindeki kırmızı kese ile paşanın arkasında yer alır ve böylece de dışarıda toplanmış olan fakirler, Kabataş kapısından girerek vezîrin elinden harçlıklarını aldıktan sonra Fındıklı kapısından çıkarlar. Uzun yılların yerleştirdiği bu âdet, civarda o kadar benimsenir ki, her cuma, konağın etrâfının, bir baştan bir başa satıcılar ile âdeti mesire yerine döndüğü görülür.¹⁶¹

Sâmiha Ayverdi, bizzat kendisi de cemiyet hayatında önemli bir yere sahiptir. Hayatının büyük bir kısmını cemiyetin iyileştirilmesine ve yardıma muhtaçlara yardım etmeye harcamıştır. Ne İdik Ne Olduk adlı eserinde 26 senedir aralıksız devam ettirdikleri Çocuk İftarlarından bahseder. 1957 senesinde tertip etmeye başladıkları bu iftarlarda yoksul, yetim çocuklara yemek verilmektedir. Ramazandan evvel de, dâvetli çocuklara verilmek üzere diş kirası ile beraber oyuncak veya küçükleri memnun edecek bir şeyler hazırlanır.¹⁶²

Harp yıllarının zorlu günlerinde de halk bütün yokluğa rağmen elinden geldiğince birbirine destek olmaya çalışmış çok zor olsa da ekmeğini paylaşmıştır.

¹⁶⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s.208-209

¹⁶¹ **A.g.e.** , s.124

¹⁶² **A.g.e.** , s.98

Sâmiha Ayverdi anlattığı hatıraların pek çoğunda ailece ve milletçe geçirilen o sıkıntılı günlerden ve cemiyetin dayanışmasından bahseder. Diğer bölümlerde yeri geldikçe ayrıntılı bir şekilde anlattığımız gibi, cemiyetin ferdi olmak dışında hiçbir kan bağı bulunmamasına rağmen, kadınların namusundan kendini sorumlu görenler, arkadaşı olan esnaf iş yapamadığı için kazancının artmasına çözüm arayanlar, mahallenin dulunu, yetimini, öksüzünü kendisindenmiş gibi sahipleneler bir hayli fazladır.

Dilenciler, toplumlarda insanların acıma duygularından faydalanarak çalışmadan hayatlarını idame ettiren sınıftır. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde dilencilere ait ayrıntılı bilgiyle karşılaşmayız. Ancak İbrâhim Efendi Konağı'nda evin önünden geçen sebilcilerden bahseder ve onların kibarca dilencilik yaptıklarını söyleyerek, sevilmediklerini belirtir:

“ Evin önünden bâzen de sebilciler geçerdi. Onların kırbaları, omuzlarına asılacak ölçüde küçük tulumlardı. İçleri âyetler, hadisler yazılı pirinç taşlarını şıkırdatarak: “ Sebil, sebil!” diye bağırarak isteyene su dağıtırlardı. Fakat bu, bir ihtiyâcı karşılamaktan ziyâde, kibarca dilencilik demektir. Onun için de sebilciler, sevilen makbul kimselerden sayılmazdı.”¹⁶³

F. Adabımuaşeret

Adabımuaşeret “topluluk içinde normal davranış şekilleri, insanların birbirleriyle geçinmeleri usulü; nezaket, terbiye, görgü” anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁴ Bir cemiyette bazı davranış biçimleri belli adabımuaşeret kurallarına göre yapılır. Her toplumun kültür yapısına göre değişiklik gösteren bu kurallar özellikle İstanbul hayatında önemli bir yere sahiptir. İstanbul'un kozmopolit yapısı nedeniyle pek çok dinden ve kültürden insan kendi adabımuaşeret kurallarına göre yaşamış ve birbirinin kurallarına saygı göstermeyi ihmâl etmemiştir. Hatta zaman zaman birbirlerine uydukları bile görülür. Kübera, tüccar ve esnaf İslam olsun, Hristiyan olsun, bütün ahabplarına Ramazanda büyük tepsi ile baklava, kandil geceleri şeker, çörek gönderir. Hristiyanlar da Paskalya'da İslam ahabp ve komşularına kırmızı yumurta, paskalya çöreği ve portakal yollar. Paskalya'dan üç gün önce evlerde

¹⁶³ A.g.e. , s.158

¹⁶⁴ Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, İz Yayıncılık, 11. Basım: Ekim 1996, s.10

pişirilmiş, üzerine badem, şeker ve bahar dökülmüş kiliselerde okunmuş buğdaydan da İslam olan ahabap ve komşularına gönderdikleri görülür.¹⁶⁵

İstanbul halkı için karşılıklı saygı çerçevesinde ilerleyen özenli ilişkilerin temelinde âdet halini almış bir takım kurallar yatar. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde bahsetmiş olduğumuz üzere hastayı ziyarete gitmek, doğum yapan kadına yardımda bulunmak, yeni eve taşınmış bir kimsenin ziyaretinde bulunmak, cemiyet içinde bir kural olmaktan çıkarak artık hayatın kendisiyle bütünleşmiş içten gelen, kendiliğinden yapılan bir davranış halini almıştır.

Bu başlık altında daha önce üstünde durmadığımız konular üstünde durarak insanda, sokaktaki hayatta, sarayda ve sivil toplum örgütlerindeki kuralları inceleyeceğiz.

1. İnsan

Eskiden her mahalle bir mektep gibidir. Sementin yaşlıları, hatırı sayılır büyükleri, hattâ külhanileri bile, çocuklara ve yeni yetişenlere karşı sanki kendilerini bir muhafız, bir kolcu ve koruyucu bilirler. Çocuklar da, büyüklere karşı edep, saygılı ve çekingendirler.¹⁶⁶ Bir taraftan da, yaramazlık ve haşarılıkla hürmetsizlik ve lâubâliliği birbirine karıştırmayan aile, sıralı sırasız nasihatler ve akıl hocalıkları ile çocukları tedirgin etmek yerine , kendi mazbut, ölçülü ve dürüst davranışları ile, onlara, nazarî kalıpları belletmek yerine evlatlarını, canlı bir terbiye tablosu göstererek yetiştirmiş olduklarından, böyle sağlam bir temel üstüne kurulan hayata, daha sonra da mektep, çocuğun şifahî bilgisine, kitâbî ve planlı bir zihnî terbiye ile onu “hür adam” olarak cemiyetin malı kılar.¹⁶⁷ Ancak ilerleyen dönemde batılılaşma hareketlerinin de etkisiyle kendi an’ane, örf, âdet ve geleneklerinden uzak gençler yetişmeye başlamıştır. Sâmiha Ayverdi yazmış olduğu makalelerin bazılarında bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve alınması gereken tedbirler üzerinde durmuştur. Tabî ki gençlerin bu durumunda cemiyetin bozulması nedeni yatmaktadır. Çocuğunu incitmeden doğruları yaşayarak gösteren aileler hâlâ

¹⁶⁵ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.273

¹⁶⁶ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 124

¹⁶⁷ A.y.

bulunmasına karşın sayısında gitgide önem arz edecek bir azalma olmaya başlamıştır. Bir makalesinde ağabeyinin evi önünde şâhit olduğu hazin vak'ayı şöyle anlatmıştır:

“Bahçe kapısını iterek : “Şu gülleri kopar,” diye çocuğunu içeri sokan kadına, oğlu: “ Ya görürlerse ?” dediği zaman, anne “Korkma ben buradayım, hemen kaçarsın” demiş ve hemen arkasından “Hele bir şeyler söylesinler öyle bir ağzımı açarım ki” diye de oğluna kuvvet vermişti.

Kadın için bir yabancı idim. Bu konuşmayı duyuşuma aldırmadan, çocuğa: “Haydi çabuk ol...” diye seslenmekte iken yaptığı işin çirkinliğinden utanmadan ve duyulmasına kulak asmadan, mütemadiyen haydi, haydi... diyordu.”¹⁶⁸

Daha önceki bahislerimizde aile ve aile büyükleri konusunu işlerken çocukların küçük yaştan itibaren terbiye ve nezaket kurallarına göre yetiştirildiğini gördük. Bu anlamda ilk öğrendikleri şeylerden biri büyüklerine karşı saygılı olmaktır. Zaten ailenin büyüklerinin, sevilip sayılanlarının bulunduğu ortamda büyüyen çocuk bu kurallara riayet etmek zorunda kalır.

Çocukların terbiyesinde anne babalar kadar ve hatta bazen onlardan daha fazla hakları olanlar da dadılardır. Bunu daha önce aile bahsinde de dile getirmiştik. Sâmiha Ayverdi, bir anısından bahsederken dadısının anneye babaya karşılık vermemenin önemi üstünde nasıl ehemmiyetle durduğundan bahseder.¹⁶⁹ Çocukların büyükler tarafından asla affedilmeyen bir diğer davranışı da, akşam olup da lambalar yanınca, bütün şehrin müşterek olduğu perde indirme yarışında çocukların üstlerine düşen görevlerini yerine getirmemeleri yani perdeleri çekmemeleridir. Evlerin mahremiyeti, hâriçten o kadar kıskanılan ve sakınılan bir kutsiyettir ki , buraya yabancı bir nazarın sokulmaması şarttır, her sınıf için cemiyet nizamlarının en başında gelir.

Çocukların küçük yaştan itibaren kazandıkları bir diğer adabımuaşeret kuralı da büyüklerin elini öpmektir. Pek çok çocuğun hayatının daha ilk yıllarında öğrendiği bu kural, büyük küçük, Türk toplumundaki herkese has bir saygı ve sevgi ifâdesidir. El öpmek ilk karşılaşma haricinde saygının iadesi olarak da yapılan bir davranıştır. Bunun haricinde teşekkür etmek, mutlu bir hadîseyi tebrik etmek,

¹⁶⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.158

¹⁶⁹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 91

paylaşmak, hayata dair yeni başlangıçlarda hayır duası almak için de teşekkür edildiğini görürüz:

“... “Sedat bey varını yoğunu kaybetti, çok sıkıntıda, bir tebrik ve teşekkür onu ihyâ eder.” dedim Yaşar’ı, âdetâ zorla Sedat Bey’in elini öpmeye gönderdim ise de...”¹⁷⁰

Çocuklar okula başlarken hayır dua alabilmek ve hayatlarında önemli bir başlangıç olan bu dönemi en güzel şekilde tamamlayabilmek için büyüklerinin ve hocanın elini öperek başlangıç yaparlar.¹⁷¹ Batılılaşmanın etkisiyle zaman zaman farklı selamlaşmaların olduğu da göze çarpar. Bu tip selamlaşmalarda el öpmek yerine tokalaşılır ve selamlaşılan kişinin yanağı öpülür. Bazen de “ bonjur” ya da “bonsuvar” gibi ifadelerin kullanıldığı da göze çarpar.¹⁷²

Gençlerin ve çocukların büyüklerine duyduğu saygı, sevgi hayatın her alanına yansımıştır. Özellikle usta- çırak ilişkisinde buna çok önem verildiğini görürüz. Bir çırak bütün davranışlarında karşısındaki kişinin ustası olduğunu unutmadan davranır:

“ ... Hatta büyüğe karşı saygı ve nezâket o derece idi ki, bir çırak veya kalfa, ustası tarafından, çarşının bir başka ustasına herhangi bir iş için gönderildiği zaman dükkânların arka sokağa açılan ve “v terbiye kapısı” denen ufak kapıdan, kendisinin çırak, karşısındakinin usta olduğunu unutmayan, bir edep ve ihtiramla girerek söyleyeceğini söyleyip çekilirdi ve usta oluncaya kadar da bir çırak için ön kapı kapalı, ancak terbiye kapısı açıktı.”¹⁷³

İşçi- işveren ilişkisi çoğunlukla karşılıklı saygı, sevgi, sadakat kuralları çerçevesinde yürütülmüştür. Her iki taraf da kendi hudutlarını iyi tâyin etmiş ve davranışlarını bu yönde düzenlemeye dikkat etmiştir. Eski cemiyette hizmet sınıfına ayrılmış kadın ve erkek şâyet kendi sınıfları içinde refah ve huzur derecesini bulmuşlarsa bir üst seviyeye tırmanmaya uğraşmaz, hele hoşnut olmadıkları kendi sınıflarının üstüne çıkmak için mücâdele ve kavgayı asla düşünmezler.

İş ve san’at hayatında da bu anlayış hâkimdir. Çırak ustasını kıskanmaz, ancak ona benzemeye gayret gösterir, benzediği zaman da zâten usta çırağın hakkını yemez, onu kendi eliyle ustalar arasına getirip yerleştirirdi. Sâmiha Ayverdi’nin

¹⁷⁰ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.185

¹⁷¹ Sâmiha Ayverdi, **Mesihpaşa İmamı**, s.93

¹⁷² Sâmiha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, s.57

¹⁷³ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.61

ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi de iş hayatındaki dürüstlüğü, güzel ahlâkı ve adabıyla buna örnek teşkil edecek şahsiyetler arasındadır. Bir gün kendisine verilen bir iş üzerine ekibini kurar ve hemen faaliyete başlarlar. Bir akşam evine gelip bir iki lokma yedikten sonra: “ Şu anda işçilerim soğukta ve yağmur altında çalışırken, ben, sıcak evimde yatıp uyuyamam” diyerek, tekrar arabasına binip, inşaat yerine gider ve işçilere, sıcak çorba, sahlep, simit ikrâm ederek ancak sabaha karşı evine döner. ¹⁷⁴ Nitekim son hâk ustası olan Mühürücü Rauf Efendi de bir ahlâk, irfan ve dürüstlük âbidesidir. Bir gün hastalanıp da yatağa düştüğü vakit çırağına dükkanını devreder ve içinde bununla ilgili en ufak bir kaygı, endişe duymaz. Zîra evladı yerine koyduğu Rauf Usta, bir ayağı sakat olmasına rağmen, günün kazancını her akşam uzak bir semtte olan ustasının evine götürerek teslim ettikten sonra kendi evine gider. Ayrıca çıraklar, yalnız kendi ustalarının değil, bütün lonca erkânının üstlerinde terbiye edici vazîfeleri olduğunu öğrenirler. ¹⁷⁵ Bu bahsi buradan ziyade “Loncalar” adlı bölümümüzde değerlendireceğiz. Ancak o dönem usta-çırak dolayısıyla da insan ilişkilerindeki seviyeyi ve adabımuaşereti yansıtan güzel bir örnek olması sebebiyle burada da yer vermek istedik.

Tüm bu ince ve insani ilişkiler beraberinde “helalleşmek” gibi bir hareketi de getirir. Birbirine vefa ve himmet duygusuyla bağlanıp senelerce ve bazen ömürlerinin sonuna kadar hizmet etmiş fertler ayrılırken de bunu dile dökmek isterler. Bunca inceliğe rağmen kimse kimsenin üstünde hakkının kalmasını istemez. Veda esnasında bu emek ve haklar karşılıklı olarak helâl edilir. Türk toplumundan başka çok az topluluklarda görülen bu davranış hassasiyetin ve insan duyarlılığının en güzel örneklerinden biridir. Küplüce’deki Köşk’te de, bir kadının, ömrünün büyük bir kısmını paylaştığı hayat arkadaşından ayrılırken helâlleştiği görülür. ¹⁷⁶

Daha önce “Misafirlik” bahsinde de zaman zaman değindiğimiz gibi misafirlğe gitmenin ya da misafir olmanın kendine has bazı kuralları vardır. Öncelikli olarak Türk toplumu yüzyıllardır misafire büyük önem vermiş, misafiri için elinden geleni yapmış ve bu konuda tüm milletlere örnek olacak şekilde davranmıştır. Bu konuda bir çok an’aneler ortaya çıkarmıştır. Anadolu ve Rumeli

¹⁷⁴ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.90

¹⁷⁵ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s. 217

¹⁷⁶ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce’ki Köşk**, s.208

coğrafyasında, beldeler arası seyâhat edenleri karşılayıp evlerine götürmek yarışı, halk arasında bir an'anedir. Gerçi merkezlerin çoğunda ücretsiz barınacak hanlar mevcut olsa da, her Türk evi yolculara hanların peşine düşmeye ihtiyâç bırakmayan husûsî mekanlar sayılabilir. Şöyle ki hemen her köyden akşam vakitleri birkaç kişi yollara düşerek seyâhat etmekte olan kimselerin önüne çıkarak kendi evine götürmek yarışına girer. Şayet Osman Ağa, komşusu Hüseyin Ağa'dan tez davranarak, yolcuyu atı ile birlikte kendi evine götürmek fırsatını kaçırmamışsa, memnuniyetine pâyan olmaz. Tabî ki yolcunun altındaki binek hayvanı da kendi atının eşeğinin gecelediği ahırda yedirilir, içirilir ve yorgun hayvancağz yatar dinlenir. Misafir kismetiyile gelir diyen ataların sözü adetâ doğrulanırcasına varlığını yüzyıllar boyu bu toplumda sürdürmeye devam eder.¹⁷⁷

O devirde konuğa ikrâm bir ibâdet saygısı kazanmış olduğu için, büyük küçük her fert, her evin kapısını çalana güler yüz gösterir, sandığında sepetinde, kilerinde mutfağında ne bulursa önüne döker, derdi varsa küller, acısı varsa gizler, ziyâretçinin alınmaması için zehir gibi acı fedâkârlıkları bir yudumda içip bal şerbet ettiği hissini verir.¹⁷⁸ Bununla ilgili Sâmiha Ayverdi'nin anlattığı bir küçük hikâyeyle karşılaşırız. Bu hikâye Sâmiha Ayverdi'nin öğretmen arkadaşı olan Aysel Hanım ve onun mûnis, misafir canlısı halasının başından geçen bir hâdisedir:

“Aysel Hanım'a gene kalabalık bir öğretmen arkadaş grubu geldiğinde hala hanımın hafif bir kırıklığı olduğundan kışesinde oturuyormuş. Kahve ikrâmı sırasında haşa hanımın fincanı omadığını gören misafirler: “Aysel, halan içmezse biz de içmeyiz!” diye öyle bir tututurmuşlar ki bu ısrar karşısında yeğenine “kızım, canım istemiyor, amma, gençlerin hatırı yerine gelsin. Şu kahve kaşığı ile bir yudum ver!” diyerek işi tatlıya bağladıktan sonra kolunu ileri doğru uzatarak eliyle bir işaret yapmış. Ancak misâfirlerin fark etmediği bu hareketin sebebini, arkadaşları gittikten sonra halasına soran Aysel'e halası “Kızım, gelen Azrâil'di, şimdi sırası değil, misâfirlewrimiz üzülür, bu iş onların yanında olmaz. Git, birazadn gelirsın diye geri gönderdim.” Demiş ve işini geciktirmeden geri dönen bu mevt meleşine emânetini teslim ederek hayat köprüsünün öte tarafına geçivermiş.”¹⁷⁹

Konakların alt katlarındaki câriye odalarına semt sakinlerinden gelenler alınır. Semt sâkinleri de adap gereği asla üst kata çıkmaya tenezzül etmezler; yukarı katlara akrâbalar ve hatırlı misafirler alınır. Alt kattakiler ancak çağrıldıkları zaman yukarı kata çıkarlar. Bunun için hanımefendinin davetini beklemek âdettendir ve

¹⁷⁷ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s. 199

¹⁷⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 187

¹⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s. 200-201

herkes buna riayet eder. Yazları evlerin büyük mermer taşlıklarında oturulduğu görülür; ancak saygısızlık olmasın diye, bahçeye bekan düz- ayak bir misafir odası bulundurulur.¹⁸⁰

O dönemde genç kız ve delikanlıların, çocukların büyüklerin yanında kahve içmeleri de yine adabımuaşerete aykırı bir davranış olarak kabûl edilir:

“... Hele Fatma Hanım’ın, bizim için ayırıp, îtinâ ile sakladığı varıl biçimi minicik kahve fincanları vardı ki, ailenin büyüklerinden ayırmadığı biz çocuklara o kahve fincanları ile kahve ikramında bulunması, bizim için, yalnız bu eve mahsus bir imtiyazdı. Zîrâ İstanbul’da, değil çocuklara, genç kızlara ve delikanlılara dahî aslâ kahve ikram edilmezdi.”¹⁸¹

Misafirlikte, gelen misafire saygısızlık etmemek için elden gelen her şey yapılır. Hatta, gelen misafire kibarca “uygun değiliz, git” demenin kibar yolu bile bulunmuştur. Eğer misafir gelip uzun bir süre oturduktan sonra hâlâ kalkmıyorsa ve ev halkının işi varsa zamansız yapılan bir kahveyle misafire kibarca git denmiş olunur.¹⁸²

Adabımuaşeret hayatında kadın yaşayışı da bir takım kurallara tabiidir. Kadının hayatı algılayış tarzı elbet bugünkünden çok farklıdır. Bugünün ayıp olmayan birçok şeyi o dönemde ayıptır. Sâmiha Ayverdi’nin unutamadığı misafirleri arasında Pembe Hanım adlı görmüş geçirmiş, kibar bir hanımefendi vardır. Gençlik yıllarında bir gün kayınvalidesi kendisine katınpederinden bir mesaj getirerek ertesi gün kayınpederinin kendisini atla çiftliğe götüreceğini işlerini ona göre halletmesini söyler. Ertesi gün denildiği gibi kayınpeder gelip gelini alarak çiftliğe götürür. Fakat bu akşamın sabahı kayınvâlidenin kapısını vuran bir müjdecî, ilk kız torunlarının dünyaya gelmiş olduğunun haberini verince, gelinin hamile olduğunu ne duymuş ne de hissetmiş olan yaşlı kadın levend kametine giydiği bol elbiseler içinde hâmile olduğunu âileye duyurmamış olan edepli gelinini sanki çiftlikte veyâ at üstünde bebeğini dünyaya getirmişçesine üzülerken başını dövmeye başlar çünkü kızı Fatîş hayatını kemik yapısı deforme olmuş sakat bir insan olarak geçirir.¹⁸³ Kadının bu duygusu eşine karşı da bir hayli gelişmiştir. Kırk yıllık evli olmasına karşı kocasının

¹⁸⁰ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 183

¹⁸¹ **A.e.**, s.177

¹⁸² Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s.62

¹⁸³ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 146

yanında giyinip soyunmamak o günün kadını için adabımuaşeretendir.¹⁸⁴ Şuhluk, havailik, mesuliyetsizlik, naşı boşluk, mahalleliyi yedirgin ve rahatsız etme, sabahın erken saatlerinde yüksek sesle kahkaha atma, iş görme yine o devirde cemiyetin hoş görmediği davranışlardır. Nitekim Bolşevik İhtilali sonrasında, Sâmiha Hanım'ın Şehzâdebaşı'ndaki evinin olduğu sokağa yerleşen birkaç Rus kadın bu anlamda mahalleliye rahatsızlık vermiş, onları tedirgin etmiştir. Pencere, perde kapatmamak, sabahın erken saatlerinde mahalleyi kahkaha, şakalaşma sesleriyle doldurmak Türk adabımuaşeretine aykırı davranışlardır.¹⁸⁵

2. Sokakta Adabımuaşeret

Ev içinde nasıl ki bir takım adabımuaşeret kuralları varsa ve tatbik etmek gerekiyorsa, cemiyet içindeki fertlerin bir arada bulundukları, gün içinde gündelik ilişkiler kurdukları sokaklarda da bazı kurallar vardır ve fertler bu kurallara uymak durumundadırlar. Özellikle sevgi ve saygının en güzel örneklerine rastlanan eski İstanbul sokaklarında hanımlar, beyler arasında selamlaşma çok yaygın ve önemle yerine getirilmesi gereken bir kural gibidir. Sâmiha Ayverdi de hatıraları arasında, büyükannesinin etrafındakileri selamlayan sesini unutmamıştır:

“... Gene çocukluğumdan bu yana, hâfızamdan çıkmayan bir ses de, büyükannem yaşındaki hanımların, birbirlerini tanımadıkları hâlde, sokakta: “Selâmünaleyküm!” diye selamlaşarak yollarına devâm etmeleri idi.”¹⁸⁶

Sâmiha Ayverdi'nin de dediği gibi bu, mîmârîsi basit fakat temeli, harcı ve tesîri yaygın ve sağlam bir manevî yapıdır. Keza bir dükkan sahibiyle müşterisi arasındaki ilişki de yine aynı mânevî yapının temelleri üstüne kurulmuştur. Sattığı malın bedelini alırken dükkanına gelenleri bir misafirmiş gibi uğurlayan ve eli kadar süratli olan dili ile hayır duaya benzeyen cümleleri çabuk çabuk “Bereket versin, sağlıklı kullanın, safâ geldiniz, hayra karşı güle güle...” diyerek işini tamamlayan satıcı da yine aynı manevî yapının bir parçasıdır. Satıcının bu içtenliği yine

¹⁸⁴ Sâmiha Ayverdi, **İnsan ve Şeytan**, s.99

¹⁸⁵ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 127

¹⁸⁶ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.162

müşterinin de aynı içtenliğiyle karşılık bulur. Müşteri de bu sıcak kanlı ve cana yakın esnafın, bir nefeste sıraladığı teşekkür sözüne mutlaka karşılık vererek: “Bereketini bul!” diyerek mukabele eder ve bir dost evinden çıkar gibi, dükkandan ayrılır.¹⁸⁷

Sâmiha Ayverdi’nin naklettiği hatıraları arasında eski İstanbul yüzleri içinde bahsettiği bir zât daha vardır: Pazarola Hasan Bey. Sâmiha Ayverdi henüz çocukken bu zât kısacık boylu, incecik boyunlu bir gençtir. Fesi üstünde âbânî sarığı vardır ve sarığının üstünde de ismi yazılıdır. Lâkabının “Pazarola” oluşunun özel bir nedeni vardır. Mevsimine göre, sarığının kıvrımları arasına, sünbül, karanfil, fesleğen iliştiren Hasan Bey hangi dükkanın önünden geçse, yüzündeki mütebessim maske ile “Pazarola bakkalbaşı, pazarola aşçıbaşı, pazarola manavbaşı” der ve yürür gider. Onun mâsum ve güler yüzünü uzatarak, “Pazarola” temennisi, esnafın dört gözle beklediği uğur ve bolluk işâretidir.¹⁸⁸ Bugün de hâlâ, güne yeni başlayan esnafa, tanıdık olsun olmasın, iyi işler dilemek alışkanlığı, bazı küçük yerlerde devam etmektedir.

Evdeki hayatın nasıl ki belli kuralları ve çevreyle olan ilişkilerde uyulması gereken bir adabı varsa sokakta yürümenin de belli bir edebi, adabı vardır. Eski İstanbul sokaklarında tanıdığı ya da yukarıda vermiş olduğumuz örneklerde olduğu gibi bazen de tanımadığı birine selam vermeden geçip gitmek, elleri arkasına bağlı yürümek, sokakta tesadüf ettiği ihtiyarları omuzlayarak önlerine geçip yürümek, “baksana bana” diyerek bir adamın arkasından bağırarak, sokakta rastladığı ahababını yüksek sesle “Filan efendi” diyerek adıyla çağırmak, sokakta tesadüf ettiği ve konuşmak zorunda olduğu bir kadının yüzüne dik dik bakarak söz söylemek ayıplanan davranışlar arasındadır.¹⁸⁹ Terbiyeli ve saygılı İstanbul halkı, asla sokaklarda bağırıp çağırmaz, hele kavga gürültü çıkarıp etrafı tâciz etmez.¹⁹⁰

¹⁸⁷ A.y.

¹⁸⁸ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 181

¹⁸⁹ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.275

¹⁹⁰ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.169

G. Sivil Toplum Örgütleri

Eski İstanbul hayatında sivil toplum örgütleri cemiyetin bütünlük ve devamlılık fikrini koruyan, cemiyette tamir görmesi lazım gelen aksaklıkları tamir ederek, yapılandırıcı bir şekilde iyileştirip emniyet görevini üstlenen ve aynı zamanda tek tek fertlerin sosyalleşmesini sağlayan önemli kurumlardır. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden saptadığımız üzere bu kurumların başlıcaları tekkeler, vakıflar, loncalar ve teşkilatlardır. Her birinin ayrı bir vazife üstlendiğini ancak bir bütünlük içinde cemiyetin varolma mücadelesinde bir bütünlük içinde hareket ettiklerini görürüz. Bu bölümde tek tek bu kurumları, özelliklerini ve cemiyet içindeki görevlerini ele alacağız.

a. Tekkeler (Dergâhlar)

Sâmiha Ayverdi o dönemde tekkenin ne anlama geldiğini ve cemiyet hayatında nasıl bir görev üstlendiğini şu şekilde ifade eder:

“ O devirlerde tekke demek, dîni bilfiil yaşayan insanların karargâhı demektir. Din, yaşanmadığı, gâyesinden habersiz bir otomatizm içine düştüğü zaman, cemiyete hız, harekey ve şuur veren dinamizminden de mahrum kalmış demektir. Halbuki sosyal hayâtın ipuçlarına hâkim bulunan din, her şeyden evvel, kütlenin fikrî ve ruhî hamlelerinde başlıca şevk ve ideal kaynağı olabilmek vasfını muhâfaza etmelidir.

Onun için de tekke, her türlü taassuba ve her türlü geriliğe karşı müesseseseleşerek direnen îman gücünü ifâdelendiren ocak demektir. Öyle ki araya zümre ve şahıs menfaatlerinin hatta siyâsi ve iktisâdi entrikaların girmesiyle kemikleşip bir işler kuvvet olmaktan çıkan îman hayâtı, ancak tekkeler sayesinde soluk alabilmiş ve gerçek vazîfesini ifâyâ imkân bulmuştur.

Tekkenin yolu açık, gayesi sarîh, vazîfesi belirli idi. Tek söz ile o, hammadde hâlindeki insan topluluklarından şâhserler meydana çıkaran bir heykeltıraştı.”¹⁹¹

Normal şartlarda taassup ve yobazlık sınırları içinde küfür sayılan etik ve estetik değerler, tekkede içtimaî vicdanı mayalayıp kabını taşıran kuvvetlerden olmuştur. Örneğin günlük hayat içinde kabul edilmesi yasak olan ya da alışılmışın dışındaki bir takım davranışlar tekkelerde hukukî ve kabullenir hatta özümse bir zemine oturmuştur. Cemiyet, raks, müzik, musiki gibi estetik değerleri kapısından içeri sokmazken, bu değerler tekkede insan gönlünü yıkayacak pir ü pak bir hâl alır.

¹⁹¹ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.136–137

Ayrıca toplum içinde bir arada yaşayan fertlere kazandırdığı çok önemli davranışlar vardır ki bunlar huzurlu bir cemiyet hayatının sürdürülmesi için olmazsa olmaz değerlerdendir. İnsan oğlunu kendi kendisiyle mûhasebeye çağırır; riyâ, yalan, hîle ve fesat cinsinden küçültücü ve küçük düşürücü sıfatların hayır, hasenat, doğruluk, saffet ve ihlâs ile yer değiştirmesini sağlar. Bu anlamda yukarıdaki bölümlerde bahsini ettiğimiz terbiye anlayışında yetişmiş insanların hayatında tekkeler şüphesiz önemli bir yer edinmektedir. İstanbul'un dört köşesine serpilmiş dergâhlar ne bu dergâhların bir derviş, muhip ve misâfir kadrosu vardır ki bunlardan Üsküdar'da bir hayli bulunmaktadır. Dergâhlar, o vaktin kıstasına göre, fikir ve îman yobazlığına karşı serdengeçti bir pervasızlıkla savaşılan bilgi ve irfan ocaklarıdır. Bu nedenlerle ki halk da bir dergâha bağlı olanlara karşı ayrı bir saygı ve güven duymaktadır. Bunun bir örneğine Sâmiha Ayverdi'nin hatıralarının birinde rastlarız:

“ 15 sene evvel Sabriye Çökmez isminde bir yakınımız, manavdan alış-veriş ederken dükkânın çok genç çırağının, el oyunu ile ölçüde hîle yapıp yapmadığını anlamk üzere çocuğun tuttuğu terâziye dikkatle bakıyormuş. Bunu fark eden genç:
- Teyze, korkma ben hîle yapmam, büyük babam derviş! Demiş ve demekle de bir gerçeği ifâde ederek rahatlamış.”¹⁹²

Dergâhlar, son anlarına kadar, cemiyetin bir çeşit emniyet supabı vazifesini görmeye devam etmiştir. Onun için de bu müesseseler, hür îmanın filizlendiği ve taassubun geri püskürtüldüğü bir ocak olarak faaliyetle bulunduğu müddetçe cemiyete seçkin ve arınmış insanlar hediye etmiştir.

b- Vakıflar

Vakıflar sivil toplum örgütleri içindeki en önemli müesseselerden biridir. Hali vakti yerinde olanlar bir araya gelerek sosyal bir örgüt meydana getirerek yardıma muhtaçlara, yardım elini uzatır. Başta hükümdarlar, şehzâdeler, sultanlar, vâlîde sultan ve ikballerle kalfalar, dâyeler, ve tekmiil saltanat hânedânı, saray erkânı, devler ricâli, emîrlar, vezirler, tâcir, esnaf, zengin veya orta halli halk, servetlerinin bir kısmı ile amme hizmetine adanmış hayır müesseseleri kurar ve

¹⁹² Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.104

bunları da vakıf ve tesis statüsüne bağlayarak cemiyetin yararına tahsis eder. Bu yüzden de Osmanlı ülkelerinde vakıf an'anesi, şehirlere hârikulâde merkezler ve her biri bir san'at şaheseri olan sağlık, kültür, içtimâî yardım ve amme hizmeti müesseseleri kazandırmıştır. Bu vakıflar mezhep, ırk ve din farkı gözetmeden, her muhtâca “âyende ve revende” ye hatta hayvanlara bile faydalanmak zemini hazırlamak sûretiyle, kütlenin medenî ve insanî duygularını uyandırır.¹⁹³

Bir câmi yapmak isteyen hayır sahibi, toprağa ağaç diker gibi, binasını tek başına, yalnız ve garip bırakmaz. Öyle ki yaptırdığı ibâdethâneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir uzviyet karakteri vererek, onu medresesi, imâreti, mektebi, hamamı ve tabhânesi ile bütünler, böylece de semtin veya mahallenin cisminde can verir. Cemiyet, parası olup da vakfı olmayanı küçümsemektedir. Bu nedenle de yardım geleneği kütlenin iligine kemiğine işler ve sosyal tabiat hâlini almış bulunur.

Bu müesseseler arsında, irfâna susamış mürüvvetli ellerin tesis ettiği kütüphaneler, medreseler, sıbyan mektepleri, dârülhadis, dârülkurrâ, dârülmesnevi gibi kültür ocakları; sivil ve askerî mimarî olarak evler, konaklar, saraylar, kasırlar, kışlalar, tophâneler, sâhilsaraylar, bahçeler; iktisâdî müesseseler olarak çarşılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapânlar, dükkanlar, loncalar, darphâneler; dinî müessese olarak câmiler, mescitler, tekkeler, namazgâhlar; sosyal müesseseler olarak dârüşşifâlar, hastahâneler, dârülacezeler, kör evleri, cüzamlılar yurdu, imâretler, dulhaneler, aşhâneler, fodlâhaneler, çocuk emzirme yurtları; spor tesisleri olarak pehlivan ve kemankuş tekkeleri, ok meydanları, spor âbideleri, zorhâneler; su mimarisi olarak çeşmeler, sebiller, selsebiller, şadırvanlar, su terâzileri, su yolları, kemerler, bentler, hamamlar, kaplıcalar söylenebilir.¹⁹⁴

Hayvan bakımhâneleri, kuş evleri, kedi köpek gibi ehlî hayvan hastahâneleri de vakıf ve tesis an'anesi içinde yer almış müesseselerdendir. Hatıra gelen ve gelmeyen bu çeşit çeşit hayır ve yardım tesisleri arasında, eşyâ ve nakit de geniş bir yere sahiptir. Zengin veya orta halliden aşağı olanlara dahi bir câmiye, bir mektebe vakfedeceği şal, şamdan, kandil veya Kur'an gibi dıştan tırnaktan arttırılmış veya sandıktan sepetten çıkarılmış eşya, bağış zevkini tattırır.

¹⁹³ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.32

¹⁹⁴ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.33

Eski vakıf anlayışı Sâmiha Hanım'ın yaşadığı dönemlerde artık yaşamıyor olsa da izleri hala varlığını sürdürmektedir. Şöyle ki; Sâmiha Ayverdi, bir gün Bedesten'e düşmüş ve oradan satın alınmış iki şamdan üzerinde şu satırları okur: “Derûni Dergâhı'na Hüseyin Galip Efendi'nin vakfidır. Sene, 1291”¹⁹⁵

c- Loncalar

Bir bakıma serbest meslekler diye adlandırılan tüccar ve esnafın kendi aralarında kurdukları örgütlere bağlıdır. Bu örgütlerin kuralları, zanaattaki yetenek ve beceriyi sınavlarla belirler.

İstanbul'da esnaf ve bu esnafın çalışacağı dükkân, yapımevi gibi işyerleri sayısı uzun zaman “gedik” diye adlandırılan bir sınırlamaya bağlıydı. 1913 yılına kadar süren gedikler, bir işte çalışacak kişi sayısını, işyeri sayısını ve yerini belirler. Esnaf Örgütleri temellerini Selçuklular dönemi yarı dinsel örgütlenmelerden alır. Bu örgütlere 17. yüzyıl sonlarına kadar “tarik-i fütüvvet” ya da “tarik-i hırfet” denilir. 18. yüzyılda bu örgütlerin yerini loncalar alır. bu örgütlerin kurucuları gedik sahibi ustalardır. Kimi loncaları da iş yeri sahipleri (hamamcılar gibi) kurar. Lonca kurabilmek o işte çalışanların sayısına da bağlıdır. Bağımsız lonca kurmaya sayısı yetmeyen esnaf, iş bakımından benzer bir loncaya “yamak esnaf” olur.¹⁹⁶ Loncaların belirli kuralları vardır ve esnaf olmaya aday olan kişi ince elenip sık dokuduktan sonra kabul edilir:

“ Namzetlerine karşı dâima titiz ve gözü açık davranan bütün esnaf loncaları gibi, bu çarşı da, hakkak olması kararlaştırılmış çocuğu ince eleyip sık dokumakla işe başlar, sütü, soyu temiz, ya da kefilî sağlam ise kabul edip bir ustanın yanına çırac ederd. Öyle ya, ahlâk her işin başı değil mi idi? Rastgele bir adamın evlâdı nasıl hakkâk olabilirdi ki, şıkırdayan bir kesenin cazibesine uyarak, kazıdığı bir mühüre geçmiş bir târîh koyacak, herhangi bir menfaatin peşine takılıp, sahtenin ve taklîdin kucağına düşebilecek bir kimsenin, meslek haysiyetine leke sürdürmemiş bu esnaf arasında ne işi olabilirdi?”¹⁹⁷

Loncalarda, aynı zamanda, mensuplarının sosyal garantilerine de geniş bir yol her zaman açıktır. Her loncanın bir tasarruf sandığı bulunmaktadır ve

¹⁹⁵ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.55

¹⁹⁶ Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, **Bir Zamanların İstanbul'u**, 2005 İnkılâp Kitabevi, s. 194

¹⁹⁷ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 61

evlenmeler, doğum, ölüm ve hastalıklarda, esnaf buradan âzâmi yardım görür, bunalıp çaresizliğe düşmez.¹⁹⁸

Ustasının ahlâkı ile yıllarca pişen çocuk, onun gözünden ehliyet sahibi oldu mu, kalfalık rütbesine yükselmek için loncada hazırlık yapılır. Başta kâhya, , yiğitbaşı ve diğer esnaflar kıdem sırasıyla minderlerine yerleşirler; bir güzel seslinin okuduğu aşırda sonra, çıraklıktan soyunmak üzere olan çocuk, kâhyadan başlayarak sıra ile el öptükten ve birer fincan kahve ikram ettikten sonra kalfa unvanını alır.¹⁹⁹

Genç kalfanın usta olabilmesi için gene senelerce çalışması lâzım gelir. San’atla ahlâkın omuz omuza ilerlediği mesâî seneleriyle kalfa, bir son liyâkat ispat edince, esnaf, gene aralarında usta olmasına kara verdiler mi, gence “ hazırlan” diye teblîgat yaparlar, bu defa daha geniş bir merâsimin tertîbâtı başlar. Evvelce mesîrelerde, çadır altlarında bir eğlence âlemini de içine alarak yapılan bu toplantılar, sonraları loncalarda veya câmilerde, mihrap önüne serilen halı ve seccâdeler üstünde yapılır. Peştamal kuşanma merasimi olarak adlandırılan bu merasim şu şekilde yapılmaktadır:

“ Genç kalfa, evvelâ bir ipek futa ve merâsime kaç usat oturacaksa her birine bir peştamal, bir havlu, bir kalıp sabun bohçalayarak hazırlığını tamamlar, kendi hısımları, akrabası, eşi dostu da çağrılıp davetliler câmide toplanınca, bu genç namzet, elleri rehberinin omuzlarında, ondan bir adım arkada olarak içeri girmek sûretiyle merâsim başlardı. İçeri girince de rehberin ilk sözü: “ Esselâmü aleyküm yâ ehl-i şeriat!” demek olur, kâhya da bu selâmı aynen îade edip, bir Fâtîha dedikten sonra, rehber bu defa: “Esselâmü aleyküm yâ ehl-i tarikat!” der. Üçüncüde ise: “ Yâ ehl-i hakikat!”, dördüncüde de: “ yâ ehl-i mârifet!” deyip dört kere selam alınıp verildikten sonra, rehber, omuzlarını tutarak bir adım arkadan gelen genci götürüp kâhyaya teslim eder. Genç burada, mesleğinin nâmûsuna leke sürmeyeceğine yemin eder, sıra ile el öpülür, duâ edilir ve mevlit okunup bittikten sonra, usat olan gence dükkân açılırdı. O zaman da yeni ustaya bir mahlas lazım gelirdi. Bu iş içinde loncada bir aşır okunarak isim duâsı yapılır ve ölünceye kadar içinde nâmus ve sadâkatle çalışacağı dükkânında yalnız bırakılan genç san’atkârı, kıdemlilerin hiç biri kıskanmaz, ticâretini baltalamazdı. Kâhya, en küçük yolsuzluğa dahi göz yummayıp bir günden üç güne kadar dükkân kapatmaya salâhiyetli ise de, ne esnaf bu cezâyı hak edecek bir yolsuzluğa kaçır, ne de yiğitbaşı veya kâhya bu hakkını sûi- istimal etmeyi düşünürdü. Zâten Türk sanâyiini asırlar boyunca yıkılmaktan koruyan da bu birbirine geçmiş yekpâre ahlâk zinciri, bu saffet, bu hûlus değil midir?”²⁰⁰

Yümni, Zeki Dâna, Aşkî, Hakkı, Fehmi Usta bu aşamalardan geçmiş, loncada yetişmiş, hatırı sayılır esnaflar arasındadır.

¹⁹⁸ A.y.

¹⁹⁹ A.e. , s.62

²⁰⁰ Sâmiha Ayverdi. *İstanbul Geceleri*, s. 64-65

İbrâhim Efendi Konağı'nda karşımıza çıkan İshâk Efendi de mahallenin yardımıyla kurduğu işini dürüstlüğü ve çalışkanlığıyla büyütüp hatrı sayılır bir esnaf olmuştur. Loncasının en hayır sever âzâsı olarak, genç esnafları himâye eder, sermaye verir, yol gösterir, yapabileceği hiçbir hayrı ehlinden esirgemez. Bilhassa çocuklar peştamal kuşanma merasimini anlatmaya başladığı zaman pür dikkat İshâk Efendi'yi dinlemeye başlarlar:

“ – Ben çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan da ustalığa geçeceğim zaman mevsim bahardı. Peştamal kuşanma cemiyetleri kışın câmilerde ya da loncalarda olur; yaz zamanı da, Veli Efendi, Çırpıcı, Çamlıca, Fenerbahçe, Göksu, Sarıyer, Beykoz veyâhut Kâğıthâne'de yapılırdı. Bizim ustalar, bir teferrüç ile berâber cemiyetin Kâğıthâne'de olmasını istediler. Bana da vaktin geldi hazırlan bakalım dediler.

İshâk Efendi'nin etrâfını saran irili ufaklı çocuk kalabalığı içinde, kim bilir kaçınıcı defa bu teferrüç ve peştamal kuşanma hikâyelerini dinleyenler bulunurdu. Lonca reîsine, yiğitbaşıya, kâhyaya, bohça bohça nasıl hediyeler hazırlandığını, küpler dolusu şerbetlerin nasıl ezildiğini, helvaların nasıl yapıldığını, daha alay Kâğıthâne'ye varmadan, beş altı kuzunun kimler tarafından çevrildiğini ötle bir anlatışı vardı ki bütün o kır sefâlarını yaşarcasına yeniden dinlerdi.²⁰¹

Boğaziçi'nde Tarih adlı eserde son yüzyılım peştamal merasiminin yapıldığı yer olarak Beykoz'un adı geçer. Burada yapılan merasimler, iki kısımdan oluşmaktadır:

“ Bu esnaf teferrüçlerinde de merâsimin ilk kısmı, aşırı, mevlitler, kasîdeler ve dört kapı selâmlarıyla rûha ve rûhâniyete de hitap ederdi.

Kalfalıktan ustalığa yükselecek genç, kıdem ve mevki sırasına göre yerlerini almış olan lonca heyetinin ve dâvetli misâfirlerin ellerini öper, dört kapı selâmı da bittikten sonra kahyâ, kalfın sağ omzuna elini koyarak: Cesur ol, hamul ol, mütevekkil ol, haram yeme, haram içme, elini eteğini temiz tut, koymadığın mala el uzatma. Sana fenâlık edeni affet, yürü Allah destgîrin ola! der ve elindeki peştamalı gencin beline bağladıktan sonra kulağına da yavaşça san'atın sırrını söylerdi.

Bundan sonra yeni usta, loncanın ve diğer esnafın, dâvetli misâfirlerin ve akrabalarının ellerini bir kere daha öperdi. Bu arada davullar vurulur, zurnalar çalınır, gencin yaptığı eserler mühürlü torbadan çıkarılıp mezat edilirdi. Dolaşan tepsîye herkes gücünün yettiği parayı koyar, bu suretle de genç ustaya açılacak dükkânın ilk sermâyesi çıkmış olurdu.

Merâsimin ikinci kısmı eğlencelere ayrılmıştı. Çayırda, bir gün evvelinden çadırlar kurulur, kuzular çevrilir, pilavlar, helvalar yapılır, esnaf arasında saz ve söz ehli olanlar bir tarafta toplanıp çalarlar, söylerler, oynarlar, nükte sâhibi ve mukallit olanlar ise orta oyununa çıkar, hikâyeler anlatırlar, rakslar ve hünerler gösterirler, cüssesine ve bâzusuna güvenenler de güreşe tutuşurlardı.

Pek tabîî ki bu kadar zengin bir kadro ve repertuar, hemen bütün semt ve civar halkını ayağa kaldırıp çadırlara ve çayıra toplardı.²⁰²

Ancak, kökü kardeşlik, sevgi ve yardımlaşma anlayışına dayanan bu eğlenceler, 1908'de yapılan lüleciler esnafının sonuncusundan sonra İstanbul'da bir daha tekrar etmemiştir.

²⁰¹ A.g.e. , s. 175

²⁰² A.g.e. , s. 313-314

d- Teşkilatlar

Sivil toplum örgütlerinin sonuncusu olarak teşkilatları ele alacağız. Teşkilatlar derken ele alacağımız daha çok mahalle teşkilatları olacak. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde elimize geçen malzemede mahalle teşkilatına dair bilgiler edinmiş bulunmaktayız.

Mahalledeki teşkilata sandık denir.²⁰³ Bu teşkilat, çıkan yangınlarda hemen kolları sıvayarak iş başı yapar ve dört koldan çalışarak çıkan yangını söndürmek için elinden geleni yapar. Bunların kadrosu, bir reis, fenerci, borucu, baskı kolcu, hortumcu ve hırcı denen sandık rekâbetlerinde döğüşü kavgayı göze almış uşaklardan ibârettir.

İstanbul'daki belli başlı sandıklar şunlardır: Gümrükçüler, Silivrikapılılar, Kocamustafapaşalılar, Kadirga, Mengene, Edirnekapısı, Fâtih, Langa, Cibâli, Çeşmemeydanı, Aksaray, Mevlevihânekapısı, Boğazkesen, Fîruz Ağa, Pîri Paşa.²⁰⁴

Bir de İstanbul'un kilise sandıkları vardır ki bunlarda da Tatavla Tulumbacıları nam vermiştir. Yunanlı milyoner Bazil Zaharof'un bir zamanlar Tatavla tulumbacılarından olmadığını bilmeyen yok gibidir. Takımların ağaları Karakaçan, baş reisleri Ali Reis, ikinci reisleri Kleanti'dir.

Beyoğlu semtinin başlıca takımları: Tepebaşı, Cihangir, Fîruz Ağa, Beşiktaş, Fındıklı, Feriköy, Kasımpaşa, Murâdiye ve Tuzbabalılar'dır.

Tulumbacılık literatüründe takım kovmak, yarış etmek; çifte kardeş, yarış etmeden yan yana dostça gitmek; misâfir almak, başka tulumbalardan muvakkat zaman için takım almaktır.

Hayra ve yardıma mâtuf olarak kurulan tulumbacılık, zamanla bir çapul, soygun, haytalık ve kanlı rekâbet mevzuu olur. Fakat bu çapullar ve soygunlar, tulumbacılık an'anesinin kabul ve tasvip ettiği hareketler değildir. Gelenek ve görenekten gelen özellikleri devam ettirenler de vardır. Bu zümre, tulumbacılığın haysiyetini korumaya devam eder. Bunlardan mahallelerinin ve semtlerinin ırzına,

²⁰³ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s.196

²⁰⁴ A.y.

namusuna, şeref ve ahlakına kol kanat açmayı bir meslek borcu bilenlerin sayısı da hiç de azımsanacak gibi değildir.²⁰⁵

İbrâhim Efendi Konağı'nın komşularından olan Vâsıf Bey'in de içinde bulunduğu teşkilatta sadece hayta ve haylazlar değil, kendisi gibi, Bâb- Âli kâtipleri, şeyhülislâm kapısından, mâliyeden, tapudan, gümrükten, serasker kapısından katılan belli başlı memurlar, paşazâdeler, kişizâdeler de vardır.²⁰⁶ Bu bir tiryakiliktir ama kötü bir tiryakilik... Çengelköyü üzerinde İcâdiye tepesinden yedi pâre yangın topu atıldı mı, tulumba tutkunu beyler de odacılara saklattıkları çakşırlarını dizlerine çeker, yemenilerini ayaklarına giyer ve semtlerdeki yangınlara doğru yollara çıkarlar.

Evliliklerde, doğumlarda, ölümlerde, iş kurmada yardım etmek için yine teşkilatın sandığına başvurulur ki buna “ Avâriz Sandığı” denir.

İbrahim Efendi Konağı'nda çıraklardan Terânedil Kalfa'nın, yağlıkçı İshak Efendi adında bir komşusu vardır. İshak Efendi'nin sıfırdan başlayıp, hâlli vakitli bir esnaf hâline gelmiş olmasının, mahallenin mürüvvetinden ileri geldiğini herkes bilir. Büyüklerin anlattıklarına göre İshak Efendi, açıkgöz lâkin meteliksiz bir delikanlı iken mahallenin yaşlıları, bu tutuğunu koparan iyi niyetli genci kalkındırmak için kendisine mahallenin Avâriz Sandığı'ndan birkaç altın sermaye vermek suretiyle, memleketin en ilerde tüccârı haline gelmesini sağlamıştır.²⁰⁷

Vakıfların yetersiz kaldığı durumlarda yine mahalle teşkilatı devreye girerek mahalleliye gerekli yardımı yapmaktadır.

H. Halk İnançları

Bugün batıl inançlar olarak da adlandırdığımız halk inançları, yıllardır kulaktan kulağa geçerek yayılmış, bir kısmı geleneksel bir kısmı dinî temelli, açıklanmayan bazı korkulara ya da iyi ve kötü olaylara anlam verebilmek için halk tarafından ortaya çıkarılmış inançlardır. Bir başka deyişle, dünyayı, yaşamını

²⁰⁵ A.e. , s. 194

²⁰⁶ A.e. ,s. 197

²⁰⁷ A.g.e. , s.173

değiştirmek isteyen ve buna doğal yollarla gücünün yetmeyeceğini bilen insan doğaüstü güçlere inanma ihtiyacı hisseder. İnsanın ruh yapısındaki yaşananı değiştirme isteği bu inançların kökleşmesine ve yıllar boyu süregelmesine sebep olmuştur. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bu konuya dair çok fazla bilgi elimize geçmemiş, ya da adı geçen inançla ilgili fazla bilgi verilmemiştir. Bu nedenle elimizdeki malzemeleri zaman zaman diğer kaynaklardan destekleme ihtiyacı duyduk.

1. Nazar

Sözlük anlamıyla “bakış” anlamına gelen nazar, bir insanın bakışlarının insana ya da o kişinin bir malına zarar gelmesi anlamında kullanılır. Mehmet Halit Bayrı, “Nazar ve Nazarlık” adlı yazısında nazar değmeyi; çocuk veya yetişkin başta insan olmak üzere bütün canlılar veya maddî manevî, büyük veya küçük her türlü değere karşı, herhangi bir kimsenin, mahrumluğun yüreğini kemiren kinli ve acı ateşiyle, ihtiraslı ve haset dolu gözlerle bakmasından doğan kötü sonuçların hepsine “ nazar değmek” adı verilir.²⁰⁸

Kötü sonuçlarından korkulan nazar aynı zamanda dinî bir inançtır. Bu konuda söylenmiş bir hadîs bile vardır. Sâmiha Ayverdi bu konudaki bir anısını anlatırken bu Hadîsi şerîfi de hatırlatır: “ Nazar deveyi kazana insanı mezara sokar.” Nazarın asıl sebebinin karşıdaki insanın duyduğu kıskançlık duygusu olduğuna inanılır. Sâmiha Ayverdi'nin de böyle bir çocukluk arkadaşı vardır. Kendisi her ne kadar arkadaşını seviyor olsa da bu çocuk çok kıskanç bir kişiliğe sahiptir. Öyle ki, Sâmiha Hanım'ın bütününe sahip olmayı ister ve onu kimseyle paylaşmaktan hoşlanmaz, arkadaşlarından ayrılmasını sağlamak için her türlü fitne, fesada başvurur. Bir gün Sâmiha Ayverdi kendisini çok üzen bir olay yaşar ve bu olayın nedeni de bu küçük kızın nazarıdır:

²⁰⁸ Mehmet Halit Bayrı, “ **Nazar ve Nazarlık**”, Türk Folklor Araştırmaları, C.III, No:70, Mayıs 1955, s. 1107- 1108

“ Çarşamba’daki evi yeni satın almıştık. Sokağa çıktığım bir gün, onu, komşılarımızdan küçük bir evin kapısını çalarken gördüm. “ Hayır ola, kimi arıyorsun orada!”dediğimde, “seniii!” dedi. Ama orası bizim değil ki, diyerek az ilerdeki evimize getirdim.

Burası ne bir konaktı, ne de bir köşk, bahçe ortasında büyükçe bir evdi. Bahçesi İstanbul’un büyükçe topraklı evleri arasında belki en geniş olanlarındandı. Mevsim yaz olduğu için içeri girmedik. Tam karşımızda son derece mevzûn biçimde bir kiraz ağacı vardı. Meyveleri de artık toplanacak hâle gelmiş kıvamdaydı. Arkadaşım: “ Çınar gibi, bu nasıl ağaç!” dedi. Kahve fincanlarının dibi soğumuş ve misâfir de yavaş yavaş gitmeye hazırlanıyordu.

Amma o gitmeden evvel ağacın gittiğini görmek bana çok hazin geldi. Bir anda yapraklar sararmış, ağacın kolu kanadı sanki yanına düşmüştü. Misâfire renk vermedim. O gittikten sonra bu güzel ağacın son defâ üstünde kuruyan meyvelerini topladık. Bir daha, dahaki senelerde de yeşillenip dirilmedi ve kurudu.”²⁰⁹

Takvim almak vesilesiyle tanıdığı kitapçı Garbis Fikri de yine nazarı değenlerdendir. Sâmiha Ayverdi’yi sık sık evinde ziyâret eder, görüşmek isteyenlere de rehberlik eder. Bir gün, geldiğinde, duvardaki levhalardan birinin yerinden koparak çok kıymetli, bir Beykoz sürahisinin üzerine düşerek parça parça olmasına sebep olur. Bunun üzerine Garbis üzüntüyle bunun kendi nazarından kaynaklandığını söyleyerek başından geçen bir anıyı anlatır:

“- Ben nazargâh bir adamım. Bir gün Üsküdar İskelesinden çıkmış. Bağlarbaşı’ndaki evime gitmek üzere vâsıta beklerken aldığı uskumruları saza çırtmış bir adam gördüm ve: “ ne tâze balıklar!” dememle saz koptu ve yere düşen balıkları köpekler üşüşerek bir anda bitirdiler. Adama zarar vermek istemezdim; çok üzüldüm amma olan olmuştu.”²¹⁰

Nazara karşı İstanbul halkının çoğunlukla çörek otu kullandığı görülür. Nazar değmesinden sakınılan kişinin ceplerine çörek otu koyulur . Bundan başka gerek yetişkinlerde gerek çocuklarda olsun takılan nazar boncuklarıyla da yine nazardan korunulacağına inanılır.²¹¹

2. Büyü

Hastalık karşısında Allah’tan yardım isteyen ve bu yoldan şifa bulacaklarına inanan dünyadaki bütün dindar insanlar gibi Osmanlı ülkesinde de İslamlar maneviyata inanırlardı. Fakat zamanla bu inanç, gerçek şeklini değiştirmiş, ruhlarla ilgi kuran veya cinlere hükmettiğini, onları etkilediğini iddia eden herkesin

²⁰⁹ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 44-45

²¹⁰ **A.e.** , s. 46

²¹¹ Erkek çocukların omuzlarına, kız çocukların başlarına ve göğüslerine nazarlık takılır. Bayrı, **A.y.**

tanıdığı cinciler, her istediğini yapan büyücüler, erbâb-ı havâs²¹² adı verilen okuyucular ortaya çıkmış, bunların pek çok çeşitleri türemiş ve sayısız fenalıklar hatta cinayetlere kadar varan olaylar görülmüştür. Bu inanış bazı muhterem kimselerin türbelerine kadar yayılmış, murat ve şifa için onlara da başvurulmuştur²¹³

Ayverdi ailesinin kadim aşçıları olan Süleyman Ağa, sılaya gittiğinde yerini yeğeni İsmail'e bırakır. Her sene bir ay yanlarında çalışan bu temiz delikanlı, Sâmiha Ayverdi'nin dadısına aşık olur. Fakat aşkına karşılık alamaz. Kızın gönlünü razı edip evlenemeyeceğini anlayan İsmail büyücülerden medet ummaya başlar. Büyüyü yapan da yaptıran da kâfirdir dense de İsmail büyücülerden çare aramaya devam eder. İsmail'in büyücülük faaliyetinden âile de hayli tâciz olmaktaysa da, genç adama acıyan büyükler, hattâ hısımlar, susmayı tercih eder. Akşam oldu mu, evin içini günlük kokusu sarar, köftelerin içinden bibere benzeyen kırmızı bir şeyler çıkar, mutfak sobasının arkasında gizlice mumlar yakılır; hatta müeddeb bir genç olmasına rağmen gizlice harem tarafına geçip sevgilisinin tıraşından saçını aldığı öğrenildiği halde aşırı muhabbetine hürmet eden aileden gene ses çıkmadığı görülür. Bu yapılanlar büyülerde yapılan işlemlerden bazılarıdır. İsmail, parasının tamamını, altınları büyücüye yedirmesine karşın aşkı bitmemiş ve bir daha da dayısının yerine Ayverdi ailesinin yanına gelip çalışmamıştır.²¹⁴

3. Zümrüd- ü Ankâ Kuşunun Düşmesi

İstanbul Geceleri adlı eserde, evin ihtiyar büyük annesiyle genç gelini arasında geçen bir konuşma vardır. Akşamın yaklaşmasıyla birlikte, soba yakılır. Ancak bunun belli bir üslubu vardır. Kömürler karıştırarak yakılmamışsa içine bir şey atarak havanın tebdil edilmesi gerekir. Ateşe atılacak bir çok şey vardır: Limon kabuğu, ada çayı, şeker, karanfil, elma kabuğu... eğer genç kadın bu sonuncuyu tercih edecek olursa büyük annenin tatlı sert itirazıyla karşılaşır:

“ -Aman kızım, akşam vakti elma kabuğu ateşe atılır mı? Zümrüdüankâ kuşu kokusunu duyar da yuvasından düşer...”²¹⁵

²¹² okuyup üfleyerek hastalıkları savdığını ileri süren kimseler sözlüklerde üfürükçü olarak geçmektedir.

²¹³ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.369

²¹⁴ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s. 172-173

²¹⁵ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 110

Bunu söyleyen büyükanne vakit geçirmeden kabuğu yanmadan ateşten çıkarır. Bu durum ihtiyarı bir hayli telaşlandırır ve tüm gece, itâatlı sükûtuna rağmen, için için acaba dedirtmiştir.

4. Uğruna inanılanlar: Akrep

Bir gün, Sâmiha Hanım ve ailesi Anadolu Hisarı'ndaki evde yemek yerlerken Sâmiha Hanım, duvarda bir akrep görür. Bunun üzerine büyükanne:

“- uğurdur çocuklar, ev alacağız. Maşa ile tutup dışarı bırakın!”²¹⁶

der. Evdeki genç kızlardan biri akrebi yakalar ve götürüp bahçeye atar. Tam o sırada sokak kapısı çalınır ve tanıdıkları bir çocuk Çamlıca'da ucuza satılık bir ev olduğu haberini getirir. Ertesi gün büyükanne, baba ve Sâmiha Ayverdi gidip eve bakarlar ve herçekten de büyükannenin dediği gibi almaya karar veririler. Akrep ile yapılan yorum doğrulanmış olur.²¹⁷

²¹⁶ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyadan Bir Dünyaya**, s.86

²¹⁷ A.y.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİYİM, KUŞAM ve SÜSLENME

İstanbul, giyim kuşam ve süslenmede önemli bir merkezdir. Toplumsal sınıfların farklılığını İstanbul'daki giyim kuşamdan anlayabileceğimiz gibi moda merkezi oluşu da bu alanda yapılan araştırmalarda bol malzemeye ulaşma imkânı sağlamıştır. Her türlü dinden, dilden ve ulustan insanın görüldüğü İstanbul, aynı zamanda koca bir medeniyetin sınıflarını da içinde barındırır. Bu durum her sınıfın olanakları ölçüsünde giyim kuşam ortaya koyduğu gibi çeşitli mesleklerin gerektirdiği kılıkların da bir arada görülme ihtimalini ortaya koyar.

İstanbul'un coğrafi konumu, dünyanın dört yanına açık bir liman oluşu, var olduğu günden bu yana bilim ve ticaret merkezi kimliği taşıması hem batı hem de doğu giyim biçimlerinin görülmesine neden olmuştur.

İstanbul'da giyim kuşamı etkileyen, kimi zaman tümüyle değiştiren dönemler de yaşanmıştır. Bunlardan en önemli ikisi II. Mahmud ve Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, özellikle erkek giyimini etkilemiş, memur sınıfından başlayarak fes, setre, pantolon zorunluluğunu getirmiştir. Atatürk'ün giyim devrimiyse, hem kadın hem erkek giyimini etkilemiş, fesin yerini alan şapka ve kasket, kadınlarda peçenin kalkmasıyla birlikte çarşafın “sıkma baş” denilen başörtüsüne geçmesini sağlamıştır.¹

İstanbul'daki giyim kuşamın niteliğini 16- 17. yüzyılda “ İstanbul'da Gündelik Hayat” adlı kitabın yazarı Robert Mantran, La Motraye'den aldığı şu cümlelerle özetlemekte:

“ Türkler'in kıyafetlerinde kişilerin mertebe (sınıf) ve saygınlığına orantılı olarak varolan farklara gelince, bu en üst katlardan en alt katlara kadar yalnızca yünlü kumaş ve kürklerdeki farklardan ibaret olarak kalmaktadır. Yünlü kumaş diyorum, çünkü Türkiye'de hiç yünlü üretilmemesine ve aşırı pahalı olmasına rağmen, bu ülke kadar yünlü kumaş giyilen ve halkın daha iyi ve temiz giyimli olduğu hiçbir ülke görmedim.”²

¹ Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbul'u**, 2005 İnkılâp Kitabevi, s. 54

² Robert Mantran, **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Çeviren:Prof. Dr. Beynun Akyavaş,Ankara, Baylan Matbaası, 1991, s.38

Sâmiha Ayverdi'nin incelemiş olduğumuz eserlerinde maalesef giyim kuşamla ilgili fazla malzeme toplayabilmiş değiliz. Satır aralarından, birkaç cümleyle zikrettiği fakat fazla açıklama yapmadığı giyimle ilgili bulduğumuz malzemeleri genişleterek ele almaya çalışacağız.

A. Giyim Kuşam: Erkek

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden saptadığımız erkek giyimini bu bölümde inceleyeceğiz. Baş giysilerinden başlayarak, üst giysiler, alt giysiler ve ayakkabılar hakkında elimize geçen malzeme doğrultusunda bilgi vereceğiz.

1. Baş Giysileri

a. Fes

Kullanımı en yaygın başlık türü olarak karşımıza çıkan giysi festir. Çocuklarda da görülmesine karşın erkeklerin baş giysisi o yıllarda festir. Fes, İstanbul'da yaygın bir şekilde kullanılmaya II. Mahmut zamanında başlar. Öncelikli olarak askerlerde görülen fes, daha sonra memurlarda görülür.³ Fes doğu kökenli bir başlık türüdür. Devlet erkânı ve askerler tarafından kullanılan fes adî veya sırma işlemelidir. Padişah ve çocukları tarafından kullanılan değerli taşlarla süslenmiş murassa fesler, bir de halk tarafından kullanılan daha sade fesler vardır.⁴ Sâmiha Ayverdi'nin Boğaziçi şiirinin şah beyiti olarak nitelendirdiği piyadeler başlarına kırmızı fes takmaktadırlar.⁵ Ayrıca, o devrilerde kadın henüz başından feshini çıkarmış değildir.⁶ Bu da bize gösteriyor ki daha çok erkek ve çocuk baş giysisi olan fes bir dönem kadınlar tarafından da kullanılmıştır.

³ Ahmet Rasim, **Muharrir Bu Ya, İstanbul, Hamit Matbaası**, 1926, s. 184

⁴ a.y.

⁵ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.55

⁶ A.e., s.159

b. Kavuk

Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı'nda, Halil Efendi'nin görüntüsünden bahsederken başında bulunan başlık için “abâni sarık” der.⁷ Sarık kavukların üstüne sarılan tûlbent, abâni veya şala verilen addır. Kavuk ise yirminci yüzyılın başlarında giyilen bir çeşit baş giysisidir. Yüzyılın başında giyilen kavukların şekli ve cinsi herkesin sınıf ve mesleğine göre değişir. Kavuğun şekline bakarak o kimsenin mensup olduğu sınıf herkesçe tanınır. Böylece kavukların her biri bir sınıfın âdeta “alamet-i farikası” haline geldiği için bir kimse bir başkasının giydiği şeyi giymez. Birinin eline kendisinininkinden farklı, başka sanata mahsus bir kavuk geçmiş olsa bile onu giymesi yasaktır.⁸

c. Sarık

Sarığın kavukların üstüne sarılan tûlbent, abâni veya şala verilen ad olduğunu yukarıda, kavuğu anlatırken belirtmiştik. Kavuklar kendilerine has renklerde çukadan ve kadifeden yapılır, üzerine sınıfına göre mutlaka sarık sarılır.

Sarıklar yerli boyaması yeşil dülbend ile vüzera ve küberanın sardığı altın baş tabir edilen, sarı tel işlenmiş iyi cins dülbend ya da ipek baş Hind dülbendi denen çok makbul bir dülbendden yapılır. Resmi günlerde giyilen kavukların sarıkları bu işe mahsus dükkânlarda sarıkçılar tarafından sarılır. Vükela ve ricalin giydiği kavuklar, sarıkları sarılmak üzere bu dükkânlara gönderilir ya da adamlar konak ve saraylara getirilir, özel şekline göre sardırılır. Halkın sardığı sarık ise bildiğimiz dülbenddendir. Şam, Gelibolu, Halep, Hama'da üstüne sarı ipekle çiçek işlenmiş abanî dene dülbend sarılır.⁹ Halil Efendi de halktan biri olarak abanî dülbendden sarık sarmıştır. Abanî dülbend, beyaz ipek kumaştan yapılmış dülbenddir.¹⁰

⁷ A.g.e. , s. 310

⁸ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.223

⁹ a.y.

¹⁰ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 310

d. Takke

Eserlerin büyük çoğunluğunda, erkeklerin gece yatarken giydiklerini gördüğümüz takkeler, ince kumaştan yapılmış, yarım yuvar biçiminde başlıklardır.¹¹ Yetişkin erkekler daha çok ev içinde gece yatarken ya da sıcaktan korunmak için fesin altına giyerler.¹² Takke genelde sade şekilde kullanılan bir başlık türüdür. Çoğunlukla kavuk, sikke ve taçların altına pek ince ve musanna dikilmiş, dikişli takke giyilir. Küberanın hanelerinde giydikleri takkeler, dîbâ, şîb gibi kumaşlardan yapılır.¹³ Sâmiha Ayverdi'nin İstanbul Geceleri adlı eserinde kapısının önünden geçen bekçiye kulak vermek için evlerin açılan pencerelerinden uzanan takkeli erkek başları olduğu görülür.¹⁴ Ayrıca yine aynı eserde kahvelere başında takkeleri ile çıkan yaşlıların güneşin çekilmesi ile birlikte yavaş yavaş evlerine döndüğünü söyler. Bu iki malzeme bize o dönemde takkenin kullanıldığı fikrini vermesi açısından önemlidir.¹⁵

2. Üst Giysileri

Üst giysileri derken elbiselerin üstüne, dışarı çıkarken giyilen giysilerden bahsediyoruz. Bunlar dışarı çıkarken uzun etekli ve ya kısa etekli sadece sokakta, açık ya da kapalı alanlarda giyilen giysilerdir. Ancak Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde bunların sadece adlarına rastlarız. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi edinemeyiz.

Halil Efendi'nin üstünde uzunca setresi olduğunu görürüz.¹⁶ Setre, sözlük anlamıyla; düz yakalı ve önü ilikli, çuha üst giyeceği, ceket demektir. Halkın giydiği, rahat bir üst giysisi olarak tanımlanır.

Kübera ve vüzeranın üst giysisi diğerlerinden farklıdır. Akik, zebercet ve mercandan düğmeler ile ziynetlenmiş bürümcük mintanlarının üstünde kadife

¹¹ **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu 1988, s.1406

¹² Ahmet Rasim, **Muharrir Bu Ya, İstanbul, Hamit Matbaası**, 1926, s. 283

¹³ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.225

¹⁴ **A.e.**, s.70

¹⁵ **A.g.e.**, s. 153

¹⁶ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 310

cepkenleri bulunur.¹⁷ Mintanın sözlükte, iç gömleği üstüne giyilen, etekleri kalçalara kadar inen, uzun kollu ve düz yakalı bir nevi gömlek olarak açıklanmıştır.¹⁸ Reşat Ekrem Koçu ise Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde mintanı; uzun kollu, kollarının bitimi yırtmaçlı ve yırtmacı bir sedef veya taş düğme ile kapanan düz kol kapaklı; düz yakalı, önü yarım yırtmaçlı olup üç dört düğmeli ile kapanan ve baştan geçirilerek giyilen alelâde ve bilhassa basmadan yapılan bir giysi olarak tanımlar.¹⁹ Mintanlar desenli olabildiği gibi canlı renklerde de olabilir.

Kalpakçılar Caddesinde esnafılık yapan Bahaeddin Efendi ise daha farklı bir mintanla karşımıza çıkar. Daha sade bir mintan giymiştir ve mintanının üstünde daima haydariye olduğu görülür.²⁰ Bu giysi daha çok derviş meşrep kimseler tarafından giyilen bir giysidir. Zaten Sâmîha Ayverdi, giyiminden Bahaeddin Efendi'nin derviş meşrep bir kimse olduğunu anladıklarını söyler. Haydarî olarak da geçen bu giysi kolsuz ve omuz başlarında üçgen şeklinde birer parçası olan bir hırka çeşididir.²¹ Yukarıda küberanın kıyafetinden bahsederken bürümcük mintanlarının üstünde cepken bulunduğundan bahsetmiştik. Cepken, cekete benzeyen, kolları yarık, omuza atılan kısa kaputumsu bir libastır. Ahmet Rasim, Şinasi adlı eserinde bu giysinin ekseriya esnaf takımı tarafından kullanıldığını söylemiş olsa da biz burada tersi bir durumla karşılaşırız.²² Bunun çapraz düğmeli, kolsuz ve yelek gibi olup içe giyilenine de câmedan denir.²³

Ayverdi'nin Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı eserinde üst giysisi olarak bir de hırka adının geçtiğini görürüz.²⁴ Hırka alafranga ceket ve çeşitlerinden olan bir üst giysisidir. Kolları genişçe, yakasız, önden düğmeli ve ekseriya iki yanı ceplidir.²⁵ Yazın ipek atlas veya keten üzerine büyük emek harcanarak yapılmış, gayet ince musanna Şam hırkası giyilir.²⁶

¹⁷ Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.271

¹⁸ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, İz Yayınları, s.776

¹⁹ **A.g.e.**, s.174

²⁰ Sâmîha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 161

²¹ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, İz Yayınları, s.474

²² **A.g.e.** , s.60

²³ **a.y.**

²⁴ **A.g.e.** , s. 219

²⁵ Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967, s.217

²⁶ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar:Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.226

3. Alt Giysileri

Alt giysileri olarak, Ayverdi'nin eserlerinde tespit ettiklerimiz; şal yelek, şalvar²⁷, gömlek, pantolondan ibarettir.²⁸

Pantolon alafranga bir giysi olup Tanzimat'la birlikte Osmanlı'ya gelmiş ve ondan sonra yaygınlaşarak giymeye başlanmıştır. Sâmiha Ayverdi'nin babasının da dönem itibarıyla pantolon giydiği görülür. Pantolon ilk başlarda diğer insanlar tarafından yadırganan bir giysi olmasına karşın, batılılaşma hareketinin etkisi ve merakıyla sonradan sevilen bir giysi türü haline gelmiştir. Çeşit çeşit desenlerde ve modellerde pantolonlar giyildiği görülür.

Vücudun alt kısmına giyilen diğer bir giysi de daha önceki dönemlere ait olan şalvardır. Şalvar, bele uçkurla bağlanan, bacakları gayet bol, bileklere kadar inen, paçalarının ağzı, ayak geçebilecek kadar birden daralan bir giysidir. Üst kısmı asıl şalvardan daha dar ancak ağ kısmı bazen yerlere değecek kadar uzun bir şalvar tipi daha vardır ki buna “ elifi şalvar” adı verilir. Sadece adı geçen diğer alt giysileri de potur, sıkma ve dizliktir.²⁹ Potur; üst ön tarafı bir iki kırma yapılarak toplanmış, yine üst arka tarafı ise kırmalı, potlu ve sarkık; bacak kısımları diz kapaklarından bileklere kadar sımsıkı yapışarak inen bir giysidir.³⁰ Sıkma; paçası düz kesimli ve yırtmaçlı, giyildikten sonra yırtmacı üç düğme ile iliklenen bir nevi poturdur ve cepli olabilir³¹; dizlik ise diz kapaklarının ancak üç dört parmak geçecek uzunluktaki dondur.³²

4. Gece Elbiseleri ve İç Çamaşırları

Sâmiha Ayverdi ailesinin Çarşamba'da bir evleri vardır. Bu evin de onlara yetip artacak kadar meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçesi vardır. Bir gün Sâmiha

²⁷ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 310

²⁸ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.123

²⁹ Sâmiha Ayverdi, **Küplüce'deki Köşk**, s.73

³⁰ Ahmet Rasim, **Fuhs-ı Atîk**, Dersaadet, İkdîm Matbaası, 1340, s.76

³¹ Koçu, Reşat Ekrem, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967, s.194

³² **A.e.**, s.91-92

Hanım'ın babası Hakkı Bey, öğle uykusundan uyanarak bahçeye oturmaya iner. Bizim için burada önemli olan bahçeye inerken Hakkı Bey'in üstündeki giysisidir:

“ Babam öğle uykusundan kalkarak gecelik entarisini çıkarmadan gelip hasır koltuklardan birine oturmasıyla yerinden fırlayarak yanımızda”³³

Burada geçen entari adındaki gece elbisesini Sâmiha Ayverdi şu şekilde açıklamıştır:

“ 1928’lerde cereyan eden bu hâdiseye kadar babam ve âilemizin diğer erkekleri gece kıyâfeti olarak hiç pijama giymemişlerdi.

Babamın bahçe kıyâfeti kendisinin (büyük üniforma) adını taktığı rahat bir pantolon ve gömlektir ibâretti.

Sivillerde ve askerlerde merâsim ve muâyede günleri giyilen elbiselere büyük üniforma denildiğinden, babamın lâtifeye meyyâl mizâcı en basit kıyafetini, en üstün isimle yâd ederek: “ Çocuklar bahçede biraz işim var, getirin büyük üniformalarımı diyerek rahat elbiseleri ister ve giyerdi. Fakat o gün, her nedense yataktan kalktığı gibi bahçeye inivermişti.”³⁴

İç çamaşırları olarak fanila ve don vardır. Ancak bu isimlerden sadece fanila ile karşılaşırız ancak onunla ilgili de herhangi bir bilgiye rastlamayız.³⁵

5. Ayak Giysileri

Ayak giysileriyle kastettiğimiz ayakkabılar ve çoraplardır. Elimizdeki malzemenin azlığı nedeniyle bu bölümü bir başlık altında inceleyeceğiz.

Genellikle ayakkabıların modeli, yapıldığı malzeme, giyen kişinin cemiyet içindeki içtimaî mevkiine göre değişir. Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle değişmeye başlayan giyim kuşam, ayakkabıda da bir takım değişikliklerin olmasına sebebiyet vermiştir. Ayakkabılar çeşitlenmiş İstanbul halkı gitgide daha alafranga ayakkabılar giymeye başlamıştır. Belirttiğimiz üzere ayakkabıların modeli giyen kişiye göre değişiklik gösterir. Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı’nda bahsi geçen Halil Efendi’den bahsederken, bütün esnafın ayağına mest-lastik giymesine rağmen, onun memurlar ve kalem efendileri gibi galoş-potin giydiğini söyler.³⁶ Gerek zarâfet gerek

³³ Sâmiha Ayverdi, **Rahmet Kapısı**, s.12

³⁴ **a.y.**

³⁵ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.

³⁶ **A.g.e.** , s. 311

rahatlık bakımından belki de en uygun olan çedik pabuç, çoktan piyasadan kalkmış, onun yerine okumuş yazmışlar mâbeyn kundurası ile galoş- potin, esnaf ise mest-lastik giyer olmuştur.

Ağaların giydikleri ayakkabılar; düztaban, saray pabucu, çingân, pabuç adını almaktadır.

Erkek çocukların ayakkabılarına gelince ise adlar yumuşayarak orta ayak, kütâte, kubâdî, sayşi, orta lorta adını alır.³⁷

Galoş-potin, devrin erkek kıyafetini tamamlayan zarif bir kunduradır. Potin ev içinde giyilir, sokağa çıkarken de üstüne, parlak ve arkası çok kısa bir galoş geçirilir. Potinin rahatça durabilmesi için galoşun arka kısmında bulunan küçük deliğe, potindeki tırnak girer, bu suretle galoş da ayağa oturur. Ordudakilerin ise ceylan derisinden çizmeler giydikleri görülür.³⁸

Potin kısa konçlu³⁹, Avrupaî bir ayakkabıdır. Galoş ise, tabanı tahtadan yapılmış deri ayakkabı anlamına gelmektedir.⁴⁰ Genellikle diğer eserlerde⁴¹ ya da kaynaklarda evlerin içinde erkekleri terlik giyer görürken, burada ev içinde potin giyildiği söylenir.

6- Aksesuarlar

Giyim kuşama dair diğer malzemelerde olduğu gibi, aksesuar konusunda da yeteri kadar malzeme tespit etmiş değiliz. Ancak birkaç malzemenin adını tespit etmiş bulunmaktayız. Bu malzemeler arasında mendil⁴², kuşak ve uçkurdur.⁴³ Mendil, erkekler tarafından yıllarca enselerine atarak veya bellerindeki kuşağa takılarak kullanılan bir ihtiyaç iken daha sonraki yıllarda alafranga kıyafetlerin ceplerinde süs olarak kullanılan bir aksesuar olarak karşımıza çıkar. Kibar erkeklerin kullandıkları el mendilleri genellikle beyaz veya uygun renkte bir zemin üzerine çiçek işlenmiş olur. Diğer mendil cinsleri serkizkâri adıyla ün salmış yazma mendiller, elvan renk çiçekli yumuşak ipek Hind mendili, ekseriyetle halkın

³⁷ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.404

³⁸ Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.271

³⁹ **Türkçe Sözlük**, TDK, 1978, s.1197

⁴⁰ **Türkçe Sözlük**, TDK, 1978, s. 521

⁴¹ Ahmet Rasim, **Fuhs- Atfık**, s. 271

⁴² Sâmîha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, s.292

⁴³ Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.271

kullandığı kırmızı Pazar mendili, düz beyaz ve uçları ipek veya kılabledan veya sırma işlemeli çevre, diğer adıyla yağlıklardan ibarettir.⁴⁴ Yağlıklar incelediğimiz eserlerde sık sık karşımıza çıkar. Daha önce evde kullanılan eşyaları anlattığımız bahiste bu konuda ayrıntılı bilgi vermiş olduğumuz için burada sadece adını söylemekle yetiniyoruz.

Kuşak ve uçkur ise, bir aksesuar olmadan ziyade bir ihtiyaç gereği kullanılmaktadır. Alaturka kıyafetler olan şalvar, potur, entari gibi giysilerin beline bağlanan kemerler, kuşaklar ve bir nevi kuşak olan uçkurlar bir ihtiyacı karşılar ancak bunların da içinde renkli ve estetik olanları vardır.

B.Giyim, Kuşanma ve Süslenme: Kadın

Bu bahisle ilgili olarak elimizde fazla malzeme bulunmadığından bu bahsi bölümlere ayırmadan inceleyeceğiz.

Sâmiha Ayverdi, kadının ve onu tamamlayan giyiminin estetik bir değer olarak nasıl hatırında kaldığını şöyle anlatır:

“Bir vakitler, gözümde kadın güzelliğini şâhâne âbidesi olan annemi, elinde köpük köpük danteller, renk renk işlemelerle süslü şemsiyesi, nârin endâmını saran dar belli kabarık kollu yeldirmesi, muhteşem başına öper gibi dokunan bürümcük baş örtüsüyle Çamlıca güzellerinin arasında bir ilâhe gibi seyrettiğim zamanların üstünden otuz şu kadar sene geçti.”⁴⁵

Sâmiha Ayverdi, burada, annesinin tasviriyle, bize aslında o dönemin kadın giyimi ile ilgili ayrıntılı bir bilgi vermektedir.

Başörtüsü olarak bürümcük bir başörtüsünden bahsedilmektedir. Bu daha sonraki dönemde görülen başörtüsüdür. Daha önceki dönemlerde hanımların başlarını örtmek için ferace ve peçe kullandıkları görülür. Ferace ile hotoz ve yaşmak kullanılırken, çarşaf giyildiği zaman peçe kullanıldığı görülür. Ev içinde günlük elbiseleriyle ise başlarına içi dolu, yani ortası çiçekli yazma yemeni bağlarlar. Saçı

⁴⁴ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.228

⁴⁵ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.254

uzunsa iki- üç örgü yapar ve arkasına salar.⁴⁶ Ancak bu sadece evin içindeyken yapılabilen bir örtünme şeklidir. Kadın için o dönemde örtünme önemli bir konumdur ve giyim de haremlik ve selamlığa göre şekillenir. Ev içinde haremde daha serbest olabilen kadın, selâmlığa geçerken ya da sokağa çıkarken kendine dikkat etmek zorundadır. Bazen hafif bir tülle sokağa çıksalar bile başlarını mutlaka iyi bir şekilde örtmeleri gerekir. Tarihte, zaman zaman bununla ilgili yasaklamaların olduğu görülür. 1700’li yıllarda, bir dönem, başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmalarının ve feracelerinde bir parmaktan kalın şerit kullanmalarının yasak olduğunu görürüz.⁴⁷ Kız çocukları o yıllarda erken yaşta örtünmeye başlar. Bunu, Sâmiha Ayverdi’nin hatıralarında anlattığı, 1920 yılında, on dört yaşındayken, başından geçen bir olaydan anlarız. Bu olay yanında bulunan yeğeni Semiha Cemâl Hanım ve kendi üstündeki kıyafeti ile ilgilidir. Burada bizi ilgilendiren olaydan ziyâde üstündeki kıyafetlerin niteliğidir:

“ İkimizin de üstünde lacivert şarmözden çarşaflarımız vardı. Kumaşın mat tarafının etek ucuna parlak tarafından ince bir sıra parlak şerit geçirilmişti.”⁴⁸

Sâmiha Ayverdi, Boğaziçi’nde Tarih’te lale devrini anlatırken o yıllarda kadının henüz tamamıyla fesini çıkarıp hotoz giymemiş olduğunu söyler.⁴⁹ Altın veya gümüş işlemeli daracık fesinin üstüne yaşmağını tutar ve sırtına da sıkma feracesini giyerek sokağa çıktığını söyler. Bu dar feraceler, göğüs, bel ve kalça hatlarını bozmayan son derece zarif bir dış kıyafetidir.⁵⁰ Buradan anladığımız kadınların önceleri ferâce ile fes ile örtündüğüdür. Daha sonraki yıllarda da hotoza geçmiştir.

Hotoz, kadınların yemeni vb. ile yaptıkları bir ev tuvaletidir.⁵¹ Hotoz mücevher veya çiçekle süslenebilen bir tuvalettir. Özellikle sultan hotozları bu anlamda görülmeye şayandır. Bütün bir kadın inceliğini yansıtır. İngiliz sefiresi Lady Montegue, hayranlıkla izlediği Türk kadınının giyiminin de terbiyesinin ve

⁴⁶ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.227

⁴⁷ Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1950, s.51

⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 115

⁴⁹ **A.g.e.** , s.159

⁵⁰ **a.y.**

⁵¹ Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967, s.131

zarafetinin bir parçası olduğunu söylerken sultanın hotozunu da anlatmadan geçememiştir:

“ Sultanın hotozunun etrâfında dünyanın en beyaz ve en güzel incilerinden üç dizi bulunuyordu. Başına takılmış iki elmas gülün ortası, yâkut, etrâfları fevkalâde kıymetli elmaslardı. Hotozun üzerine sokulmuş zümrütlü, yâkutlu iğneler de ayrı bir güzellikte idi.⁵² Bunların başına bir ağırlık verdiği hissediliyordu. Hanımın saçları mini mini örgülerle örülmüştü. Örgüler ya arkalarına sallanıyor ya da hotozun içinde toplanıyordu.⁵³”

Sade hotozlar olduğu gibi yukarıdaki alıntıda olduğu gibi renkli ve süslü hotozlar da vardır. Hotoz için kullanılan örtünün renginin yanı sıra cinsi de önemlidir. Kadınlar basit bir gaz boyaması⁵⁴ ile hotoz kurabilirken oyalı bir ipekli papazî ile de hotoz kurarlardı.⁵⁵

Batılılaşmanın etkisiyle moda halini alan Avrupaî yaşam giysileri de etkiler. Batının kullandığı bazı giysileri kullanmak kimilerine göre batılılaşmak demektir. Sâmiha Ayverdi, bir tanıdığın konağına terzi geldiğinde uğrayan Ferdâne adında genç ve şuh bir kadından bahseder. Bu kadın için terziden aldığı şapkayı giymek ayrı bir zevktir.⁵⁶ Buradan anladığımız kadarıyla azınlıkların kullandığı şapkaya bir tenezzül vardır ancak bunu yapabilecek ortam henüz olmadığı için kadınlar tarafından buna cesaret edilememektedir. Ancak biliyoruz ki, daha sonraki yıllarda, gerekli ortam oluştuğunda, şapka Türk kadınları tarafından da kullanılan bir baş giysisi halini almıştır.

Dışarıya çıkarken üstlerine ferace ya da çarşaf aldıklarını söylemiştik. Ancak ilerleyen yıllarda ferace ve çarşafın yerini mantoya benzeyen yeldirmeye bıraktığını görürüz. Sâmiha Ayverdi, mahallelerini imamının kayın validesi olan Fitnat Hanım’dan bahsederken kurşûni sof, mantoya benzeyen bir yeldirme giydiğini söyler.⁵⁷ Sâmiha Ayverdi’nin annesi de Çamlıca’ya, gezintiye giderken kabarık kollu yeldirmesini giyer.⁵⁸

⁵² Sâmiha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.208

⁵³ Sâmiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.39

⁵⁴ Ahmet Rasim, **Şehir Mektupları**, C. III-IV, s.106

⁵⁵ Ahmet Rasim, **Hamamcı Ülfet**, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1338, s. 49

⁵⁶ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.126

⁵⁷ Sâmiha Ayverdi, **Ezelî Dostlar**, s. 69

⁵⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.254

Yeldirme, kadınların çarşaf yerine kullandıkları, başörtüsü ile giyilen hafif üstlük anlamına gelir.⁵⁹ Yeldirmelerin kolları manto kolundan daha geniştir ve bol bir üstlüktür.⁶⁰ Kibar hanımlar tarafından sayfiye yerlerinde ve evlerinin bahçelerinde giyilirken avam tabadaki kadınlar tarafından yaz kış şehir içinde de giyilir. ⁶¹ Yeldirmeler de feraceler gibi renk renk olabilir. Üst giysisi olarak cemiyetin ileri gelen kadınlarının maşlah giydiği görülür:

“ Kaptan paşanın karısının maşlahı sırma işlemeli saten, üzerine üstünde mücevher ve incilerle süslü bir kemer takmış.”⁶²

Maşlah, tek parçalı ve kol yerine yarıkları olan bir çeşit kadın üstlüğüdür.⁶³ Anlaşıldığı üzere bu giysi de sırmalı, süslü bir giysidir ve kemerle tamamlanır.

Giysilerin üstüne bir tür aksesuar olarak giyilen diğer bir giysi de dolamadır. Dolamayı bir sultanın üstünde görürüz. Dolama kaftana benzer ama kaftandan farklıdır. Layd Montegue, Sultan Mustafa’nın zevcelerinden biri olan Hâfize Sultan’ın üstündeki kıyafeti şöyle anlatır:

“ Sırtında dolama bulunuyordu. Dolamanın kaftandan farkı, kollarının uzun ve yenlerinin yukarı doğru çevrilmiş olmasıdır. Erguvan renginde olan bu elbise, ayaklarına kadar düşüyordu. Kol etrafları, yakasından eteğine kadar her iki yanına da nohut büyüklüğünde elmaslarla süslenmişti.”⁶⁴

O dönem iç giysisi ile ilgili elimizde fazla bulunmamakla birlikte Boğaziçi’nde Tarih adlı eserde iç giysisi olarak karşımıza şu kıyafetler çıkar:

“ İç giyime gelince, o büsbütün başka ve hârikulâde zevkliydi. Topuklara dökülen ipek şalvarın üstüne yine ipekten, uzun kollu, kenarları işlemeli ve yakasını bir elmas düğme tutan ince bir gömlek giyilir, bunun da üstüne sırma işlemeli veya ekseriya düğmeleri altın, gümüş ya da mücevherden olan bir entârinin belinde de bir geniş kemer bulunurdu.”⁶⁵

Entari, genellikle patiska, basma gibi kumaşlardan yapılma, uzun bir kadın esvabıdır. Erkekler tarafından da giyilen bu esvabın en önemli hususiyeti belden bir

⁵⁹ TDK, **Türkçe Sözlük**, s. 1616

⁶⁰ Koçu, Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967, s.241

⁶¹ a.y.

⁶² Sâmîha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, s.39

⁶³ TDK, **Türkçe Sözlük**, s. 994

⁶⁴ Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s.208

⁶⁵ A.g.e. , s.159

kuşakla bağlanmasıdır.⁶⁶ Bu esvap yukarıda yaptığımız alıntıdan anladığımız üzere süslüdür. Düğmeleri altından ya da gümüştedir ve yine enli ve süslü bir kemer ile tamamlanır. Entarinin şalvar yerine de kullanıldığı görülür. Burada ayrıca şalvar adının da geçtiğini görmekteyiz. Bu nedenle şalvar ve entari birbirinden ayrı iki parça kıyafet olarak ele alınmıştır. Şalvar kadınlar tarafından tek başına kullanılmaz. Diğer giysilerin bir parçası gibidir. Şalvarın tek başına kullanımı erkeklerde görülen bir hususiyettir. Genellikle entarinin altına giyildiğini söyleyebiliriz.

Layd Montegue, Hafize Sultan'ın kıyafetini anlatırken içinden gömleğinin görüldüğünü söyler.⁶⁷ Buradan anlaşılan, kadınlar içlerine gömlek giymektedirler. Ancak, bu malzemeye başka bir yerde rastlamadığımızdan ve ayrıntılı bir bilgi verilmediğinden sadece bunu söylemekle yetiniyoruz.

Gece giysileri ve iç giysi olarak karşımıza danteller, fistolar ve kurdelalarla hazırlanmış jüponlar ve gece yatarken giyilen tek parça gecelikler çıkar. Ne İdik Ne Olduk'ta Dadı Hanım'ı Sâmiha Hanım'ın yengesinin jüponunu ve geceliğini ütülerken görürüz.⁶⁸ Ancak bununla ilgili malûmata sahip olmadığımız için bu kadarını demekle yetiniyoruz.

Giysinin tamamlayıcısı olan ayak giysileri de yine hali vakti yerinde olan zümrede altın ve gümüş teller, bazen de inci ve mücevherlerle işlenmiş pabuçlardır ve bunlar çeşitli isimler alır: yaşmak, alaca edek, iç edek, dış edek, filâr, terlik edek.⁶⁹

O dönemde aslında tek başına sade ve tek renkten oluşan birçok giysiyi aksesuarlar tamamlamaktadır. Varlıklı ve cemiyetin önde gelenlerinden avama kadar kadın güzelliğine önem vermekte ve bunu çeşitli şekillerde kullandığı aksesuarlarıyla tamamlamaktadır:

“ İçinden görünen gömlek yakasına, düğme yerine baklava şeklinde gâyet iri bir elmas takmıştı. Belindeki geniş kemer ise sıvama elmastandı. Gerdanında, dizlerine kadar inen, üç dizinin biri, ucunda hindi yumurtası büyüklüğünde zümrüt bulunan bir inci sırası, diğeri iki yüzden fazla iri zümrütün vücûda getirdiği bir sıra, üçüncü de kezâ, yuvarlak küçük zümrütlerden mürekkepti. Fakat bütün bu mücevherler, armut biçiminde bir çift elmas küpenin şaşaâsı karşısında siliniyordu.

⁶⁶ Koçu, A.g.e. , 102

⁶⁷ A.g.e. ,s. 208

⁶⁸ A.g.e. , s.136

⁶⁹ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s.403

Bunlardan başka hârikulâde bilezikler, yüzükler de göze çarpıyordu.”⁷⁰

Tabîî burada bahsedilen aksesuar koca bir imparatorluğun sultanının mücevherleridir; ancak halk da süsüne elinden geldiğince ehemmiyet vermektedir. Halk tarafından daha çok altın ve gümüş tercih edilir.

Balkan harbinin etkilerinin fazlasıyla hissedildiği İbrâhim Efendi Konağı’nda, İbrâhim Efendi’nin kızı Şevkiye Hanımefendi de sahip olduğu mücevherleri satma kararından büyük üzüntü duymaktadır. Bu mücevherler arasında neler yoktur ki:

“ ... som pırlantadan katmerli gül iğneyi ne kadar da severdi. Gündeye kullandığı kırk sekiz kıratlık pembe pırlanta yüzüğü; yakutlu pırlantalı yüzükleri; kuş iğneyi; Seylan incisi küpeleri; mineli sıvama pırlanta saati; hele bu saatin birkaç defa boyuna dolanan gene pırlantalı ve zümrütlü kordonunu kolayına gözden çıkarmak mümkün müydü?”⁷¹

Mücevherler haricinde kullanımına rastladığımız iki aksesuar vardır: mendil ve şemsiye. Şemsiye yağmurdan ya da güneşten korunmak maksadıyla taşınsa da süs niteliği de taşımaktadır. Bunlar renk renk işlemlerle işli şemsiyelerdir.⁷² Mendiller ise yine süslü, dantel mendillerdir.⁷³

Temizliğiyle ünlü olan Türk kadını için güzel koku da ayrıca bir hususiyet taşır. Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanda, Adli’nin bazen can sıkıntısından sütannesinin odasına girip dolaplarını karıştırdığında, sütannesinin düğünlerde, bayramlarda süründüğü kalemis yağı, tefârik lavantası bulduğunu görürüz.⁷⁴ Buradan da anlaşılan odur ki özel günler için kullanılan özel kokular vardır. Kadınların bir de yüzlerine allık ve kaşlarına rastık sürerek güzelleşmeye çalıştıklarını görürüz.⁷⁵

⁷⁰ a.y.

⁷¹ A.g.e. ,s. 377

⁷² Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s.254

⁷³ a.y.

⁷⁴ A.g.e. , s.232

⁷⁵ Sâmîha Ayverdi, *Ah Tuna Vah Tuna*, s.39

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜBAREK GÜNLER: KANDİLLER, RAMAZAN ve BAYRAMLAR

Her cemiyetin, diğer günlere göre daha uğurlu, kutsal saydığı günleri vardır. Bu günlerde, diğer günlerden farklı bazı âdetler yerine getirilir ve her birinin kendine has bir karşılaşması ve yaşanışı vardır. Bu bölümde, Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden saptadıklarımız doğrultusunda İstanbul'da bu mübarek günlerde Müslüman ve Müslüman olmayan halkın âdetlerinin, alışkanlıklarının neler olduğunu aktarmaya çalışacağız.

A. CUMA GÜNÜ, KANDİLLER, HACI UĞURLAMA ve KARŞILAMA MERASİMLERİ

Müslümanlıkta yıl boyunca mübarek olan gün cuma günüdür. Gerek Kur'an-ı Kerim'e göre gerekse çeşitli dini rivayetlere göre Cuma günü önemli bir gündür. Bu nedenle Müslümanlar Cuma günlerini diğer günlere nazaran daha fazla ibâdet yaparak ve dua ederek geçirirler.

Müslümanların çok önem verdikleri üç ay vardır ki bunlar Recep, Şaban, Ramazan olarak bilinen üç aylardır. Bu aylar dini vecibelere daha büyük bir ihtimamla uyulduğu aylardır. Müslümanların bu aylar içinde “mübarek” olduğuna inanılan belirli günler vardır: Kandiller, Regaip, Miraç ve Berat kandilleri ve Kadir gecesini içeren bu aylar aynı zamanda Ramazan'ın da yaşandığı aydır. Ramazan, gerek dini gerek içtimaî anlamda dünyadaki tüm Müslümanların kendilerine has âdetlerle geçirdiği ve hayırlarla dolu olduğuna inanılan bir aylık süredir. Ramazan ile ilgili elimizdeki malzemenin fazlalığından dolayı bu ayı ayrı bir kısımda inceleyeceğiz.

Kandil gecelerini Sâmiha Ayverdi, İstanbul'un günlük çehresini değiştiren günler arsında sayar.¹ Bu geceler insanların manevî duygularının yoğunlaşarak

¹ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s.85

yaşandığı gecelerdir. İnsanlar, bu gecelerde, gündelik hayatta yaptıkları birçok yanlış davranıştan kendilerini sakınarak ibadet etme yolunu seçerler. Bu geceler bir nevi temizlenme vasfını taşır. Sâmiha Ayverdi, bu gecelerde, günah damgası yemiş her türlü hareketten sakınıldığını, bu sakınmanın ise, başıboş hislere nezaketli bir ihtar, ihmâl edilmiş rûha da bir nevi tembih olduğunu söyler.² Bu gecelerde hudutsuz ihtiraslar duraklar. Dargınlar barışır. Bu gecelerde içki içilmez, kumar oynanmaz, eğlenti yapılmaz. Küçüklerin büyüklere el öpmeye gittikleri görülür. Bazen eli öpülen büyükler küçüklere harçlık da verir. Büyükler küçüklere hayır dua ederler. Hulâsa bu geceler, tövbe ve nedamet, gaflet meydanında koşan beşeriyetin yolunu keser ve ona, kısa da olsa, bir dinlenme fırsatı verir.³ Sâmiha Ayverdi ailesi de kandillerde, Çamlıca'daki evlerinin bulunduğu semtte bütün semt halkı tarafından tecrit edilmiş bir aileyi ziyaret eder.⁴ Dadı olan Revnakfer Kalfa'ya da kandillerde hizmet ettiği aile tarafından mücevherler hediye edildiği görülür.⁵ Boğaziçi'nde Tarih adlı eserde, Râşid Efendi'nin yalısından bahsedilir. Bu yalının kırk odası olan harem kısmının kubbeli divanhaneleri, geniş sofaları arasında bir de Sakal-ı Şerif odası vardır. Kandil geceleri gerek aile efradı, gerek kapı halkı ve gerek civar komşular, huşu içinde toplanırlar ve hep bir ağızdan salât ü selam getirerek Sakal-ı Şerif'i ziyaret ederler.⁶ Kandil günleri bazı Müslümanlar oruç tutar. Birçok özel günde ziyaret edilen Eyüp kandil günleri de halk tarafından ziyaret edilerek dualarda bulunulur.⁷ Bugüne has kandil simidi olarak bilinen özel çörekler yapılır ve satılır.

İbadet amacı taşıması gerekçesiyle hacı karşılama ve uğurlama merasimlerini de bu bahis altında inceledik. Bu merasimlere tehniye de denilmektedir. Hacıya gitmek, ibadetlerini yerine getiren ve hâli vakti yerinde olan her Müslüman için önemlidir ve önemi doğrultusunda bir takım âdetleri vardır. Mekke'yi ziyaretle hac vazifesini yapmak isteyenler önce kendilerine yol arkadaşı seçerler ve sonra hazırlıklara başlarlar. Bazı eşya ve çamaşırları için kalın köseleden sandık biçiminde sahhare, su koymak için yine köseleden yapılmış su matrası, mevcut parasını koyup beline bağlayacağı meşin kemer, bozulmadan bir müddet

² a.y.

³ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s. 86

⁴ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyâdan Bir Dünyâya**, s.116

⁵ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s.93

⁶ A.g.e. , s.217

⁷ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.131

dayanabilecek köfte, tavuk, söğüş, peksimet, gevrek, zeytin ve peynir gibi azık tabir edilen yiyeceklerini hazırlarlar.⁸ Hazırlıklarını tamamladıktan sonra, günü gelen hacı adayı sevdiklerinin dualarıyla yola çıkar. Her mahalle, belki de her sokak, Hicaz'a gönderdiği bir ferdini, kapısı yeşile boyanmış ve içerisi geleneğe göre hazırlanmış bir evde heyecanla bekler.⁹ Hacının dönüşünden önce hanesindekiler gayet iyi cins iç çamaşırlarını, ağır kumaştan entarisini, cübbesini, ayakkabısını hazırlar, kudreti yerinde olanlar çok kıymetli kürk alırlar, ayrıca hanenin uygun bir odası yeniden tefriş edilir, her şeyleri yenilenir.¹⁰ Hacı tehniyesi denen bu hac dönüşü merasimleri ise, şehrin belli başlı şenlik vesilelerindendir. Hacının dönüşünü tebrik için belirlenen kabul gününe, tehniye cemiyeti adı verilir. Hacının hane kapısının renginin yeşile boyanma sebebi, tehniye cemiyetine gelenlerce, buranın hacı hanesi olduğunun anlaşılmasını sağlamaktır.¹¹ İlâhîler, tehlil ve tekbirlerle karşılanan bu büyük seyyah, evine götürülüp bırakılır, o da mevkiine ve kesesine göre dostlarına bir ziyafet hazırlar. Sâmiha Ayverdi İstanbul Geceleri'nde ayrıntılarıyla anlattığı hac dönüşü merâsimine şu şekilde devam eder:

“Öyle ki çok defa bu toplantılar, düğünleri gölgede bırakacak kadar tantanalı olur ve hacının evi bir misâfir akını ile dolup boşalırdı. Hacı tehniyelerinin bir husûsiyeti de, dâvetlilerin aynı zamanda hacının getirdiği hediyelerle izaz edilmeleri idi.

Sokak kapısından, misâfirleri ellerinde gülâbdanlarla karşılayan genç kızlar, üstündeki eşyâ saymakla tükenmeyecek bir sofranın başına kadar götürürlerdi. Masanın ortasında, şeker şerbeti ile dolu billûr bir kâse ve etrâfında dâvetlilere bölüp vermek için gene billûrdan küçük çanaklar, boynuz, abanoz, sedef kaşıklar ve hacı lokumları bulunur, isteyen istediği kokudan alabilmesi için gül yağı, misk yağı ve hacı yağı hokkalarının yanında fildişi hilâller hiç unutulmazdı.

Ya hediyeler gene bu sofranın üstünde, hısıma akrabâya, eşe dosta dağıtılmak üzere sıralanmış bu hac hâtıraları ne sevindirici idi. Şerbetler içip, güzel kokular süren misâfirler, sofranın üstündeki eşyâdan hangisini isteyeceğini, hangisinde kara edeceğini bir türlü kestiremez, gümüş bilezikler, mercanlı yüzükler, deniz böceklerinden yapılmış gerdanlıklar, akikler, tespihler, sürmeler, kınalar, minicik altın sanevberler...

Hacı tehniyeleri bâzen yemekli de yapılır, hatta günlerce devam edeni olurdu.”¹²

Hacıdan getirilen zemzem suyu da yine ikrâm edilenler arasındadır ve şifâlı olduğu inancıyla gelen her dâvetliye mutlaka içirilir. Tehniye cemiyeti için hazırlanmış masanın üzerine büyük tepsi içinde, özellikle gümüşten, fıçı gibi, altı musluklu ve sehpa üzerine konmuş zemzemlik yerleştirilir; içinde hacının Mekke'den getirdiği

⁸ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.270

⁹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.84

¹⁰ Abdülaziz Bey, **A.e.** , s.271

¹¹ **A.y.**

¹² Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.85

zemzem suyu bulunur. Etrafına zemzem içmek için ufak boyda kesme billurdan kulplu zemzem bardakları konur, onların etraflarına da ya kıymetli eski madenden veya yine kesme billûrdan ufak boyda altı kadar kabın içine kenarları zihli yeşil çukalar ve çukaların üstüne de ödağacı yağı, ıtır yağı, gül yağı, misk yağı ve kalemis yağı dökülür.¹³

Hacının geldiğinin üçüncü günü icap eden akraba ve ahbablar davet edilirken, hanımların iki gün sonra çağrıldığı görülür.¹⁴ Hacı tehniyelerinin bazen yemekli de yapıldığını söylemiştik. Bu daha çok hali vakti yerinde olan aileler içindir. Orta halli ailelerin hacı ailelerinin tehniye cemiyeti ile meşgul olmaları yüzünden yemek pişirmeye vakit bulamayacakları düşüncesiyle hacı olan zata hürmeten yakınlardaki kibar dairelerinden veya komşularından üç gün süreyle haneye akşam sabah yeteri kadar ekmek ve yemek gönderilir. Böylece aynı zamanda komşuluk vazifesi de yerine getirilmiş olur.¹⁵

B. RAMAZAN

On bir ayın sultanı olarak adlandırılan Ramazan ayına bütün İslam dünyasında çok önem verilir. Bir ibadet ayı olmasına rağmen, birçok âdet, gelenek ve göreneğin de en coşkulu şekilde yaşandığı aydır. Sâmiha Ayverdi'nin bir ibadet ayı olmakla beraber şehrin çehresini aydınlatan bir neşe ve eğlence hayatını da beraberinde getirdiğini söylediği bu aya dair elimizdeki malzemenin bolluğu da bu aya verilen önemi ortaya koyar niteliktedir.

1. Ramazan Hazırlıkları

İstanbul şehrinde ramazan, toplar, davullar ve mânilerle karşılanmadan çok evvel hazırlığı başlar.¹⁶ Sâmiha Ayverdi, ramazanlarda İstanbul'u görücüye çıkacak bir kıza benzeterek, heyecanlı hazırlıklarla içten içe coştüğünü ve didindiğini söyler.

¹³ Abdülaziz Bey, A.e. , s.271

¹⁴ A.e. , s.272

¹⁵ a.y.

¹⁶ Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı, s.102

Evlerden konaklara, kenar sokaklardan cadde ve meydanlara kadar her köşenin kendine mahsus bir tavır değıştirişı, kendine bir çeki düzen verişı gözlenir. Çamaşırların yıkanişı, ütünün yapılması, tahtaların fırçalanması, evlerin temizlenmesi, kilerlerin elden geçmesi, iftarlık ve sahurlukların raflara dizilmesi; çarşı Pazar işleri ve biçki dikiş meselelerinin bir düzene bağlanması gelen ramazan ayının habercileridir.¹⁷ İstanbul Geceleri'nde yaklaşan Ramazan için evlerde yapılan hazırlıklar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır:

“ Ya evler... silen süpüren, ölçen biçen, takıp takıştıran evler... Evvelâ su içinde pembeleşen topuklarla tahtalar oğulur, camlar silinir, minder yaygılarından küp bezlerine kadar bütün eşyanın en yenisi seçilir; bakırlar kalaya verilir, iftarlıklar ve sahurluklarla dolan kilerler nizâma konur, yalnız yukarıdan aşağı elden geçen evde, hemen tek ihmâle uğrayan nokta, sokak kapısının tokmakları olurdu. Zira Türk, görünüşe omuz silken, babadan kalma bir zihniyetle en geç bu işi düşünür, ya da hiç hatırına getirmezd. Fakat bu ihmalde, biraz da çıplak kolunu evinden dışarı uzatamayan kadının çâresizliğini de aramak lazımdı. Bu yüzden de konak kapılarının iri pirinç halkalarını parlatmak, halayıkların değil, ayvazların ve uşakların vazifesi idi.”¹⁸

Ramazan hazırlıkları her evde iki-üç ay önceden başlar.¹⁹ Halk sair günlere ait erzak ve ev ihtiyaçlarına ek olarak, imkânları nispetinde reçeller, sucuk ve pastırma, zeytin, peynirler, şerbetlik şekerler, şuruplar, kâfi miktarda şeker ve hoşafıklar, güllaç, çorbalıklar alır ayrıca hanedeki sahan, tencere, sini gibi bakır kapların hepsi kalaylanır, hallaçlar çağırılır, yatak takımlarının yün ve pamukları attırılır.²⁰ Torba bohçası ele alınır, kavanozlar, çömlekler temizlenir. Eve gelen Ramazan yiyecekleri torbalara, çömleklere, kavanozlara aktarma olur, mutfak dolaplarına yerleşir.

Orta halli bir ailenin mutfağı, gelin odası gibi pırıl pırıl olur. Evlerin yatak takımları değıştirilir, namaz seccadeleri yenilenir, namaza hürmeten bir-iki yeni seccade ilâve olur. Titizlikle hazırlanan iftar sofralarında kullanılmak üzere gündelik hayatta kullanılan tabak, kaşık, kâse kaldırılır onların yerine yeni kaşıklar, tabaklar,

¹⁷ a.y.

¹⁸ A.g.e. , s. 41-42

¹⁹ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, no:11, İstanbul

²⁰ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar:Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.250

kâseler, kahve fincanları, şurup bardakları, gümüş, fakfon, abanoz tepsiler, işlemeli sofraya yaygıları, peşkirleri, elbezleri, yüz, el ve abdest havluları meydana çıkarılır.²¹

Senenin on bir ayında idareli, tutumlu hareket eden, fazla masraf ve israftan korkan, kuyrukyağı, yerli pirinç, çekirdekli üzüm, balkabağı, hoşafı yiyen ve içen, yağ ve ispermeçet mumu yakan orta halli aileler bile Ramazan'a hürmeten tereyağı, pilav için mısır pirinci, erişte yerine kaygam makarnası, yakmak için balmumu alır.²²

İbrahim Efendi Konağı'na da ramazan şehrin mûtat görenek ve geleneğine uygunluk arz eder. Aynı telaş bu konakta da vardır. Konak halkı da evle ilgili hazırlıklarını tamamlamaya çalışarak Ramazanı karşılama telaşı içindedir:

“ Sıra sıra beş altı leğenin başında güle şakalaşa köpüklü sulara güreşen genç halayıklar, sabahın erken saatlerinde başladıkları çamaşırları akşama doğru bitirip işten çıkınca, çamaşıra girmemiş kapı yoldaşları onları bir tarafa çekerek günlük işlere sokmaz, sıcak su içinde pembeleşip yumuşayan ellerine mevsimine göre şerbet, limonata vererek ya da önlerine tepsi tepsi kuruyemiş getirerek ikram ederlerdi.

Ertesi gün üç dört masada birden başlayan ütü, geç vakitlere kadar devam eder; bir yandan da önünde dikiş sepetiyle oturan yardımcı bir kalfa, eksik düğmeleri, sökükleri, yırtıkları diker, bu iş de bittikten sonra, sıra çamaşırların ayrılıp yerlerine yerleştirilmelerine gelir böylelikle de çamaşır faslı tamam olmuş olurdu.

Kiler işine gelince, evin temizliği kadar belki daha da teferruatlı ve müşkül iş, zahîre deposu kadar zengin olan kilerin temizliğiydi. Zira kiler denen o uçsuz bucaksız taş odalarda neler yoktu? Bir zamanlar Varna'dan Köstence'den çektilerle gelen yağların pekmezlerin yerine, şimdi Haleb'in, Trabzon'un, Vakfikebîr'in fiçı fiçı yağları, Balkan kaşerleri, Kızanlık tulum peynirleri, kazevîler dolusu Mısır pirinçleri, dağlar gibi yığılmış kelle şekerler, çuvallarla sabunlar, hevenk hevenk tavanda asılı kışlık soğanlar, siyah ve yeşil zeytin fiçıları; eskiden Kazan'dan Eflâk ve Boğdan'dan gelen zahîreler yerine şimdi Suriye'nin Trablusgarp'ın, Bağdat'ın ve Anadolu vilâyetlerinin türlü türlü mahsulleri hep bu kilerlerin sanki ot gibi kendi kendine üreyip tükenmek bilmeyen muhteviyâtı arasında idi. Sandık odalarının yonca, çiçek ve sabun kokusuna karşılık, kilere başımızı uzattığımız zaman genzimiz yağ, peynir, pastırma, sucuk, turşu, salamura karışımı bir kokuyla gıdıklanır, biraz da yanar gibi olurdu.

Dâima dolu, dâima üst üste istifli olan bu erzak deposu, gerçekten de, kopardıkça süren bir nebat gibi yenip azaldıkça âdetâ kendi eksikliğini, belli etmeden kendi dolduran bir sihirbaz el çabukluğu ile telâfi ederdi.

Ramazan yaklaşırken hoşafılık kuruyemişlerin çeşitleri daha da artar, İzmir'den gelen kuru incirler, kuru üzümler, kuru vişneler pekmez, bulama, tarhanalar, bulgurlar, kuskuslar, Karadeniz'in fiçı fiçı havyarları; bilhassa kalfaların kendi elleriyle güle oynaya kaydattıkları reçeller, şuruplar, âdetâ merâsimle hazırladıkları biber, salatalık, patlıcan turşuları, hardaliyeli tükenmezler, üzüm turşuları bu geniş ve loş kilerin kalabalığı içinde âdetâ kendilerine zorla yer bulmuş kimseler gibi üst üste tıklım tıklım yerleşmiş bulunurdu.”²³

Sevginin ve muhabbetin her zamankinden daha yoğun yaşandığı ramazan ayları, iyilik etme, sevap kazanma, günahlardan kurtulma sevinci ve şevki ile dolu

²¹ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.118

²² **A.e.** , s.113

²³ **A.g.e.** , s.103-104

İstanbul halkına erkeği olmayan dulları, evi olmayan bekârları, babasız yetimleri her zamankinden daha çok hatırlatır. Yapılan hazırlıklarda onlar da unutulmaz. Yalnız zenginler değil orta halli aileler bile bu insanlara yardımda âdeta yarışır. Ramazan ayında tutulan oruç bedenden daha çok ruh terbiyesine yöneliktir bir nevi beşeri bir takım hırslardan dolayı aç kalan ruhların doyurulmasıdır. Bu anlayış içinde ramazan aylarını karşılayan eski İstanbul hayatında bununla ilgili güzel âdetler bulunmaktadır. Ramazan boyunca hali vakti yerinde olmayanlar verilen iftarların en sevabı da davetsiz iftarlara gitmektir.²⁴ Bu âdet de fakir fukaraya yardım ederken, onları incitmemek gibi bir gayeye hizmet eder. İftar haricinde, hâlinde, geçiminden ve muhtaçlığından kimseye şikâyet etmeyen fukaraya hem Ramazan masrafı dağıtılır, hem de zekât ve sadaka paylaştırılır. Defter tutabilecek durumda olan aile reisi, defterindeki, kayıtlı mahalle komşusu olan dul veya fakirlerine Ramazan'dan bir hafta evvel üç okka sadeyağ, iki okka zeytinyağı, on okka pirinç, beş okka şeker, iki hokka hoşafılık, iki deste mum alıp Ramazan masrafı alıp o aileyi sevindirir.²⁵ Bazı gönlü ve kesesi bol olanların ise iftarlık reçelini, peynirini, zeytinini, güllacını, kıymalık ve kavurmalık etini bile gönderdiği olur. Bu yardımlar sadece karın doyurmak maksatlı yapılmaz. Evsiz barksız olanlar için yatılacak, sığınılacak yerler de bulunur. Mahallenin hali vakti yerinde olanları, önceden aralarında anlaşarak, mahalle bekçisini para ile tutar, böyle kimsesizlere her akşam başka bir evden bir tepsi iftarlıkla bir tas çorba gelir. Geceleri, sahur yemeğini, davula çıkan bekçi, dönüşte sıra hangi evdeyse uğrar alır, ertesi gün boş kaplarını getirir.²⁶

Yaklaşan Ramazan ayının kadınlar için başka bir anlamı daha vardır. Normalde, gündelik hayatta dışarı çıkması çok da kolay olmayan kadınlar ramazanda dışarı çıkıp alışveriş yapma fırsatı bulurlar. Sâmiha Ayverdi, ramazan gelince, yılda bir sokağa çıkan kadınların çarşıya pazara döküldüğünden bahseder. Kalpakçılarbaşı, artık ana baba gününe döner:

“ Belki de o zamânın son haddini bulan kalabalığın arasına:
Güzeller var on üç on dört yaşında
Buluşalım Kalpakçıbaşı'nda

²⁴ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.292

²⁵ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.112

²⁶ **A.e.** , s. 113

diye, âşinâsını, zamânın havasına uygun hovardalık kokan bir piyasa ile dâvet ediş de bu rağbetin nota ile tespit olunmuş gerçek bir vesîkası idi.”²⁷

Temel gıda ihtiyaçlarının her zamankinden daha çok tüketildiği Ramazan ayında esnaf da daha Ramazan gelmeden canlanır. Bütün dükkânlar tezgâha sıralanan mallar, temizlik ve bir takım süslemelerle her zamankinden daha câzip bir hal alır.²⁸

2. Ramazanın Başlangıcı ve Oruç, İftar Vakitleri ve Ramazan Sofraları

Bütün bir telaş ve hazırlık safhasından sonra, bu günü heyecanla bekleyen halk için ramazanın ilk günü nihayet gelir. Eskiden Ramazanın ilk gününün tespiti bugünkünden farklıdır. Çok belirli olmayan bu gün, ampirik usullerle tespit edilmeye çalışılır.²⁹ Ramazanın ilk gününü tespit etmek İstanbul Kadılığı tarafından yapılıyor olsa da minare, kale ve dağ tepelerine çıkarak hilâli görmeye çalışanlara da rastlanır.³⁰ Ramazanın ilk günü resmî kurumlar tarafından bekçiler ile ilân edilir.³¹ Oruç ayının ilk gecesi ile beraber, teravih, iftarlar ve dolayısıyla eğlenceler başlamış olurdu.³² Bir yandan eş dost hısım akraba ağırlama telaşı başlar, bir yandan fakiri fukarayı kollamak için kurulan ve Kadir gecesine kadar devam edecek olan iftar sofralarının birincisi büyük bir telaş ve heyecanla yaşanır.³³

İftara yarım saat kala, evlerin içinde sessiz ve sabırsız bir telaş başlar. Yüzler ruhanileşip hafifçe solar, her zamankinden daha anlayışlı daha mülâyim olunur. Hatta tiryakilerin abus ve kavgacı çehrelerinde bile bir imanın felsefesini okumak mümkündür.³⁴

Çoğu konaklarda iftarlar üç kısım olarak verili ve ramazanın ilk gecesinden bayram gecesine kadar aralıksız devam eder. Birinci sofrası, konağın paşası, efendisi,

²⁷ Sâmîha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.42

²⁸ A.y.

²⁹ Süheyl Ünver, “ **Ramazanlar Nasıl İlân Olunurdu?**”, Türk Folklor Araştırmaları, C.VI, No: 140, s. 2340

³⁰ Ahmet Rasim, **Menakıb-ı İslâm**, C.II, s. 428

³¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, 2. bs. , İstanbul, Kitabevi, 2001, s.215

³² Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 104

³³ a.y.

³⁴ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 105

mollası tarafından davet edilen resmi, rütbeli arkadaşları, ahabpları için mabeyn odasında; ikinci sofraya hanımefendinin davetli ahabpları ve mahallenin her tabakadan yaşlı hanımlarına haremdeki büyük odada; üçüncü sofraya kâhyalara verilen yetki ile semtin, mahallenin, fakir halkına, bekârlarına, işçi ve satıcılarına, cami müezzin ve kayyumlarına, mahalle bekçilerine, selamlığın en geniş odalarından birinde verilir.³⁵ Her üç sofraya da aynı yemekler gelir, aynı özen gösterilir, misafirlerin memnun kalmasına dikkat edilir. Konağın beyi, paşası başka bir iftara davetliyse, konağın oğlu, damadı kendi arkadaşlarını, ahabplarını davet eder.³⁶ Orta halli ailelerde ise yedi akşam evin erkeği, yedi erkek komşusuna, yedi akşam da evin hanımı komşu hanımlara iftar verir. Diğer ilginç bir nokta da iftarlara çocukların götürülmemesi hatta her evden yaşlı olan bir büyükle evin orta yaşlısının gitmesidir.³⁷ Sâmiha Ayverdi'nin, her Ramazan çocuklara iftar yemeği verir. Bu yemekten sonra bir de dişlik verdiğini görürüz.³⁸ Dişlik diğer adıyla diş kirası, iftara davet edilen misafirlere verilen birer çeyrek ikilik veya çeyreğe verilen addır. Konaklarda ve yalılarda verilen bu diş kirası, ekseriya üçüncü sofraya davetlilerine verilir.³⁹ Ancak Sâmiha Ayverdi'nin ramazanlarda çocuklara verdiğini söylediği dişlik yakın bir dönemdedir ve o, bunu daha çok hediye olarak adlandırır.

İftar halka top atılarak ya da kandillerle bildirilir.⁴⁰ İftar sofralarının en cazip taraflarından biri de şüphesiz ki iftarlıklardır. Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı'ndaki iftarlığı şöyle anlatır:

“ Küçük küçük kahvaltı tabakları içinde renk renk, çeşit çeşit reçeller, türlü türlü peynirler, zeytinler, sucuklar, pastırmalar, susamlı susamsız simitler, ramazan sofrasının değişmez çizgilerindendi.

Çerez faslı bittikten sonra iftarlıklar toplanır, keyfe göre bir veya birkaç türlü çorbadan, isteyen istediğini alır, bu iş de tamam olduktan sonra kıymalı ve pastırmalı yumurta tepsisi ortaya gelirdi. Fakat yalnız iftarlıkla bile doyulabilecekken, yumurtadan sonra etler, sebzeler, börek ve tatlılar, meyveler, sırasıyla konup kalkardı. Oldu olası mutfağı ile damağı arasında sıkı bir münasebet kurmuş olan bu ecdat mirası boğaz düşkünlüğü bilhassa ramazan aylarında alabildiğine at koşturur, mevsimine göre değişen oruç saatlerinin açlığını nakıl gibi donattığı sofralarla karşılaşırdı.

Hele iftar sofralarından kalkıp da ağırlaşan vücutlar bir kenara çekilince, tütünle kahve, bu donuklaşmış kafalara ve yükünü tutmuş mîdelere devâ gibi gelirdi.”⁴¹

³⁵ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.112

³⁶ a. y.

³⁷ Münevver Alp, **Türk Folklor Araştırmaları**, Ocak 1964, No. 174, s. 3273–3275

³⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.78

³⁹ İ. Gündâğ Kayaoğlu, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, s.118

⁴⁰ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul'u**, İstanbul, 2005, s. 270

Elimizdeki bu malzeme, bize iftarın iki kısımdan oluştuğunu gösterir. Birincisi, orucu açmak için yenen çerez kısmıdır, diğeri de biraz vakit geçirdikten sonraki asıl yemek kısmıdır. Reçel, peynir, zeytin dışında iftarda olmasına önem verilen iftarlıklar arasında hurma ve zemzemin de olduğu görülür.⁴² Hurma ya da zemzemle oruç açmanın sevap olduğuna dair bir inanç vardır. Çerez faslıyla asıl yemek arasında akşam namazları kılınır, sonra yeniden sofraya oturulur. Tabîi sofranın zenginliği ailenin maddî durumuyla da ilgilidir.

Daha önce ikinci bölümdeki sofranın adabımuâşeretinde verdiğimiz gibi sofraya oturmanın belli adabları iftar sofraları için de gereklidir. Top atılmadan beş-on dakika önce gelen misafirler⁴³ top atılmadan önce, iftar sofralarının kurulmuş olduğu odaya alınır. Bu odada, mis kokan sabunların bulunduğu pirinç veya kırmızı bakır kapaklı, geniş kenarlı el leğenlerinin başında, ellerinde ılık su dolu ibrikler ve omuzlarındaki tertemiz kat kat peşkirlerle bekleyen iki uşak bulunur.⁴⁴ Her misafir, sofraya oturmadan evvel, mutlaka leğende elini uşağın döktüğü su ile sabunlar, omzundan verdiği devşirli peşkir ile kurular, sofraya oturur, peşkiri de dizlerine örter.⁴⁵

Kahveler içilip rahavet biraz atıldıktan sonra Ramazan akşamlarının diğeri bir faslı olan teravih namazlarını görürüz. Tiryakilerin tütünlerini, oruç tutanların büyük çoğunluğunun da kahvelerini içerek rahatlamalarından sonra teravih namazına geçilir. Keza fazla gevşeyip oturacak yârenliğe dalıp işi uzatacak vakit de pek yoktur.⁴⁶ Münevver Alp, kahve ve çubuk faslından sonra ikram edilen şurupların yaklaşan teravih namazının habercisi olduğunu söyler.

“ Şurubunu içen aralığa gider, aptes tazeler, birer ikişer teravih namazına gitmek üzere iftar evinden ayrılırlardı.”⁴⁷

Sâmiha Ayverdi, yatsı ezanı okunur okunmaz, abdestlerin tazelendiğini ve teravih hazırlığına başlandığını söyler. Bazıları camilere giderken, bazıları da

⁴¹ A.g.e. , s. 106

⁴² A.e. , s.270

⁴³ İ. Gündâğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.123

⁴⁴ Sâmiha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı*, s. 30

⁴⁵ İ. Gündâğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, s.123

⁴⁶ Sâmiha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı*, s. 106

⁴⁷ Münevver Alp, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ocak 1964, No. 174, s. 3273-3275

namazlarını evlerde veya cemaatle kılarlar. Eski insan için namazların vaktinde ve bilhassa cemaatle kılınması büyük önem taşır. Sâmiha Ayverdi'nin düşüncesine göre cami; kalabalıkların en kolay ve en samimi bağlarla sosyalleşebildikleri ve kendi aralarında bir âşinâlık alış verişi edip mânevi bir köprü kurdukları bir mahaldir. Öyle ki, insanoğlu kendi kendini madde âleminin günlük boğuntusundan, iş gibi, yemek-içmek, uyku gibi mekanik esaretinden bir manevî istiklâl bölgesinin huzur ve emniyetine atmak suretiyle hürriyete iltica eder.⁴⁸ Bu nedenlerle de o dönemin insanı namaza ve namazı cemaatle kılma fikrine büyük önem verir.

Ramazan ayında İstanbul'un hemen her konağının bir köşesi, bir çeşit mescit hâlini alır. Otuz ramazan, teravih kıldırmak üzere güzel sesli bir imam tutulur ve konak halkından başka, civardan isteyen herkes, camiye gidecekleri yerde buraya gelir. Bir yandan camiler bir yandan da varlıklı ailelerin evleri Ramazan ayı boyunca teravih namazı kılmak için dolup taşar. Evde kılınan bu teravihlere iftarda bulunan misafirler, eş dost ve civar komşular da gelir.⁴⁹ Sandıkların ve dolapların temizlik ve çiçek kokusu sinmiş abanî, irâkiye işlemeli seccadeler salonlara serilir, bir mescidi dolduracak kadar kalabalık olan cemaat, seçilmiş güzel sesli imama uyarak namaz kılar. İmamın iki yanına kalın bal mumları dikilmiş büyük ve yüksek iki şamdan, mevsim yaz ise sofanın orta avizesi yakılır, imamın sesine dokunmaması için uzağına konan iki buhurdanda öd ya da anber yakılır. Hane sahibi en muhterem misafirini yanına ve kendi seccadesine alır, namaza başlar, müezzinler ise bu cemaat saflarının en gerisinde oturur. Her dört rekâtte hep bir ağızdan ilahîler, tavşihler okurlar. Namazın sonunda imam efendi Kur'an-ı Kerim'den yine yüksek sesle mihrabiye okur, bu suretle teravih namazı son bulur.⁵⁰

İbrâhim Efendi Konağı'nda da bu geleneğin olduğunu görürüz:

“ İbrâhim Efendi'nin konağı da gelenek icâbı bu teamüle uygun hareket ederek, selâmlığın büyük salonunu terâvih namazına tahsis ederdi. Hareme geçen mâbeyn kapılarının önüne birer paravana konur ve her iki salona da sırma, kasnak, anavata, dival işlemeli ipek arakiye ve tazma seccadeler serilirdi. Her iki rekâta salavat getiren güzel sesli müezzinler ve ilâhicilerin de iştirâkiyle sabâdan, bestenigârdan hicaz ve acemaşîrandan ilâhîler okunur mağfîret ayının bu toplu ibâdeti ile yürekler yumuşar, bir hafiflik, bir huzur ufkuna doğru kayan gönüller, iyilik kabûlüne ve güzellik

⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 106

⁴⁹ Sâmiha Ayverdi, **Bağ Bozumu**, s.292

⁵⁰ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.255

zuhûruna elverişli bir zemin hâline gelirdi.”⁵¹

Teravihi, her gece bir başka büyük camide kılmayı âdet edinmiş kişiler vardır. Bazen de teravihe gruplar halinde konu komşu gidildiği de olur.⁵²

3. Ramazanın Habercileri: Mahyalar ve Davullar

O dönemde Ramazanı şenlendiren, Ramazanın habercisi olan ses Ramazan davulu, ışık da mahyadır. Süslenen ve Ramazana hazırlanan sadece evler ve dükkânlar değildir. Sokaklar, mahalleler, caddeler de bu hazırlık kervanına katılır.

Namazlarını camide kılanlar için heyecanlı tahminlere yol açan, gecenin mahyalarıdır.⁵³ Mahyacılık gelişigüzel yapılan bir iş değildir, kolayına başarılabilir bir heves değildir. Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı’nda mahyacılıktan bahsederken, Birinci Sultan Ahmed zamanında başladığı rivayet edilen mahyanın üç yüz senelik bir mâzisi olduğunu söyler:

“ Bir anlatışa göre, Fâtih Câmî müezzinlerinden Kefeli Ahmed Efendi’nin işleyip padişaha hediye ettiği bir çevre, mahyacılığın doğuşuna esas olmuştu. Şöyle ki, Birinci Sultan Ahmed, bu çok beğendiği çevrenin üstündeki yazı ve resimlerin, minâreler arasında kandillerle işlenebileceğini düşünerek devrin hüner erbâbına bu yolda bir tecrübeye girişmelerini emretmiş ve işte nihâyet, ince bir san’at olan mahyacılık da bu sûrette doğup gelişir olmuştu.

Yirminci asrın başında ise bu san’ata, son kemal durağına vasıl olmuş denebilirdi.”⁵⁴

Ramazân aylarından on beş gün evvel elden geçirilen mahya ipleri, iki minarenin arasına gerilir ve bu hazırlığı gören şehir halkı ise Ramazanın ayak seslerini duymuş gibi sevinir:

“ Nihâyet toplar atılır, beklenen gün gelir ve gene herkeste bir merak: “ Acaba ne yazacak?” diye bir bekleyiş başlardı. İlk gece hemen bütün câmiler “ Hoş geldin, merhâba, bârekallah...” gibi klişeleşmiş yazılarla ramazânı karşılarırsa da, belli olmaz, ustanın canı ister, uzun bir cümleyi gecenin esmer teni üstüne konduruverirdi.

Bu işin meraklıları, daha ilk yağ kandili karanlığın içine düşerken tâkibe başlayarak yazı tamamlanıncaya kadar seyrine doyamaz ve doğru yanlış, türlü tahminlerde bulunurlardı. Kâh kayar, kâh düşer gibi havada asılı kalan kandiller titreşe titreşe boşluğa iner ve sanki sihirli bir el tarafından

⁵¹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 107

⁵² Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, İstanbul, 2005, s. 270

⁵³ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 107

⁵⁴ **A.g.e.** , s.107

çekiliyormuş gibi de mahyacının karaladığı noktaya gelerek durur ve bunu bir ikinci, bir üçüncü ışık damlası tâkip ede ede iki minâre arasındaki yazı veya resim tamam olurdu.

Minâreden minâreye gerilmiş halat üstüne sarkıtılan kandillerin makaralı ipine vurulan düğümler, mahyacılığın en müşkül tarafıydı. Zîra bu düğümlerin hesabını şaşırmmamak, eksik veya fazla olmamasına dikkat etmek lâzımdı; tâ ki bu sûretle gecenin boşluğuna damla damla yazılan sülüs ve celî yazılar tamamlanıp ihtişamla parlayabilsin.

Mahyacı yazısını veya resmini evvelâ kutulara bölünmüş bir kâğıt üstüne çizip hazırlar ve bu kutulara göre kandillerin yerlerini tâyin ederek düğümlerin hesabını yapardı. Sonra da yarı ayrı iplere kandiller dizilir ve dâima gevşek bulunan yedek halatların da yardımıyla makaralar çekilir ve böyle böyle de harfler ve şekiller meydana gelirdi. Sanki bütün bir yıl karlar, yağmurlar, rüzgârlar ve soğuklardan sonra meyvesini veren bir ağaç, ya da çiçeğini açan bir nebat gibi, mahyacılar da, koca bir sene hünerlerini içlerinde sakladıktan sonra, yılın bu tek ayında mahsul ve bereketlerini verirlerdi.

Yirminci asrın başının en meşhur mahyacıları Tarakçı Hâfız Memduh ile Sarıgüzel Tulumbacılarının Reîsi Saksı Reşit'ti. Bunlar bir san'at rekabeti ile bâzan iki minarenin arasına, yerleştirilmesi cidden müşkül olan yazılar dizerek seyredenleri hayrette bırakan hünerlerini gösterirlerdi. Ramazanın on beşinden sonra yazı yerine gene kandillerle resim yapmak usûldendi: Çifte kayık, köşk, Kızkulesi, Hazret-i Ali'nin Zülfikâr'ı, câmi ve köprü resimleri de gene halk arasında tatlı bir bekleyiş mevzûu olurdu.”⁵⁵

Ramazanın neşeli ses kaynağı ise davullardır. Mahallelerde sahur vaktini bildirmekle yükümlü olan kişi davuluyla gördüğümüz bekçilerdir. Bekçiler bahsinde de ayrıntılı bilgi vermiş olduğumuz üzere mahallenin bekçilerinin bir görevi de Ramazan ayında davuluyla mahalle sakinlerini sahura kaldırmaktır. İbrâhim Efendi Konağı'nda ramazan davulu ile bütün İstanbul'ca şöhretli Ömer Ağa'nın adı geçer.⁵⁶

Bu iş, bekçinin gündelik işleri haricinde özel bir iş olduğu için Ramazan ayının on beşinde ve bayramın ilk gününde kendilerine para ödenir.⁵⁷

Sâmiha Ayverdi, Şehzâdebaşı'ndaki evinden hatırladığı bir hatırasında goygoycu âmâlardan bahseder. Goygoycular, muharrem ayının ilk ve onuncu günleri arasında, sırtlarında torba, gözü gören birinin rehberliğinde sokak sokak dolaşarak para ve erzak toplar; bir yandan da mersiye okudukları görülür:⁵⁸

Hasan'la Hüseyin'e olan işlere
Gökte melek yerde her can ağladı
Görün görün yezidlerin hâlini
Bağladılar hep suların yolunu
Soldurdular Fatma Ana gülünü
Yâ hoy, goy goy cânım...

⁵⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 109

⁵⁶ **A.g.e.**, s.70

⁵⁷ Mehmet Halit Bayrı, “**Bekçi ve Ramazan Mânileri**”, Türk Folklor Araştırmaları, C. V, No:117, Nisan 1959, s. 1886

⁵⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.164

4. Ramazanda Kurulan Sergiler

Ramazandan ramazana yerli mamul ve mahsulün hepsinin ve her çeşidinin bulunabileceği sergiler açılır.⁵⁹ Sâmiha Ayverdi'nin Nuh'un gemisine benzettiği bu sergi, içinde topladığı sıra sıra, türlü türlü eşya ile gözlere ve gönüllere doyulmaz bir ziyafet çeker. Ramazan sergilerinde sabahtan akşama kadar alışveriş edilir:

“ Küçük barakalarının içinde temiz yüzlü, doğru sözlü tâcirler, sabahtan akşama kadar dolup boşalan kalabalıkla alış veriş eder, bir baharatçının elleri, kutuların, kavanozların arasında dolaşırken, komşu barakanın sahibi, renk renk şekerlerden külahlar doldurur, az ötede ise bir müşteri, tezgâhın üstüne sıralanmış yüzlerce tespihi, câriye seçen bir adam dikkatiyle alıp bırakırdı.”⁶⁰

Görüldüğü üzere bu sergiler gıdadan giyeceğe, süs eşyasından baharata akla gelebilecek birçok şeye kadar arananların bulunabileceği bir sergidir. Bir diğer özelliği de sadece İstanbul'a ait olanlar değil, memleketin dört tarafından ün yapmış malların da her sene sergide yerini bulmasıdır. Her sene özellikle bu sergiye gelen esnaf vardır. Edirne'nin devâimiski, badem ezmesi, limon, portakal, domates, elma, armut şekli verilmiş renkli ve kokulu sabunları, Bursa'nın, kıvılcımlanmışçasına parlayan ipeklileri, demir ve çelik sanâyi örnekleri, Kütahya'nın çini mâmulleri, Karamürsel tezgâhlarının, güreşte sırtı yere gelmez pehlivanlar gibi, dünyaca her zaman üstünlüğü elde tutmuş kumaşları...⁶¹ Esanslar da çeşit çeşit ve mis gibidir:

“Koku satan barakalardan, görünmez bir dâvetçinin câzibesıyla ta içimize sokulan gül yağların, hacı yağların, tefâriklerin, ıtır, yâsemin, menekşe esanslarının el ele vermiş saltanatı...”⁶²

Tespihler de bu serginin önemli ve meşhur malları arasındadır. Koka, narçin, fildişi, nâka, gül, gergedan boynuzu, mercan, Necef, bağa, amber, akik, kehribar tespihler bunların başlıcalarıdır. Enfiye ve tütün kutuları, ağızlıklar ve kolyeler yine bu sergide satılanlar arasındadır.⁶³ Bu sergiler Beyazıt Camii'nin avlusunda kurulmaktadır.⁶⁴ Bu ramazan sergisi, bir alışveriş mahalli olduğu kadar, günün iftara yakın saatlerinin

⁵⁹ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.64

⁶⁰ **A.e.** , s.65

⁶¹ **A.y.**

⁶² Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.65

⁶³ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.282

⁶⁴ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.281

de bir zevk ve oyalanma yeridir. İbrâhim Efendi gibi hatırlı, itibarlı ve kendilerini ağırdan satan ekabirden başka, burada kalpaklıları, papaklıları, feslileri, takkelileri ve henüz Avrupa, Asya ve Afrika'dan kökleri kazınmamış olan İmparatorluğun çeşitli ırktan, çeşitli milletten, çeşitli kıyafette insanlarını görmek mümkündür.⁶⁵ Kalabalık bilhassa ikindiden sonra artmaya başlar. Hatta öyle kalabalık olur ki; izdiham halini alır, bir akıntı halinde daima sağı takip etmek suretiyle halkayı devretmeye mecbur olur, şayet durmak isteyen alışverişini bulunduğu noktadan hemen yana kayarak yapar. Sayrın, devlet erkânının, tüccarın ve şehrin varlıklı ailelerinin sergiye olan bu alakaları, bayram veya iftarlarda verecekleri hediyeleri ve dış kiralalarını toplamak içindir. Bu sergiler tüm bunların tedarik edilebileceği bir panayır yeri gibidir. Esnaflar da bu ilgiye hakkını veren, başta abanî sarığı, dizde elifi şalvar, sırtta setre, çoğu zaman şal yelek, cepten iliğe uzanmış bir külçe gümüş köstek, hileyi düzeni kapısından içeri sokmamış namus erbabı, kanaat ehli esnaflardır.⁶⁶ Halk ise bu, görücüye çıkarcasına süslenmiş ve içinde her şeyin en güzelinin, en iyisinin bulunduğu barakaları adeta tavaf eder gibi bayram gecesine kadar dolaşıp gezmekte devam eder. Ancak zamanla İstanbul'un değişen türlü hususiyetleriyle beraber bu âdet de değişmiş ve hatta tamamıyla ortadan kalkmıştır.

5. Ramazan Eğlenceleri

Bir önceki bahiste anlattığımız sergiler oruç halinde olunmasından dolayı daha çok alışverişe dayanan, Ramazanın gündüz eğlencesidir. Bu bahiste ise daha çok gece eğlenceleri üzerinde duracağız.

Ramazan İstanbul'a sadece ibadet ve ruhaniyet değil aynı zamanda eğlence ve neşe de getirir. Dediğimiz gibi yaklaşan Ramazan ile birlikte esnaf da hazırlığa başlar. Tulumbacılar Ramazan geldiği zaman kendi mahallelerinde işlek bir yerde ya da caddeye bakan işlek bir sokakta yer alan büyükçe bir kahveyi sahibinden bir aylığına Ramazan için kiralarlar.⁶⁷

⁶⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 126

⁶⁶ **A.e.**, s.127

⁶⁷ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.270

Boş arsalar kurulan oyun ve eğlence çadırları, Direklerarası'nın Dağıstanlı gibi, Mersinli gibi Hacı Kerim ve Reşit gibi meşhur çayhaneleri, şehir halkına Ramazan boyunca hizmet edip, eğlendirmek için hazırlıklarını yapar ve Ramazana kadar tamamlar. Direklerarası denildiğinde akla gelen tek popüler eğlence çayhaneler değildir. Caddenin Vezneciler'den Saraçhaneye kadar uzanan kısmında, ramazan gecelerine mahsus bir piyasa açılır. Bu piyasa, sökülmez, geçilmez kalabalığı ve kalabalığa katılmayı ya da karşıdan seyretmeyi en ciddi zevklerden sayan bir kitle psikolojisi ile şehirde bir eşi daha olmayan hususiyetlerdendir.⁶⁸

“ Piyasa; eşi görülmemiş izdihâmına rağmen umumîyetle hâdisesiz, rezaletsiz geçer, yalnız harfendazlık edebiyatı, mâlûm ve gelişmiş hudutları içinde, hedefe çekilen ok gibi, sâhibini bulur, çok defa da işveler ve cilvelerle karşılık görürdü.

O devirde aşk, remizlerin dilsiz diliyle ifadelenir, hızını kuvvetini derinliğini, gizliliklerden ve güçlüklerden alan bu mahram ve yasak sevda, belki de onun için çok hareketli, çok şevkli ve bilhassa dayanıklı olurdu.”⁶⁹

Görüldüğü üzere Ramazanda eğlence için kurulan piyasalar gizli ve kaçamak aşklara da ev sahipliği yapmaktadır. İbrâhim Efendi'nin kızları da pek ender olmakla beraber piyasaya çıkarlar:

“Usta bir arabacı olan Faik Ağa, yamaklarıyla beraber arabayı hazırlar, kendisi de parlak düğmeli neftî redingotunu giyer ve bir çift al atın koşulduğu... .

Harem kapısı önünde hareket başlar başlamaz da seyisler ihtiram vaziyeti alırlar ve ağalar araba kapısını açıp hanımların binmesine yardım ederler, ayvaz ise cümle kapısını açar ve Fâik Ağa'da arabayı kapının eşiğinden dikkatlice geçirdikten sonra piyasaya doğru yolculuk başlardı.”⁷⁰

Genelde, Ramazan gecelerinin sahura kadar sürdüğü görülür. Bu zaman diliminde ya ibadet edilir ya da çeşitli eğlenceler tertiplenerek oturulur. İbrâhim Efendi'nin konağı da sahura kadar oturmanın âdet olduğu konaklardandır.

Gece misafirliklerinin hararetlendiği bu günlerde salonlar, gidip gelenlerle dolu taşar. Mevsimine göre kahve, şerbet, boza, yaş ve kuru meyve sinilerinin taşındığı bu salonlarda sahuru beklemek üzere peçiç, fincan gibi oyunların oynandığı

⁶⁸ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 110

⁶⁹ A.y.

⁷⁰ A.g.e. , s. 110

görülür.⁷¹ Bu oyunlarla birlikte hanımların ve çocukların neşeli kahkahaları tüm evi sarar. Kalfaların odası ise başka bir neşeyle kalkar oturur:

“Neveser Kalfa’nın azarları, aksi ve abus çehresi bile bu yatışmak bilmeyen neşeli patırtıyı bastırıp susturamazdı. Odanın duvarlarını çatlatacak bir uğultu hâline gelen bu neş’eye sebep, papaz kaçtı, tura, deliklerden koğuklardan sıçan kaçıyor, el el üstünde kimin eli var gibi hareketli oyunlardı.”⁷²

Bu oyunları oynayıp neşelenenler sadece basit bir sınıf değildir. Aynı oyunlar her kademededen insan için makbuldür.

Elbette Ramazan hayatının eğlence hayatı bu kadarla sınırlı değildir. Temaşa hayatının en hareketli devrelerinden biri Ramazan akşamlarıdır. Fakat hanımlar, mesirelerde, kır gezmelerinde bol bol faydalandıkları sahne zevkinden, şehirde hemen hemen mahrumdurlar.⁷³ Erkekler ise, gecelerini eşleri, dostlarıyla sohbet ederek, muhabbet ve saz âlemleri yaparak geçirirler bile ramazan eğlencelerini pek kaçırmak istemezler.

Divanyolu, Çarşıkapı, Şehzâdebaşı, gibi yerler temaşa eğlencelerinin en gözde semtlerindendir. Teravihten sonra önceden düşünür kara verdiği bir eğlence yerine yollananları buralarda neler beklemez ki? Orta oyununda Kavuklu Hamdi’yi, Ali Bey’i, Zenne Tevkif’i, Kurban Oseb’i, Küçük İsmail’i, Pîşekar Asım’ı, seyretmeye doyum olmaz; aynı şekilde Karagöz’ün Kâtip Salih’leri, Cerrah Salih’leri, Yorgancı Abdullah’ları, Hayal Küpü Emin Ağa’ları ve dost meclislerine renk veren Çaylak Tevkif’leri, ihmâle gelmez sanatkarlardandır.⁷⁴

Geceleri eğlence için gidilen piyasa yerlerindeki kalabalık ancak teravihten birkaç saat sonra yatıştır. O zaman da tenhalaşan sokaklarda bekçilerin vazifeleri başlar. Bu meşhur caddeler üzerinde mahallelerin asayiş ve emniyetini sağlamak için belki başka semtlere nasip olmayan seçme pazvantların teşkilat merkezleri bulunur:

“ kendi aralarında açılmış bir sucu dükkânı olan bu ocakta toplanır, nöbetleri gelince de iri kuşakları, gümüş köstekleri, âbânî sarıkları ile emniyetin ve meslek haysiyetinin temsili birer heykeline benzeyen bu adamlar mahallelerine dağılırlardı. Halk eğlenmekten yorgun düşerek

⁷¹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 112

⁷² A.y.

⁷³ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 113

⁷⁴ A.y.

sokakları boşalttı mı , o da, sahûr zamanını haber vermek üzere, davulunu boynuna takar ve yollara düşer.”⁷⁵

Görüldüğü üzere eğlence akşamlarında semtlerdeki asayişî sağlamak için teşkilatlar bile kurulmuştur ve bu akşamlarda halkı korumak için görevlerini ellerinden gelen en iyi şekilde yapmaya çalışırlar.

C. BAYRAMLAR

Şeker ya da Ramazan Bayramı, Ramazanın bitiminde Şevval’in ilk günü başlar ve üç gün sürer. Ramazanda önceden yapılmaya başlanana hazırlıklar gibi bayram için de bayram gelmeden önce hazırlıklar yapılmaya başlanır. Bütün bir ay boyunca, ibadetini yerine getirerek manen rahatlamış insan, elbette ki bunu en az Ramazan kadar coşkulu kutlamak durumundadır. Bu günler de tıpkı ramazanları gibi İstanbul gündelik hayatı içinde, kendine has hususiyetleri olan, ayrıcalıklı günlerdendir.

1. Bayram Hazırlıkları

Ramazan Bayramı’na beş-on gün kala bayram için gerekli olanlar alındığı gibi erkekler ve hanımlar da bayramlık elbiseler diktirir, çocuklara da kendi isteklerine göre yeni elbiseler yaptırırlar. Kübera dairelerinde herkes kendine ağır ve kıymetli elbiseler hazırlar. Konaktan çırağ çıkarılmış ve evlendirilmiş kalfalara da süslü bayram elbiseleri yaptırılır.⁷⁶ Ev ve konaklarda bulunan cariyelerin elbiseleri bayramdan önce biçilir, dikilir, hazırlanır, verilecek iç çamaşırları da herkesin kıdem ve derecesine göre ayrılır, birer bohça içine konup hazır edilir; bu iç çamaşırları ve içlerine konan bahşişler bütün selamlık halkına hanım adına bayram gecesi ayrı ayrı dağıtılır.⁷⁷ Herkes halince Ramazan Bayramları’na itina gösterir, her sınıf halk

⁷⁵Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.46

⁷⁶ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.75

⁷⁷Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.262

bayram sevinci ile bayram gününe hazır olmak için elinden geleni yapar. Sâmiha Ayverdi'nin büyük amcasının konağı olan ve hatıralarını anlattığı İbrâhim Efendi Konağı'na da ramazan bayramı yaklaşmaktadır ve on – on beş gün öncesinden konağı bir telaş sarmıştır:

“ Ramazanın on beşinden sonra konakta dikiş işleri hızlanır ve kalfaların bayramlıklarının evlâ alınması sonra da dikilmesi, genç halayıklar için belki de yılın en mühim ve heyecanlı hadisesi olurdu.

O devirde çarşıya gidip alış veriş etmek, istediği, beğendiği kumaşı seçmek diye bir âdet olmadığından, bu işi kahya kadınlar yaparlardı. İbrâhim Efendi Konağı ile çarşı Pazar arasındaki bağlantıyı büyük bir tecrübe ve alışkanlıkla idâre edenlerin başında da Hacı Sâbire Hanım gelirdi. Bu orta yaşlı, becerikli ve aşırı konuşkan kadın, kendisine verilen siparişlere göre top top, renk renk kumaşları, dantelleri, fistoları, kurdeleleri, çorapları, mendilleri arabaya doldurarak getirip denk yavrusu paketler kalfaların odasına yıkıldı mı ...”⁷⁸

Alış verişi ekseri kadınlara kocaları veya babaları⁷⁹ yapıyor olsa da bunu tıpkı ramazan hazırlıklarındaki gibi dışarıya çıkmak için fırsat bilmeyen kadınlar da yok değildir.⁸⁰ Cariyeler ise kâhya kadınlar eliyle istediklerini alabilmektedirler; fakat belirttiğimiz gibi, belirli zamanlarda, hanımların da bazı belirli dükkânlardan alışveriş etmeleri yadırganmaz.

İbrâhim Efendi'nin kızları da alışverişlerini kendileri yapanlardandır:

“ Bayramın yaklaşması onlar için de telaş ve hazırlık günleri demektir. Evin dâimî terzileri Olga ile Fani, kalfaların Bayramlıklarını dikedursunlar, çok defa Raşel'in zevkine havâle edilen fişanları cidden bir sanat eseri olarak önlerine gelirdi. Amma bazen de bayrama özel olan dra veya fôtr üstüne boncuk işlenmiş lutr mantolar, pelerinler ve ağır tuvaletler için Mir Kotero Terzihânesi'nin zevkine müracaat edildiği de olurdu.”⁸¹

Bayram günü için dikilip hazırlanmış elbisenin bayramdan önce ya da gününbirlik zamanlarda kullanmak isteyen gençler büyükleri tarafından engellenmektedir.⁸²

Eskiden en fakir aileler bile, bayram için yemez içmez, çoluğunun çocuğunun bayramlıklarını düzer. Hala bayram arifesinde, ramazandan çıkanların ağızlarını tatlandıracak baklava, kurabiye, tepsileri fırınlara gider.⁸³

⁷⁸ A.g.e. , s.129

⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 134

⁸⁰ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.42

⁸¹ A.g.e. , s.134

⁸² Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s. 55

Bazılarının ise vicdanını rahatlamak, hayır işlemek için de arife günü, bayram öncesi hazırlıklar yaptığı görülür. Yolcu Nereye Gidiyorsun romanındaki tiyatrocu Âtîf Bey bu kişilerden birisidir. Bayram yaklaştığı zaman insan boyuna yakın güllaç sepetlerini, çocuk elbiseleri ve kunduralarıyla doldurarak tiyatro kapısının önüne koyar, onları kendi eliyle yetimlere, öksüzlere dağıtır ve ihtiyarlarla dullar ayrıca sadaka ve bahşişler verir.⁸⁴

2. Bayram Günü

Sâmiha Ayverdi bayramı küçüğe de büyüğe de gökten inen bir mâide gibi olduğunu söyler.⁸⁵ Saygının, şefkatin, affın, efendiliğin besleyip yumuşattığı yüreklerden, sanki oluk oluk iyilik ve güzellik akar.

Bayram sabahları güneş henüz doğmadan, evlerin içi uyanır. Bir taraftan da mahalle bekçisi;

Bu sabahın ayazına
Kalkın Hakk'ın niyâzına
Abdest alın ey komşular
Buyurun sabah namâzına

diye manilerini okuyup davullarını vurarak geçerken mahalle sakinlerine de gelen bayram sabahının müjdesini verir.⁸⁶ Ancak bekçilerin davullarından çok evvel, zaten uyanan uyanmıştır. Sabahın bu ilk saatlerinde, evlerin kapıları birer birer açılarak genç, yaşlı ve çocuk, bütün bir hane halkı erkeklerini camiye uğurlar. Gerek cemiyetin önde gelenleri olsun gerekse halk, her hanede sabahlar aynı şekilde başlar. İbrâhim Efendi Konağı da bayram sabahı erkenden kalkar:

“ İbrâhim Efendi Konağı'nda da , harem ve selâmlık halkı âdeta gece yarısı ayaklanır ve evin beylerini uğurladıktan sonra hanımlarla kalfalar da giyinir ve erkeklerin dönüşünü beklerlerdi. Fakat bu dönüş pek o kadar da tez olmazdı. Zîra hutbe ve namaz bittikten sonra câmi kapısında hemen bütün cemâat, tanıdık tanımadık, vezir nâzır, aşçı uşak, hekim hâkim, hamal ırgat, mâbedin, sınıf farkını ortadan kaldıran birleyici ve birleştirici kânunlarına uyarak mûsafaha edip kucaklaşmaya kadar da hayli zaman geçmiş olurdu.

⁸³ A.e. , s.69

⁸⁴ A.g.e. , s.139

⁸⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 141

⁸⁶ a.y.

Konağa gelince de Efendi, doğru haremne girer, çoluğu çocuğu akrabaları ve kapı halkıyla bayramlaştıktan sonradır ki selâmlığa çıkarak tebrikleri kabul eder ve ancak akşam geç vakit hareme dönerdi.

Efendi, bayram namazlarını ekseriya Süleymâniye Câmii'nde kılardı. Kendisini çeyrek adım geriden takip eden dâmatları ve daha arkadan gelen ağalarıyla berâber Bozdoğan Kemerî'ni geçerek Süleymaniye'ye giden yokuşu aheste aheste çıkmaya başladılar.

Sabahın bu erken saatinde her koldan câmiye doğru akan sessiz, vekarlı bir kalabalık ise, sanki otuz günlük açlık terbiyesiyle, kaba, hayvanî ve kılçıklı tarafları törpülenmiş bir muhâsebe ve murâkabe havası içinde, gittikçe büyür ve hepsi birden, Süleymâniye mucizesinden içeri girerler.⁸⁷

İbrâhim Efendi Konağı'ndaki bu bilgiler bize o dönemin konaklarındaki bayram sabahı ile genel bilgi vermesinden dolayı önemlidir.

Bayram sabahlarının vazgeçilmez ve değişmez âdetlerinden biri de el öpme merasimidir. Tanıdık tanımadık olmasının hiçbir önemi olmadan eli öpülmedik büyük, kendisine uzanan eli reddeden küçük bulunmaz.⁸⁸

Bayram günleri ve geceleri günlük hayatta var olan her şey daha tatlıdır. Her zaman yapılmalarına rağmen un kurabiyeleri bile daha lezzetlidir.

Konaklarda, bayram gecesi gelip çatınca bahşişler keselere, çamaşırlar bohçalar konarak dönme dolaplara yerleştirilip selâmlığa verilir. Fakat harem tarafından selâmlığa dönen dolap, bayram hediyelerini o tarafa boşaltırken, selâmlığın ikramını da hareme gönderir. Bu, aşçıbaşının yaptığı un kurabiyesidir. Kalfaların tepsi tepsi dolaptan aldıkları kurabiyeler, sanki ilk defa böyle bir tatlı görüyorlarmış gibi, onları sevindirir ve tabaklara koyup yukarı çıkardıkları zaman da, hanımlardan bahşiş alırlar.⁸⁹

Her sınıfa göre ayrı şekil ve mahiyette olan bayram sefalarıyla karşılaşırız:

“ Bilhassa esnaf loncalarınca hazırlanan teferrüçlerde, koşular, adım atlamalar, çeki taşı kaldırmalar, pehlivan güreşleri halk arasında rağbet gören eğlenceler arasındadır.”⁹⁰

3. Bayram ve Çocuk

Bayramlar çocukların en çok neşelendikleri eğlendikleri günlerdir. Bayramda aile büyükleri ve hısım akrabadan alacakları paraları bayramda çocuk

⁸⁷ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 142

⁸⁸ Sâmîha Ayverdi, **Mesihpaşa İmamı**, s.101

⁸⁹ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 136

⁹⁰ Sâmîha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 166

eğlenceleri için hazırlanan yerlerde harcamak için sabırsızdırlar. Ramazan bayramlarında herkes gücü yettiği ölçüde çocuğuna yeni temiz bayramlık alır ve giydirir.⁹¹ Çocuklar için bu bayramlıklar çok kıymetlidir ve çocukların çoğu bu yeni elbiseleri yatağının yanına koyarak uyur. Bayram sabahları erkenden kalkıp giyinir, hazırlanırlar. İlk günü aile büyüklerinin sonra akrabalarının sonra da kendi arkadaş çevresi ve ailelerinin elini öperek geçirirler; ikinci gün artık eğlenme ve onlar için kurulan parklara gitme günüdür.⁹² İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve mahalle aralarında bulunan diğer büyükçe meydanlarda çocukların eğlenmeleri için sallanmak üzere beşikler, ipler, dolaplar, atlıkarıncalar kurulur.⁹³

Sâmiha Ayverdi, eski İstanbul'un meşhur bayram yerlerini *Ne İdik Ne Olduk* adlı eserinde şu şekilde verir:

İstanbul'un başlıca eğlencelerinin yapıldığı yerler semt olarak: Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş, Beyoğlu, Kasımpaşa, Galata ve Fatih

Fatih semtindeki bayram yerleri: Yenibahçe, Edirnekapı, Sultan Selim, Aksaray, Yedikule, Kadirga, Cinci Meydanı, Vefâ

Üsküdar'a bağlı olanlar: Bülbül deresi, Nuh Kuyusu, Doğancılar, Duvar Dibi, Kuşdili, Haydarpaşa

Beyoğlu: Tophâne, Çukur Cuma, Karabaş, Sormagır

Kasımpaşa: Kulaksız, Debbağhane, Baruthâne, Çürüklük

Beşiktaş. İhlamur, Maçka

Bu meydanlara çadırlar kurulur, yerleştirilen sıralara çocuklar oturarak hokkabazları, cambazları, deniz kızlarını, deniz aygırlarını seyrederek.⁹⁴

Daha büyükçeler, aldıkları bayram harçlıkları ile süslenmiş midillilere, atlara biner, dizleri yara oluncaya kadar dönüp dolaşırlar. Hale asma salıncaklar, eymelenmiş abralar, dönme dolaplar, atlıkarıncalar, çek çek arabaları çocukların en fazla itibar ettikleri bayram eğlenceleridir.⁹⁵

⁹¹ Sâmiha Ayverdi, *Ne İdik Ne Olduk*, s. 164

⁹² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan- Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 20, 3. Basım: İstanbul, Ekim 2002, s.268

⁹³ a.y.

⁹⁴ Sâmiha Ayverdi, *Ne İdik Ne Olduk*, s. 165

⁹⁵ a.y.

ALTINCI BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

Tezimizin bu bölümünde Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden tespit ettiklerimiz doğrultusunda İstanbul'un gündelik hayatında eğlence bahsini ele alacağız. Söz konusu İstanbul olunca, oldukça farklı ve çeşitli eğlencelerden oluşan bir manzarayla karşılaşırız. Kimi eğlenceleri bizzat yaşayarak kimi eğlenceleri de gözlemlediklerinden ve duyduklarından edindiği bilgilerle aktaran Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden bu konuyla ilgili oldukça bol malzeme çıkmıştır. Devir ilerledikçe çeşitlilikler ortaya çıkan eğlence hayatında cemiyetin önde gelenleri ve halk arasında zaman zaman farklılıklarla karşılaşsak da İstanbul insanının kendine has bir eğlence hayatı olduğunu söyleyebiliriz.

A. Yılın Özel Günleri

Yılın özel günleri başlığı altında inceleyeceğimiz eğlencelerin Müslümanlar'a ve Hıristiyanlar'a has olanları vardır. İstanbul'un her inanıştaki insanı içinde barındıran kozmopolit yapısı nedeniyle pek çok özel günle karşılaşırız.

1. Yılbaşı

İstanbul halkının heyecanla beklediği günlerden biri olan yılbaşı kutlamaları, bizim kültürümüze sonradan girmiş eğlenceler arasındadır. Aslında Hıristiyanlara ait bir gelenek olan yılbaşı kutlamaları İstanbul gündelik yaşamına da batılılaşma hareketleri ile başlayan batıya özentilik duygusuyla kutlanmaya başlanmıştır.

Sâmiha Ayverdi bir gün dadısını ziyarete gider. Dadısının yanında iki komşusu vardır. Dadısını yanaklarından öptükten sonra, dadı ve komşular başlatmış oldukları yemek tariflerine devam ederler. Sâmiha Ayverdi'nin daha önce de dadısında görmüş olduğunu söylediği komşular, birçoğu gibi binası yandıktan sonra yapılmamış arsalarına, oradan buradan topladıkları tuğlalarla derme çatma ve gelişigüzel yaptıkları evlerde oturan kimselerdir. Bunun üstüne eve başka komşular da gelir ve

muhabbet gittikçe hararetlenir. Herkesi bir telaş ve heyecan almıştır. Onları be derece telaşlandırıp heyecanlandıran yaklaşan yılbaşı gecesidir. Yaklaşan yılbaşı gecesinde kimin evinde toplanacaklarını, ne yiyip ne içeceklerini konuşup işi sağlama alma çabası içindedirler. Civardaki herkesi bu telaş yaklaşan yılbaşı gününe doğru sarmaktadır. Birçoğu yılbaşına henüz zaman varken hindilerini alıp kümese tavukların yanına koyar.¹

Sâmiha Ayverdi bu durumu üzüntüyle anlatır. Artık bayramların insanlara yılbaşı kadar heyecan vermemesi millî geleneklerimizin yavaş yavaş eski değerini yitirdiğini gösterir. Yılbaşı kutlamaları da bu duruma en güzel örneklerden biridir. Cemiyette hâlâ geleneklerine bağlı kalmayı yeğleyenler hatta bu yüzden ailesiyle çatışanlar da göze çarpar. Terlikçi Hüsnü Efendi de bu kişilerden biridir:

“ Terlikçi Hüsnü Efendi, evleri yandıktan sonra, eşyalarını kurtaramayarak ancak canlarını dışarı atan âilesini aç bırakmamak için, geceyi gündüze katarak çalışıyordu. Eve çok yorgun döndüğü bir akşam, başta karısı, çocukları da yekâvaz olarak: “ kuru yemişleri Sündüz Teyze alacak, sen de portakal, mandalina, elma getirirsen iyi olur” deyince birden patlayan Hüsnü Efendi: “zehir zıkkım yiyin. Ben şu karlı buzlu kış günlerinde, her birinize bir çift yünlü terlik hazırlamaya uğraşırken siz kalkmış, gavurun bayramına para harcatmaya çalışıyorsunuz. İşittim, gelenlerden gidenlerden işittim. Birasız, içkisiz yılbaşı olmazmış...” dedi.”²

Buradan anladığımız kadarıyla yılbaşı akşamlarının yiyecekleri arasında kuru yemiş ve meyve bulunmaktadır. Bunun dışında halk arasında içki içilmesi gerektiğine dair bir inanç da yaygındır. Yılbaşı kutlamalarına dair elimizdeki malzeme maalesef bununla sınırlıdır.

2. Ot Toplama Merasimi

Eski İstanbul’un, eğlenceye türlü vesileler bulmakta becerikli olduğunu görürüz. Bir bayram, bir tatil, bir ramazan, bir yıl dönümü eğlencenin çeşitli vesilelerindendir. Küçük bir vesile bile eğlenmeye yeterlidir. Yukarıdaki bahiste de söylediğimiz gibi İstanbul’un kozmopolit yapısı bu eğlencelerin sayısını artırır. Arapların ot toplama merasimi de görülen bu eğlenceler arasındadır. Sâmiha Ayverdi, bu merasimi İstanbul Geceleri adlı eserinin Çırpıcı bahsinde şöyle anlatır:

¹ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s.68

² **A.e.** , s. 68–69

“ Arapların ot toplama eğlencesi yaptıkları mayısın ilk günü, Çırpıcı, en kalabalık zamanın yaşırdı. Bir vakitler zenci halayıkların kendi aralarında bir yardım teşkilatı olarak kurdukları bu cemiyet gitgide dejenere olarak mânâsını kaybetmiş ve yanılıp da orya ilişik edenler, ömürleri bouynca kazançlarını kolbaşı olan Arap’a kaptırmak mevkiinde kalmışlardır. İşte bu teşekkül mensupları her sene şehrin muhtelif mesirelerinde muayyen formülleri olan merâsimlerle güyâ eğlenir, kendilerini seyretmeye gelen yabancılara ise gâyet haşin davranır, hatta yanlarına sokulmak acemiliğini gösterenler olursa, şımarıklığı daha ileri götürerek, yumruk ve sopalarla hücum ederlerdi. Halka olup bir ağızdan zenci türküleri söylerken, isterik ve bozuk bir tempo ile raks ederken, kırlara yayılıp tâze ot ve çiçek toplarken, hele bunları bohçalayıp başlarına oturtarak sallana sallana yürüyüşe çıktıkları vakit, kalabalık bir seyirci kütlesine rağmen, sanki etraflarında kimse yokmuş gibi davranır, kendilerinden olmayanlara değil ihtilat yüzlerine bile bakmazlardı.”³

Görüldüğü gibi bu merasim eğlenceden daha çok İstanbul halkının huzurunu kaçıran merasimlerdenidir. Kabına sığmayan İstanbul delikanlıları ile meşhur Çırpıcı, Arapların baharın gelişini kutladıkları bugün ile biraz daha karışır ve hareketlenir. Şehirde bulunan zencilerin rûmi takvimle ayın ilk günü gerçekleştirdikleri bu merasim, onlar için aynı zamanda, bir nevi ibadet ve bayram günüdür. İbrâhim Efendi konağı mensupları da, ev halkıyla yapılan gezintilerden bu merasimi görme fırsatı yakalamıştır.⁴

Zenciler için kolbaşı adeta bir mabut demektir. Adaklar ona adanır, hediyeler bahşişler ona verilir, onun emri onun işareti, her biri tarafından, göz kırpmadan kabul edilir.⁵

Sabahın erken saatlerinde dolmalarla, helvalarla yola çıkan bu kalabalığın merasimi gerçekleştirmek için toplandığı tek yer Çırpıcı değildir; Çamlıca da toplanıp âdetlerini yerine getirdikleri yerler arasındadır. Burada da yaşananlar Çırpıcı da olanlardan farklı değildir. Halk acayip raksları, anlaşılmaz türküleri, bir sara nöbetinin çırpınışlarına benzediği ve sırasında da ağızlarından köpük geldiği için bu zencilere “babalı arap” adını takmıştır.⁶ Genellikle büyük konaklarda aşçılık yapan, kolculuk, esircilik ya da hamam kapılarında susam helvası ve dolma satarak geçinen bu siyahîleri babalarının tutmasından korkan halk kızdırmaktan çekinir ve bu nedenle de pek üstlerine gitmez.

³ A.g.e. , s. 122–123

⁴ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 190

⁵ A.e. , s.191

⁶ A.e. , s. 191-192

B.Bahar ve Yaz Aylarına Has Eğlenceler

İstanbul'da temiz havanın, denizin ve kırların oluşu insanları belli mevsimlerde kapalı alanlarda eğlencelere ayrılan zamandan ziyade açık alanlara yönlendirmiştir. İncelediğimiz eserlerde mesirelerin tek amacının değil birden çok amacının olduğunu gördük. Buralar ailelerin birlikte eğlenip vakit geçirdikleri yerler olduğu gibi aynı zamanda gençlerin ve âşıkların buluşup bakıştıkları, yakından birbirlerini görme fırsatı yakaladıkları yerler olması açısından da dikkat çekicidir. Bazen ailelerin bir arada yemek yiyip, saadetli vakitler geçirdikleri bu yerlerde bazen de üçüncü bir şahsın asla sezmeyeceği nice nice gizli sevdalar, cesaretsiz, meysus ve mustarip aşklar doğup ölmektedir. Büyük geniş bahçelere,yalılara sahip olan İstanbullu yine de bu yerlere gitmekten kendini alıkoyamaz.

1. Seyir ve Gezinti Mekânları: Mesireler

Sâmiha Ayverdi'nin gerek kendi aile fertlerinin, gerekse etrafındakilerin vazgeçilmez eğlencelerinden biri olan mesirelerle ilgili, eserlerinin birçoğunda ayrıntılı malzemeler tespit ederek mesirelerde yaşanan olaylar, mesire için gidilen yerler, mesirelerde yenip içilenlerle ilgili pek çok bilgiye ulaşmış bulunmaktayız.

Her daim tabiatla yan yana kalmayı başarmış İstanbul halkı baharın gelişyle birlikte sayfiye yerlerine gitmeye başlar. Bu yerler bir bakıma bugünün yazlıkları gibidir. Ayverdi ailesi de baharın gelişyle birlikte kırlık alanlara, mesirelere gidip saadetli vakit geçirenler arasındadır.⁷

Eserlerin çoğundaki tespitimiz mesirelerin Boğaziçi, Üsküdar- Kadıköy, İstanbul tarafı ve adalarda yapıldığını gösterir. İncelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz mesire alanları şunlardır: Çamlıca⁸, Erenköy, Göztepe, Alemdağı, Kısıklı, Yahya Efendi,⁹ Tophâne, Fındıklı, Beşiktaş, Cihangir, Emirgan, Kanlıca, Beykoz¹⁰,

⁷ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyâdan Bir Dünyâya**, s.88

⁸ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.241

⁹ **A.e.**, s. 175

¹⁰ **A.y.**

Hisar¹¹, Kâğıthâne¹², Eyüp¹³, Çırçır¹⁴, Hünkâr¹⁵, Yûşa¹⁶, Kalender¹⁷, Büyükçamlıca¹⁸, Libâde¹⁹, Kuşdili²⁰, Fenerbahçe, Küçüksu²¹, Göksu²², Ayazpaşa²³ Havuzu Mesiresi²⁴, Çizmeci Tekkesi²⁵, Samsunhâne²⁶, Müneccim Kuyu Mesiresi²⁷, Pelitcik Ayazması²⁸, Sütölce²⁹, Büyükdere³⁰, Sarıyer³¹, Silahtarağa³², Aynalıkavak³³, Hacıhüseyin Bağı³⁴... Buralar erkekler için de kadınlar içinde önemli mesire yerleridir.

Kış, evlerinde, kapalı alanlarda geçirmiş İstanbul halkı her ne kadar yazlık evlerin bahçeleri müsait olsa da kırlara mesire yerlerine giderek ferahlar. Mevsim icâbı mesirelere gitmek, kır teferrüçleri yapmak âdet olmuştur. Hem de uzak uzak semtlere toplu olarak gidildiği görülür.³⁵ Çengelköyü ile Çırçır, Hünkâr, Yuşa, Kalender, Kuşdili, Küçüksu, Fenerbahçe arası bir hayli mesafeli olmasına rağmen burada oturanların üşenmeden kalkıp bu mesire yerlerine gittiklerini görürüz. Hiç değilse senede bir defa olsun buralara gidip saz dinlemek ve tiyatro oyunlarının oyunlarını seyretmek, buralarda yiyip içmek lâzımdır. Cemiyetin önde gelenleri de halk da bu mesirelere gider, bu eğlencelere katılır. İbrâhim Efendi ailesinin ve köşk

¹¹ A.y.

¹² A.y.

¹³ A.y.

¹⁴ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 253

¹⁵ A.e., s. 253

¹⁶ A.y.

¹⁷ A.y.

¹⁸ A.y.

¹⁹ A.y.

²⁰ A.y.

²¹ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 254

²² Sâmîha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, s. 367

²³ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s. 99

²⁴ A.e., s.100

²⁵ Sâmîha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s. 99

²⁶ A.e. , s. 346

²⁷ A.y.

²⁸ A.y.

²⁹ A.y.

³⁰ A.y.

³¹ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 253

³² A.e.s.254

³³ A.y.

³⁴ A.y.

³⁵ Sâmîha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 254

komşularının da eğlencelere iştirak ettiklerini görürüz. İbrâhim Efendi'nin kızı Şevkiye Hanımefendi de iştirak edenler arasındadır.³⁶

Bazı semtlerin önemli mesire yerleri vardır. Fındıklı mahallesini ziynetleyen bağ, bahçe ve mesireler arasında bilhassa Ayazpaşa Havuzu Mesiresi, Çizmeci Tekkesi, Samsunhâne ve Münecim Kuyusu Mesiresi, Pelitcik Ayazması meşhurdur.³⁷ Sütlüce sahilindeki bahçe ve Ebussusud Bahçesi de yine Boğaz'ın süsleri arasındadır. Sütlüce Bahçesi, bilhassa karanfillerin çeşidi dört yüzü bulan, güllerinin dayanılmaz kokusu sayvan sayvan havada asılı kalan, portakal, limon, nar ağaçları, bağları ve koruları ile meşhur son derece geniş ve o nispette de müstesna bir yeşillik dünyasıdır.³⁸

Bazı mesire yerleri ise yarı ibadet yarı mesire yeri niteliğindedir. Bunlardan birisi de günümüzde de hala bu özelliğini koruyan Yûşa Tepesidir. Eskiden Yûşa tepesine toplu halde çıkmak bir âdettir. Ekseriyetle temmuz ve ağustos aylarında ve bilhassa cuma günleri, bu yarı mesire yarı ziyaret makamı olan tepenin öbek öbek ihramlarının üstünde oturan kabilelerle dolduğu görülür. Yûşa'ya yapılacak bir mesire önceden bekçiler tarafından haber verilir:

“ İstanbul halkı Beykoz'un meşhur paçasını yemeye, Akbaba'nın ince kabuklu iri cevizini almaya, ya da sâdece Karakulak Suyu'ndan içmeye gelmek îtiyâdında idiye de, Yûşa'yı tek tek çıkmak pek usûl değildi. Onun için de civar köylerde bir hafta evvelinden bekçiler mahallelerde gezerek teferrûç gününü yüksek sesle haber verirler, gezmeye katılacak âileler de, helvalarını, dolmalarını hazırlayarak her köy halkı, iskelelerde hazırlanmış Pazar kayıklarına binerek yola çıkarlardı.

Fakat Pazar kayıklarına binmekten de, Yûşa Tepesi'ne çıkmaktan ve orada eğlenmekten de câzip olan, aşağı yukarı bir hafta süren heyecanlı bekleyiş ve hazırlanıştı.”³⁹

O zamanların insanı bu basit bir eğlenceymiş gibi görünen mesireleri büyük bir heyecanla bekler, sade ve basit zevklerle ferahlayıp huzur bulur. İstanbul halkı tarafından sıklıkla ziyaret edilen diğer bir mesire yeri de Çamlıca'dır. Sâmiha Ayverdi'nin de çok sevdiği ve ailesiyle bol vakit geçirdiği semtlerden olan Çamlıca, insanlara zenginliği son haddini bulmuş bir tabiat çeşnisi, bir kır ve dağ zevki ikram eder. Ayrıca o zamanın içtimaî revişine ayak uydurmuş eğlencesi de boldur. Tiyatro kumpanyaları, at canbazları, seyyar kukla, pandomim sahneleri, ince saz takımları ve

³⁶ A.e. , S.255

³⁷ Sâmiha Ayverdi, **Boğaziçi'nde Tarih**, s. 98

³⁸ A.e. , s. 99

³⁹ A.e. , s.320

yetmiş seksen arabanın iştirakiyle yapılan Alemdağı eğlenceleri vardır.⁴⁰ Erenköy, Göztepe gibi civar sayfiyeler bir Alemdağı sefasına karar verdi mi on gün evvelden dellâllar bağırılarak etraf haberdar edilir eğlenceye ve mesireye iştirak etmek isteyen aileler de ilk iş olarak arabalarını tutar; bu manda ve öküz arabalarının üstleri, çubuklarla eymelenerek kapatılır, içleri şilteler, yastıklar, halılarla döşenir.⁴¹ Mesirelerin vazgeçilmez yiyecekleri sepetlere konarak hazırlanır. Bunların arasında dondurma kutuları, rakı ve meze takımları olduğu da görülür. Sabahın erken saatlerinde mesireye gelen herkes önceden belirlenmiş bir yerde toplanır. Bu saat güneşin doğuşundan iki saat öncedir. Herkesi bir heyecan sarmıştır.

Seviye ve görgüde kemalli sınıfın eğlencelerinde asla kavga gürültü olmaz. Arada ayarı bozuk kimseler bulunsa bile çoğunluğun baskısı altında şahsî meyillerini ortaya koyamaz, umumî ahenge ayak uydurur.⁴²

Öğle zamanı gidilecek yere ulaşılır; kısa ve zevkli bir kargaşalıktan sonra her aile oturacağı ağaç altını seçer, halılar serilir, sepetler küfeler indirilir ve yemeklerin yenmeye başlamasıyla birlikte eğlenceler de başlar. Akşama doğru günün ilerleyen saatlerinde huzuru kaçırmak isteyenler olsa da kalabalık tarafından hemen kontrol altına alınarak çıkacak tatsızlıklar önlenmiş olur. Gidiş saati yaklaştığında ise bekçiler gezerek hareket saatini harbe verir. Kafileler toplanmaya başlar ve tamam olununca da arabalar binilerek evlere dönüş başlar.⁴³

Yalıların bahçe sınırları için de yaşayanlar da gezinti ve eğlence ihtiyaçlarını mesirelerle sağlar. Göksular, Körfezler, Kalenderler bu insanlara hizmet eder. Bir gönül pazarı olan bu mesirelerde üçüncü bir şahsın asla sezemeyeceği gizli sevdalar, cesaretsiz, muzdarip aşklar doğar, yaşar ve ölür. Gene buralarda gençliğin, adalenin ve etin günü birlik arayıcısı ve bulucusu olan kafilelerin olduğu da görülür. Bu kafileler zaman zaman buralarda nöbet tutup kâm alırlar.⁴⁴ Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bunlar aileler tarafından hemen engellenir ve kadın namusuna yine de hürmetkâr olan bu kimseler beğenilerini kendilerine saklayarak yollarına giderler.

Göksu gezilerinde yaşanan bu gizli sevdalar bazen bir şarkı, bir şiir olur:

⁴⁰ A.e. , s. 241

⁴¹ A.e. , s. 241

⁴² A.e. , s. 243

⁴³ A.e. , s. 244–245

⁴⁴ A.e. , s. 185

Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim

Ol kâdehkâr güzeli yâr olarak peyleyelim

şarkısı, hercaî olduğu kadar arzulu da olan bir dudak tarafından bu eğlence âlemlerinin tadına ve sefâsına doyamadan hediye edilmiştir.⁴⁵

a. Kayık ve Sandal Safaları

Üçüncü bölümümüzde ulaşımdan bahsederken sandalları ve kayıkları da anlatmıştık. Bir deniz şehri olan İstanbul'da kayık ve sandal ulaşım sağlamak için kullanıldığı gibi eğlenmek için gezinti maksatlı da kullanılan bir araçtır. Eyüp, Kâğıthane, Küçüksu, Göksu bu sandal sefalarının en yoğun şekilde görüldüğü yerlerdir. Boğaz her türlü insanın her türlü sandal ve kayık sefalarına tanıklık eder.

Zarif, süslü kayıklar, bu eski piyadeler şemsiyeli, feraceli, yeldirmeli kadınları ile boğazı baştanbaşa gezer. Kâğıthane, Çubukçu, Göksu, gibi mesirelere gitmek için halk sandal ve kayıkları kullanır. Bahar gelip de eğlenceler başladı mı Boğaz'daki bu yoğun trafik bitmek bilmez. Bu geziler genelde havanın karadığı vakitlere kadar devam eder ve yine kalabalık bir grupla gidilip gelinir.⁴⁶ Bahar geldiğinde yapılan bu Kâğıthane sefalarını Sâmiha Ayverdi İstanbulluların tabiata bir nevi ilân-ı aşkı olarak tanımlar. Bütün kışı evindeki ya da kapalı alanlardaki eğlencelerle geçirmiş İstanbul halkı için bahar tabiatla nümâyîş etmenin en güzel sebebi vesilesidir. Kayıklar, Eyüp'ten Sâdâbâd'a akan bir sel gibidir:

“ O Eyüp ki asırlar boyunca bir zevk ve sefa mahşeri olan Sâdâbâd'a akan selin yalayıp geçtiği bir semtti. Hele bahar eğlencelerinin bu şâşaalı durağından sular karardığı vakit dönen renk renk sazlı sözlü kâfilelerin kayıkları, piyâdeleri, sandalları Eyüp'e kadar toplu olarak gelir, su üstünde yelpâzeleşen kayıklar, bir efsâne mahlûku gibi, sanki görünmez eller tarafından ititlip, nazlı nazlı, âheste âheste sürüklenerek bu noktada her biri kendi istikâmetlerine dağılmaya başladılar.”⁴⁷

Karada görülen eğlence denizde de kayık ve sandal safâlarıyla gerçekleşir. Saz, söz mehtap geceleri eğlenceyi ve cümbüşü daha renkli bir hâle getirir. Kâğıthane

⁴⁵ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s.192

⁴⁶ A. e. , s. 158

⁴⁷ A. e. , s. 159

dönüşleri de gene başlı başına âlemdir. İstanbullu'yu yıllarca avutmuş, sevip okşamış olan Boğaz'ın ziyaretçileri sarhoş olarak evlerine döner.⁴⁸

b. Mesirelerde İşret ve Yemek

Genellikle ailece gidilen mesirelerde yemekler önceden hazırlanıp sepetlere konur. Evin kadını tarafından helvalar ve dolmalar hazırlanır. Bunlardan mesireler adlı bahsimizde bahsettiğimiz için burada, mesire yerlerinde yenilenler ve içilenler üzerinde duracağız. Sâmiha Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya* adlı eserindeki bir hatıradan ailece yaptıkları bir kır gezisinden bahsetmiştir. Kendisi küçük yaşlardayken yapılan bu kır gezilerinden pek de hoşlanmamaktadır:

“ Yazlık evlerin bahçeleri ne kadar geniş olursa olsun, âile, kırdan yemek yemeyi pek severdi. Anadolu Hisarı'nda ise en çok rağbet edilen mevkiler Küçükü, Dörtkardeşler ve Ayazma idi. Sanki yemeğimizi evimizde yesek, buralara da ikindiden sonra gidip çalı çırpı ile çay pişirsek, bir yandan hazım rehâveti, bir yandan da bir gölge bulmak gayretiyle yorgun ve mahmur, güneşin keyfini kollayarak oradan oaraya yer değiştirmeye lüzum kalmadan, akşam serinliğinde rahat rahat otursak ne olurdu?

Ama Çamlıca'da olduğumuz yazlar, bu kır sefâlarının ayrı ve ek bir fazlalığı da vardı. Akşamdan başlayan hazırlıklarla ihtiyar edilen bu külfetli kır eğlenceleri için, mesireler arasında bilhassa Fıstıklı denilen setlere rağbet olunurdu. Sabahın erken saatlerinde sepetler hazırlanır, yaygılar, örtüler, kilimler evvelden gider, en sonunda da Süleyman Ağa, yemek tablasını başına larak karpşidan gözükdü.”⁴⁹

Hazırlananlar arasında bir de dondurma vardır ki Sâmiha Ayverdi'nin ilgisini çektiği fasıl budur:

“ Benim için bu kır gezmelerinin belki tek câzip taraf, yemekten hemen sonra girişilen o ilâve faaliyet, yani dondurma yapma hazırlığı idi. Bu, bilhassa küçüklerin zevkle iştirâk ettikleri eğlenceli bir fasıldı.

Büyük çamlıca Tepesi'nin eteğinde bir kar kuyusu vardı. Ağzının genişliği en az yirmi beş otuz metre olan ve aşağıya doğru huni gibi daralan kuyuya, döne döne kazılmış daracık bir toprak merdiven ile inilirdi. Gene en az sekiz on metre genişliğinde olan kuyunun dibi, çok kalın bir saman tabakası ile örtülü idi. Karcı, bu saman örtüsünün bir ucundan küçük bir delik açar ve tazyik ile buzlaştırılmış kardan istenilen miktarda tartarak müşterisine verirdi.

Kuyunun en altında ise, eriyen kar sularının akmaması için bir ızgara bulunurdu ki, bunun biz göremezdik. Zira kuyudaki kar, bütün bir yaz mevsimi devam eder, herhalde kışın dağdan kar toplayıp indirme zâmanı bu ızgarayı görmek mümkün olurdu.

Karcı, istenilen malı hazırlayınca kadar biz de samanların üstünde dolaşır, sonra da toprak merdivenden yukarı çıkar ve dondurma kutusunun başına geçerdik ama soğuk suyu, soğuk meşrubatı

⁴⁸ A. e. , s. 161

⁴⁹ Sâmiha Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*, S.88

ve bilhassa dondurmayı çok seven babam, bu işi pek herkese bırakmazdı. Sahlep ile kaynamış süt, mâdeni dondurma kutusunun içine konur ve kutu da küçük tahta fiçinin içine takılır, kayatuzu ile kar da kutu ile fiçi arasındaki boşluğa yerleştirilip sıkıştırılınca, işte o zaman kutuyu karın içinde çevirecek kolun döndürülmesi işi başlardı. Âdeta herkes, yarışla bu çevirme işine iştirak etmek ister ve sütün donması sabırsızlıkla beklenir, nihâyet kıvamına geldiğini bilen büyükler kutuyu açınca, bu defa da sıra dondurmanın taksimine gelirdi.

O zamanın dondurma kapları da, biri büyükçe diğeri ondan küçük, iç içe konan istiridye kabuğu şeklinde çift tabaklardı. Ne kadar çok, ne kadar bol yense, bir âilenin koca bir dondurma kutusunun muhteviyatını bitirmesine pek de imkân olmadığından, tanıdık tanımadık ağaçlar altında dinlenip eğlenmeye gelenlere de ikrâm etmek âdeti.”⁵⁰

Hali vakti yerinde olanların evde hazırlanmış yemekleri, aşçının başına koyduğu tabla ile getirilir. Daha evde sabahın erken saatlerinde hazırlanmış olan, sepetlere yerleştirilmiş tabaklar, çatal, ailenin yayılıp oturacağı yere götürülüp gereken hazırlıklar yapılır.⁵¹ Etraftan toplanan çalı çırpı ile ateş üstünde pişirilen patlıcanlı silkme ise kır ziyafetlerinin ayrı bir parçasıdır.⁵² İkinci vaktinin gelmesiyle çay ibriklerinin ateşe konup gelmesi ise ayrı bir zevktir.⁵³

c. Deniz Eğlenceleri

Deniz eğlenceleri mesirelere göre daha az ilgi gösterilen bir eğlence türüdür. Sayfiye yerlerine gidilip eğlenildiği pek görülmez. Biz incelediğimiz eserlerde insanların sayfiyeye gidip eğlenmesi şeklinde değil de deniz eğlenceleri adı altında verilmiş bir gösteriyi tespit ettik. Bu eğlence padişahın takip ettiği bir eğlence olarak karşımıza çıkar:

“ Ama deniz eğlencelerinin belki de en şâhâne, en yaman ve inkara sığmaz bir figürü de vardır ki işte az sonra o da ortaya çıkarak dünyaca eşi belki de benzeri bulunmayan bir hüneri sahneye koyacaktır.

Gene askerî mühendislerin hazırlamış oldukları bu hüner, bir muazzam timsahtır. Denizi yarararak suyun üstüne çıktığında etrâfindakilere dehşet veren manzarasından korkup kaçan kaçımadır.

Zîra timsah, öyle korkunç ve tehlikeli mahlûktur ki, etrafına dehşet ve korku salmaması nasıl kâbil olur? Ancak, pâdişahın daha iyi görebilmesi için deniz eğlencelerini tâkip ettiği kasma doğru yol aldıktan sonra denize dalan canavar, tekrar su yüzüne çıkıp bir müddet daha dönüp dolaştıktan sonra, sanki kimi bulsa yutacak parçalayacakmışçasına ağzını açıyor ve açmakla da kalmayarak, bu kocaman ağzın içinden fırlayıp timsâhın sırtına çıkan sâzendeler, sazlarını,

⁵⁰ A. e. , s. 88–89

⁵¹ Sâmîha Ayverdi, *İki Âşinâ*, s. 36

⁵² A.y.

⁵³ Sâmîha Ayverdi, *İki Âşinâ*, s. 37

dümbelek, def ve çalparalarını, klarnetlerini çalarak, raksetmeye başlayan genç köçekleri coşturdukça coşturuyordu. Bu eğlence de gecenin geç saatlerine kadar devam ederdi.”⁵⁴

C. Kış Aylarında Eğlenceler

Evlerde Kış Eğlenceleri

Bahar ve yaz eğlenceleri daha çok açık havalarda geçirilirken kış daha çok evlerde yapılan eğlencelerle geçer. Yaz aylarını açık havada geçirip rahatlayan halk kışın da kapalı mekânda eğlenceli vakit geçirmenin çarelerini bulmuştur. Bu eğlencelerin bir kısmı evlerin içinde bir kısmı da dışarıdaki kapalı alanlarda geçirilmektedir.

Kışın daha çok evde kalmayı tercih eden halk uzun ve soğuk kış gecelerini türlü eğlencelerle geçirir. O devirlerde hayatın merkezi evdir. Hayatın tüm devrelerinin orada yaşadığı gibi eğlencelerini de yine orada tertip eder. İşte kışın bu uzun gecelerindeki eğlencelerinden biri de helva sohbetleridir. Bunlar ya birçok kimsenin iştirakiyle arifane yapılır; ya da münavebe ile bir kişi tarafından tertiplenerek yapılır. Eğer bir kişi tarafından tertipleniyorsa külfetin tamamı toplantı sahibinin kesesinden çıkar.⁵⁵ Helva sohbeti deyip geçmemek gerekir. Zîra bu toplantılar sırasında düğün dernek gibi cemiyetli olur. Meddah, mudhik, mukallit, Karagöz, köçek getirtilir, küme fasılları ve devrin hanendeleri tarafından musiki âlemleri yapılır, şiirler söylenir.⁵⁶

Mahallede bir helva sohbeti haberi yayıldığında davetli davetsiz herkesin geldiği görülür; gençlerin ve yeni yetişenlerin katılımıyla bu geceler daha da renklenir. Bilhassa yemekler yenip kahveler, şerbetler içildikten sonra, eğlenceler devam ederken uşaklar ellerindeki kuru ve yaş yemişlerle dolu sinilerle birlikte içeri girer. Bir taraftan da genç helvacı ustaları ağdalanmış şeker topunu bakır tepsiler içinde birbirlerinin ellerinden ala vere, çeke çevire uzatıp inceltmeye başlarlar. Şeker helva kıvamını alırken, meraklılar da, ustaların hızla ve maharetle gidip gelen el

⁵⁴ A.e. , s.159

⁵⁵ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 189

⁵⁶ A.e. , s. 189–190

hareketlerini takip eder, oldu oluyor... diye bekler ve nihâyet ağarıp ipek yumakları gibi köpük köpük, tel tel olan helva, misafirlere ikrâm edilir.⁵⁷

Kış aylarında karların örttüğü İstanbul'daki bir diğer eğlence de kar helvası yapıp yemektir.⁵⁸ Bu daha çok gençlerin ve bilhassa çocukların vazgeçilmez eğlencelerindendir. Ama çok defa sonu hastalıkla biten bu eğlence ailelerin büyüklerinden gizli yapılır.⁵⁹ İbrâhim Efendi Konağı'nda İshak Efendi'nin de bu yüzden hasta olduğu görülür. Üstüne portakal şurubu ya da pekmez dökülerek yenir. Genellikle damın temiz yerlerinden alınan karın karılmasıyla yapılır.⁶⁰

Bir diğer eğlence de evlere gelen yaşlı ve bilgili misafirlerin anlattığı hikâyeleri dinlemektir. Tekerlemeli, mânili ve hayal gücüne ufuk açan harikulâde masallar özellikle çocuklar tarafından çok sevilmektedir. Sâmiha Ayverdi de bu masallarla büyümüştür. Üç Turunçlar, Peri Padişahları, Kel Oğlanlar, Sırça Saraylar, Kırkharâmiler bu masallardan bazılarıdır.

Bir de nöbet adı verilen gece misafirliklerine rastlarız ki bu konuyu ikinci bölümde misafirlik bahsinde ayrıntılı bir şekilde ele almıştık. Burada bizi ilgilendiren kısım bu misafirliklerde zamanın geçirilme şeklidir. Bu gecelerde haremde hanımlar fincan, peçiç ve domino oyunları ile bol kahkahalı zaman geçirir.

Selâmlıklarda ise içlerine sazın sözün karıştığı tarihî, içtimaî ve siyasi konularla ilgili konuşmalar, görüşmüşler zaman zaman dilden dile dolaşır. Sâmiha Ayverdi için de bu geceler çocukluğunun unutamadığı geceleri arasındadır:

“Çocukluğumun tâze kalmış hatıraları arasında, evlerin selâmlık ve haremlerinde sohbetler, muhabbetler ve eğlencelerle geçen temiz ve sıcak bir gece hayâtı da vardır ki, saatler ilerleyip dağılma zamanı geldiğinde ertesi gecenin buluşma tesellisi ile önde, fener çeken uşaklarla hanımlar, beyler ve câriyeler evlerine dönerlerdi.”⁶¹

İstanbul'un ev eğlencelerinde de uzun kış gecelerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan müzik, Sâmiha Hanım'ın evinde de bu özelliği taşır. Çok sık icra ediyor olmasa da böyle gecelerin birinde annesi, komşusunun ricasını kıramayıp kanun çalar.⁶² Kışın genç kızların da diğer bir eğlencesi, içlerinde sabahlara kadar

⁵⁷ A.e. , s. 190-191

⁵⁸ Sâmiha Ayverdi, **Bir Dünyâdan Bir Dünyâya**, S.90

⁵⁹ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s. 191

⁶⁰ A.g.e. , s. 192

⁶¹ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s.169

⁶² A.e. , s. 202

kütükler yanan kümbetlerin etrafında oturup, odanın ılık ve rahat havası içinde güveyi çevresi yapmak ve kış boyunca çeyizini tamamlamaktır.⁶³

D. Seyirlik Oyunlar ve Tiyatrolar

İstanbul halkının kış eğlencelerinden biri de seyirlik oyunlardır. İncelemiş olduğumuz eserlerde çengi ve köçeklerin sadece ismen geçtiğini gördük.⁶⁴ Kış aylarında seyirlik oyun olarak asıl bahsi geçen meddahlardır.

Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanda, evin oğlu Adli'nin sütbabası Âtîf Bey'le ara sıra meddaha gittiği görülür.⁶⁵ Meddahlığı yapanların zaman zaman sıradan mahalle insanı olduğu görülür. Diğer dikkat çekici bir nokta da izleyicilerini gülme makinesine çeviren bu kişilerin kendi hayatlarında gayet ciddi olanlarının olmasıdır:

“... Bizimle iftihar eden bu adamın dostlarından biri de Komik Abdürrezzak'tı. Vaktiyle kuş dilinde mahallebicilik eden bu halk çocuğu, esnâflık zamanında olduğu gibi, sonradan da Âtîf Bey'in âşinası kalmıştı. Dikkat ettiğim nokta sahnede bizi yaylanmış bir kahkaha makinesine çeviren bu adam, husûsî hayatında latif, fakat neşesizdi.”⁶⁶

Sâmiha Ayverdi, İbrâhim Efendi Konağı adlı eserinde meddahların, karagözlerin, pehlivan, kukla, cambaz ve saz takımlarının ağırlık merkezinin Şehzâdebaşı olduğunu söyler.⁶⁷ Orta oyununda Kavuklu Hamdi, Ali Bey, Zenne Tevfik, Kurban Oseb, Küçük İsmail, Pişekâr Asım'ı seyretmeye doyum olmaz. Karagöz'ün Katip Salih'leri, Cerrah Salih'leri, Yorgancı Abdullah'ları, Hayal Küpü Emin Ağaları ve dost meclislerine renk veren Çaylak Tevfik'leri ihmâle gelmez sanatçılar arasındadır.⁶⁸ Gerek ortaoyuncu, gerek Karagözcü, gerek meddah denen bu artistler kafilesi, hayallerinin genişliği, lisana hâkimiyetleri, kütle psikolojisine aşinalıkları, kıvrak zekâları, ferasetleri konunun durumuna göre kayış, toplanış ve açılışları ve bilhassa taklit kabiliyetleri kalabalıkları eritip bir vücut hâline getirir:

⁶³ Sâmiha Ayverdi, *Ne İdik N Olduk*, s. 141

⁶⁴ Sâmiha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı*, s.189

⁶⁵ Sâmiha Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s. 139

⁶⁶ *A.e.*, s.138

⁶⁷ Sâmiha Ayverdi, *İbrâhim Efendi Konağı*, s.109

⁶⁸ *A.e.*, s.113

“ Hele meddah denen taklit, cinas, latife ve masal üstadı, sağ omzuna atılmış koca bir mendil, bacaklarının arasında baston, halkın karşısına geçip oturdu mu, bu dekorsuz, sahnesiz, piyessiz, yamaksız, yardımsız san’atkâr, tam kadrolu bir tiyatro kumpanyasının yapabileceği işi tek başına başaran bir dev kâbiliyet denektir.

Nitekim binlerce hikâye bilen bu meddahların bir de, (dedim de aklıma geldi..) diye başlaması mütad olan ara hikâyecikleri de vardı ki, içtimâî hayatı aksettiren bütün bu repertuara , sosyal tarihimiz bakımından kendi devirlerinden ip uçları veren, hatta devirlerine ayna tutan birer mühim vesika denebilir.”⁶⁹

Meddahlıkta işlenen mevzular içtimaî ve gayr-i dinî sahalardan alır. Öyle ki bunlar, mesire ve meyhane hayatı, kadın meseleleri, işve, fitne ve fesat sahneleri, baskın hikâyeleri, cin, peri, cadı ve tılsım efsaneleri, deniz ve kara cenkleri, köy hayatı gibi realist ve sırasında açık saçık hikâyelerle temaşa hayatının çok mühim bir kolu olmuştur.⁷⁰ Meddahlıkta kânun haline gelmiş bir hususiyet de, sanatkârın anlattığı hikâye, masal, cinas, lâtife ne kadar gülünç olursa olsun, kendisinin tebessüm dahi etmemesidir; gülen güldüremez kuralı onun için de geçerlidir.⁷¹ Karagöz da yine halkın kış günlerinde izlediği seyirlik oyunlar içindedir.

Bunların dışında seyirlik mekânlar arasında tiyatrolar da vardır. Temaşa tarihimizin ilk garp usulü sahnesi Sultan Mecid’in Dolmabahçe’de kurdurduğu saray tiyatrosudur. Bu tiyatroya debdebeli bir açılış yapılmıştır.

Bütün şehirde büyük bir alâka ve rağbetle takip edilen tiyatro, cahil bir zümrenin ortaya attığı dedikodular sonucu kapanmıştır. Fakat temaşa zevkinin bu Avrupaî kolunu yavaş yavaş benimseyen halkın karşısına bu defa da Odeon ve sonra da Ekler tiyatroları çıkmıştır. Ancak Fransız ve İtalyan repertuarlarının yabancı dille sahneye konuluşu, daha çok tatlı su Frenklerinin faydalanmasını sağladığından İstanbulluları pek de memnun etmemiştir. Daha sonraları İstanbullular’ın İstanbul tarafında açılan yeni yeni sahnelerle hoşça vakit geçirmek fırsatını yakalayabildiklerini görüyoruz.⁷² Çarşıkapısı’ndaki Güllü Agob’un sonra Fasulyacıyan’ın kumpanyaları özel giyimli İstanbul Hanımları ve beyleriyle dolup taşmaktadır.⁷³

⁶⁹ A.e. , s.117

⁷⁰ A.e. , s.119

⁷¹ A.e. , s.120

⁷² A.e. , s.125

⁷³ A.y.

E. Çayhaneler, Kahvehaneler

Çaycı dükkânları ve kahvehaneler İstanbul'un içtimaî hayatında önemli bir yere sahiptir. Halkın buralarda toplanıp birbiriyle bağ kurduğu, bilgi alışverişinde bulunduğu önemli mekânlardır. Bir anlamda sosyalleşme alanlarıdır diyebiliriz.

Çayhane dendiğinde akla ilk gelen yerler arasında Şehzâdebaşı vardır. Buradaki çayhaneler ikişerli şekilde sıralanmış halka hizmet veren yerlerdir.⁷⁴ Şehzâdebaşı çayhanelerinin her biri, müstakil vasıfları ve çeşnileri içinde, ayrı ayrı zümrelerin karargâhlarıdır. Bunların bazısı en ağır meclislere, fıkre, edebiyata, musikiye kucak açıp, çeşitli maksat adamlarını baş başa getirirken, bir başkası, küçük devlet memurlarının buluşmalarına zemin hazırlar, bir diğesinde halli vakitli esnaf ve halk tabakası birleşerek yârenlik eder, bir diğeri ise işi gücü mahalle sınırını aşmayan irat sahipleri ve mirasyedilerle dolup boşalır.⁷⁵ Her tabakadan ve her amaçtan insanın buluşma yerleridir.

Cemiyetin nizamlarıyla başı hoş gitmeyen bir zümreden oluşan külhâniler de buranın müşterileri arasındadır:

“... hele cemiyet nizamlarıyla başı hoş gitmeyen bir sınıf, bir külhâniler cemaatı vardı ki , onlar da bu çayhanelerin birinde kafa kafaya verir, ayaklı kurnazlardan, bıyık falına varmış tutkunlara, zamâna göre hikâye düşüren, bilmece, şaşırtmaca söyleyen, hattâ semâî, koşma denemeleri yapan çıraklıkta kalmış istîdatlara kadar hep burada toplanırdı. Onlar gene bu çayhanelerde kurulan racon mahkemeleriyle, kendilerine mahsus bir nevi adlî teşkilâtın ölçüleri içinde, reislerine hesap verir, kayıtsız şartsız itâat ettikleri bu hükümlere göre, ya suçlu ya temiz olarak buradan çıkarlardı.

Başta avniyesinin altından eksik olmayan kaması ile Arap Abdullah, Kahraman Bey, Kavanoz Mehmet, Sakızlı Yûsuf gibilerin uğrağı da yine Direklerarası değil miydi? Gün olup düşman olabilme olabilmesi ihtimâlini hesâba katarak, hiçbir dostunun kahvesini içmemekle, bir yudum dahi olsa, ikrâm ve nimetini kâbul ettiği dama el sürmemek geleneğine sadâkat gösteren namlı külhânilerin uğrağı gene bu çayhanelerdi.”⁷⁶

Üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız mahalle kahvelerinin dışında bir de kıraathaneler ve kahvehaneler vardır ki buralarda diğlerinden farklı olarak gazete, mecmua ve kitaplar okunabilir. Kıraathanelerin bir diğ farkı da okunacakları müşterilerine kendilerinin sunmasıdır. Buralarda musiki dinlendiği de

⁷⁴ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s.38

⁷⁵ A.e. , s.39

⁷⁶ A.e. , s.39–40

görülür. Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı romanda Adli arkadaşlarıyla Kâzım'ın kıraathanesine gider ve orada Tanburî Cemil Bey'i dinler.⁷⁷

İstanbul'un kenar köşe sentlerinin kahvehanelerinde, mahallenin mektep, medrese görü, mürekkep yalamış okumuşları etrafında toplanarak hikâye dinleyen gruplara da rastlanır:

“ Kahvehâne müdavimlerine, bir allame tutumu ile neler okunmazdı? Keloğlu, Âşık Garib, Battal Gazî Kesik Baş, Kerem ile Aslı, Şah Meran, Yedi Devler, Vâmık ile Azrâ, Zühre ile Kanber, Zaloğlu Rüstem, Periler Pâdişâhı, Koroğlu...”⁷⁸

Köy kahvehanelerinin ilgi çekici konukları arasında cer hocaları vardır.⁷⁹ Cer hocaları köy köy dolaşarak halkı anlattığı menkıbelerle bilgilendiren, aydınlatan, millî, dinî fikir ve heyecanları uyandıran münevver kimselerdir. Cer hocaları daha çok köy odalarında ve köy kahvehanelerinde mekân tutarlar, böylece etraflarına, hikâyeler içinde öğütlerini aktarırlar. Düşünlere yardım, misafire ikram, kinden intikamdan nefret, vatana hizmet, devlete sadakat yollu ettikleri uyarıcı tohumlar, heybelerine giren erzaktan daha ağır basar ve cemiyetin sağlığı açısından çok önemlidir. Hocayı kahvehanede dinleyen halk evlerine gidince büyük bir heyecanla hane halkına anlatır. Böylece de hocanın zihinlerine koyduğu, uzaya uzaya döner dolaşır ve halkı tamamlar.⁸⁰

İncelediğimiz eserlerde bir başka önemli husus da batılılaşma hareketlerinin etkisiyle kadını evin içinden dışarıya çıkarmak maksatlı kurulmuş olan kadın kahvehaneleridir. İşsiz güçsüzken babası zengin olan bir kadınla evlenen Rızâ adında genç bir adamın babasından aldığı sermaye ile Şehzâdebaşı'nda büyük bir mağaza tutarak orada ilk defa kadınlar kahvehanesi açtığı görülür. Böylelikle çayhaneleri, kahvehaneleriyle meşhur olan Şehzâdebaşı'nın bir de kadınlar kahvehanesi olur:

“Kahvehânenin caddeye bakan pencereleri, buraya devam edecek kadınların, gelip geçecek kimselerle göz göze gelemeyecekleri derecede kalın fakat zevkli perdelerle kapatılırken, kadınlar kahvehânesinin bir randevu yeri olmadığını herkese göstermek istemişti. Buraya ocakçı olarak getirdiği göz âşinâsı olan bir kadının yanına sekiz-dokuz yaşlarında ayak işlerinde kullanabileceği

⁷⁷ A.g.e. , s.132

⁷⁸ Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk**, s. 169

⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, **Hey Gidi Günler Hey**, s. 101

⁸⁰ A.e. , s.102

bir de çocuk bulmuş kendisinin de buraya girip çıkabilmesi için karısının da berâber olmasını istemişti. Bir de Kadıköy’de bulunan bu kahve kadınları oralara gitme zahmetinden kurtaracaktı.

Rızâ’nın kahvehânesi açılırken, masalar üstüne gazeteden başka tavlalar da yığılmıştı. Ertesi gün temizlik yapılırken, gazetelerden hiç birine el sürülmemiş olduğu meydana çıkınca, bunların hepsi toplanıp çöp kutusuna atılmış ve yerine yenileri konmuş, fakat üst üste devam eden bu ameliye ile hanımların okuyup yazmakla alâkası olmadığı anlaşılmıştı.

Buna rağmen kahvehâne dolup taşarak işlerken günün birinde, yaşlı bir kadın, kucağında beş-altı aylık bir çocukla içeri girerken :” Nerede o sürtük diye bağırmaya, masaların arasında dolaşarak aradığı kadını bulmuş olmasına rağmen bulduğuna değil de ortaya laf atmaya başlamıştı.”⁸¹

Kadınlar kahvesi de yaşlı bir kadının çıkardığı bu olaydan sonra eski verimliliğini kaybeder ve bir süre sonra kapanır.

F. Meyhaneler ve İşret

İstanbul’un fethinden II. Meşrutiyete keder olan yüzyıllar boyunca İstanbul’da devlet izni ile açılan sayısı sınırlanmış meyhanelere gedikli meyhane; izinsiz kaçak olanlarına aşçı, işkembeci, turşucu dükkânı gibi gizli çalışanlarına da koltuk meyhanesi denmiştir.⁸²

Sâmiha Ayverdi, eserlerinde koltuk meyhanelerinden, ayaklı meyhanelerden ve gedikli meyhanelerden bahsetmiştir.

Evlerine dönüş zamanları belli olmayan, uyuyan şehrin sokaklarında kâh duvarla konuşup kâh kaldırımlarla helalleşenler, on dakikalık yolu bir saatte gelenler ve bekçinin yardımıyla evinin yolunu bulup evine girebilenler genellikle meyhanelerden gelenlerdir.

Bunlar nerede ve nasıl içerler? Balıkpazarı’nın koltuk meyhaneleriyle bağdaşamayan, Galata’yı, Beyoğlu’nu sona saklayan ya da ayakta çakıştırdığı ile istim alamayan sarhoşların çoğu bir boy Sandıkburnu meyhanelerine dalmadan edemezler.⁸³ İbrahim Efendi Konağı’nda konağın bulunduğu semtte oturan Vâsıf Bey kimilerine göre ayyaş ve hovarda bir adamdır. Ancak akşamcılığı bir kenara bırakılırsa kalender bir adamdır. Burada bizi ilgilendiren kısım Vâsıf Bey’in akşamcı oluşu ve eserinde, işret âlemi ile ilgili olarak kendi deneyimlerinin ve duyduklarının

⁸¹ Sâmiha Ayverdi, **Râtibe**, s. 216-217

⁸² Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Bir Zamanların İstanbul’u**, İstanbul, 2005, s. 300

⁸³ Sâmiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, s.90

aktarılmış olmasıdır. Vâsıf Bey'in anlattıkları elimize bu konuyla ilgili yetecek kadar malzeme vermiştir. Asıl akşamcılık Vasıf Bey'in yetiştiği devirlerin gerisinde kalmıştır. Evliyâ Çelebi, Hasköy ve Galata meyhaneleri gibi, içlerinde Misket, Sakız, Mudanya, Ankona, Bozcaada ve Edremit şarapları satılan on yedinci asır ayyaşlarına melce olmuş meyhanelerden bahseder. Ancak Vâsıf Bey'in yetiştiği dönemlerde artık bunlar kalmamıştır.

“ Eski devirlerde dükkânlarda olsun, ticârethânelerde olsun numara ve tabele Âdeti yok idi. Onun için de hemen her her çarşının veya dükkânın bir alâmeti bulunurdu. Develi, Kuleli, Gemili diye anılan bu dükkânlar olduğu gibi, meyhânelerde de, Tandırlı, Mermerli, Kafesli, Hançerli, İki Kapılı, Sakızlı, Kara Bıçak, Kandilli, Haleplioğlu, Baklacioğlu namları, İsatnbul akşamcılarının dillerinden düşmeyen isimlerdi. Hele buraların bir vakitler dillere destan olmuş köçekleri, meyhânenin kadehe gelmez en müstesnâ bâdesi idi.

Meyhâne âlemleri, gün batmadan bir buçuk iki saat evvel başlar ve yavaş yavaş harâretlenir. Tezgâhtarlar, akşamcıların şişelerini hazırlar, ışıklar sofraları siler temizler, toprak şamdanlara mumları dikip tuz çanağı ve meze tabaklarıyla berâber kütüklerin üstüne dizerdi.

Orta yerleri hafifçe çukurlatılmış kütüklerin üstüne yerleştirilen bu tuz çanakları, müşteri ile meyhâneci arasında çıkacak para ihtilâflarında meyhane sahibinin çok işine yarardı. Farazâ meyhâneci hakkının dava etmek zorunda kalırsa, kadının karşısına çıkıp “ Bu adam içtiği rakının ya da şarabın parasını vermedi” diyemeyeceği için “ Tuz paramı vermedi.” Diye yemin eder ve işini doğrulturdu.

Meyhânedeki hazırlıklar tamam oldu mu, ezana bir saat kala akşamcılar da birer ikişer gelmeye başladılar. Kapıdan her adım atana uşaklar: Buyurun Efendim Buyurun! Diye selâm verirdiler. Bu geni miçolar da öyle atik tetik, öyle mizaçgîr, güler yüzlü çocuklardı ki, masadan masaya yay gibi seğirtir, hiç kimsenin huysuzlanmasına izin vermeden hizmet ederlerdi.

Çok büyük küplerde veya fıçılarda bulunan şarapları meyhâne apostolları, ellerinde kovalar olduğu halde, merdivene dayayarak alırlardı.

Meyhâneci ustası gün batmaz yerinden kalkar, eline fiske şamdanını alır, hem sofraları dolaşır hem mumları ateşlerdi. Safâ geldiniz ağalar... safâ geldiniz! Diye bir kütüğün önünden öbürüne geçmek, iştret gecesinin açılış merâsimi demektir.

Fakat keyfine keyif kata kata gencin ilk saatlerini tüketen akşamcılar için en güç iş, vaktin sel gibi yel gibi akıp gitmesiydi. Esâsen sarhoş demek, meyhânedeki ayrılacağı zamanı kestiremeyen adam demektir. Onun için meyhânedeki bir çingirak bulunur dışarıda gezen kol, meyhâneye yaklaşınca da sokağı gözleyen uşak bu çingırağı çalardı. O zaman içerde âni bir sessizlik olur, kol zâbiti de susarak âdetâ kendilerini yok ediveren meyhâne sakinlerinin saygısına saygıyla karşılık verir ve görmezlikten gelerek geçip giderdi.

Daha da eskiden, dağılma zamânını davulla haber veren meyhâneler çok olduğunu, vâsıf Bey çok dinlemişti. Bilhassa hanların içinde mekân tutmuş bu meyhâneler, bir türlü paydos vaktini kestiremeyen, kestirse de kendini toparlayıp evinin yolunu tutamayan müşterilerini davulun insaf bilmez sesiyle kendilerine getirirlerdi.”⁸⁴

Ayrıca Boğaz'daki meyhaneler de yine akşamcılarının uğrak yerleri arasındadır. Akıntıburnu'nun Tonozaaltı meyhaneleri mehtaplı gecelerde ayrı bir güzelliğe sahip olup içenlerin daha da sarhoş olmalarına sebebiyet verir. Gene Büyükdere'nin sulara atlamaya hazırlanmışçasına sahile sıra sıra dizilmiş olan meyhaneleri, asırlardan beri

⁸⁴ A.g.e. , s.198-200

eşiklerinden adımlarını atanların kadehlerine içki ile beraber tabiat güzelliklerini de katar.

Bir de ayaklı meyhaneler olduğunu belirtmiştik. Vâsıf Bey'in kulaktan dinlediği bir meyhane türü de ayaklı meyhanelerdir. Artık defterini dürmüş olan bu ayaklıların ustası, sırtında cübbe, başında külâh, omuzlarında peştamal, cebinde kadeh, belirli sokakların belirli noktalarında dolanıp durur. Bu dolaşan adam değil, ayaklı bir meyhanedir.⁸⁵ Beline ucunda musluk bulunan uzun, çok uzun ve o nispette kalın bir bağırsak sarıdır. Gediklilerle koltuklara gitmek yeni yetişenlerin haddine değildir. Bunlar ayaklı meyhanelerde çakıştırıp geçerler. Öyle ki müşteriyle meyhaneci birbirlerini gördüler mi, ard arda, evvelden peylenmiş dükkânlardan birine girerler... Meyhaneci, cebinden çıkardığı kadehe beline dolanmış bağırsaktan rakıyı boşaltır. Sonra meze niyetine eline ne geçerse, turp, lahana yaprağı, havuç ağzına atar. Hiçbir şey bulamazsa, elinin tersiyle dudaklarını sıvazlayarak yumruk mezesine razı olmayı da yadırgamaz.⁸⁶

Vâsıf Bey'in yetiştiği devirlerin yaşayan âdetlerinden biri de, akşamcılarının Ramazan ayı içerisinde içmemesidir. Ramazan aylarında meyhane kapısından içeri adım atmazlar, evlerinde hayır, hasenat ve ibadetle vakit geçirirler.

Fakat bayram toplanıyla beraber bu bir aylık perhiz sona erer ve seki cümbüş âlemi yeniden alevlenir.

Müşteriyle meyhaneci arasında yılda bir tekrar eden bir parola vardır. Usta otuz ramazan meyhane kapısını unutan müşterisine bir tabak uskumru veya midye dolması gibi mutena bir yemek göndermek suretiyle “ Biz buradayız seni bekliyoruz!” demek ister.

Bu zarif davet tezkiresini alan akşamcı da ertesi gün soluğu meyhanede alarak davete icabet etmiş olur.⁸⁷

Yedikule, Küçüklanga, Yenikapı ve Samatya meyhaneleri, her sınıf akşamcının uğrak yerleri arasındadır. Vâsıf Bey bunların hepsini kendi evinin içi gibi iyi bilir ama en ziyade Kumkapı'nın birbirine omuz vermiş ayyaşlar misali, denize bakan meyhanelerinden Karabıçak da karar kılar:

⁸⁵ A.e. , s.200

⁸⁶ a.y

⁸⁷ Sâmiha Ayverdi, **İbrâhim Efendi Konağı**, s.201

“ Denize çakılan direkler üstüne binâ edilmiş bu derme çatma ahşap salaşlardan başka, Samatya’nın Altınoğlu, Fener’in iskele gazinosu, Akıntıburnu’nun Tonozaaltı meyhaneleriyle Balıkpazarı’nın, Tavukpazarı’nın, Yemiş İskelesinin koltukları her biri kendilerine mahsus alâmetleriyle anılan bu, şair, edip, san’atkar veya ayak takımı külhânî yatakları, çeşitli sınıflara mensup muayyen müşterilerin emrinde idi. Bâzan tezgah başında ayak üstü içip, hafif mezelerle iktifâ eden geçiciler de olursa, bunlar içerde uzun zaman kalıp meyhâne âlemi yapmazlardı.”⁸⁸

Akşamcılar sanki meyhanenin sahibiymiş gibi davranır. Ekseriyetle, meyve, balık, havyar, kebaplık, et gibi mezelerini kendileri getirirler. Eli çıkınlı bir müşteri, daha kapıdan görünür görünmez, uşaklar koşup nevaiesini alır, aşçıya vererek sofraya getirir. Meyhanede bir tezgâhtar, bir aşçıyla çırağı, iki ateşçi ve uşaklar bulunur. Daha eski zamanlarda ise, zülüflü, perçemli, benli, düzgünlü köçeklerin de olduğu görülür ve meyhanenin rakısı, şarabı kadar aranan zevklerdenidir. Bahsettiğimiz dönemin meyhanelerinde ise devrin ayyaşları, duz ve mastika içerken artık köçekleri, tavşanoğullarını seyretmiyorlarsa da, destancıları, saz şairlerini dinliyor, zurnalar, çığırtnmalar, curalar, darbukalar, zillimaşalar, ikitelliler, dörtelliler ile gönül eyler.⁸⁹

⁸⁸ A.g.e. , s.201-2002

⁸⁹ A.e. , s. 202-203

SONUÇ

Sâmiha Ayverdi, eserlerinde, açık ve kapalı mekânlarıyla tasvir ettiği İstanbul'un gündelik hayatını en ince ayrıntılarıyla işlemiş yazarlarımızdan biridir. Kendi hayatının da vazgeçilmez bir parçası olan ve doğumundan ölümüne kadar bütün bir hayatı geçirdiği İstanbul şehri büyük bir kültürün diğer nesillere aktarılmasını sağlayabileceği bir kaynaktır. Gerek aile çevresindeki hamiyet sahibi, nüfuzlu yakınları, gerek ince ayrıntıları çok küçük yaşlardan itibaren yakalamasını sağlayan gözlem gücü onu İstanbul konusunda pek çok yazara göre daha hassas kılmış ve bununla ilgili onlarca eser vermesine sebep olmuştur.

Hatıralarını naklederken kullandığı üslup ve dil zenginliği eserlerine ayrı bir önem kazandırmıştır. Tüm bunların yanı sıra fikir adamı kimliği, incelemiş olduğumuz eserlerin birçoğunda ve bazen yaptığı vaka tespitlerinde kendisini belli eder. Üslûbu ve olayları nakletmekteki ustalığıyla okuyucunun gözünde tüm gerçekçiliğiyle bir İstanbul canlandırmaktadır.

“Hayatın Devreleri” başlığı altında doğum çocukluk, evlilik ve ölüm bahislerinde bu geçiş devrelerine ait olan örf ve âdetleri; bilhassa çocukluk devrinin kendine has hâdise ve eğlencelerinin öne çıktığını tespit ettik. Bir insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her aşamasının bugün pek çoğu unutulmuş olan merasimler, âdetler ve davranışlar ile karşılanmakta olduğunu gördük. Çocukluk devresi yukarıda da söylediğimiz gibi, öne çıkan devre idi. Sâmiha Ayverdi'nin çocukluk yıllarına dair kaleme aldığı hatıraları sayesinde bir eski İstanbul çocuğunun kendini bilmeye başladığı 5 – 6 yaşlarından gençliğine kadar yaşadığı yılları hemen hemen tamamıyla görebildik diyebiliriz.

“Ev Hayatı” başlıklı ikinci bölümümüzde öncelikle evleri ele aldık. Kışlık ve sayfiye evlerini mimarîleri, dekorasyonları, çevre ve semtleri ile tespit edip değerlendirdikten sonra evlerde yaşayanları tanıtmaya çalıştık.

Üçüncü bölümümüz olan “Cemiyet Hayatında” cemiyet içinde önem taşıyan ve nüfuzlu bir yere sahip olan mahallenin önde gelenlerini tanımaya çalıştık. Sürdürülen komşuluk ve ahabplıkların aile içindeki ilişkilerin hassasiyetinde olup cemiyetin adab-ı muaşeret ve yardımlaşmasını ortaya koyduk. Daha sonra işleyen

sağlık sistemi içindeki halk hekimliği ve modern tıbbın temsilcisi olan kurum ve kurumlaşmış şahsiyetleri bunların insan hayatındaki yerini; alışveriş merkezlerini, verdikleri tüm rahatsızlıklara rağmen insanların ihtiyaçlarını kapılarının önüne getiren seyyar satıcıları; ulaşım ve haberleşmenin işleyişini; halk inançlarını ve insanlar üzerindeki etkilerini devrin bilhassa kadın hayatında önemli bir yer işgal eden hamamlarını ve alışkanlıklarını anlatmaya çalıştık.

Giyim, kuşam ve süslenme adlı bölümümüzde bir taraftan giyim, kuşam ve süslenmeye dair unsurları verirken diğer taraftan büyük bir değişim içinde olan İstanbul insanının zevkini ve moda anlayışını ve batılılaşma hareketlerinin yaşam tarzından, giyim, kuşama nasıl yansıdığını tespit etmeye çalıştık.

“Eğlence Hayatı” başlıklı beşinci bölümümüzde musikîsi, seyirliği, tenezzühü, oyunu, işreti, yemeği, zamparalığı ile İstanbul’un bütün bir eğlence hayatını ilerleyen zamanın müspet veya menfi etkileri yahut kiraathanelerin eğlence mekanı olmalarının yanı sıra kültür merkezi fonksiyonu taşımaları gibi farklı yönleriyle gördük.

“Mübarek Günler” başlıklı altıncı ve son bölümümüzde ise İstanbul halkının gerek Müslüman nüfusunun gerekse gayrî Müslim ve azınlık nüfusunun hayatında önemli yer tutan kutsal günlerin tespitine çalıştık. Bilhassa ayrıntılı olarak ele aldığımız Ramazan ayı ve bayramların, Sâmiha Ayverdi’nin eserlerine anılarıyla ve eğlenceli yönleriyle yansıdığını gördük.

Sâmiha Ayverdi tüm hayatı boyunca yazı hayatında onlarca eser vermiş bir yazardır. Bu eserler hatıralar ve romanlardan oluştuğu gibi düşünce yazıları ve makaleler de ayrı bir önem taşır. Onu önemli bir şahsiyet yapan eserlerinin sayısı değil muhtevasıdır. Pek çok okuyucuya geçmişin unutulmak üzere olan inceliklerini bazen tebessüm ettirici bazen de düşündürücü bir üslupla sunan bu eserler bu gün için devrine ışık tutan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

İncelenen Eserler:

Ayverdi, Sâmiha: **İstanbul Geceleri**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2003.

Ayverdi, Sâmiha, **Ah Tuna Vah Tuna**, Kubbealtı Neşriyatı, 1996.

Ayverdi, Sâmiha: **Bağ Bozumu**, Ankara, Hülbe Basım ve Yayın, 1987.

Ayverdi, Sâmiha: **Bir Dünyâdan Bir Dünyâya**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2000.

Ayverdi, Sâmiha: **Boğaziçi'nde Tarih**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002.

Ayverdi, Sâmiha: **Ezelî Dostlar**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2004.

Ayverdi, Sâmiha: **Hâtıralarla Başbaşa**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1998.

Ayverdi, Sâmiha: **Yeryüzünde Birkaç Adım**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Ayverdi, Sâmiha: **Hey Gidi Günler Hey**, Kubbealtı Neşriyatı, 2002.

Ayverdi, Sâmiha: **İbrâhim Efendi Konağı**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1999.

Ayverdi, Sâmiha: **İki Âşinâ**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2003.

Ayverdi, Sâmiha: **Küplüce'deki Köşk**, Ankara, Hülbe Basım ve Yayın, 1989.

Ayverdi, Sâmiha: **Millî Kültür Mes'eleleri ve Maarif Davamız**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2003.

Ayverdi, Sâmiha: **Ne İdik Ne Olduk**, Ankara, Hülbe Basım ve Yayın, 1985.

Ayverdi, Sâmiha: **Rahmet Kapısı**, Ankara, Hülbe Basım ve Yayın, 1985.

Ayverdi, Sâmiha: **Râtibe**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002.

Ayverdi, Sâmiha: **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1999.

Ayverdi, Sâmiha: **Batmayan Gün**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Ayverdi, Sâmiha: **İnsan ve Şeytan**, , İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Ayverdi, Sâmiha: **Kenan Rifaî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1965.

Ayverdi, Sâmiha: **Mâbette Bir Gece**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Ayverdi, Sâmiha: **Mesihpaşa İmamı**, İstanbul, Damla Yayınevi, 1974.

Ayverdi, Sâmiha: **Son Menzil**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002.

Ayverdi, Sâmiha: **Yaşayan Ölü**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001.

Ayverdi, Sâmiha: **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1997.

Yararlanılan Eserler ve Makaleler:

Abdülaziz Bey: **Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri**, Yayına Haz.: Prf. Dr. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2002.

Ahmet Rasim: **Şehir Mektupları**, Haz. Nuri Akbayer, 4c., 3.bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1992, C. III-IV, s.106

Ahmet Rasim: **Hamamcı Ülfet**, İstanbul, İkdam Matbaası, 1338., s. 49

Ahmet Rasim: **Eski Maceralardan: Fuhs-ı Atik**, Dersaadet, İkdam Matbaası 1340–1922

Alp, Münevver: “ Eski İstanbul Hamamları ve Gezmeleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, C. VIII, No: 229, Haziran 1964, s. 3422–3424

Alp, Münevver: “Loğusalık ve Şerbeti”, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Haz. İ. Gündag Kayaoğlu, Ersu Pekin, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992, s. 38-43

Aybet, Gülğün Üçel: **Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey: **Bir Zamanlar İstanbul**, İlaveli Notlarla Baskıya Haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, No:11.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: Ali Şükrü Çoruk, 2. bs., İstanbul, Kitabevi, 2001.

Bavlav, Naşit: **Eczacılık Tarihi**, İstanbul, Yürük Matbaası, 1968.

Bayrı, Mehmet Halit: **İstanbul’da Hastaya Bakmak, Hastayı Ziyaret Etmek, Halk Bilgisi Haberleri**, C. VI, No:62, Birincikânun, 1936.

Bayrı, Mehmet Halit: **Nazar ve Nazarlık**, Türk Folklor Araştırmaları, C.:3, No:70, Mayıs, 1955.

Bayrı, Mehmet Halit: **Bekçi ve Ramazan Mânileri**, Türk Folklor Araştırmaları, C.:5, No:117, Nisan, 1957.

Dursun, A. Haluk: **İstanbul’da Yaşama Sanatı**, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 3. bs., 2002.

Kabaklı, Ahmet: **“Sâmiha Ayverdi’nin Eserlerinde Kadınlar”**, Kubbealtı Yayınları, Sâmiha Ayverdi Özel Sayısı, y:17., S.4,1993,s.51

Kayaoğlu, İ. Gündâğ: **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, Ekim 1998.

Kaygılı, Osman Cemal: **Köşe Bucak İstanbul**, İstanbul, Selis Kitaplar, Eylül 2003.

Koçu, Reşat Ekrem: **Osmanlı Tarihinde Yasaklar**, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950.

Koçu, Reşat Ekrem: “Osmanlı Devrinde Bakkal”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.1, No:1, Şubat, 1970.

Koçu, Reşat Ekrem: **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.

Montran, Robert: **16. ve 17. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat**, İstanbul, 1991.

Ortaylı, İlber: **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2002.

Özyalçın, Sezer Sennur- Adnan : **Bir Zamanların İstanbul’u**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2005

Tanpınar, Ahmet Hamdi: “**İstanbul**”, **Beş Şehir**, Haz. M. Fatih Andı, 17. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.336

Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Yaşadığım Gibi**, İstanbul, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları,1970.

Yetiş, Kâzım: **Sâmiha Ayverdi’nin Hayatı ve Eserleri**, Kubbealtı Yayınları Sâmiha Ayverdi Özel Sayısı, y:17, S.4,1993, s. 9

Yüksel, Bayram: **Sâmiha Ayverdi**, Kubbealtı Yayınları, Sâmiha Ayverdi Özel Sayısı, y:17, S.4,1993, s. 51

.....: **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2. bs., Ekim, 1996.

.....: **Türkçe Sözlük**, TDK, 1978.